Стоян Терманов

Македонският въпрос

1944–1989

Доц. д-р Стоян Германов е роден в с. Чуричене, Благоевградско. Потомък е на бежанци от Охрид. Завършил е гимназия в Петрич и история в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Научните му интереси са свързани с българското националноосвободително движение след Берлинския конгрес, политиката на великите сили по македонския въпрос и др. Специализирал е в Лондон, Москва и Петербург. Автор е на повече от 70 студии, статии, рецензии и две монографии. Участвал е в национални и международни научни прояви: XXI симпозиум по военна история в Квебек, Канада – 1995 г.; XVII световен конгрес по история, Монреал, Канада - 1995 г.; Конгрес за сигурност и сътрудничество в Европа, Варшава, Полша – 1998 г.; VI конгрес за изследвания на Централна и Югоизточна Европа, Тампере, Финландия – 2000 г.; Научен симпозиум за етнически промени в Македония, Скопие, Македония – 1994 г.; и др. От 1991 г. е сътрудник и научен секретар на възстановения Македонски научен институт – София.

СТОЯН ГЕРМАНОВ

МАКЕДОНСКИЯТ ВЪПРОС 1944 – 1989

MACEDONIAN SCIENTIFIC INSTITUTE – SOFIA

STOIAN GERMANOV

THE MACEDONIAN QUESTION 1944 – 1989

Origin, evolution, actuality

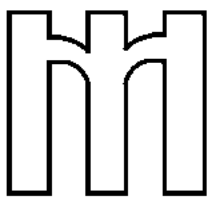

Sofia, 2012

МАКЕДОНСКИ НАУЧЕН ИНСТИТУТ – СОФИЯ

СТОЯН ГЕРМАНОВ

МАКЕДОНСКИЯТ ВЪПРОС 1944 – 1989

Възникване, еволюция, съвременност

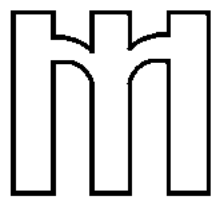

София, 2012

Книгата се издава с любезното съдействие на:
ГЕОРГИ МЛАДЕНОВ – Торонто, Канада
ВАНЧО ЯНАКИЕВСКИ – Охрид
АЛЕКСАНДЪР ЦЕГРИЛОВСКИ – Дупница
ДИМИТЪР ТЮЛЕКОВ – Благоевград
АТАНАС КРЕМЕНЛИЕВ – София

© Стоян Георгиев Германов, автор, 2012
© Емил Станкулов, художник, 2012

ISBN 978-954-8187-84-8

ПРЕДГОВОР

Повече от едно столетие македонският въпрос занимава учени, политици и държавници, прехвърли границите на Балканите и навлезе в политиката и дипломацията на редица държави. Той е предмет на политически и научни спорове, на дипломатически комбинации, на утопични проекти, на политически кроежи и териториални претенции. В него се преплитат народностни, политически и духовни прояви на няколко поколения македонски българи. В днешно време различни аспекти на македонския въпрос са намерили научни и политически решения, други – поради прекалената политизация и някои стереотипи на мислене от близкото минало са все още „спорни“. Независимо от различните гледни точки очертани са параметрите, същността, развитието и еволюцията на проблема.

Македонският въпрос заема определено важно място във вътрешната и външната политика на българските правителства след 1944 година. Той отразява етнотериториални, идеологически и геостратегически цели и стремежи, произтичащи от положението, в което се намира България след Втората световна война. България все повече губи историческа перспектива за положително решаване на македонския въпрос в хармония с българските национални интереси. Всички опити да се лекува тази почти вековна кървяща рана донасят на страната ни нови проблеми вместо позитивни решения.

Но да видим най-напред какво казва нашата и чужда научна книжнина.

Поради догматизма и криворазбрания интернационализъм продължително време македонският въпрос не е обект на изследване от българската историография. От средата на 40-те години до края на 50-те години на миналия век в България са публикувани монографии, брошури и статии от Туше Влахов, Дино Кьосев, Христо Калайджиев, Юрдан Анастасов и др. Техните проучвания отразяват лутанията на обществено-политическата мисъл и главната им цел е да разобличават „великобългарския шовинизъм“[1]. Литература от

[1] **Влахов**, Т. Великобългарският шовинизъм и македонският въпрос. – Съвременник, 1946, №13; **Същият**. Сталин и националният въпрос

подобен вид има пропаганден характер, не разкрива същността на проблема, нито трудностите в преговорите с югославското ръководство, нито реалната българска политика. В този смисъл публикациите на посочените автори от така наречения димитровски период нямат научна стойност и не могат да бъдат основа за изследователска дейност. В тях научният анализ е изместен и заменен с пропагандни клишета. Новата българска история се пренаписва в угода на политическата конюнктура. Така под влияние на съображения от конюнктурен, ненаучен характер в историческата наука се натрупват неправилни схващания и твърдения, които и до днес се използват като оръжия срещу съвременната политика на България.

За по-сериозни научни изследвания може да се говори едва от средата на 60-те години на миналия век, когато започват в национален мащаб преоценки на много събития и личности от новата българска история, когато догматичният, волунтаристки подход е изместен с обективно научно дирене и анализ.

Независимо от ограниченията за по-ранния период до 1948 г. са публикувани няколко брошури, монографични изследвания, статии в научния печат и др. За първи път в брошурата на БАН от 1968 г., която изигра голяма роля за времето си, се разкрива историческата същност на македонския въпрос, макар че по оценката на БКП се чувстват някои догматични постановки по националния въпрос[2]. През 1971 г. в Благоевград е публикувана брошурата на Г. В. Димитров „Становище и политика на БКП по македонския въпрос“, в която са очертани общите рамки на проблема, посочени са грешки на БКП, отправена е директна и косвена критика към нейната политика, особено след като тя става управляваща партия. Естествено брошурата носи белезите на времето, когато не са достъпни за изследователите архивните източници и когато се правят първите стъпки. В този смисъл брошурата не е лишена от слабости – липсва научен анализ на

на Балканите. – Исторически преглед, 1948, №2; **Калайджиев**, Хр. Федерална Македония и великобългарският шовинизъм. С., 1945; **Калайджиев**, Хр. и Ю. Анастасов. Реакционни и демократични прояви в македонското дело. С., 1948; **Кьосев**, Д. Борбите на македонския народ за освобождение. С., 1950.

[2] Македонският въпрос. Историко-политическа справка. С., 1968, с. 34-39.

решенията на X пленум, на XVI пленум на ЦК, както и на V конгрес на БКП; преповтарят се някои общи пропагандни клишета и др.[3]

Няколко години след това, след дългогодишна изследователска работа, е публикувана „История на Благоевградската окръжна партийна организация на БКП“. Ползвани са главно източници от архивите в Благоевград, тъй като достъпът до централните партийни архиви все още не е свободен. В раздела за времето след 1944 г. са разкритикувани главно действията на Областното ръководство на БКП за насилствената македонизация на населението, въвеждането на административните мерки за изучаване на „македонския език“, както и за разпространение на скопска книжнина[4]. И двете разработки имат половинчат, регионален характер. Въпреки че в редица документи на ЦК на БКП след 1963 г. се прави политически анализ на допуснатите грешки, на отстъпленията и компромисите по конюнктурни политически съображения и упражненото „табу“ върху архивните документи по националния въпрос, все още няма възможност българските изследователи да подходят обективно към проучване на македонския въпрос. Наред с опитите да обяснят погрешните решения по македонския въпрос в миналото продължава тенденцията те да се представят като правилни или да се премълчават.

Следва да се има предвид и обстоятелството, че подобни публикации не са в унисон с политиката на Съветския съюз на Балканите, а критични оценки са недопустими.

През 80-те години са публикувани монографични изследвания на К. Палешутски, Ж. Григорова, Г. Даскалов и др.[5] В тях отчасти се разглежда и политиката на БКП по македонския въпрос. Без да се отклоняват от основната марксическа концепция, авторите подлагат на критичен анализ някои действия на БКП, а нерядко и косвена критика на редица съветски постановки по въпроса.

[3] **Димитров**, Г. В. Становище и политика на БКП по македонския въпрос. Благоевград, 1971, 49-60.

[4] История на Благоевградската окръжна партийна организация на БКП. С., 1979, 297-304.

[5] **Палешутски**, К. Югославската комунистическа партия и македонският въпрос (1919-1945). С., 1987; **Григорова**, Ж. Балканската политика на социалистическа България (1944-1945). С., 1985; **Даскалов**, Г. Българо-югославските политически отношения 1944-1945. С., 1989 и др.

След 1989 г. политико-идеологическите забрани отпадат, до архивните източници е осигурен свободен достъп. В научната книжнина се появяват нови изследвания. Сред тях е монографията на Добрин Мичев „Македонският въпрос в българо-югославските отношения. 9 септември 1944-1949 г.“[6] Авторът прави задълбочен критичен анализ на излязлата литература у нас и до известна степен и в чужбина, въвежда в научен оборот нови архивни източници, прави обосновани изводи и заключения относно политиката и практическите действия на БКП. Въпреки някои неточни и непълни оценки, фактически грешки и повторения, този труд си остава едно сериозно изследване.

Към този период може да се причислят и изследванията на Веселин Ангелов, публикувани в монографии, сборници, статии и др.[7]

За последните 10-15 години изследванията по различните аспекти на македонския въпрос се разширяват. Новите документални публикации, появата на нова генерация изследователи по темата, въвеждане в научен оборот на нови източници от български и чуждестранни архиви[8] доведе до изясняване на редица въпроси от новата българска история. Сред доста сериозните изследвания заслужават специално внимание работите на рано починалия Милчо Лалков, на Димитър Тюлеков, Милен Михов и на Георги Даскалов, поради новия подход, обективния научен анализ и респектиращите обобщения и изводи.

[6] **Мичев**, Д. Македонският въпрос в българо-югославските отношения. 9 септември 1944-1949 г. С., 1994.

[7] **Ангелов**, В. Хроника на едно национално предателство. Благоевград, 1999; Политиката на БКП по македонския въпрос след преврата от 9.IX.1944 в българската прокомунистическа историография. – Минало, кн. 1/2002, с. 70-86; Македонската кървава коледа. С., 2003 и др.

[8] БКП, Коминтернът и македонският въпрос. Т. I и II. С., 1999; Коминтернът и България. Документи. Т. I и II. С., 2005; Национальный вопрос на Балканах через призму мировой революции. Ч. 1 и 2. М., 2001; Коминтерн и Вторая мировая война. Ч 1 и 2. М., 1994 и 1998; Македонското прашање во документите на Коминтерната. Т. I и II. Скопје, 1999; Македонският въпрос в българо-югославските отношения (1944-1952). Архивите говорят. Т. 31, С., 2004; т. 60, С., 2009; **Димитров**, Т. Македонският въпрос в българо-югославските разговори 1967 и 1970 г. – Известия на държавните архиви, т. 75, с. 76-97; **Германов**, Ст. Опити за македонизация на Пиринския край. Документи. – Македонски преглед, кн. 3, 2001; **Същият**. Начало на преоценка на българската политика по македонския въпрос (1948-1963). – Македонски преглед, кн. 1, 2003.

М. Лалков издигна на по-високо научно равнище интерпретацията на историческата идея за южнославянска федерация, като я свърза с разрешаването на македонския въпрос след 1944 г.[9]

Свидетел на различни македонистки прояви в Пиринския край през последните 15 години, Д. Тюлеков аргументирано и задълбочено изяснява появата, еволюцията, организацията и действията на т.нар. периферен, посткомунистически македонизъм, намерил израз в явлението ОМО „Илинден“. На основата на богат документален материал той прави съществени изводи, посочвайки, че съвременните македонисти в България „са удобен персонаж и инструмент на външната политика на Р Македония“ в усилията ѝ да намери някакво „македонско малцинство“ в България[10].

М. Михов за първи път у нас публикува обобщаващ труд за историографията в Р Македония от 1945 до 2005 година. Анализирайки различните видове публикации за един 60-годишен период, той прави важен извод – историческата наука в Скопие е генетична функция на политическата власт – обстоятелство, което не даде възможност да се установят нормални контакти в областта на хуманитаристиката с български научни среди и заедно да се дискутират спорните проблеми[11].

Г. Даскалов проследява нерадостната съдба на бежанците от Егейска Македония, които поради националния нихилизъм и по искане на Белград българските управляващи изселиха в Югославия[12].

Свои проучвания публикуват и редица други автори като Евгения Калинова, Йордан Баев, Димитър Петков, Мариана Стамова и др. Те разглеждат различни проблеми на българската политика главно по македонския въпрос в контекста на българо-югославските отношения[13]. Проблемите обаче в Благоевградски окръг почти не се

[9] **Лалков**, М. От надежда към разочарование. С., 1995.

[10] **Тюлеков**, Д. Политическият мит за „македонско малцинство“ в България. Благоевград, 2007.

[11] **Михов**, М. Политика в историята. Новата българска история и македонската историография 1945-2005. Велико Търново, 2006.

[12] **Даскалов**, Г. Между реваншизма на Атина, македонизма на Белград и нихилизма на София. С., 2007.

[13] **Калинова**, Евг. Българо-югославски отношения 1953-1963. Между идеологията и прагматизма. – В: Проблемът Изток-Запад. България и Балканите. С., 2006; **Баев**, Йор. Българското държавно ръководство и македонският въпрос от 1948 до края на 70-те години. – Военноисторически

разглеждат. От особена важност е отношението на населението, на интелигенцията и на цялата научна и културна общественост към решенията и инициативите на централните партийни и държавни ръководства, както и политическите и практически действия в окръга за преодоляване на допуснатите грешки и отстъпления, и за по-нататъшното социално-икономическо развитие.

За двадесетгодишният период след промените македонският въпрос в България е актуална тема на пресата, радиото и телевизията. Не са редки случаите, когато наред с професионалните изследователи в медиите се подвизават и любители, които със своите конюнктурни набези в сложните лабиринти на българския национален въпрос предизвикват учудване.

След 1944 г. в Р Македония е издадено огромно количество литература по македонския въпрос – монографии, студии, статии, документални сборници и др. От първите години почти всички автори, които разглеждат македонския въпрос, подхождат твърде пристрастно и преднамерено, с предварително стъкмени тези, изопачавайки и нерядко фалшифицирайки истината по факти, събития и личности. Най-често срещаната фалшификация е замяната на етнонима българи с македонци[14]. В по-ново време това се прави вече със словесни еквилибристики или бележки под линия, в които се обяснява, че българите били „неосъзнати македонци“. Така в спомените на Никола Русински пише, че той произхождал от „родители източноправославни българи“, а в предговора надълго и нашироко се обяснява, че всъщност те били македонци, но не разбирали това си чувство на принадлежност. Публикуваните документи от чуждестранни архиви се съпровождат от доста странни обяснения. Английските дипломатически представители наричали славянското население в Македония българско, защото такава била османската терминология. А Владо Поповски „прикачва“ към сборника от документи на Коминтерна доста пространствен предговор от 80 страници, който започва от Екатерина II Велика и завършва до 20-те години, за да внушава, а всъщност да заблуждава читателите със своите виртуални македонистки конструкции за историята[15].

сборник. кн. 1, 1994; **Петков**, Д. Българо-югославски политически отношения март 1953 – октомври 1956. – Исторически преглед, кн. 1-2/2008; **Огнянов**, Л. Отношенията между България и Югославия (1949-1956). – Минало, кн. 3, 1996; **Стамова**, М. Македонският въпрос в българо-югославските отношения (1953-1963). – Известия на държавните архиви, кн. 74, 1997 и др.

[14] **Чашуле**, В. Македонското прашање 1944-1968. Скопје, 1968; **Чинго**, Н. Политиката на БРП(к) спрема македонското прашање во периодот 1944-1948. Скопје, 1976; **Ристовски**, Б. Георги Димитров за македонското национално прашање и југословенско-бугарските односи. Скопје, 1979; **Митрев**, Д. БКП и Пиринска Македонија. Скопје, 1960; **Велјановски**, Н. Македонија во југословенско-бугарските односи 1944-1953. Скопје, 1998; **Същият**. Македонија 1945-1991 државност и независимост. Скопје, 2002; **Нешовиќ**, С. Југословенско-бугарските односи во неодамнешното минало. Скопје, 1973; по-подробно за публикациите в Р Македония вж Гласник, XXXII, 2, 1988, с. 183-194. Каталог на изданията на Институтот за национална историја от неговото формирање до денес.

Историците в Р Македония продължават да са в плен на македонизма като схема, на доминиращия македоноцентризъм за търсене на етногенетични митове за македонска народност в миналото, „македонска нация“ във Вардарска Македония и „македонско малцинство“ в Благоевградски окръг. Според този подход голяма част от новата българска история придобива „македонски“ характер. В това отношение и политици, и историци са обхванати от опиняващото чувство, че най-сетне са казали последната истина.

Въпреки че автори като Стоян Киселиновски, Иван Катарджиев, Р. Терзиов се опитват да излязат от рамките на виртуалния македонизъм, заемайки нюансирани позиции по ред въпроси на езика, създаването на нацията и изобщо за миналото, матрицата на историографията в Р Македония не се промени, инерцията от миналото продължава, мисленето и методологията остават същите. До началото на 90-те години „македонското“ се извежда от славянското, т.е. македонците по произход са славяни. В годините на независимост и особено през последното десетилетие се отива далеч назад в Древна Македония, за да се търси континюитет между античните и съвременните македонци.

До началото на промените през 90-те години на XX в. съветската наука, с малки изключения, отбягва да се занимава с македонския въпрос поради наложеното „административно сдържане“ и за да не се наруши баланса на интересите в отношенията между България и Югославия. След отпадане на забраните в руската наука се появяват

[15] Никола Петров Русински. Спомени. Скопје, 1999; Британски документи за историјата на Македонија, т. IV. Скопје, 1999; Македонский вопрос в документах Коминтерна. Т. 1. Ч. I, ч. II, 1923-1925. Скопје, 1999.

сериозни изследвания по същността на македонския въпрос[16]. С двата тома „История на литературата на западните и южните славяни“, който обхваща времето от IX до края на XIX в., руската литература превъзмогва натрупаните погрешни схващания и се връща към познатите културно-исторически факти. Авторите на двата тома са преодолели заблудите, налагани по идеологически и конюнктурни политически съображения и представят българската литература в нейните исторически етнически граници – Мизия, Тракия и Македония, и с това дават отговор на въпроса какви са били възрожденците в Македония[17].

Руската наука обаче не е единна при разглеждането на македонския въпрос. По същото време, когато излизат от печат двата тома за литературата, в Москва е отпечатано съвместното издание на Руската академия на науките и Македонската академия на науките и изкуствата „Македония. Път към самостоятелността“. В него двама руски историци влизат в противоречие с литературоведите по много събития и факти, правят опити за създаване на изкуствено историческо минало на днешната „македонска“ нация чрез прекрояване на историята векове назад[18].

През 1999 г. в Москва е издаден сборникът „Македония. Проблеми на историята и културата“, в който участват 16 руски учени – историци, литератори, лингвисти и етнолози. Наред с ерудирания и концептуален увод на К. В. Волков книгата показва, че руската наука постепенно се освобождава от наложените в миналото някои ненаучни схващания по македонския въпрос. Но и в тази книга се вижда разделението на руските учени. С оглед избраната тема и периода за началните години на разглеждания период специално внимание заслужават проучванията на Л. Гибиански и А. Аникеев[19]. Позовавайки се предимно на документи от съветско време, те разкриват плановете на Тито за утвърждаване на Югославия като военен, политически и икономически следвоенен център на Балканите, разбира се, не без съдействието, въпреки някои колебания, на Сталин и СССР. На този фон е показана позицията на Задграничното ръководство и като цяло на политиката на БКП за времето от 1941 до 1949 г., а също и някои проблеми, отнасящи се до нашата съвременност.

[16] За литературата по македонския въпрос след промените през 90-те години вж: Славяноведение, кн. 2, 2001.

[17] История литератур западных и южных славян. Т. I и II. М., 1997.

[18] Македония. Путь к самостоятельности. Документы. М., 1997.

[19] **Гибианский**, Л. Проблема Македонии и вопрос о федерации на Балканах в отношении между Москвой и коммунистами Югославии и Болгарии 1941-1945 гг. – В: Македония. Проблемы истории и культуры. М., 1999; **Същият**. Идея болканского обьдинения и планы ее осуществления в 40 е года XX века. – Вопросы истории, кн. 11 12, 2001, 38-56; **Аникеев**, А. Македонская проблема в контексте международных отношении на Балканах 1943-1949 гг. – В: Македония. Проблемы истории и...

Принос в изясняването на македонския въпрос внасят Р. П. Гришина, руските учени от по-младото поколение Д. Лабаури, Гр. Шкундин, както и В. Бурбига от Украйна и А. Салков от Белорусия[20].

През последното десетилетие значителен интерес към македонския въпрос и различните му аспекти проявява полската наука. Проф. Антони Гиза, проф. Елжбета Знамеровска-Рак и по-младите им колеги д-р Анджей Малиновски и д-р Ярослав Рубаха продължават традициите на своите предшественици от недалечното минало от XX век, очертават редица проблеми от взаимоотношенията между България и Югославия и в проучванията си застават на обективни, научни позиции. Ан. Гиза публикува 2 монографии и редица статии в научни издания. В книгата си „Балканските държави и македонският въпрос“, на български език, той проследява етапите на развитие на македонския въпрос, съперничеството между балканските държави. Гиза определя македонизма като държавна политика, провеждана от скопските и белградските комунисти. В резултат на тази политика е установен терор във Вардарска Македония, въведен е закон за македонската национална чест, организират се антибългарски

[20] **Гришина**, Р. П. Формирование взгляда на македонский вопрос в большевисткой Москве 1922-1924 гг. – В: Македония. Проблемы истории и...; **Същата**. Национальный вопрос на Балканах через призму мировой революции. – В: Национальный вопрос в Восточной Европе. Прошлое и настоящее. М., 1995; **Лабаури**, Д. Болгарское национальное движение в Македонии и Фракии в 1894-1908. (Идеология, программа, практика, политической борьбы). С., 2008; **Шкундин**, Г. Д. Македонский вопрос во внешнеполитических концепциях болгарской партии периода Первой мировой войны. – В: Националной вопрос в Восточной Европе...; **Бурбига**, В. А. Македонският въпрос в кореспонденцията на руската дипломация (1893-1900) (по материали на консулствата в Солун и Битоля). – Македонски преглед, кн. 1, 1996. Российская печать о путях решения македонского вопроса накануне Балканских воин 1908-1912 гг. – В: Македония. Проблемы истории и культуры...; **Салько**в, А. Териториалная проблема в болгаро-югославских отношениях 1919-1949 гг. – Вопросы истории, кн. 5, 2008, 46-63.

кампании в печата, телевизията, радиото. А в Пиринския край няма „македонско малцинство“ и населението там по традиция е с българско национално съзнание[21].

В полската историография висока оценка заслужава трудът на Елжбета Знамеровска-Рак „Федерацията на южните славяни и политиката на България след Втората световна война“. От полски, чешки и български архивни източници авторката проследява детайлно сложните преговори за федерация с Югославия, съдбата на Пиринския край, за който съществува реална опасност да бъде откъснат от България още преди да се подпише договор за федерация, разкрит е натискът от страна на СССР и лично от Сталин както за постигане на федерация с някои сериозни отстъпки и компромиси от българска страна, така и преустановяване на идеята за федериране поради недоверие на съветското ръководство в политиката на Титова Югославия[22]. От полските автори по македонския въпрос следва да се отбележи и изследването на Ирена Кафка. В книгата си „История на Македония“ тя заема позиции, лишени от научни основания, въпреки че се позовава на достатъчно изворов материал. Вероятно по конюнктурни политически съображения Ирена Кафка прокарва в редица случаи ненаучни тези, заимствани безкритично от скопската историография[23].

Въпреки някои слабости, породени от липсата на достатъчно научна информация от първоизточниците, редица чуждестранни автори разглеждат по-обективно македонския въпрос, неговото развитие до края на XX век, създаването на македонската република във Вардарска Македония и отразяването на тези процеси в историографията в София и в Скопие. Сред тях е и Ян Рихлик от Чехия. Стремежът да насочи вниманието към научната истина при него е в диапазона от признаване българският етнически характер на славянското накселение в Македония, без да открие „македонците“, до твърдения за „неосъзнатост“ на това население и неговата „регионална особеност“. Тезата на автора за бързото възприемане на македонска идентичност след Втората световна война е в противоречие със сложните насилствени процеси във Вардарска Македония, където хиляди са подложени на репресии в затвори, лагери или принудени да емигрират[24].

Понякога автори като Бернард Лори отстъпват от научните традиции на френската славистика за народностния състав на славянското население в Македония от средата на миналия век при разглеждане на същите събития от 1903 г. Коментирайки „архаичност“ и „модерност“ в насилието в Битоля и района по време на въстанието, той омаловажава политическото насилие от страна на властите в Османската империя, като насочва вниманието към битовото насилие сред християнското, „славяноезично“ население[25].

През последните години един от най-сериозните изследователи на този въпрос – Щефан Трьобст от Германия, направи ред публикации, в които влиза в сложните лабиринти на теоретичните разсъждения на редица изследователи като Кийт Браун, Волфганг Кашуба, П. Бок и др., ползвайки техните становища при обяснения на редица явления и процеси в Р Македония – взаимната връзка между политика и историческа наука при изграждането на македонската нация „отгоре“ (building nation)[26]. В книгата си „Македонският век“ авторът проследява събитията от 1893 до 2001 г., прави аргументирани анализи и обобщения на емпиричния материал, постига осмисляне на по-висок етап от развитието на македонския въпрос и особено проблемите на Р Македония със съседите ú, гарнирани с известна доза ирония. Трьобст разглежда много събития и факти, спира се на различни мнения и гледни точки, но в крайна сметка предоставя свобода на читателите да направят изводите[27].

[21] **Гиза**, Ан. За пропагандното фалшифициране на българската история в Македония. – Македонски преглед, кн. 2, 2002; **Същият**. Балканските държави и македонският въпрос. С., 2001.

[22] **Znamerovska-Rakk**, Elzbieta. Federacja Slowian poludniowych w polityce Bulgarii po II wojnie swiatowej. Warszawa, 2005.

[23] **Stawowy-Kawka**, Ireny. Historia Macedonii. Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Krakòw, 2000, 336 p.

[24] **Рихлик**, Ян. Формиране на национално съзнание у славянското население в Македония след 1878 г. и начало на македонизма. С., 2005, с. 553-565; **Richlik**, Jan, Miroslav Kouba. Dejinu Makedonie. Praha, 2003.

[25] **Лори**, Б. Архаичност и модерност на формите на насилие в Македония по времето около Илинденското въстание (1903). – В: 100 години от Илинденско-Преображенското въстание. С., 2005, с. 155-170.

[26] **Трьобст**, Щ. „Метаразказите“ и политическите интерференции в историческата наука на Р Македония преди и след 1991 г. Доклад, изнесен на международната конференция във Виена, 27-29 септември 2001 г., с. 20-36.

[27] **Tròebst,** St. Das Makedonishe Jahrhundert. München, 2007.

Македонският въпрос е на вниманието и на младия норвежки учен Вемунд Арбаке, който проучва македонските и тракийските бежански организации в България и направи първите си публикации у нас и в чужбина[28]. Напоследък свои проучвания по съвременни аспекти на македонския въпрос публикуват Александър Максуел от Нова Зеландия и Костас Алиманос от Австралия[29].

От съседна Сърбия Сърджан Пириватрич публикува книгата „Самуиловата държава. Обхват и характер“, излязла на български език през 2000 г. Независимо от доста спорни гледни точки по ред въпроси от развитието на Средновековна България и нееднопосочната научна критика у нас, за първи път в сръбската и в по-широк план в югославската историческа наука авторът, въпреки утвърдените тези на Анастасиевич и Прокич, доказва, че славянското население в Македония в разглеждания период е българско и по силата на етническите връзки е здраво свързано с българската държава.

Опит за изясняване на редица въпроси, свързани с идеята за Велика Сърбия и нейната реализация на Балканите е международната научна конференция в Белград през 2002 г. под надслов: „Велика Сърбия. Истина, погрешни мнения, злоупотреби“ с доклади от сръбски и чуждестранни учени[30]. Мнозина от авторите се спират на „Начертанието“ на Илия Гарашанин, македонизма на Новакович, положението в „Южна Сърбия“, т.е. Вардарска Македония след Първата световна война и т.н. Самият факт, че в края на книгата след изнесените доклади се публикуват 24 карти, в които са включени части от днешна Северозападна България и цяла Македония говорят, че сръбската наука не се е освободила от стереотипи на мислене от далечното и близко минало.

От балканските страни сериозни научни изследвания се правят и в Гърция, особено на фона на противоречията с признаването

[28] **Арбаке**, В. Бежанци и бежански организации в България 1940-1990. – Македонски преглед, кн. 3-4, 2006.

[29] **Максуел**, Ал. Славянският македонски национализъм: от регионален към етнически. – Македонски преглед, кн. 1, 2009; **Алиманос**, К. Борбата за контрола над църквата „Св.св. Кирил и Методий: българи срещу македонци?“ – Македонски преглед, кн. 4, 2010.

[30] Great Serbia. Truth, Misconceptions, Abuses. Papers presented at the International Scientific Meeting held in the Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade, October 24-26, Belgrade, 2004, 274 (24 maps).

името на новосъздадената република Македония[31]. Тук ще се спра накратко на проучванията на Спиридон Сфетас, който публикува по българо-гръцките отношения няколко статии и специално по македонския въпрос 2 монографии. В първата книга „Македонският въпрос през XX век“ Сфетас проследява събитията в областта Македония от най-древни времена до образуването на самостоятелна македонска държава, стремейки се да поддържа обективен научен тон, разбира се с нюансирана гръцка позиция, като посочва и български постановки. На основата на богат изворов материал в гръцки и други балкански и европейски архивохранилища авторът отхвърля тезите на скопската историография, подчертавайки, че Македония има административно, а не народностно звучене и че няма македонски народ[32]. Във втората си книга „Под сянката на македонизма“ Сфетас основно се спира на отношенията между Гърция и Югославия, проследява различните кампании по македонския въпрос, инициирани от Скопие с цел да се изпратят послания до София и Атина, че македонският въпрос съществува. Авторът обаче нарича остатъците от славянското население в Леринско и Костурско „славомакедонци“, с което продължава да плаща данък на стари предубеждения към България[33].

Гръцкият автор Димитриос Голис посвещава специално изследване на дейността на Македонския научен институт в София. Той обективно представя условията за създаването на Института, неговото развитие и дейност през 20-те и 30-те години на миналия век, промените вследствие комунистическото управление в България през 1944-1947 г. и окончателното му ликвидиране през 1947 г. под натиск от Белград и Скопие[34].

[31] Подробно за гръцката историография по македонския въпрос вж: **Апостолис**, Хр. Македонската проблематика в гръцката историография през 90-те години. – Македонски преглед, 2, 1997

[32] Επυρίβσν Σφέτας. Όφειςτου Μακεδονικού ζητήματοςστόν20°αιώα. Θεσσαλονίκη, Εκδ. Βάϖιας, 2001 (2002), 206 σ.; **Сфетас**, С. Кризата в Скопие. Охридското споразумение и последвалото развитие (март 2001 – юли 2002. – Македонски преглед, кн. 4, 2002.

[33] Επυρίβσν Σφέτας. Ετη σκιά του Μακεδονικού. Θεσσαλονίκη, 2007, 310 π.

[34] Δημιτριος Γολις. Το Μακεδονικο Επιστημονικο Ινστιτουτο ηε Σοφιας (1923-1947). Οπγανο του Βουλγαρικου αναθεωπητισμου. Θεσσαλονίκη, 2005.

По разбираеми причини македонският въпрос присъства в изследванията на редица турски автори. Съвместната научна конференция през 2001 г. в София показва, че историографията в Турция се придържа към архивните първоизточници. Областта Македония се разглежда така, както е описвана в османските и турските документи, като област, населена с православно население, от което мнозинството са българи. Тази позиция на турската наука по същество дава отговор на твърденията в Скопие за „македонска идентичност“ на българското население[35]. За разлика от тях Фикрет Аданър, професор в Германия, се движи в една историографска схема, според която националноосвободителните борби в Македония са отделно от историята на българите[36].

Редица аспекти на македонския въпрос са дискутирани от български и чуждестранни автори на международни научни конференции и симпозиуми: XXI симпозиум по военна история (Квебек, Канада), XVII конгрес на историците (Монреал, 1995 г.), Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа (Полша, 1998 г.), VI конгрес за научни изследвания на Централна и Югоизточна Европа (Финландия, 2000 г.) и др.[37], както и международни конференции в България[38].

Докладите от международните научни прояви и някои проучвания показват, че в науката и по-специално в славистиката навлиза ново поколение изследователи, особено след промените през 90-те години, добре подготвени професионално и езиково и въоръжени със съвременни технически средства. В годините на студената война, както е известно, се дава приоритет на политологията и на редица антисъветски, антикомунистически центрове в хуманитаристиката. Промените през 90-те години сякаш връщат науката и научните изследвания към нормални рамки. За отбелязване е обаче, че Балканите продължително време са извън полезрението на учените. Едва след събитията в Югославия, Косово и Р Македония нарасна интересът към етническия национализъм от академичните среди, особено сред историците и политолозите.

[35] **Трайков**, В. Българо-турска научна конференция. – Македонски преглед, кн. 4, 2001.

[36] **Аданър**, Ф. Македонският въпрос. С., 2002 (превод от немски език).

[37] Вж: **Германов**, Ст. Научен симпозиум на историци в Скопие, юни 1994. – Македонски преглед, кн. 3, 1994, с. 145; **Същият**. VI световен конгрес за научни изследвания на Централна и Югоизточна Европа (29 юли – 3 август, 2000 г., Тампере, Финландия).

[38] Международна научна конференция в София. България и Русия между признателността и прагматизма. Доклади. С., 2008; Сборник доклади от международна научна конференция – Кюстендил, 14 – 15 декември 2007 г. С., 2008.

Краткият поглед на литературата в Западна Европа и САЩ, засягащ Македония и изобщо македонския въпрос, показва, че повечето автори работят с източници втора ръка, т.е. публикациите в сборници, статии, монографии и др. Тези обстоятелства често довеждат до фактически грешки, а нерядко и до неверни и ненаучни изводи. Американският автор Хю Полтън в книгата си „Кои са македонците?“[39] демонстрира едно безспорно познаване на балканските проблеми, но поради липса на изворова база възприема югославската версия за най-достоверна. Липсата на научна информация от оригинални архивни документи, голяма част от които по македонския въпрос се намират в България, и особено влиянието на твърде зависимите от конюнктурната политика издания в Р Македония довеждат до неверни изводи и заключения не само отделни учени, но и някои международни организации[40].

Историографският преглед показва, че в разглеждания период българските автори позиционират македонския въпрос главно през призмата на българо-югославските отношения. И този подход има своите основания, защото по силата на редица исторически и политически обстоятелства двете държави се оказват най-силно свързани с решаването на този сложен въпрос след Втората световна война.

В изследователския подход на авторите остават недостатъчно проучени проблемите на Пиринския край и особено отражението на политиката по време на различните етапи на преговорите. Затова и една от задачите в настоящата работа е разкриването на страха, който обхваща широки слоеве от населението от поставянето на нови граници, ако този край се присъедини към Югославия, евентуалното преследване на несъгласните, съпротивата срещу действията на скопските емисари, промяната на националността (1946 г.) и принудителното изучаване на т.нар. македонски език.

[39] **Poulton**, H. What are the Macedonians? Blooms in glom and Indianapolis, 2000.

[40] Вж: Доклад №122 на Международната група за рискови ситуации от 10 декември 2001.

Постепенното преодоляване на допуснатите грешки и отстъпления, което преминава през доброволния македонизъм, аналитичен подход и накрая – държавна политика за социалноикономическото и културно развитие на окръга, са втората важна задача на изследването.

Друга задача е да се покажат и анализират наложените безсмислени за България двустранни българо-югославски преговори, когато фактически македонският въпрос се превръща в югославски въпрос и на тази основа се търси непрекъснато някакво югославско (македонско) малцинство в Благоевградски окръг.

Да се представи една цялостна картина за българската политика по македонския въпрос, на всички български партийни и държавни институции, на политическите партии, на обществено-политическите организации засега е все още трудно изпълнима научна задача. Ето защо в настоящата работа ще стане дума главно за политиката на БКП, тъй като тя е политическата партия, която неизменно стои начело на управлението на страната, играе главната роля в политико-държавното ръководство. Стремежът е да се даде една сравнително по-обективна оценка на БКП. В много досегашни изследвания присъдата над партията на българските комунисти не е свободна от едностранчивост и пристрастие, защото тя действа под натиска на неумолимата необходимост.

Изследването се позовава главно на документи на БКП на различно равнище: централно – конгреси, национални партийни конференции, решения на Политбюро, на Пленума на ЦК, стенографски протоколи от двустранни срещи между България и Югославия; на областно (окръжно) равнище – решения на конференции, пленуми, съвещания и други прояви на областното (окръжното) ръководство, на околийско равнище, докато околиите съществуват, а също и решения на някои първични партийни организации.

Както е известно, в Горноджумайска област (дн. Благоевградски окръг) след 1944 г. се правят безпрецедентни опити да се промени с административни и насилствени средства българското национално съзнание на населението, да му се натрапва един чужд език и да се поставят граници при евентуалното откъсване на този край от България. Драматичните събития и тяхното продължително преодоляване след 1963 г. са представени и през личните впечатления и участие на автора от 1956 до началото на 70-те години. За читателите, надявам се, ще представляват интерес някои неизвестни указания на Т. Живков при посещенията му в окръга, анкетите на партийните и държавните ръководители за македонизацията до 1948 г. и започналите бавни промени след това през 60-те и 70-те години, както и многобройните ми срещи с различни слоеве от населението в почти всички селища в Благоевградски окръг.

Появата на Т. Живков на политическата сцена и особено трайното му ангажиране с македонския въпрос се дължи преди всичко на вътрешното положение на страната и най-вече на ненормалната обстановка в Благоевградски окръг. Вследствие на сторените грешки, отстъпления и компромиси по македонския въпрос в Пиринския край се създава обстановка на неувереност, пораждат се слухове за откъсване на този край от България и изобщо не се знае каква ще бъде неговата съдба – дали няма да се превърне в разменна монета в голямата игра на великите сили. Съществуват условия за антибългарска пропаганда, за създаване на македонистки групи особено сред учащата се младеж и т.н. Разбира се, не трябва да се абсолютизира личността на Живков. Можело е да бъде и друга личност. В случая важното е, че самата обстановка го изисква.

Без да се наемам да правя оценка на дейността на Т. Живков и характеристика на неговата личност като партиен и държавен ръководител на страната близо четири десетилетия, в книгата ще се спра на неговите заслуги за излизане от македонския синдром на българското общество, за внасяне на консолидация в населението от Пиринския край, за всестранното развитие на този край като част от България.

При разглеждане неговата дейност по македонския въпрос следва да се отбележат няколко обстоятелства. Още през 50-те години Живков е добре запознат с националноосвободителните борби на македонските българи и тяхната организация ВМОРО/ВМРО. За разлика от някои висши партийни ръководители като В. Червенков и Ан. Югов, той не е склонен за масови репресии към членувалите във ВМРО на Ив. Михайлов. В края на 50-те и началото на 60-те години това, което е прогласено като Априлска линия за демократизация и хуманност в българското общество, постепенно започва да се трансформира в нов авторитарен режим, чиято силна ръка се оказва Т. Живков. Един от проучвателите на неговата биография, Мито Исусов, пише: „Т. Живков е човек надарен с феноменална памет, с изумителна хит-

рост и несъмнен организационен талант. Това компенсираше неговата необразованост, невежество, примитивизъм, теоретична неподготвеност и крайно ниска култура.“[41] Мнозина днес трудно биха се съгласили с тези крайни оценки на М. Исусов, който навремето доста се постара да разкраси биографията на Живков. Не може обаче да се отрече, че той е доловил вярно черти от характера на „видния партиен и държавен ръководител“.

При изработване на позицията си като цяло и за самата БКП Живков се опира на широк кръг от специалисти от всички клонове на хуманитарното знание – историци, лингвисти, етнолози, демографи и т.н. Поддържа лични контакти с Ан. Балевски, Д. Косев и др. Чрез дъщеря си разполага с информация и за „лудориите“, както той се изразява, на по-младото тогава поколение учени като Н. Генчев, Ил. Димитров, Ал. Фол и други, които се опитват да променят някои догматични постановки и да погледнат от друг ъгъл на българската история.

При тоталитарната система не е трудно Живков да си налага мнението по всички кадрови въпроси, особено след като разчиства „върховете“ през 1962 г. и след това. В бившата Горноджумайска област той оставя всички кадри на партийни, държавни и обществени постове, явно разбирайки, че тогавашната политика и действия в областта не се дължат само на местните кадри. Изключение правят Кр. Стойчев и Г. Мадолев, които са изведени от окръга, но преместени на други постове, макар и с известни партийни наказания.

Живков си създава своя система за информация за положението в Благоевградски окръг. Освен официалните доклади от Окръжния комитет на БКП и от МВР той получава информация и по много други канали, резултат от многобройните посещения в окръга, визити на заводи, предприятия, кооперативни стопанства, аграрно-промишлени комплекси, лични контакти с дейци на икономиката, обществения живот и културата. При всяко посещение в Югославия или срещи и разговори с югославските партийни и държавни представители от Благоевградски окръг се изискват справки за цялостния живот в окръга – икономическо развитие, строителство, обществен живот, антиправителствени прояви по македонския въпрос и т.н. Освен официалните посрещания, изпълнени с малко театралност и клиширани лозунги, за него особено важни

[41] **Исусов**, М. Исторически реалности в следвоенна България. – В: Страници от българската история. Събития, размисли, личности. Ч. 2. С., 1993, с. 10.

са импровизациите, непринудените срещи с много и различни слоеве от населението, които създават впечатлението, че хората го чувстват като „свой“, като един от тях. Тук е важно да се отбележи, че демагогията и истинското признание вървят заедно. Едва към края на 70-те години Живков започва да губи в окръга част от политическия си имидж, от своя ореол на „закрилник“ на този край от разни посегателства поради безкрайните, донякъде и безсмислени, реформи в икономиката и оттам съсресенията в промишлеността и селското стопанство Така или иначе от 1963 до 1989 г. Живков остава главният двигател по развитието на македонския въпрос. Към неговите указания, облечени в съответни партийни и държавни решения, се придържат стриктно партийните, държавните и обществени органи на страната, както и всички политически и държавни функционери, които се докосват до македонския въпрос.

Това са съображенията ми да се захвана с написването на книгата с надеждата да се представят и разберат съдбоносни проблеми от новата българска история на един район (Благоевградски окръг) и отражението им към цялата нация и държава. Изложението в книгата може би натоварва с известен негативизъм и може би на читателите ще се стори, че багрите са твърде сгъстени, но по-добре е историческите грешки да се посочат, за да се извлекат необходимите поуки за бъдещето.

Книгата е плод на продължителна изследователска работа в Централния държавен архив, Архивът на Министерство на външните работи, НБКМ „Св.св. Кирил и Методий“, Държавен архив – Блегоевград, Регионален исторически музей – Благоевград, за което изказвам благодарност на сътрудниците за оказаното ми съдействие. Благодаря на колегите и приятелите от Македонския научен институт за препоръките при обсъждане на книгата и финансовата подкрепа за нейното публикуване.

ВЪВЕДЕНИЕ

Македонският въпрос възникна като част от неразрешения български национален въпрос. Европейската научна и политическа мисъл още преди Освобождението призна етническите граници на българския народ. Този факт е потвърден и на Цариградската конференция на Великите сили (1876 г.), както и от самоопределението на българското население по време на политическите и духовните му борби. Но Берлинският конгрес (1878 г.) попречи на желанията и стремежите на българския народ за национално обединение, като отвори рана, която и до днес продължава да кърви. Така неуспешният опит да се обедини българския народ през 1878 г., намесата на великите сили и териториалните аспирации на съседните балкански държави са основните причини за появата на македонския въпрос. България бе принудена десетилетия наред да отделя от физическия и духовния си потенциал, за да решава въпроси, които съседните ни държави решиха по-бързо и с по-малко жертви.

Сред различните аспекти на македонския въпрос най-важният е етническият характер на славянското население в Македония, което е мнозинство. Според проучванията на такива добросъвестни и безпристрастни учени и пътешественици още преди ерата на споровете, като В. Григорович, Ами Буе, Л. Ламуш, Ж. Десбон, Г. Вайганд, Л. Нидерле, П. Милюков, Н. Кондаков, Н. Державин, Х. Брайлсфорд и много други, убедително показват, че славянското население в Македония е българско по история, бит и култура, българите са доминиращ елемент. Това не е в интерес на управляващите среди в Белград и Атина. В хода на безобидните в началото спорове проличава опит за реализация на дългогодишни стратегии на Сърбия и Гърция. На помощ е призована и научната мисъл на двете страни. Започва една надпревара – чии интереси са по-големи, кой има исторически права и т.н. В помощ на сръбската теза се включва и руската дипломация – консулите в Битоля, Скопие и Солун, въпреки че преди това са на друго мнение.

Виждайки обаче, че линията за пряко сърбизиране на българското население в Македония няма перспектива от политическа и научна гледна точка, една част от сръбската интелигенция се ориентира към македонизма. По начало македонизмът е рожба на вели-

косръбската пропаганда и аспирации в Македония. Той е насочен към разединяване на българския народ, към денационализация на една част от него. Македонизмът има за цел унищожаване чувството за принадлежност на македонските българи към българската нация, към отродяването им от българския дух и корен. Но до Балканските войни македонизмът няма почти никакви влияние и подкрепа в самата Македония. Малцина са българите като Кр. Мисирков, които се поддават на сръбските внушения и са готови да пожертват българското си народностно чувство.

В зависимост от конкретната обстановка и разположението на силите, решението на македонския въпрос през първия етап, т.е. до войните, се търси в няколко направления. Прякото присъединяване към България е едно от първите предложения за решаването на македонския въпрос. Но то е отложено поради трудностите, които биха дошли от Великите сили и от съседните балкански държави. Другият вариант за решаването на македонския въпрос е автономията. Тя се възприема от революционното движение в Македония, след като става ясно, че обединяването с България ще стане по-трудно поради териториалните аспирации на Сърбия и Гърция, а по-късно и на други държави.

Автономията с предимство на българския елемент, като най-многоброен, се приема не само от революционната организация, но и от българските правителства. Сърбия и Гърция обаче в никакъв случай не желаят да подкрепят автономията[1]. Тяхното съкровено желание е да се осъществи разделяне на Македония, а докато настъпи този момент, да се определят сферите на влияние. Така през този етап се очертават две тенденции; едната – под ръководството на ВМОРО и подготовка за масово въоръжено въстание, а другата – стремеж на Сърбия, Гърция, Румъния при съдействието на турските власти да установят определени сфери на влияние. Тази взаимна борба през целия период и особено по време на Реформената акция (1903-1908 г.) се отразява най-тежко върху българския елемент и го отслабва значително, далеч преди да се стигне до трагичните събития през 1913 г., когато фактически се получава обединяване на сърби, гърци и турци срещу българите.

[1] **Пандев**, К. Националноосвободителното движение в Македония и Одринско 1878 – 1903. С., 1979, с. 76-78.

След Балканските войни, особено след Първата световна война, македонският въпрос навлиза в ново развитие. Оказа се, че нито балканските държави, нито Великите сили имат намерение да го решават, още по-малко справедливо, съгласно прогласените принципи на американския президент Уилсън на самоопределение на народите. Поредицата от мирни договори, известни като Версайска система, утвърждава разделянето на Македония между Сърбия и Гърция и само една десета част Пиринска Македония е приобщена към свободните предели на България. По време на мирните преговори българското правителство, което не притежава достатъчно потенциал да предлага решения, прави неуспешни опити да се предостави право на самоопределение и с референдум да се реши към коя балканска държава желае да се присъедини населението от Македония. След неуспешния край на този вариант, България предлага областта Македония в своите географски граници да получи автономия, т.е. независима държава под контрола на съюзните държави-победителки или на една от тях. Това е искане и на бежанските организации в България, и на революционните организации (преди всичко на ВМРО). В този дух се изпращат апели, декларации и други документи до международни организации и великите сили. Ръководителите на революционното движение винаги са били наясно с българското самосъзнание на славянското население в Македония. Образуването на отделна политическа единица има за цел да съхрани македонските българи. Затова автономията се подкрепя и от общественото мнение, и от официална България. Но и този вариант се отхвърля от Сърбия и Гърция, както и от двете велики сили Англия и Франция.

След войната Сърбия разглежда Вардарска Македония като изконна сръбска земя, наречена още „южна Сърбия“. Там е настанен огромен за мащабите на областта полицейски и военен апарат – 40-хилядна армия и 10 800 полицейски сили от всички 17 000 в цялото кралство[2]. Едновременно с наложения терор започват процеси на усилена колонизация. Новите власти раздават с предимство земи на доброволци в сръбската войска, четници от контрачетите, държавни чиновници, полицаи, войници и др. Резултатите от т.н. аграрна реформа са показателни. Колонистите притежават 52.44% от земята,

[2] **Солаковски**, П. Колонизацията во Битолско и Прилепско (1919 – 1944). Битола, 1992, с. 145.

селяните – 39.55%[3]. За да държат в покорство Вардарска Македония, властите създават терористични групи от „неотговорни фактори“, които са истински бич за населението[4]. Неправдата, сторена на българите, намира широк отзвук и в чужбина[5].

Независимо че сръбското правителство подписва договорите за покровителство на малцинствата през 1919 г., в ход е една продължителна и добре обмислена кампания за денационализация на българското население. Сръбските власти започват унищожаване на неговите духовни институции – църкви, училища, преследване и прогонване на учители, свещеници и т.н. Сръбските власти затварят 641 български училища с 1013 учители и учителки и 37 000 ученици, 761 български църкви с 6 епископи и 893 свещеници[6]. Фамилните имена от „ов“ и „ев“ се променят на „ич“. Предприемат се различни мерки за налагане на сръбския език. С всички сили и средства управляващите среди в Сърбия се опитват да променят националното съзнание на българското население. Окупационният режим задушава съпротивата чрез съдебни процеси срещу членове на ВМРО, срещу младежки, студентски, женски и други организации. Разчита се на бързо сърбизиране, поради езикова и религиозна близост със сърбите.

В денационализаторската и асимилаторската политика Сърбия намира подкрепа от Франция и Англия. В Меморандум на Форийн офис се казва, че ако се ликвидира ВМРО, македонският славянин щял да стане сърбин по чувство, както бил българин преди 10 години[7]. Осъждайки тази лишена от хуманизъм дейност, френският публицист и общественик Ж. Десбон посочва: „Делегатите на мира в Ньой доброволно обърнаха гръб на историческата и географската истина, с лека ръка набързо потъпкаха и погребаха историята,

[3] **Солаковски**, П. Колонизацията во Битолско..., с. 145.

[4] Вж подробно: **Veritas**. Македония под иго. 1919 – 1929. Документални свидетелства. С., 1931, с. 27, LII, LXVIII.

[5] **Пози**, Ан. Войната се завръща. С., 1992, с. 81-86.

[6] Документи и материали за историята на българския народ. С., 1969, с. 467.

[7] **Василев**, В. БКП и македонският въпрос между двете световни войни. – В: Българската народност и нация през вековете. Ч. II. С., 1988, с. 13.

географията, етнографията, икономическите нужди, здравият разум, моралът, почтеността“[8].

Прякото сърбизиране отбелязва незначителни резултати. Поставени в безизходица, сред македонските българи и особено сред интелигенцията се зараждат обезпокоителни процеси. Идеята за държавно-политическо съществуване на Македония, което би могло да осигури свободно съществуване и равноправие на всички населяващи я народности и мира на Балканите, взема превес над идеята за присъединяване към България[9]. Антибългарският македонизъм тогава е все още резервен вариант на сръбската политика и той се появява и налага през следващите десетилетия.

Гръцките управляващи среди отначало не отричат наличието на българско национално малцинство в Егейска Македония. Въпреки това обаче гръцкото правителство си поставя задачата да сведе до минимум българския елемент. За тази цел още през март 1920 г. се извършва преброяване на населението в Северна Гърция, като „българогласните“ трябва да се запишат с фамилни имена на „ос“, „ис“, „ес“ и т.н. Гръцките власти закриват 3404 училища, от които 20 прогимназии и 6 гимназии с 750 учители, 19 000 ученици, 378 църкви с 300 свещеници.

Забранява се да се говори на български език, променя се цялата топонимия. Духовният натиск се съпровожда с насилие, конфискуване на имуществото и т.н.[10]

Наличието на компактно българско население в Егейска Македония принуждава Гърция да подпише Севърския договор на 10 август 1920 г., по който тя е задължена да даде малцинствени права на българите. Властите обаче правят всичко възможно да не се изпълняват поетите задължения. Последва подписването на протокола Калфов – Политис (29 септември 1924 г.) „За покровителството на малцинствата в България и Гърция“. Съгласно протокола двете държави имат право да говорят и действат от името на своите малцинства в другата държава. В двустранния документ изрично се посочва,

[8] **Desbon**, J. La Bulgarie aprés le traité de Neuilly. Paris, 1930, p. 46, 198.

[9] **Добринов**, Д. ВМРО (обединена). С., 1983, с. 25.

[10] **Даскалов**, Г. Българите в Егейска Македония. Мит или реалност. 1909 – 1990. С., 1996, с. 159-161; Документи и материали за историята на българския народ. С., 1969, с. 469; Veritas. Македония под иго..., с. XXXIV.

че става въпрос за „защита на българското малцинство в Гърция“. Това признание обаче предизвиква гнева на сръбските власти, тъй като то де факто обезсмисля сръбските твърдения, че славянското население във Вардарска Македония било сръбско. Острата реакция на Белград открива възможност гръцкият парламент да не ратифицира протокола. По този начин гръцките власти продължават играта за заблуда на Обществото на народите относно спазване малцинствените права на българите[11].

Междувременно по различните договори и конвенции продължава „доброволната“ размяна на населенията от двете страни, но българската страна е губеща в този процес, тъй като Егейска Македония постепенно се обезбългарява. „Доброволното“ изселване на българите придобива сериозни мащаби в годините след поражението на Гърция в Мала Азия. В повечето случаи изселниците са принудени да изоставят имотите си на произвола на съдбата. По непълни статистически данни до 1928 г. в България се изселват 86 572 българи, а в Егейска Македония остават около 200-250 000 българи в районите на Воденско, Леринско, Костурско[12]. Последните изселнически вълни са след Втората световна война и по време на възникналата гражданска война в Гърция.

В крайна сметка българите в тази част на Македония са обявени за „елини славянофони“ или „българогласни елини“.

Лишено от своята културна самобитност, преследвано политически и избивано физически, една значителна част от българското население предпочете да търси убежище в свободните предели на България, а друга – да поемат дългия път на емиграцията в Америка. Многохилядната бежанска маса в България не се помирява с тежкото положение на своите сънародници в Егейска и Вардарска Македония. Бежанците от двете части на Македония възстановяват македонските братства, които чрез меморандуми, апели и декларации пред международни организации защитават правата на македонските българи. Възобновява своята революционна дейност и Вътрешната македонска революционна организация (ВМРО). Тези организации поддържат духа и организират и поддържат справедливата борба на българското население.

[11] **Василев**, В. Провалът на протокола Калфов – Политис. Македонски преглед, кн. 1, 2004, с. 7-27.

[12] **Даскалов**, Г. Цит.съч., с. 181-183.

Македонският въпрос навлиза в нова фаза, когато става част от тактиката и стратегията на комунистическото движение. Националният въпрос се разглежда в пряка зависимост от задачите, които се поставят пред комунистическото движение. За периода 1919-1922 г. основната задача е да се пренесе революционният пожар извън границите на Съветска Русия. Според доктриналното комунистическо схващане националният въпрос е второстепенен, подчинен на класовия, на победата на социалистическата революция[13]. Само по този начин може да се реши и националният въпрос на Балканите, където се очаква „втора“ вълна на световния революционен процес[14].

Македонският въпрос не се поставя известно време и се разглежда като част от българския национален въпрос, а не като общобалкански. Затова в повечето документи се говори за компактни маси българско население в Македония, Тракия и Добруджа[15]. Следващите години обаче показват, че БКП търпи сериозно въздействие на постановките на Коминтерна относно идеята за Балканска федерация, а в новите условия – за федерация на балканските съветски работнически и селски републики. Приемайки тези доктринални виждания по националния въпрос, БКП създава предпоставките за увлечения, грешки и компромиси в междувоенния период, по време на Втората световна война и особено когато става управляваща партия в България.

В Балканската комунистическа федерация (БКФ) БКП доста време е в доминиращи позиции и едновременно с това в особено положение. Във федерацията членуват партии, разделени от Версайската система на победители (Югославия, Гърция и Румъния) и победена България. В тази обстановка тя приема лозунга за самоопределение на славянското население в Македония, независимо, че то многократно изявява своята българска национална принадлежност дотогава. Именно тази постановка влиза в решенията на БКФ от 1923 г. В документа се казва, че балканските комунистически партии са за правото на самоопределение на народите, включително и до отделяне от държавите, към които са присъединени. От своя

[13] БКП, Коминтернът и македонският въпрос. Т. I, С., 1998, с. 48-52.

[14] **Гришина**, Р. П. Формирование взгляда на македонский вопрос в большевисткой Москве 1922-1924 г.г. – В: Македония. Проблемы истории и культуры. М., 1998, с. 165-185.

[15] БКП, Коминтернът и..., с. 60.

страна комунистическите стратези наблягат изключително много на отделянето като догматичен принцип навсякъде, независимо от конкретните исторически условия[16]. Така се стига и до проповядването на изкуствено отделяне по политически и геостратегически съображения. Пример за това са решенията на Витошката конференция на БКП, където се казва, че на населението от Петрички окръг се дава правото на откъсване от България или да се управлява автономно[17]. Говори се за македонски маси, които трябва да извоюват автономията на Македония, без да се посочва етническия характер на населението в Петрички окръг. С тези политически декларации и по-нататък с практическите си действия БКП поставя основите на нихилистичната политика за отчуждаване на македонските българи от България, въпреки че държавното политическо обособяване се предлага на политическа, а не на етническа основа.

В следващите години колебанията между историческата истина и конюнктурните постановки на Коминтерна продължават да се задълбочават в БКП. Това е особено характерно за нейния левосектантски период. Втората нелегална конференция, състояла се от 8 декември1927 г. до 15 януари 1928 г., отново потвърждава по-рано изказаната позиция, че решаването на македонския въпрос трябва да се търси в социалистическата революция и в създаването на Балканска социалистическа федерация[18]. И тук, както и в предишни решения, се забелязват редица неясноти и противоречия. От една страна през 20-те години на XX в., макар и не винаги категорично, БКП посочва българската национална принадлежност на славянското население в Македония. От друга обаче остро критикува българските управляващи среди, че имали завоевателни стремежи към Македония. Освен това съществуват твърде разминаващи се оценки за положението във Вардарска и Егейска Македония. Посочва се, че българите във Вардарска Македония са подложени на жестоко национално потисничество и денационализация. Вярно се изтъква и фактът, че в Егейска Македония българското население е принудено да напусне родните си краища, като на тяхно място се настаняват гръцки бежанци, с което коренно се променя етнографският облик на тази област. Наред с

[16] Пятый конгрес Коммунистического интернационала (17 июня – 8 июля 1924 г.) Стенографический отчет, ч. I, М., Л., 1925, с. 595-597.

[17] БКП, Коминтернът и..., т. I, с. 241.

[18] Пак там, с. 578.

това обаче пак се твърди, че трябва да се даде правото на самоопределение на тракийци и добруджанци, а стремежите на буржоазията в Пиринска Македония били асимилаторски и т.н.

След VI конгрес на Коминтерна в позициите на БКП по националния въпрос окончателно вземат връх сектантско-догматичните и нихилистични оценки. Становищата на Коминтерна продължават да се приемат догматично и буквално от младите дейци на БКП, без да се отчита историческата истина по формирането на нациите на Балканите и по-конкретно процесите около създаването на българската нация. На втория пленум на ЦК на БКП, състоял се през 1929 г., отново се говори за национално освобождение на „поробените от България македонски и тракийски области“[19]. За това БКП трябвало да се бори за самоопределение на македонците и тракийците, включително и до тяхното отделяне от България. Така националният нихилизъм навлиза в редиците на БКП, пренася в своята пропаганда и изобщо в политическата си дейност безкритично формулата на Коминтерна за правото на самоопределение до отделяне.

След Първата световна война Югославската комунистическа партия (ЮКП) поддържа лозунга за Балканска федеративна социалистическа република, в която Македония ще бъде автономна и равноправна единица. Но твърде рано югославските комунисти започват да отстъпват от становището си по македонския въпрос. На Втората и Третата конференции в документите се избягва употребата на термина „македонски българи“. Част от дейците на ЮКП са склонни да приемат тезите на сръбския етнограф Йован Цвийч за националната неопределеност на славянското население в Македония, че уж то било някаква флотантна маса. Това отстъпление е демонстрирано и на следващите партийни форуми, където се твърди за различни националности в Македония и че никоя от тях нямала мнозинство, въпреки че по това време българите представляват 80% от населението във Вардарска Македония[20].

По-нататъшните действия на ЮКП през 20-те години показват една двойственост, неопределеност и противоречивост. От една страна има стремеж да се разграничат от ненаучните теории на Цвийч и Белич. От друга продължава противоречивата оценка в

[19] БКП, Коминтернът и..., т. I, с. 688.

[20] **Палешутски**, К. Югославската комунистическа партия и македонският въпрос (1919-1945) С., 1985, с. 125.

самата партия за етническия характер на славянското население в Македония, макар да не липсват признания, че македонците се чувстват повече българи, отколкото сърби. От същите среди се поражда и друга теза – македонците са отделна национална индивидуалност.

През следващите години в редица документи на Коминтерна и на балканските комунистически партии етнонимът „българи“, „македонски българи“ постепенно се заменя с „македонци“, „македонски народ“, „македонско население“. Тази терминология повече се отнася до Пиринска и Вардарска Македония. След демографските промени и настаняването на гръцките бежанци от Мала Азия и от други райони, Гръцката комунистическа партия (ГКП) се отказва да поддържа лозунга за автономия на Македония в рамките на балканска федерация. Въпреки някои колебания ГКП счита остатъците от славянското население в Гърция за българско и че следва да му се осигурят права като малцинство. Според гръцките комунисти не е възможно създаването на автономна Македония, защото ще се откъснат територии от Гърция, в които гърците са мнозинство. Освен това, гръцките работници и селяни не били подготвени да приемат автономията. ГКП обаче ще се бори срещу елинизацията на националните малцинства[21].

По същото време ЮКП все повече укрепва позициите си по македонския въпрос в Коминтерна и налага своето разбиране за неговото решаване. Ръководните среди в ЮКП продължават да поддържат двойствената си позиция по етническия характер на славянското население в Македония. Те приемат наличието на българи в Егейска и Пиринска Македония, но не и във Вардарска Македония. В някои партийни документи се посочва наличието на 630 000 македонци в Повардарието. Лансира се и идеята за решаване на македонския въпрос в югославянска федерация.

Следователно към средата и края на 20-те години на XX век и в Коминтерна, и в балканските комунистически партии въпросът за етническия характер на славянското население в Македония е доста противоречив. На различни равнища се водят дискусии, които не излизат извън рамките на общите директиви в комунистическото движение. Становищата варират от исторически признатата от европейската наука и от самоопределението на населението истина, че македонските славяни по история, бит и култура и т.н. са българи, до

[21] **Даскалов**, Г. Цит.съч., с. 202-204.

нова национална индивидуалност – „македонци“. Между тези становища битуват още: славянското население в Македония е с неоформено национално съзнание и може еднакво да се обяви за сръбско, за българско или за гръцко; етнонима „македонски“, „македонец“ се приема като събирателно, обобщаващо за жителите на географската област Македония, независимо от националността; нова националност не може да се създаде от механичен сбор на съществуващите националности в Македония. Всичко това показва, че балканските компартии и Коминтернът като цяло предстои да търсят и намерят критерии за сближаване на позициите и за политическо решаване на спорните въпроси.

Междувременно обстановката на Балканите и в общоевропейски план значително се променя. Настроенията в Европа са в различни посоки. До средата на 30-те години отношението на Коминтерна по националния въпрос на Балканите се определя от борбата срещу Версайската система и срещу Югославия като продукт на тази система. След идването на власт на Хитлер и настъпилите промени, тази насока добива друг характер. На преден план се поставя укрепването на Югославия като преграда срещу хитлеристката експанзия към Югоизточна Европа. За да се запази обаче Югославия, е необходимо да се успокоят националните страсти в многонационалната държава. Променя се и позицията по македонския въпрос. Издига се лозунга за автономия на Македония в рамките на Югославия, което комунистите и част от управляващите среди в Белград желаят. Така се идва до решенията на Коминтерна от 1934 г. за „македонска нация и македонски език“[22]. В резултат на субективните решения на БКП, несъобразени с историческата истина и демократичните принципи на самоопределение, се дава възможност на представителите на ЮКП в Москва да наложат, при пасивното поведение на представителите на БКП, решенията на Коминтерна за македонска нация. Тези решения налагат отпечатък върху делата на няколко поколения комунисти, общественици и учени. Македонският въпрос и неговото решаване започва да се разглежда като вътрешноюгославски.

БКП послушно и дисциплинирано изоставя лозунга за Балканска федерация. В средите на самата партия и сред интелигенцията има сериозни възражения, че не е възможно македонските бълга-

[22] Резолюция по македонския въпрос и ВМРО (об). Документи. – Времена, кн. 1, 1991, с. 35.

ри за толкова кратък период да променят националната си принадлежност. Особено силно недоумение предизвиква тази постановка в Пиринска Македония, в която мнозинството от населението са бежанци от Егейска Македония. Независимо, че в Пиринско работи ВМРО (обединена), като поделение на БКП, резултатите по внедряване на македонско национално съзнание са незначителни и нейната дейност е преустановена през 1936 година[23].

Решенията на Коминтерна от 1934 г. се приемат и от ЮКП. Още повече, че нейните позиции съвпадат с тези на управляващите партии в Югославия. Към началото на 30-те години Белград се убеждава, че не е възможно да постигне сериозни резултати в посърбяването на българите във Вардарска Македония с насилствени методи. По-либералните кръгове сами започват да лансират македонизирането на българския елемент с девиза: „По-добре македонци, отколкото българи“,[24] с цел след известно време с цената на известни отстъпки трайно да привържат населението от български произход към Югославия. Така македонизмът, идващ от управляващите кръгове в Белград, се слива с македонизма, проповядван от Коминтерна, от БКП и от ЮКП. Но и тук процесите не са еднозначни. Част от интелигенцията във Вардарска Македония и членовете на компартията негласно приемат друг девиз: „По-добре македонци, отколкото сърби“ като защитна реакция срещу терора и денационализаторската политика. Този процес обаче засяга тънък слой от интелигенцията, докато масата от населението е далеч от тази идея. То запазва българското си национално самосъзнание и води борба за независима Македония или присъединяване към България[25].

ЮКП следва линията на Коминтерна от 30-те години като общовалидна директива за решаване националните проблеми в рамките на кралска Югославия. По този начин партията на югославските комунисти приема вътрешния федерализъм, т.е. югославска федерация с Вардарска Македония. Възприетият курс се провежда особено настойчиво и последователно, след като начело на партията застава Йосип Броз Тито. Юнското съвещание от 1939 г. и Петата конференция на ЮКП от октомври 1940 г. окончателно формулират програмата по националния въпрос. В документите се посочва, че „македонците са отделна нация на Балканите, „ни сърби, ни българи“. Оттук нататък ЮКП има претенциите да решава македонския въпрос като вътрешноюгославски въпрос, макар да се признава неговото балканско и общоевропейско значение.

[23] По-подробно: **Добринов**, Д. ВМРО (обединена). С., 1983, с. 25; БКП, Коминтернът и..., т. I, с. 341, 383 и сл.

[24] **Палешутски**, К. Македонският въпрос в буржоазна Югославия (1918 – 1941). С., 1983, с. 221.

[25] **Палешутски**, К. Македонският въпрос..., с. 219.

В навечерието и по време на Втората световна война проблемът Македония е част от общите проблеми, които възникват по време на кризата във Версайската система и ревизионистичните тенденции. Отначало България върви към сближение с Югославия и Гърция, за да излезе от изолация и от наложените ú ограничения. Македония не е сред приоритетите. Управляващите среди считат по мирен път, с неутралитет, да постигнат набелязаните цели. Тогава в международните отношения се зараждат тенденции, че мирните договори може би ще бъдат ревизирани. С подписаният пакт „за вечно приятелство“ с Югославия през 1937 г. българското правителство сякаш се отказва да се интересува от българите във Вардарска Македония, което води до намаляване надеждите им за освобождение от България.

От 30-те години Югославия провежда политика на интегрално югославски национален и държавен унитаризъм. Тази политика довежда до сериозна криза в междунационалните отношения и вътрешното единство в навечерието на войната. „Югославският вариант“ за решаване на националния въпрос от позициите на държавния унитаризъм претърпява поражение през април 1941 г. В хода на съпротивата в ЮКП отново си пробива път идеята за федеративно устройство на държавата, като се отклонява искането за автономия на Македония и Балканска федерация.

През 1941 г. по-голямата част от Вардарска Македония е присъединена към България[26]. БРП издига лозунга за независима Македония. Македонският въпрос ще се реши в зависимост от обстанов-

[26] Вж. по-подробно: **Минчев**, Д. Акционните комитети във Вардарска Македония 1941 г. С., 1995; **Димитров**, Ил. Българо-италиански политически отношения 1922-1943. С., 1976, с. 409; **Бакалова**, М. Възраждане на българската просветна традиция във Вардарска Македония (април-август 1941). – Македонски преглед, 2006, кн. 2, с. 7 и сл.; **Никифорова**, С. Здравната политика във Вардарска Македония (1941-1944) – Македонски преглед, 2006, кн. 2, с. 39 и сл.

ката и съдействието на СССР след края на войната[27]. В края на април Областният комитет на компартията в Скопие се присъединява към ЦК на БРП(к). Широка популярност придобива лозунгът: „Един народ, една държава, една партия“. В края на май 1941 г. в партийните организации във Вардарска Македония се обсъжда писмо на Тодор Павлов, в което той поставя следните въпроси: може ли да се издига лозунга за връщане на Македония към Югославия; трябва ли Македония да се откъсне от България; дали македонците са отделна нация или това са македонски българи и т.н.[28] Възникват противоречия и остри спорове между БРП и ЮКП. Покрайнският комитет на ЮКП във Вардарска Македония, начело с Методи Шаторов, установява тесни организационни връзки с БРП. ЦК на ЮКП обвинява М. Шаторов в национализъм, контрареволюционна дейност, изключва го от партията и го осъжда на смърт. Югославското партийно ръководство иска намесата на Коминтерна и на БРП[29]. След известни спорове и колебания Изпълнителният комитет на Коминтерна и с мнението на Георги Димитров решава по практическа целесъобразност „Скопската партийна организация да се върне в ЮКП“. Така за пореден път македонският въпрос се предрешава в полза на Югославия и ЮКП[30]. Но с това не се решава въпросът за бъдещото оставане на Вардарска Македония в Югославия. Сред дейците на компартията в Скопие възниква течение, което настоява македонският въпрос да се решава вън от границите на нова Югославия. Въпреки тези настроения двете сесии на антифашисткото Вече за народно освобождение на Югославия (АВНОЮ) на 27 ноември 1942 г. и 29 ноември 1943 г., на които не присъстват делегати от Македония, решават следвоенна Югославия да запази границите на стара Югославия, в това число и Вардарска Македония. Издига се лозунгът за обединена Македония „под покрива на Титова Югославия“. В ръководните органи на Народното вече, освен представители на Вардарска Македония, са включени лица, произхождащи от другите две части на Македония. Югославските комунисти се стремят да постигнат договореност с БРП и ГКП за следвоенно обединяване на трите дяла в държавна единица в нова Югославия.

Момент от митинга при прочитане присъдите от Народния съд в Горна Джумая, 1945 г. Говори представителят на НС „Звено“ Славейко Ангелов, по-късно съден за противонародна дейност

Наред с това югославското комунистическо ръководство проявява амбиции да бъде водещ фактор във възроденатa идея за Балканска федерация. Това намира израз в различните идеи за балкански щаб на съпротивата, вариантите за балканска или южнославянска федерация, в която мястото на България се определя като един от партньорите на Югославия[31]. Междувременно югославската страна реагира остро срещу декларацията на Отечествения фронт от декември 1943 г. за „цялостна, независима и свободна Македония“. В този вариант обаче югославяните виждат сближаване с България, поради историческите връзки

[27] Работническо дело, №37, май 1941 г.

[28] Коминтернът и България, март 1919 – септември 1944. Т. II, 2005, с. 970; Две писма от май 1941 г. по македонския въпрос. – Разгледи (Скопие), кн. 4, 1971; ЦДА, ф. 3, оп. 1, а.е. 358, л. 1 и сл.

[29] **Драгойчева**, Ц. Из моите спомени. С., 1979, с. 51-55.

[30] **Гибианский**, Л. Проблема Македонии и вопрос о федерации на Балканах в отношениях между Москвой и комунистами Югославии и Болгарии в 1941-1945. – В: Македония. Проблемы истории и культуры. М., 1999, с. 210.

[31] **Аникеев**, А. Македонская проблема в контексте международных отношений на Балканах (1943-1949). – В: Македония. Проблемы истории и культуры. М., 1999, с. 282; **Гибианский**, Л. Идея балканского объединения и планы ее осуществления в 40-е годы XX века. – Вопросы истории, кн. 11-12, 2001, с. 42-46.

с българския народ. Този факт признава и Държавния департамент на САЩ в специален документ за алтернативните решения на македонския въпрос. Там се казва, че ако се проведе плебисцит, мнозинството от славянските жители симпатизират на независим статут или на вливане в България. Но това би срещнало съпротива от страна на гръцкото и югославското правителства. Затова правителството на САЩ няма да подкрепи присъединяването на Македония към България, нито автономен статут на областта. Към същото становище се придържа и английското правителство на преговорите в Кайро през 1944 година.

ГЛАВА I.
ПОЛИТИЧЕСКИ ИДЕИ ЗА РЕШАВАНЕ НА МАКЕДОНСКИЯ ВЪПРОС (1944-1948)

1. Федерация или незабавно присъединяване на Пиринския край

След септември 1944 г. македонският въпрос се усложнява още повече. Комунистическите партии в България и Югославия, като водещи сили в новите правителства, започват да използват различни тактически ходове за неговото решаване. В процеса на търсенето на някакво решение югославската страна постепенно започва да разглежда твърде сложния и актуален въпрос като вътрешноюгославски. Този подход се дължи на различния статут на двете държави в системата на международните отношения и мястото, което в момента заемат. България е в лагера на победените, а Югославия – в този на победителите. Различни са позициите по македонския въпрос на комунистическите партии в двете страни. Югославската комунистическа партия (ЮКП) и нейното ръководство начело с Й. Бр. Тито формулира ясна и праволинейна политика. Основна нейна цел е запазване на Вардарска Македония в състава на федеративна Югославия като отделна република и стремеж да се присъединят към нея другите два дяла – Егейският и Пиринският, които се намират съответно в гръцките и в българските териториални граници.

Поради много фактори позицията на БРП(к) по македонския въпрос е неясна и противоречива, често пъти съпътствана от импровизации, лавиране, компромиси и отстъпки със сериозни последици за дълъг период от време.

През целия процес на преговори югославската страна има известно предимство. Най-напред следва да се отбележи, че България така или иначе е в лагера на победените. Използвайки нейното утежнено положение, югославското ръководство успява да наложи тезата, че след провъзгласяването на НР Македония в рамките на Югославия, македонският въпрос е решен. И доколкото съществува, той се отнася до България, Гърция и Албания. За това Югославия ще

се бори за даване на малцинствени права на „македонците“ в тези страни, а в близка или в по-далечна перспектива, и за присъединяване на териториите им към Македонската република.

Друг фактор е коминтерновската постановка за македонска нация от 30-те години, която БРП(к) ту приема условно, ту предпазливо отхвърля. Все пак Българската компартия е приела широко пропагандираното и взето на въоръжение от ЮКП становище за „македонската нация“ и за създаването на НР Македония.

Освен това Югославската федерация влиза в следвоенните геостратегически планове на великите сили и най-вече на Съветския съюз. И тук не е без значение и благосклонното отношение и подкрепа в някои отношения на югославските разбирания по македонския въпрос от съветското ръководство и персонално от Сталин.

Новото българско правителство на Отечествения фронт е в изолация и няма дипломатически отношения със съседите си. В международните отношения България, въпреки че обявява война на Германия, не е призната като съвоюваща страна в антихитлеристката коалиция[1]. Така за известно време отношенията с Югославия са сериозният шанс за българското правителство да осъществява външнополитическата си линия, обявена в програмата на правителството от 12 септември 1944 г. Накратко казано, българската страна е в слаба позиция.

При проследяване на историческата документация след 1944 г., отнасяща се до македонския въпрос и зависимостта му от българо-югославските отношения, се вижда една добре обмислена и напориста югославска политика, на която българското държавно и политическо ръководство не успява да се противопостави успешно. В началните разговори, които минават под знака на осъществяване на идеята за южнославянска федерация, изпъкват няколко основни въпроси, а именно: политическият натиск от страна на Югославия, колебанията на българското ръководство и стихийната съпротива срещу насилствено насаждания македонизъм сред населението в Пиринския край. Тези прояви условно преминават през два етапа.

Първият етап започва непосредствено след 9 септември 1944 г. и продължава до 1946/1947 година. Той преминава, както е известно, в обстановка на неуредено международно положение на

[1] Вж подробно **Лалков**, М. От надежда към разочарования. Идеята за югославянска федерация (1944-1948). С., 1995, с. 94.

България и без договор между двете държави. Идеята за федерация и македонизация на Пиринския край са още на пропагандно равнище. Независимо от това, първото искане на югославските представители е незабавно и безусловно присъединяване на Пиринска Македония (Горноджумайска област) към НР Македония в рамките на Югославия. Още на 15 септември Светозар Вукманович-Темпо и придружаващите го представители на ЮКП и МКП Михаил Апостолски и Бане Андреев се срещат с областното партийно ръководство на БРП(к) в Горна Джумай. От българска страна на срещата присъстват Кръстьо Стойчев, Крум Радонов, Дончо Лисийски, Иван Гулев, Георги Хадживанов и Иван Делев[2]. Обсъждат се въпроси за бъдещата федерация и присъединяване на Горноджумайска област към Югославия. Темпо настоятелно убеждава областните ръководители, че било по-изгодно за пиринското население да се отдели от победена България и да отиде към победителката Югославия, за да не понася тежестите на победената страна[3]. Още тогава Темпо дава подробни инструкции как да се осъществи присъединяването на Пиринския край към Вардарска Македония. Навсякъде се акцентира върху предстоящите договори с България, според които населението от Пиринско няма да плаща данъци и други задължения по тези договори. Това обаче не се приема еднозначно. В Разлог партийни активисти сериозно възразяват с аргумента: „Заедно се борихме и страдахме с българския народ и ще бъде егоистично да се изплъзнем сега“[4]. За пръв път се обсъжда и въпросът за създаване на „смесена войскова единица от партизански отряди и доброволци, които заедно с партизани от Вардарска Македония да влязат в Егейска Македония.“[5] По този начин съюзниците САЩ, СССР и Англия ще бъдат поставени пред свършен факт.

Областното ръководство е изправено пред дилемата – да приеме почти ултимативните искания или да изчака. Все пак накрая по-

[2] Държавен архив – Благоевград, ЧП 916, л. 15; Македонският въпрос в българо-югославските отношения (1944-1952). Архивите говорят. Т. 31, С., 2004, с. 19 (по-нататък – Архивите говорят..., т. 31).

[3] Централен държавен архив (ЦДА), ф. 147, оп. 3, а.е. 1004, л. 67-74.

[4] ЦДА, ф. 1б, оп. 13, а.е. 54, л. 32.

[5] ДА-Благоевград, ЧП 916, л. 16. Спомени на Крум Радонов.

вечето въпроси са отклонени с отговора: „Нямаме пълномощия да разговаряме и комунистите от Пиринския край са част от БРП(к)“[6].

Темпо и придружаващите го М. Апостолски и Б. Андреев не губят надежда и смятат, че може да направят пробив в ЦК на БРП(к). И действително на 25 септември 1944 г. те се срещат с централното ръководство на българската компартия. На срещата присъстват Трайчо Костов, Георги Чанков, Цола Драгойчева, Добри Терпешев, Антон Югов и др.[7] Както и в Горна Джумая, Темпо се държи високомерно и пренебрежително. Той обвинява БРП(к), че по македонския въпрос стои на шовинистични, великобългарски позиции. След известни спорове на партийно равнище се стига до споразумение, според което българската армия остава в Струмица, Щип и Крива паланка. От своя страна българската компартия се задължава да популяризира създаването на македонска държава в Югославия, а в Пиринска Македония да се провежда разяснителна работа за развитието на „македонско национално съзнание“. Освен това българските комунисти в лицето на тогавашния ЦК по принцип признават правото на населението от този край да се присъедини към НР Македония, но правят уговорката, че издигането на този лозунг не е актуален. Там е договорено също създаването на военни единици под югославско командване, които да участват във войната. Ето какво разказва Кр. Стойчев по-късно в годините на покаяние, размисъл и самокритика: „Известният Темпо и Л. Колишевски, след като се върнаха през нас, ни казаха, че в София са говорили с ЦК да работим за присъединяването на Пиринския край към Вардарска Македония в рамките на демократична Югославия, тогава още не беше решен въпросът за републиката“. Откровените признания на Стойчев показват, че областното ръководство действително е приело позицията на югославяните: „Те ни казаха да изпратим войска надолу към Бяло море и ние изпратихме нашия доброволчески отряд..., за да поставим съюзниците пред свършен факт. И по този начин въпросът за Егейска Македония ще бъде решен, тогава и Пиринският край ще се присъедини“[8].

След срещата Темпо в хвалебствен тон пише до Македонската компартия в Скопие: „Здравата ги притиснахме... Ние поставихме

[6] ДА-Благоевград, ЧП 916, л. 16. Спомени на Крум Радонов.

[7] **Даскалов**, Г. Българо-югославските политически отношения 1944-1945 г. С., 1989, с. 75.

[8] ЦДА, ф. 1Б, оп. 13, а.е. 54, л. 32.

нашите искания по отношение на българска Македония и те с всичко се съгласиха.“[9] По-нататък той пояснява, че са се срещали с партийни организации и партийни комитети и „струва ми се, всички стоят на наша позиция“.

Натискът срещу българското ръководство върви в няколко направления. Едновременно с делегацията в София по същото време Тито е в Москва. В София пристигат Вера Ацева, Любчо Арсов, Кирил Мильовски и излезлият от затвора Лазар Колишевски. Образувано е и Временно представителство на НР Македония в София.

Считайки, че са спечелили поредният рунд преговори, югославските представители минават в настъпление. Най-напред делегацията, вече подсилена с Л. Колишевски, се връща от София в Горна Джумая. Тук те внушават на областното ръководство, че в ЦК на БРП(к) е постигната договореност за бързо присъединяване на Пиринския край към НР Македония в рамките на Югославия. Редица изследователи обаче смятат, че областният секретар на БРП(к) Кр. Стойчев е уверен лично от Георги Чанков, че такава договореност не е била постигната[10]. Въпреки това генерал Апостолски и Б. Андреев остават в Горна Джумая за осъществяване на югославските намерения. В тяхна помощ са Вера Ацева и Любчо Арсов, чиито действия намират подкрепа от някои местни дейци, които настояват за незабавно присъединяване и изпращането на един делегат в Националния комитет на Отечествения фронт като „македонец“. Освен Кирил Мильовски, като управляващ Временното представителство на НР Македония в София, Темпо и Колишевски изпращат инструкции за подготовка и присъединяването на Пиринския край независимо от развитието на българо-югославските отношения и реализацията на идеята за южнославянска федерация[11]. На 26 октомври 1944 г. в писмо до К. Мильовски се настоява „веднага и незабавно да се пристъпи към изпълнението на задачата“, като се създават „отбори“ на обединението и т.н. В. Ацева и Л. Арсов не срещат очакваната подкрепа от БРП(к). Напротив. Дейци като Владимир Поптомов са решително против. Това не смущава ни най-малко Л. Колишевски, който в един категоричен нетърпящ възражения тон заявява: „Не можем да се съгласим присъединяването на българския дял от Македония да е

[9] **Мичев**, Д. Цит.съч., с. 127.

[10] Пак там, с. 130.

[11] **Даскалов**, Г. Между реваншизма на Атина..., с. 79.

свързано с искането за сключването на тесен съюз между Югославия и България“[12]. Още повече, че според Тито югославската страна едва ли ще се съгласи на съюз, в който България да бъде равноправна на Югославия[13]. За да се разбере, че уверенията на югославските ръководители не са искрени, се вижда и от една среща през 1945 г. на бежанските организации в България начело с Хр. Калайджиев с Тито в Скопие. В разговора от българската делегация изказали мисълта, че за да се присъедини Пиринския край към НР Македония в рамките на Югославия, там трябва да се поработи по-дълго време, на което Тито отговорил: „Дайте ни Пиринския край и ще видите за две години какво ще направя от него!“[14]. А когато става дума за връщане на Западните покрайнини, Тито уж на шега, но доста сериозно казал: „Чели ли сте някога в историята победител да връща територия на победен?“[15].

Въпреки неясните договорености в София, на територията на Горноджумайска област е създадена „македонска бригада“ „Яне Сандански“ с командир Крум Радонов и политкомисар Георги Мадолев[16]. В бригадата са включени партизани от отрядите „Никола Калъпчиев“, „Анещи Узунов“, „Никола Парапунов“ и „Антон Попов“, както и войници от 39-и и 14-и пехотни полкове.

Така разговорите в София и неяснотата по редица въпроси довеждат до съвсем други размери и форми на място. За това говори и Трайчо Костов в радиограма до Георги Димитров от 21 октомври 1944 г., в която съобщава, че представители на Македонската комунистическа партия са създали нещо като държава в държавата и управление в управлението – организират „македонска войска“ и македонско комендантство в Горна Джумая. Настояват и за създаване на комитети във всички села и градове и Областен комитет в самата Горна Джумая. Както се изяснява малко по-късно, целта на новосъздадената бригада е тя да се включи в народоосвободителна-

[12] **Аникеев**, А. Македонская проблема ..., с. 282.

[13] **Шахин**, Ю. В. Начало советско-югословенского конфликта. Протоколы заседаний Политбюро ЦК КПЮ 19 февраля – июля 1948 г. – Вопросы истории, кн. 8, 2008, с. 8.

[14] ЦДА, ф., 1б, оп. 13, а.е. 54, л. 12.

[15] ЦДА, ф., 1б, оп. 13, а.е. 54, л. 12.

[16] ДА-Благоевград, ЧП 966, л. 1, 2, 5. Спомени на Кр. Радонов; Архивите говорят..., т. 31, с. 17.

Делегати на първата областна конференция на БРП(к), ноември 1944 г. ДА – Благоевград

та „македонска войска“, за да окупира Пиринския край, „докато се усетят бугарите“[17]. Никола Рачев е съзрял тези намерения и отказва поста политкомисар и всякакви други постове в бригадата с мотива, че в една държава не може да има две армии. Той счита, че „това решение не е правилно и ЦК може да сбърка. Аз не съм съгласен да се създава македонска бригада и не искам да съм политкомисар“[18].

Опасенията на Никола Рачев са реални. По заповед на командването на бригадата, която Апостолски и други югославски деятели считат вече като част от Югославската народоосвободителна войска (ЮНОВ) са снети от войниците и офицерите българските отличителни знаци и заменени с югославски. Създаденото „македонско“ военно комендантство организира нападение и разграбване на дивизионния склад в Горна Джумая, от който са иззети 1000 шинели, 2000 панталони, боеприпаси и др. Вдъхновен от тези действия, Апостолски заявява в областния град, че бригадата скоро ще марши-

[17] Пиринско дело, 14 август 1949, №33; по-подробно вж: **Трайков**, Пецо. Национализмът на скопските ръководители. С., 1949, с. 14, 16, 25.

[18] ДА-Благоевград, ЧП 966, л. 5.

Владимир Поптомов

рува в Солун и по-нататък трябва да остане в Беломорието[19]. Тогавашните ръководители на Горноджумайска област са считали, че бригадата ще воюва с германците и затова още преди 11 септември са изпратени партизански поделения в Демир Хисар и Сяр, които безуспешно завършват мисията си и се завръщат обратно.

Съдбата на бригадата „Яне Сандански“ се решава през ноември 1944 г. на среща при Трайчо Костов, на която присъстват Владимир Поптомов, Димитър Ганев, Мире Анастасов от Временното представителство на НР Македония в София, Кирил Мильовски и Перо Манговски, както и членовете на бюрото на Областния комитет на БРП(к) в Горна Джумая. Там Тр. Костов заявява: „Създаването на македонската бригада се оказа неправилно и тя трябва да се разпусне. Такова е мнението и на др. Димитров“[20]. Освен това Тр. Костов съветва да не се бърза с присъединяването към Вардарска Македония, добре да се обмислят стъпките в тази насока, да не се насилва населението да променя българското си национално съзнание и т.н. Така от наличната и проучена документация става ясно, че предложението за създаване на македонската бригада е на югославската делегация с одобрението на ЦК на БРП(к) под някаква не много ясна формулировка, а не е инициатива на областното ръководство, въпреки че, както посочва Н. Рачев, тя е допаднала на някои местни ръководители.

Димитър Ганев

[19] БКП, Коминтернът и македонският въпрос (1917-1946). Т. II. С., 1999, с. 1153, 1126, 1129.

[20] ДА Благоевград, ЧП 96, л. 5. Спомени на Крум Радонов.

Едновременно с тези действия на югославските представители, група дейци на БРП(к), като Вл. Поптомов, ген. Копчев, Д. Ганев и др., се опитват да преодолеят колебанията и да не допуснат отстъпването на Горноджумайска област на Югославия. Според тях не отстъпването на този край на Югославия ще реши въпроса, а бъдещото обединение на Македония в географските ú граници в една южнославянска федерация. Поради тази съпротива югославските емисари считат, че присъединяването няма да се реши на областно равнище тук, в Горна Джумая, а в София. Но и в столицата има за момент известно отрезвяване в средата на октомври 1944 г. На 20 октомври партийното ръководство на БРП(к) приема едно двойствено решение. От една страна заявява, че присъединяването на Пиринския край към Югославия не може да се осъществи без предварителен съюз между двете държави и всичко в областта трябва да се върши със знанието и съгласието на българското правителство. Това е доста реалистична оценка, защото се виждат сериозни сигнали за появата на двувластие. От друга страна се посочва необходимостта от „издигане македонско национално съзнание сред населението“[21]. Със специална радиограма е уведомен и Г. Димитров. На друго заседание на Политбюро на ЦК на БРП(к) от 25 октомври 1944 г. Д. Ганев подробно информира за положението в Горноджумайска област, а именно намесата на скопските ръководители в областта, разделението в Областния комитет на партията, разформирането на българските военни единици от 14 и 39 полкове, своеволията на бригадата „Яне Сандански“ и др.[22]

Временното спиране на всички проекти и разговори се дължи и на острата реакция на Съединените щати и Великобритания срещу подкрепяното от Москва българо-югославско сближение, изразено в нота от 26 януари 1945 г. В нотата на английското външно министерство се посочва, че Великобритания няма да подкрепи създаването на южнославянска федерация, както и правото на „българското правителство да прехвърля без съгласието на съединените нации каквато и да е част от българската територия на югославската федерална

[21] БКП, Коминтернът и..., т. II, с. 1126.

[22] Пак там, с. 1128.

държава Македония.“[23] А в шифрограма до посолствата в Москва и Вашингтон се заявява категорично, че Югославия не може да анексира, нито да претендира за територии от България и Гърция[24].

Споровете около бъдещата федерация и съдбата на Пиринския край са предмет на обсъждане на Първата областна партийна конференция (5-6.XI.1944). В доклада на Кр. Стойчев македонският въпрос е поставен доста неясно. Основните постановки се базират на коминтерновския постулат за „македонска“ нация. Все пак той се стреми да отклони насоката на главния удар на скопяни – незабавно присъединяване на областта към НР Македония. По-определена е позицията на Вл. Поптомов. По ред причини той смята, че обединението на Македония в рамките на Югославия не е на дневен ред, защото македонците в отечественофронтовска България не чувстват никакъв национален гнет[25]. Македонският въпрос ще се реши с изграждането на тесен съюз между България и Югославия и в зависимост от международното положение.

Позицията на Поптомов предизвиква гнева на Л. Арсов. Той изпраща специално писмо до К. Мильовски, в което изразява недоволство от поведението на българския функционер и предлага да се окаже отново натиск върху ръководството на българската компартия. М. Анастасов настоява македонският въпрос да се реши независимо дали ще има съюзен договор между двете държави.

В процеса на обсъждането на различните аспекти около федерацията и македонският въпрос през ноември 1944 г. Д. Терпешев посещава Белград. Неговата визита се оказва безполезна, тъй като и той е в наивната заблуда относно стабилизиращата роля на Тито на Балканите. Наистина Д. Терпешев поставя ред въпроси за Горноджумайска област и за някои прибързани и смущаващи действия на скопските ръководители и най-вече за това, че „македонците“ в Пиринско следва да получават директиви само от Скопие. Тито обаче прави един тактически ход, внушавайки на наивния Терпешев, че българските искания ще бъдат приети. Обръщайки се към Темпо, той казва: „Не се увличайте по настроенията на македонците... македонците може и да искат веднага да се присъединят, но това сега

[23] Архивите говорят..., т. 31, с. 27.

[24] БКП, Коминтернът и..., т. II, с. 1179.

[25] **Германов**, Ст. Опити за македонизация на Пиринския край. – Македонски прелед, кн. 3, 2001, с. 99.

е невъзможно.“[26] Както ще се види по-късно, Темпо въобще няма намерение да се съобразява с това мнение на Тито или то е изказано само за пред българската делегация.

От своя страна Димитър Ганев посещава Скопие. От неговия доклад от 30 ноември пред Висшия партиен орган на БРП(к) става ясно, че има сериозни различия по македонския въпрос. Българското становище, изложено в Скопие, предвижда най-напред да се подпише договор между двете страни за изграждане на южнославянска федерация. Успоредно с това Д. Ганев съобщава за започналите там процеси на македонизиране на антибългарска основа. Управляващите в Скопие поставят на преден план присъединяването на Пиринския край към новосъздадената република. Едновременно с това, по примера на Тито, те предприемат един на пръв поглед заблуждаващ ход, признавайки, че са допуснали грешки за бързото и незабавно искане за присъединяване на областта към Скопската република. С това те искали да поставят българското ръководство пред свършен факт. Но тази грешка се приписва на генерал Апостолски, а не на цялото ръководство. Изхождайки от тези заявления, Д. Ганев заключава, че ръководството в Скопие „ще се оправи и може да работим с тях.“[27]

Въпреки оптимизма, Д. Ганев отбелязва, че се води енергична борба срещу българския елемент за сметка на новопровъзгласената македонска нация във Вардарска Македония, както и появата на шовинистични тенденции. Както се изтъква в една радиограма до Г. Димитров, „македонците явно страдат от великомакедонски шовинизъм. Струва им се, че македонският въпрос стои в центъра на света... за тях не съществува нито България, нито Гърция на Балканите, нито Англия, нито СССР. Техният единствен аргумент е, че са получили такива директиви от Тито и само той и никой друг не е авторитет за тях.“[28] За мащабите на антибългарската кампания във Вардарска Македония в София пристигат сигнали и от други източници.

Известният със своите лутания по македонския въпрос Васил Ивановски в писмо до Г. Димитров и В. Коларов от 1 декември 1945 г. съобщава за антибългарската политика на скопските влас-

[26] Архивите говорят..., т. 31, с. 19.

[27] Пак там.

[28] Пак там, с. 18.

ти при въвеждането на новата азбука и на „македонския език“[29]. От своя страна секретарят на българската легация в Белград Т. Мечков представя събраната информация за антибългарската пропаганда, за разстрели във Велес, Щип и Битоля, за недопускане на българска книжнина във Вардарска Македония[30]. Няма съмнение, че тогава в Скопие се полагат основите на институциите „за производство на историческа истина“[31], на създаването на нов етнокултурен модел, различен от българския, съчиняване на легенди за миналото и т.н.

След като не успяват с „незабавното присъединяване“, скопските емисари залагат все повече на пропагандата. Тя се поема и ръководи от М. Зафировски. По негово внушение и съдействие в Петрич е създадена организация на югославския „народен фронт“. Подобни организации се създават и в други селища в страната, особено там, където има бежанци[32]. В началото на 1945 г. се провежда и Учредителна македонистка конференция. Македонистки дух се придава на крайгранични събори, на различни чествания и др. Културни делегации от Скопие пропагандират в Пиринския край „македонска култура“, лансират се идеи за издаване на учебници и друга книжнина, дори се предлага костите и на Яне Сандански да се пренесат в Скопие.

Македонистките прояви в Горноджумайска област са в унисон с решенията на българското правителство от 1945 г. за преселване в Югославия на новопристигналите бежанци от Егейска Македония – около 17 000 души. Още след пристигането им в Горноджумайска област бежанците са изпращани във Вардарска Македония. Околийските управители получават изрично разпореждане: „Всички нови бежанци, дошли след 9.IX.1945 г. от Гръцка Македония в България, да се преведат във Вардарска Македония.“[33] За да се изпълни тази нехуманна и съпроводена с насилия акция областното ръководство на 12 юни 1945 г. се обръща за съдействие към Съюзната контролна комисия за предоставяне на камиони за превозване на бежанците до раз-

[29] БКП, Коминтернът и..., т. II, с. 1246.

[30] Пак там, с. 1276.

[31] Вж. подробно: **Михов**, М. Политика в историята. Новата българска история и македонската историография 1945 – 2005. В. Търново, 2007.

[32] БКП, Коминтернът и..., т. II, с. 1147.

[33] **Даскалов**, Г. Цит.съч., с. 82, 90; ДА-Благоевград, ф. 61, оп. 1, а.е. 5, л. 46.

лични населени места във Вардарска Македония[34]. Така е сторено зло на хора, които предпочитат и считат България за своя родина. Не случайно мнозина от тях не желаят да се изселят и дълги години оплакват горчивия си живот в различни краища на Югославия. След дълги лутания и перипетии, преодолявайки огромни трудности, едва около 2000 души отново се завръщат и намират подслон в България[35].

Процесите на македонистката пропаганда и подкрепата ú от официалните български власти не са еднозначни. Постепенно се заражда съпротива, отначало стихийна. Най-напред опозицията в лицето на БЗНС, „Звено“ и БРСДП, които участват в Отечествения фронт, не споделят всички намерения на БРП(к) и правителството относно македонизацията на областта. Под тяхно влияние не е приета дори резолюция по македонския въпрос в Областния комитет на Отечествения фронт. Опозиционните вестници осъждат начините и средствата, с които се създава новата „македонска нация“, налагането на сърбизирания „македонски език“, фалшифицирането на българската история и култура и т.н.

Сериозна дискусия в Националния съвет на Отечествения фронт предизвиква статията във в-к „Изгрев“, в която се отстоява тезата, че „ние отидохме в Гърция и Югославия (става дума за Егейска и Вардарска Македония и за Западна Тракия – бел. а. Ст.Г.) не като завоеватели и разрушители, а като при свои сънародници и като строители.“[36]

В редица статии се разобличават сръбските тези за аморфния характер на българското население в Македония. Твърде категорична е позицията на БРСДП, която характеризира становището на правителството и на БРП(к) като престъпно безумие за задоволяване хегемонистичните планове на Югославия. Въпреки „незавидната перспектива на опозицията, тя открито изразява гражданската си позиция и националното си достойнство по изкуствено заплетените македонски работи.“[37]

Областното ръководство на БРП(к) изразява тревога от съпротивата на македонизацията и прави известна равносметка от 1944 г. насам. В отчетния доклад на Кр. Стойчев на Втората областна

[34] Архивите говорят..., т. 31, с. 31.

[35] **Даскалов**, Г. Цит.съч., с. 252, 253.

[36] Архивите говорят..., т. 31, с. 35.

[37] **Тюлеков**, Д. Цит.съч., с. 33.

конференция на БРП(к) (24-28.III.194 6 г.) се изтъкват две констатации. Първата е широко разпространеното разбиране сред партийния и отечественофронтовския актив, че е невъзможно незабавното присъединяване към НР Македония в рамките на Югославия. Втората е отчитането на някои грешки за формирането на бригадата „Яне Сандански“ като македонска войскова единица. Несъмнено тези корекции и преценки са направени след намесата на Вл. Поптомов на Първата областна конференция. Обаче в доклада на Областния комитет, в резолюцията и в изказванията на делегатите македонският въпрос е поставен по начин, който води до тресавището на македонизма, чрез опитите да се култивира „македонско“ национално чувство, чрез опитите да се изучава „македонска“ история и т.н.[38]

В дух на самокритика в материалите на конференцията се посочва, че в Горноджумайска област е направено твърде малко за изучаване на македонския въпрос – няколко доклади на околийските конференции и няколко беседи. Това била и причината за появата на младежки и ученически групи, които се обявяват срещу македонизацията, и всъщност поддържали михайловистки идеи. От своя страна комунистите гледали формално на този въпрос. Мнозинството от делегатите на конференцията се определят като българи. На околийската конференция в Горна Джумая са се декларирали като македонци само 12 души; в Свети Врачката конференция (дн. Сандански) няма нито един македонец[39].

В словото си Владимир Поптомов повтаря общите постановки по националния въпрос на комунистическото движение и БРП(к). Той фактически признава правото на Югославия да се занимава и да решава македонския въпрос в името на една доста неопределена южнославянска федерация. Но и Поптомов изглежда не е разбрал намеренията на Тито и скопяни. Според него обединена Македония ще бъде в рамките на Югославия само година-две, а след това тази държава ще бъде във федерацията на южните славяни. Поптомов говори за българи и македонци във Вардарска Македония, които заедно със сърбите ще образуват федерацията. Едновременно с това той заявява, че „в Пиринска Македония няма национален гнет... нито по език“.[40] Преценявайки реално ситуацията в тогавашния момент и изхождайки от сталинските постановки за разните уклони, Поптомов определя като десен уклон критиката на опозицията (Кр. Пастухов, Гергинов) срещу присъединяването на Пиринския край към федерална Македония и техните тези за българщината във Вардарска Македония. Като левосектантски уклон се сочат действията на областните дейци за прибързаното присъединяване на областта към Югославия: „Който смята Пиринска Македония и Вардарска Македония да се съберат, нека знае, че помага на реакцията... това значи да се забие нож в гърба на България.“[41] Осъдително е и отношението към бежанците, които „са бягали не в Сърбия или Гърция, а са идвали в България, където българският народ е делял залъка си с тях.“[42] Освен някои партийни и отечественофронтовски комитети, противници на

[38] ДА-Благоевград, ф. 1, оп. 1, а.е. 7, л. 2-3.

[39] Пак там.

[40] **Германов**, Ст. Опити за македонизация..., с. 99-101.

Дейци на Областния комитет на БРП(к), Горна Джумая, 1946 г. На първия ред отляво надясно – П. Кахърков, В. Клинчарова, Т. Куюмджиев, Е. Георгиев, Кр. Стойчев, Г. Мадолев. Втори ред – Д. Лисийски, Сп. Тантилов, Ц. Граменова. На снимката се виждат още Б. Цветков, Кр. Тричков, Б. Вапцаров, Ив. Делев, Т. Тасев, Г. Хаджииванов. РИМ – Благоевград

[41] ДА-Благоевград, ф. 1, оп. 1, а.е. 7, л. 49-52.

[42] ЦДА, ф. 1б, оп. 13, а.е. 483, л. 62.

македонистката политика се появяват и сред други слоеве на населението в областта – младежи от гимназиите в Неврокоп (дн. Гоце Делчев), Св. Врач (дн. Сандански) и др.

Следователно, през първия етап „незабавното присъединяване“ е отложено временно. Освен това остава нерешен и въпросът за структурата на федерацията; дали да бъде дуалистична – България и Югославия 1:1, т.е. на паритетни начала, или да бъде седемчленна, т.е. България да се присъедини като седма федерална единица към вече изградената югославска федерация от шест югославски републики. Така и двата основни въпроса – и присъединяването, и федерацията, не получават решения. Пропагандата и по двата обаче продължава. За българските политически и държавни ръководители става ясно, че главните фактори са СССР и Югославия. Затова тяхната тактика е политика на протакане за известно време, чрез водене на преговори. Всъщност обаче те правят поредица от отстъпки, които отварят вратата за много драматични събития през втория етап. Каквито и оправдания да се изсипват по-късно, че това било необходимо да се получи подкрепа от Югославия при бъдещите преговори с антихитлеристката коалиция, не могат да оправдаят безпрецедентното югославско вмешателство във вътрешните работи на България с цел нарушаване на суверенитета и териториалната цялост на страната.

2. Задълбочаване на отродителния процес

Както вече се посочи, българската политика се колебае в диапазона от приемане на ред югославски идеи до лавиране, водене на преговори, отлагане на някои дискусионни въпроси. Във втория етап българското ръководство безусловно възприема директивите на Сталин, които съвпадат с разбиранията на Тито. На 5 юни 1946 г. на среща при Сталин, на която присъстват Г. Димитров, В. Коларов и Тр. Костов, са обсъждани въпроси от вътрешната и външната политика на България. Наред с критиките към партийното ръководство Сталин с твърде категоричен тон смята, че „трябва да се даде културно-национална автономия на Пиринския край в рамките на България“. В хода на този процес да се внедрява македонско национално съзнание там. „Че нямало развито македонско национално съзнание там, това нищо не значи. И в Белорусия нямаше такова съзнание, когато

я обявихме за съветска република. А сетне се оказа действително, че има белоруски народ“,[43] заявява вождът пред българската делегация.

На 7 юни 1946 г., както пише в дневника си Г. Димитров, на тристранната среща на съветското ръководство – Сталин, Молотов, Жданов и Берия, югославската делегация – Тито, Ранкович и Нешкович, и българската делегация е договорено окончателните решения за Западните покрайнини и за Пиринска Македония да станат едновременно[44]. Тито обаче е на друго мнение. Според него ако Пиринска Македония влезе в състава на Югославска Македония, „сръбският народ тогава ще се съгласи да върне българските околии“[45].

Редица документи показват, че възражения срещу директивите и договореностите в Москва имат Вл. Поптомов, Тр. Костов и В. Коларов, въпреки че на самата среща те не намират сили да реагират срещу Сталин и безусловно приемат неговите указания. Още повече, че на 20 май Поптомов изпраща до Г. Димитров мнение да не се налага македонско национално съзнание, защото „това ще изглежда нещо изкуствено, насаждано отгоре чрез пропаганда. Населението в областта не чувства необходимост и не предявява искания да се обяви за национално малцинство“[46].

В дните непосредствено след срещата в Москва продължава югославският натиск върху ръководствата на бежанските организации в България с настоятелното искане всички въпроси вече да се решават не от София, а от Скопие. Сред най-важните им искания е незабавното въвеждане на културно-националната автономия. Възползвайки се от гръцките териториални претенции за сметка на България, на Парижката мирна конференция югославската делегация внася меморандум за присъединяване на Пиринска Македония към Югославия[47].

Българските партийни и държавни ръководители послушно следват съветите на Москва и на своя X пленум, състоял се на 9 и 10 август 1946 г., приемат фатални решения, ускоряващи македонизацията на Горноджумайска област. В доклада на Г. Димитров се виждат вече предварително приети на различно равнище познати постанов-

[43] БКП, Коминтернът и..., т. II, с. 1269.
[44] **Димитров**, Г. Дневник..., с. 528.
[45] БКП, Коминтернът и..., т. II, с. 1270.
[46] Пак там, с. 1264.
[47] **Мичев**, Д. Цит.съч., с. 233.

ки – населението на Пиринския край е „македонско“, преди обединението на този край с Вардарска Македония е необходимо образуване на федерация между двете държави[48]. Независимо от това с първата постановка се дава възможност за вмешателство от югославска страна във вътрешните работи на България. В материалите на пленума преобладава мнението, че международното положение на България е твърде деликатно и сложно. В Париж се водят преговори и мирният договор още не е подписан. При създадените обстоятелства реално България може да разчита само на СССР и на Югославия.

Резолюцията на Десетия партиен пленум на БРП(к), подготвена от В. Червенков, е в същия дух. „Македонците“ са третирани като отделна националност. Обединението на македонския народ предстои да се извърши на базата на македонската република. Както посочва Тр. Костов на XVI пленум на БРП(к), резолюцията не е добре подготвена и обсъдена: „... тя не мина предварително през Политбюро и в нея се съдържаха редица непълноти и неясноти“[49].

Така, в резултат на масирания политически натиск от ЮКП и титовото обкръжение, на внушенията на Сталин и непоследователната и отстъпчива позиция на българските партийни водачи, всъщност българската компартия отстъпва изцяло и приема югославския подход за решаване на македонския въпрос. Тя става съучастник и проводник на една чужда политика, като предоставя част от суверенната територия на България за чуждо влияние с всички последвали драматични събития.

До X пленум на БРП(к) областното партийно ръководство в Горна Джумая в известна степен се намира в двойствена позиция. Както заявява един от активистите на комитета Евтим Георгиев: „Ние бяхме поставени между чука и наковалнята, между нашата партия тук и другарите от македонската република.“[50] От Скопие и Белград непрекъснато го обвиняват, че не работи за ускореното присъединяване. А югославските македонисти разчитат на антибългарския македонизъм, който те създират и внушават на отделни амбициозни партийни функционери в областта, защото „министерските кресла в Скопие не са безброй.“ Поддавайки се на тези внушения, дейци като Г. Й. Мадолев, Кр. Стойчев, Г. Хаджииванов и др. правят недопустими крайни изказвания и действия. Така, на Г. Мадолев се внушава от скопските емисари, че той може да бъде първият министър в югославското правителство[51]. В една своя самокритика в Благоевград той заявява: „Ние бяхме заслепени, безкритични и безхарактерни пред титовци.“[52]

[48] ЦДА, ф. 214, оп. 1, а.е. 113, л. 50.

[49] **Мичев**, Д. Цит. съч., с. 233.

[50] БКП, Коминтернът и..., т. II, с. 1279.

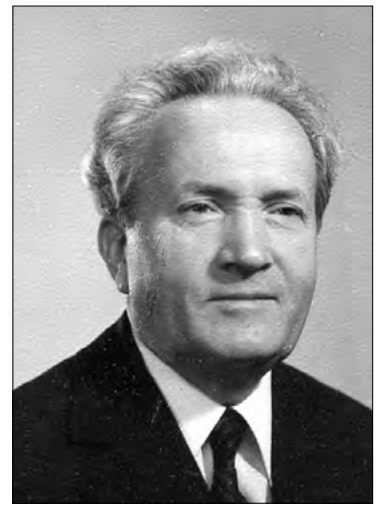

Кръстьо Стойчев

Георги Мадолев

От друга страна ЦК на БРП(к), въпреки че дава двусмислени указания, обвинява областните дейци, че много бързат. Неясните импулси на централното ръководство внасят разнобой – например едно говори и отстоява Вл. Поптомов, съвсем друго – Д. Терпешев, Г. Чанков и др.

Едва след X пленум областните функционери на БРП(к) „разбрали“, че трябва по всички линии да разширяват македонизацията, т.е. най-напред да се промени етническата принадлежност на българското население в Пиринския край и след това да му се създават изкуствено културни, образователни и други институции. Всичко това се прави за пореден път твърде волунтаристично, субективно. „Отгоре“ се определя етническата принадлежност на част от населението на собствената си страна, далеч от най-елементарните норми на демократичност и справедливост. Още повече, че населението от Пиринско не чувства никаква необходимост от тях да се създават „македонци“ при положение, че съвместният живот в миналото е създал онази спойка, която намира

[51] **Тюлеков**, Д. Цит.съч, с. 60.

[52] **Германов**, Ст. Опити за македонизация..., с. 99-111.

израз в многократното национално самоопределение, в политическите и духовни борби за национално освобождение и обединение. Впрочем, това разбират много дейци и на централно и на местно равнище, но нямат морални сили, кураж и достойнство да излязат от предварително зададената схема за „македонска нация“, поради криворазбрания интернационализъм и очакваната подкрепа на Парижката мирна конференция от СССР и Югославия. Те не схващат логиката на събитията, оставят се да бъдат увлечени в една чужда политика, без политически усет и държавническа мъдрост.

От средата на 1946 г. двата процеса – действията на българското правителство и поведението на югославското ръководство, се преплитат и взаимно допълват. Политическият натиск и македонизацията придобиват други измерения. Те се развиват не само на основата на решенията на X пленум на БРП(к), но и на договореностите от Блед и Евксиноград. Конференцията в Блед се провежда от 30 юли до 1 август 1947 г. в условия, в които българската страна е направила предварително някои отстъпки. Още преди срещата Г. Димитров фактически приема принципа на неравноправието в отношенията между България и Югославия. А още от древността е известно, че разбирателство може да има само между равни. На път за Белград в Цариброд той прави изявления, че Югославия е далеч по-напреднала спрямо България. При откриването на срещата признава ръководната роля на Югославия като заявява: „ФНР Югославия е в положение и задължение по моему да играе ръководна роля на Балканите и в Дунавския басейн.“[53] Разбирайки своето превъзходство над България, оттук нататък югославските ръководители определят отношенията си с БКП и с българското ръководство по всички въпроси според обстоятелствата. Въпреки тържествените декларации на Тито той всъщност се стреми да ощети България, използвайки нейното утежнено международно положение. Редица от дискутираните въпроси, предложени от българската делегация, като създаването на митническа уния, свързване на железопътните линии Видин-Зайчар, Гюешево-Куманово и Петрич-Щип, са дипломатично отклонени за обсъждане в комисиите. В крайна сметка в срещите, разговорите и заключителните документи, някои от които продължително време не са публикувани, се постига следното споразумение по македонския въпрос: Пиринският край ще се присъедини към НР Македония, а

[53] АМВнР, оп. 25, а.е. 2831, л. 1.

Делегати на областната партийна конференция на БКП 1947 г.

Западните покрайнини – към България. Дотогава Пиринският край остава под суверенитета на българската държава. Не се допуска никакво вмешателство на органите на македонската република и не се води никаква пропаганда за присъединяването на този край към югославската държава. Както ще се види по-нататък в изложението, тези постановки се оказват чиста фикция, тъй като Югославия и по-специално управляващите в Скопие продължават да водят пропаганда за откъсване на Пиринския край от България.

В замяна на горепосочената съмнителна договореност българската страна се задължава да организира и реализира редица културно-просветни инициативи, като македонски театър, македонски книжарници, а също така и въвеждането в българските училища в Пиринския край изучаване на „македонски език“ и история на „македонския народ“[54].

Както се вижда, българската държава поема сериозни ангажименти в условията на големия шум около изграждането на южнославянската федерация. Сред тях е специалният акцент за присъединяването на Пиринския край към Югославия. На местно равнище

[54] АМВнР, оп. 25, а.е. 2831, л. 3.

в Горноджумайска област това отначало се схваща като процес, който ще се осъществи след въвеждането на културно-националната автономия[55]. Белград и Скопие обаче имат свои виждания, които искат непременно да наложат на българската страна без колебание и отлагане. Те започват да настояват за обявяване на „македонско“ не само населението в Пиринска Македония, но и бежанците и техните организации в България. Постигането на тези цели върви в две направления – размяна на делегации от различен характер и допускане намесата на югославски емисари в живота на бежанските организации.

След партийните решения на БРП(к) и последвалото пребroяване на населението в края на 1946 г. и в София, и в Горна Джумая югославската пропаганда и намеса се осъществяват със съдействието на българските власти. За популяризиране на новата югославска федеративна държава са използвани широко размяната на делегации, ансамбли, театри и други форми на общуване. Непосредствено след X пленум официална делегация от Пиринска Македония, в която влизат Кр. Стойчев, Г. Трайков, д-р Иван Пашов, Ангел Динев и др. посещава Скопие. Делегацията присъства на Първия конгрес на Народния фронт в Скопие. Официалните оратори отправят остра критика срещу България и БРП(к) и настойчиви искания за обединение. В същия дух припява и Кр. Стойчев, като едновременно изразява и възхищението си от „постиженията“ на НР Македония. Това пропагандират и след завръщането си в България. За разлика от тях д-р Ив. Пашов изпраща до Г. Димитров твърде реалистичен и обективен доклад, в който съобщава за ширещия се „македонски шовинизъм“, за това, че населението се преследва, когато говори български език, че учениците не разбират „македонския език“ и не искат да го изучават. Всичко това обаче остава без реакция от българска страна[56].

В процеса на размяната на делегации от Скопие започват да се договарят директно с ръководствата на Горноджумайска област за броя, характера и времето на посещения. Ето какво казва Тего Куюмджиев от Неврокоп: „Преди известно време Околийският комитет в Горна Джумая ми съобщи да приготвя делегация, която на 1 май да отиде в Македония. Вчера получих такова съобщение направо от Скопие. Явно е, че в случая се пренебрегва и ЦК, и Нацио-

[55] ДА-Благоевград, ф. 1б, оп. 2, а.е. 3, л. 88.

[56] **Мичев**, Д. Цит.съч., с. 241.

оналният съвет“[57]. По друг повод пак той посочва, че един от ръководителите на околията Стоев през 1947/48 г. е ходил в „Скопие без да получи съгласието на Околийския комитет. Издал дори и позив на македонски език“[58]. На междуоколийско съвещание през 1948 г. Кр. Стойчев признава, че в разговори с разни делегации от Скопие „ние все още се чувствахме като виновни“[59].

Ръководството в Скопие доста успешно използва в свой интерес размяната на делегации, като ги обявява за обмяна на опит по партийна и административна линия. Владо Левков, активист на БРП(к) в Горна Джумая, посочва: „Директивите, които идват от Скопие, се разглеждат като обмяна на опит... Даже Дончо [Лисийски] се готвеше преди първи май да отиде за обмяна на опит. Това недоверие към ЦК [на българската компартия] съм споделял и с Перо [Коробар, ръководител на скопските емисари в Горноджумайска област], но аз действително съм имал безгранично доверие към другарите от Скопие, не съм ги считал за чужди на нашата партия.“[60] По време на тази уж обмяна на опит скопските представители дават напътствия, критикуват едни или други активисти, които не споделят техните виждания. Така по време на посещение на „македонските писатели“ Димитър Митрев „наговори пред мен (Вл. Левков – б.а. Ст.Г.) куп нелепости за Поптомов, който не искал да отиде на конференцията на АСНОМ“[61].

Другото направление за влияние в Горноджумайска област е дейността на скопски представители, наричани у нас емисари. Те използват максимално отворената врата в Пиринския край за пропаганда и влияние след поредните отстъпки от българска страна в Блед и договорът в Евксиноград. Въвежда се терминът Македонски край. Започва да се разширява т.нар. културна автономия. В областта пристигат Димитър Влахов, Митко Зафировски и др. емисари, на които е осигурено посрещане и всякакви възможности за пропагандиране на македонизма. Особено продължителна обиколка прави един от новите ръководители на македонската държава Д. Влахов през есента на 1947 г. Придружен от М. Зафировски, секретар на новосъздаде-

[57] ЦДА, ф. 1б, оп. 5, а.е. 21, л. 8.

[58] ДА-Благоевград, ф. 2б, оп. 1, а.е. 5, л. 271.

[59] ЦДА, ф. 1б, оп. 13, а.е. 54, л. 41.

[60] Пак там, л. 42.

[61] ДА-Благоевград, ф. 2б, оп. 1, а.е. 5, л. 43.

ната югославска легация в София, той произнася едночасови речи в Горна Джумая, Петрич, Разлог, Белица и други населени места[62]. В своите речи той настоява да се признае на Пиринска Македония статут на македонска област в рамките на България с областен съвет, който да ръководи стопанския, финансов и вътрешен живот. Навсякъде внушава, че населението от Горноджумайска област е част от македонския народ във Вардарска и Егейска Македония, което при преброяването „доброволно“ се е определило.

Между другото Влахов казва, че Пиринска Македония е доста напреднала, само малка част от населението под 50 г. е неграмотно. Има училище във всяко село и гимназия във всеки град, занаятчийски училища, хор в Благоевград и т.н.[63]

Скопските емисари провеждат срещи, произнасят речи на митинги, дават съвети как да се развива „успешно“ македонско национално съзнание и културната автономия, както и как по-бързо да се присъедини Пиринския край към НР Македония в рамките на Югославия независимо от това дали ще се осъществи федерация между двете държави.Една от целите на югославските делегации е да се пропагандират НР Македония и Югославия, да се доказва, че населението от Горноджумайска област е македонско, да се представят неговата история и култура в Скопие във фалшифициран вариант. Къде директно, къде полугласно на местните ръководства в областта се препоръчва да се откажат от честването на българските национални празници и да се приемат югославските[64]. Така на практика се осъществява чужда духовна инвазия върху част от суверенната територия на България.

Насаждането на „македонско национално съзнание“ се организира чрез посещението на художествени колективи, на театри и културни дейци от Скопие. През декември 1946 г. в Горна Джумая е открита режисирана изложба на „македонската книга“, като посетителите са определени предварително по списък и са задължени да присъстват. По-късно, през декември, пристига и скопския държавен хор, посрещнат с речи от Кр. Стойчев и Г. Мадолев, които възхваляват културното сближение на „македонския народ“ от двете страни на границата, и предстоящото обединение. Изложбата за югославската съпротивителна борба в областния град отново е повод за нападки срещу България и македонизиране на населението. Особено внимание се обръща на разпространение на скопска литература и вестници, правят се дарения на библиотеки, на училища, общини и учреждения.

[62] Пиринско дело, бр. 49, 27.X.1947.

[63] Пиринско дело, бр. 3, 19 януари 1948.

[64] Пиринско дело, бр. 42, 20 октомври 1947.

Честванията на различни събития като Илинденското въстание, както и на революционни дейци преминава под македонистки дух и антибългарска насоченост. Извършват се непрекъснато фалшификации на българската история. За задълбочаване и разширяване на македонизацията в околийските центрове се създават т.нар. Народни центрове и разни други форми на пропаганда и агитация за успехите на Югославия и новата НР Македония.

Отстъпките, които ЦК на БРП(к) прави, придобиват все повреден и пакостен характер. На 7 октомври 1946 г. Централното ръководство на БРП(к) дава съгласие за пренасяне и костите на Гоце Делчев. След една канонада от речи, възхвалящи „събитието“, в Македонския дом в София, в Народния театър и в югославското посолство кортежът преминава през Пиринска Македония. Навсякъде в речите се подчертава присъединяването на този край към НР Македония и скорошното образуване на южнославянска федерация.

От Скопие възлагат големи надежди на вестник „Нова Македония“. Разчита се чрез неговото широко разпространение да се влияе за формиране на „македонско“ национално съзнание и да се изучава „македонски“ език. Но, както ще се види по-долу от изложението, от началото до края на получаването му той не намира място сред читателската публика, въпреки административните и всякакви други мерки. Така например в Разложко се получавани 20 броя, а по-късно след административна намеса са увеличени на 150. В с. Белица под страх от наказание партийният секретар ги разпространява сред свои близки. Създава се една лъжлива представа „за другарите от Вардарска Македония, които считат, че нашият народ иска да получава вестник „Нова Македония“ и да изучава македонския език, но че нашата партия и интелигенция не били наясно с тези въпроси“, се казва в един отчет на Областния комитет[65]. Насилственото абониране за скопския вестник за няколко години става редовна практика. В Горна Джумая кметът задължава служители на общината и активисти да обикалят от човек на човек да абонират. „Аз съзнателно

[65] ЦДА, ф. 1б, оп. 21, а.е. 21, л. 5.

не изпълних това нареждане, защото ми се видя неправилно по тоя начин да се събират абонати. Хората трябва да четат вестника по убеждение“, съобщава Д. Лисийски[66]. По друг повод този ветеран от Горна Джумая заявява: „Не знам по чие нареждане аз и кметът Ефтимов трябваше да тръгнем из града да абонираме гражданите, търговците и занаятчиите за вестник „Нова Македония“. За мен това беше михайловистки метод.“[67] Председателят на Областния съд Михаил Сматракалев изтъква: „Участвах в една кампания за записване на абонати за „Нова Македония“. Смятах, че хората, като ме видят, ще се запишат. Чувствах много добре, че тук има едно майсторски проведено насилие.“[68]

От своя страна Областният комитет на Отечествения фронт изпраща до околийските комитети писмо, подписано от Таско Тасев, в което се препоръчва да се състави по една комисия от „народни представители, кметове и други големци, да обиколят учрежденията и дюкяните и да подканят гражданите да се абонират за скопските издания напълно доброволно. Който смее, нека откаже!“[69] В Св. Врач (дн. Сандански) комисията се оглавява от Иван Делев, а в Неврокоп (дн. Гоце Делчев) от Георги Данелов. Хората са принуждавани насила да се абонират за скопски вестници и списания[70]. В много случаи срещу абонамент или ръчно закупуване се раздават нарядните и купонни стоки. „Задължително продавахме в-к „Нова Македония“ при получаване на дажбите“, се казва в един отчет на Околийския комитет на БРП(к) в Петрич.

Причините за принудителните мерки и старанието на българските власти са доста сложни и за тях ще стане дума, когато се разглежда въпросът за „македонския език“. Без съмнение обаче една от сериозните причини е, че вестникът се списва на език, който читателите не разбират. Освен това материалите, които се публикуват в „Нова Македония“, са далеч от специфичните проблеми на населението от Горноджумайска област тогава – избори за Велико народно събрание, референдум република или монархия, преодоляване икономическите трудности, наследени от войната и др.

[66] ЦДА, ф. 1б, оп. 5, а.е. 21, л. 5, 13.
[67] Пак там, оп. 13, а.е. 54, л. 51.
[68] Пак там, л. 53.
[69] Пак там, л. 40.
[70] Пак там, л. 22.

Областните ръководства в Горна Джумая полагат сериозни усилия за преустройство в македонистки дух на вестник „Пиринско дело“. На страниците на вестника се печатат дописки, съобщения и други материали, за да се насажда и утвърждава „македонско национално съзнание[71]. Решено е една страница от вестника да се списва на „македонски език“, което продължава до 1948 г. В нея се пропагандират общи клишета за федерация, за обединение с Вардарска Македония. Ето какво изповядва Мирчо Юруков, отговорен редактор на „Пиринско дело“: „...Аз се увлякох по колишевци, по тяхната „революционност“, по-голяма „борбеност“ от нашите комунисти. Не съм реагирал, когато те казваха, че в Югославия националният въпрос е разрешен, че югославската партия е по-високостояща. Поддържах връзки с Перо Коробар, който идваше в редакцията.“

3. Насилие над съвестта

В хода на пропагандната кампания и дискусиите за обединение на Пиринския край с вардарския дял на Македония възникват няколко проблема, които предизвикват сериозна тревога, опасения и несигурност сред населението от Горноджумайска област. Сред тях са намеренията на югославското ръководство за поставяне граница между България и НР Македония след обединението, преброяването в края на 1946 г., задължителното изучаване на „македонския език“ и поведението на скопските емисари – учители, книжари и др.

След безкрайните указания, речи, срещи и големия пропаганден шум около „обединението“ все по-ясно се очертава въпросът за „нови“ граници. Пропагандираното обединение на Пиринския край с Вардарска Македония и все още неясно изречените намерения на югославското ръководство за поставяне на евентуални граници внасят объркване и страх сред населението на Горноджумайска област. Тревогите са основателни. Пиринският край получава свободата си през 1912 г. Помнят се и не са забравени годините на борби, въстания и многото страдания от гонения и преследвания, от принудителни изселвания, особено за бежанците от Егейска Македония. Още по-стресиращо за крайграничните селища в Петричкия район е нахлуването на гръцката армия през 1925 г. Мнозина не са забравили,

[71] ДА-Благоевград, ф. 2б, оп. 1, а.е. 5, л. 31.

че Пиринският край е арена на вътрешни борби на ВМРО, животът тук е бил смущаван от различни сътресения – вътрешни и външни. Макар и неофициално, тъй като българските власти не позволяват информация за антибългарските прояви на скопските власти, започват да пристигат различни сигнали за насилия, процеси, убийства на българи в новата македонска република. Основателно възниква въпросът дали Горноджумайска област няма да стане отново терен на привърженици и противници на югославския македонизъм, така, както се афишира от емисарите на Скопие. Всички гореповдигнати въпроси вълнуват значителна част от населението на Горноджумайска област, особено по време на преброяването през декември 1946 г., което дава голямо отражение и развръзка по много въпроси.

Тъй като се предусеща, че ще има съпротива от различни посоки при записването на населението с новата националност „македонска“, най-напред са подменени „съмнителните“ преброители. В хода на подготовката се оказва, че част от преброителите не желаят да посещават курсовете. Последват енергични „мерки“ за подмяна на несъгласните с нови доверени лица от отечественофронтовските активисти и партийни дейци. На 21 декември 1946 г. Областният комитет на БРП(к) провежда специално заседание, на което Кр. Стойчев още един път излага партийната позиция, като заявява, че Централният комитет е съгласен населението на областта да се запише по националност „македонци“. „Това ще бъде една кампания на нашата партия, ние ще срещнем съпротива.“[72] От своя страна организационният секретар Ефтим Георгиев предлага да се вдигнат всички партийни организации, за да се запише населението като „македонско“. Още по-краен е председателят на Областния комитет на Отечествения фронт Г. Й. Мадолев, според когото „вражеските елементи“ сред преброителите трябва веднага да се изхвърлят.

Подготовката за преброяването продължава по партийна линия. На инструктаж в Горна Джумая са извикани партийни секретари и други активисти. В околийските центрове отделно се провеждат семинари и инструктажи на преброителите. Както отбелязва секретарят на околийския комитет на БРП(к) в Петрич Г. Ангелов, „на нас ни бе казано, че ако не изкараме 70% македонци, да си вземем шапките и да бягаме.“[73]

[72] **Мичев**, Д. Цит.съч., с. 274.

[73] ЦДА, ф. 1б, оп. 13, а.е. 112, л. 18.

В хода на подготовката Областният комитет на Отечествения фронт излиза с обръщение към населението от областта да се запише като „македонско“. Последват указания от Главна дирекция на статистиката, според които в графата народност да се попълва „македонец/македонка“ с изключение на ония, които са дошли от други краища на страната и временно живеят в Горноджумайска област. От своя страна Областният управител допълнително пояснява, че ако възникнат недоразумения в някои семейства, малолетните да се пишат както се е написал главата на семейството, възрастните могат да се пишат както желаят. Последват телеграми от околийските управители до кметовете по селата в духа на указанията на областния управител, които предизвикват безпокойство и смут сред населението, тъй като им се дава широка гласност чрез радиоуредбите, селските глашатаи и т.н. В Горноджумайска област е дадена инструкция хората да се записват „македонци“ без ни най-малко да ги убеждават и разсъждения по този въпрос не може да има.

Министерството на вътрешните работи чрез своите структури по места също се включва в акцията, като арестуват, заплашват с интерниране и с други насилствени мерки при съпротива. Това се отнася и до други държавни органи. Съдия заявява на гражданин от Горна Джумая: „Тук има само македонци, а ако ти си българин, върви си, ей ти го Бараково!“[74].

Формите на натиск при преброяването са от различен характер. Най-често срещаната форма е „убеждаването“ чрез заплахи – лишаване от нарядни стоки, обявяване за „враг на народната власт“, недопускане в пазарен ден населението от селата да посещава градовете, ако се отказват да се пишат македонци и т.н. В много случаи хората не са питани за националност, а вниманието е насочвано към други въпроси – къщи, ниви, ливади, животни и др. Един преброител казва: „Аз просто заплашвах хората да се пишат македонци.“

Въпреки доста сериозните мерки преброяването и масовото записване на населението като „македонско“ не минава гладко и без съпротива. В редица документи на Областния комитет на БРП(к) се посочва за недоверие и подозрение на кампанията и сред комунистите. С тревога се констатира, че някои от членовете на бюрата на околийските комитети в Петрич, Горна Джумая, Разлог, Св. Врач, не споделят административните методи и за това са обвинени, че стоят

[74] ЦДА, ф. 1б, оп. 13, а.е. 472, л. 23.

на великобългарски позиции. Редови членове на БРП(к) също са изключвани от партията. Цветан Колчаков от Разлог е изключен затова, че като пребroител не записвал хората като „македонци“[75].

Настъпва брожение, че онези, които не се запишат като македонци, ще бъдат изселени. Никола Рачев споделя: „При преброяването на населението в Пиринския край нашите активисти са карали хората насила да се пишат, че са македонци“. Много често и активисти на БРП(к) и отечественофронтовски деятели по различни поводи изразяват тревога от нови преселения, познавайки страданията от предишните преселвания – „доброволни“ и насилствени, от Вардарска и Егейска Македония. Атанас Попадийн от Разлог разказва за конкретен случай. При преброяването дошла при него една жена и уплашено го запитала дали ще я интернират, ако не се пише македонка[76].

Много по-късно, на партиен пленум на БКП през 1974 г., Иван Масларов обяснява каква е била политиката за македонизацията: „Тогава аз работех в ЦК. Другари, много тежка беше задачата. Ние убеждавахме населението да се пише македонско, а то не искаше... непрекъснато разправяхме, че е политически необходимо, иначе загиваме. Но отделни другари, въпреки всички наши агитации, въпреки дисциплината, си останаха българи... Родната си майка не можах да убедя, а да не говорим за други. Тя беше готова да напусне Якоруда и да се премести във Велинград.“[77]

Когато след XVI пленум на ЦК на БРП(к) започва частично да се открехва завесата за насилието, става ясно, че секретарите на околийските комитети на БРП(к) Иван Делев в Свети Врач, Георги Хаджииванов в Разлог, Тего Куюмджиев в Неврокоп, Дончо Лисийски в Горна Джумая и Горан Ангелов в Петрич, са приложили насилствени методи при преброяването. „Под давление на Областния комитет упражнихме административен натиск над пребroителите и използвайки географското понятие, при разясняването записахме 98% от населението македонци,[78] заявява Г. Ангелов. По друг повод той посочва: „Населението у нас не прави разлика между македонец и българин, но ние се хванахме за географския принцип и щом

[75] ЦДА, ф. 1б, оп. 5, а.е. 21, л. 7.
[76] Пак там, а.е. 2, л. 40.
[77] Пак там, оп. 58, а.е. 105, л. 84.
[78] Пак там, оп. 13, а.е. 112, л. 26.

е роден тук – пишем го македонец... насила ги записахме македонци. Реакционерите се записаха българи.“[79] Подобни са акциите на комунистическата партия и в Горна Джумая. На междуколийското съвещание на 27 юли 1948 г. секретарят на Градския комитет на БРП(к) Таско Тасев изтъква: „Преброяването на населението едва ли не считах за плебисцит, поради което запретнах ръкави да направя всичко възможно повечето жители да се запишат като македонци. Като секретар на ГК свиках агитгрупите и им възложих задачата да обикалят всички къщи и да проагитират населението.“[80] Оценка на акта за преброяването прави и Вл. Поптомов. Непосредствено след XVI пленум неговото мнение е, че е „допуснато известно увлечение“. Но на едно от поредните съвещания в областния център той е категоричен: „Преброяването на населението от този край не бе доброволно, а преброяването се ръководеше от нашата партия, от наши местни деятели. Не може да се получат 98 процента македонци в Петричко, ако нямаше насилие.“[81]

Преценка за резултатите от преброяването и събитията, случили се по време на този драматичен акт, прави и Областният комитет на Отечествения фронт. В доклад пред отечественофронтовските активисти се подчертава, че преброяването на население от Пиринския край „се извърши от страна на нашите отечественофронтовски деятели с натиск отгоре, който нямаше абсолютно никакъв смисъл и който остави лошо впечатление у народа.“[82] Демонстрирането на насилствените мерки предизвикват недоволство в отечественофронтовските партии – БЗНС, „Звено“, БРСДП. От редица документи става ясно, че в Разложко БЗНС оказва сериозна съпротива на комунистическата линия за преброяването. В едно изказване Атанас Попадийн от Разлог посочва, че проблемът със съюзниците и преди всичко със Земеделския съюз е възникнал поради насилственото записване на населението от областта като македонци. В многобройни сигнали от цялата област се изтъква, че комунистите са се писали „македонци“, а звенарите, земеделците и поддръжниците на ВМРО

[79] ЦДА, ф. 1б, оп. 5, а.е. 21, л. 13-14.
[80] Пак там, оп. 13, а.е. 54, л. 40.
[81] Пак там, оп. 5, а.е. 21, л. 13.
[82] Пак там, оп. 6, а.е. 472, л. 23.

Георги Хаджииванов – председател на ОК на ВПКФ – Благоевград, 1979 г.

– като българи. Подобно е положението и в Свети-врачко и Неврокопско[83].

След прebroяването опозиционният печат изнася много случаи на насилие от страна на органите на МВР. „Населението е смутено от това нечувано насилие над съвестта“, се казва в статия на „Народно земеделско знаме“ от Б. Чанджиев. От своя страна в две последователни статии д-р Петър Дертлиев отправя остри критики срещу ръководството на БРП(к), което е приело схващането за „македонска нация“ и не се застъпва за правата на българите във Вардарска Македония.

Така през декември 1946 г. при преброяването на населението в Пиринския край, насилствено по административен път от всичките 252 575 жители към 31 декември 1946 г. 160 640 души са записани като македонци, или 63,60%, и 54 425 (21,50%) като българи[84].

С тези действия властите прескачат важни исторически процеси, защото националното съзнание, чувството за принадлежност се изгражда за столетия съвместен живот, а не с политически решения. Този безпрецедентен политически акт се посреща с голямо недоумение, защото населението не прави разлика между българи и македонци. Тревогата идва от пропагандните внушения, че македонец е нещо съвсем различно от българин, че „македонският народ“ има история, език, култура и т.н. различни от тези на българския народ. Освен това, тази промяна на националността не идва в резултат

[83] ЦДА, ф. 1б, оп. 5, а.е. 21, л. 7.

[84] Преброяване на населението на 31.XII.1946. Кн. I. С. 1949, с. VIII, XI.

на някакво допитване, референдум или свободна изява на национално самоопределение, а е наложена с политически и административни средства, със сплашване и насилие.

Събитията по време на прebroяването подсилват подозренията сред широки слоеве от населението, че се подготвя поставянето на граници. Постепенно възниква стена на недоверие към действията на югославското ръководство за „братство и сътрудничество“. Възбуждат се някои по-ранишни страхове. Намеренията на скопското ръководство да се поставят граници се виждат още през 1946 година. Така при преминаване кортежа с костите на Гоце Делчев през Петрич Г. Ангелов посочил в речта си, че „при обединението няма да има нови граници с България, за което Митко Зафировски ми направи бележка, че не съм искал да изляза от буквата на декларацията (става дума за декларацията на X пленум – б.а.), а Ефтим Георгиев заявил, че не трябва да излиза извън декларацията, защото предстоят избори и народът няма да гласува за БРП(к).“[85] И през следващите две години дейността на ръководителите на македонската република в Скопие е насочена чрез политически натиск, чрез емисари, учители, делегации и т.н., да се откъсне Пиринския край от България и да се поставят нови граници.

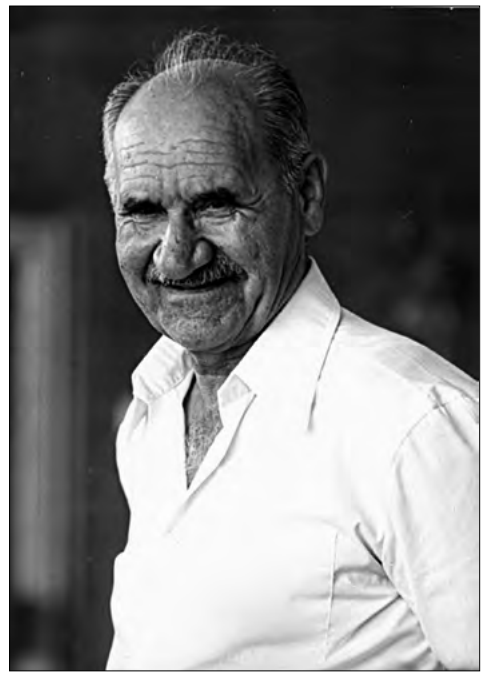

Дончо Лисийски, бивш политкомисар на партизанския отряд „Никола Калъпчиев“, 1979 г.

Българската позиция за „нови граници“ е разнопосочна. Централното ръководство на БРП(к), както нееднократно се подчерта, заема определено становище. На 15 април 1947 г. Политбюро разглежда рамките на бъдещата федерация. Там се казва, че обединение

[85] ЦДА, ф. 1б, оп. 13, а.е. 54, л. 26.

на Пиринския край с Вардарска Македония може да стане само въз основа на съюзен договор. Дотогава този край си остава под юрисдикцията на българската държава[86]. Връзките между Пиринския край и НР Македония не могат да бъдат преки. Към това се придържат и отговорни партийни функционери като Г. Чанков, Вл. Поптомов и други при посещения в областта по различни поводи. Не винаги обаче техните указания са достатъчно ясни и последователни[87].

На областно равнище въпросът за присъединяването на Пиринския край към македонската република и поставянето на нови граници се очертават две основни становища. Според първото становище поставяне на нови граници не се приема нито на областно ниво, нито на околийско или общинско равнище. Още в началото на 1947 г. Областният комитет смята определено, че „обединението на нашия край не значи да се сложи такава граница, че да се прекъснат връзките с България.“[88] Когато се говори за мненията и масовите настроения сред населението от Петричка околия, Г. Ангелов посочва: „Ние не само искаме да се вдигнат границите от Струмица, но ние искаме изобщо тая граница да не се поставя и на Бараково.“ Населението на Горноджумайска област не иска да къса връзките си с България, защото е свързано икономически, политически и културно с българския народ[89]. Твърде показателни са думите на Д. Лисийски на съвещание в Централния комитет на 5 април 1948 г. Той отбелязва: „Хората от нашия край приеха присъединяването да стане заедно с федерирането на южните славяни.“ По-нататък Лисийски коментира масовото поставяне на въпроса ще има ли граници. И този страх е обхванал не само безпартийните, но и голяма част от членовете на БРП(к). В същото време във Вардарска Македония непрекъснато се пропагандира, че обединението трябва да стане преди федерацията. Главен носител на тези идеи са новопристигналите учители от Скопие. Не случайно Лисийски прави предложение пред ЦК да се изяснят тези два въпроса, защото недоразуменията ще продължават и за в бъдеще.

Страхът от поставянето на граници придобива особено широки размери в началото на 1948 г. Все повече партийни функционери и безпартийни разбират опасностите от нова граница и откъсване от България. Светиврачкият околийски секретар Ив. Делев на съвещание на околийските секретари в София съобщава, че „най-голяма спънка срещнахме по въпроса за границата.“ „Какво ще правим, ако се откъснем от България, толкоз време сме живели заедно“, заявяват представители на различни селища от околията[90]. В декларация жителите на с. Логодаш, Горноджумайско, заявяват, че не желаят да се откъснат от България. Съпругата на местен партиен активист от Разлог заявила, че когато стане присъединяването на Пиринския край към новата държава, „по-отговорните партийни членове ще отидат на работа в София, а тези, които останат тук, ще бъдат тормозени от другарите от Скопие.“[91]

Второто становище в Областния център произлиза и е свързано с липсата на перспектива за „съюзен договор“ между България и Югославия. Това довежда до известно объркване и крайни увлечения сред някои ръководни кадри в Горноджумайска област. Продължително време по различен начин те тълкуват решенията на X пленум: едни смятат, че присъединяването ще стане в рамките на федерацията, а други – без, даже преди нея. Първите смятат, че присъединяването на Пиринския край към Вардарска Македония е само един етап към федерацията и затова не одобрявали прибързаните действия на Г. Й. Мадолев. Но в намерението си за присъединяването областните дейци чувствали неувереност. Един от активните последователи на тази линия Г. Хаджииванов казва: „Редица наши дейци се чувстват неуверени. Делегатите на конгреса на Отечествения фронт се отнесоха отрицателно към нашата дейност... Това още повече внася разколебания.“ По-нататък той определено счита, че курсът, който провежда Областния комитет, „трябва да получи обществено признание, народът да знае, че това е политика на българската държава, а не политика на Кр. Стойчев, Г. Й. Мадолев, Г. Хаджииванов и др.“[92]

При изпълнение на решенията на X пленум и споразуменията от Блед и Евксиноград областните ръководители в Горноджумайска област се увличат по внушенията на югославските ръководители[93]. Ето какво казват дейците, провеждали усърдно и безкритично

[86] ЦДА, ф. 1б, оп. 6, а.е. 472, л. 2.
[87] Пак там, оп. 5, а.е. 21, л. 17, 18.
[88] ДА-Благоевград, ф. 2б, оп. 1, а.е. 3, л. 88.
[89] ЦДА, ф. 1б, оп. 5, а.е. 21, л. 14.
[90] ЦДА, ф. 1б, оп. 5, а.е. 21, л. 4.
[91] Пак там.
[92] Пак там, л. 11.
[93] Пак там, оп. 13, а.е. 54, л. 10.

партийната линия. Венера Клинчарова заявява: „Аз провеждах настойчиво линията на присъединяване към НР Македония... исках и другите да правят това, за да се чувства, че тук е македонски край.“[94] Когато в 1948 г. става ясно, че няма изгледи да се прави федерация с Югославия, мнозина откровено изразяват това, което са таили в себе си. Спас Тантилов, отговарящ за профсъюзната дейност, посочва, че от Бледското споразумение „се разбра за обединението, като база на федерацията, а след доклада на бай Владо [Поптомов] стана съвсем ясно... ние сме смятали, че двата централни комитета се разбират по всички въпроси и затова бяхме отпуснали нещата – книжари, учители и други да правят каквото си искат... В Петрич бяха изградени организации на Народния фронт по типа на югославските...“[95]

Разбира се, в областта не липсват и някои екстремистки действия, изразявани от дейци като Г. Мадолев, председател на Окръжния комитет на Отечествения фронт и член на бюрото на ОК на БРП(к). Той ежедневно дава указания, пише директиви все в едно и също направление – присъединяването да стане два дена преди федерацията, преди всичко.“[96] Тази фикс идея го поставя в конфронтация с по-умерените областни ръководители. Таско Тасев, който също поддържа тезата за присъединяването на Пиринския край към НР Македония в рамките на Титова Югославия, смята, че това не се посреща добре нито от безпартийните, нито от партийните членове, защото предполага поставяне на граници между България и НР Македония[97].

Срещу поставянето на граници се обявява и Владимир Поптомов, защото народът „би казал защо се ограждаме с нови граници с България, когато досега оттам получавахме хляба, нашите деца са се учили в български училища и университети и т.н.“[98] Както се вижда, поставянето на граници тотално се отрича от цялата общественост. Най-добре това изразява петричкият околийски секретар на БРП(к) Г. Ангелов с думите: „Когато се разбра, че нашият край остава към България, ние всички се зарадвахме. Зарадва се целият наш кадър. Такова е отношението на нашата интелигенция.“[99]

[94] ЦДА, ф. 1б, оп. 13, л. 25.
[95] Пак там, л. 374.
[96] Пак там, оп. 6, а.е. 472, л. 19.
[97] Пак там, оп. 13, а.е. 54, л. 39.
[98] Пак там, оп. 58, а.е. 105, л. 64.

4. Краткият живот на „македонския език“ в Пиринския край

Един от най-сериозните дискусионни проблеми след 1944 г. е за въвеждането и на т.нар. македонски език в Горноджумайска област. Възникват много въпроси за появата, усвояването и практическото прилагане на новопоявилия се език. Сред културната общественост в областта, сред учители, служители и ученици, както и сред по-широки слоеве от населението, които започват да се ограмотяват, с особена острота се поставя въпросът откъде произлиза този език, къде са неговите корени и кога са го научили изпращаните от Скопие емисари. Нерядко бежанците от Вардарска и Егейска Македония констатират, че езикът е силно сърбизиран, защото техните деди, техните близки и роднини, останали там, не са говорели и не говорят по този начин.

Каквито и романтични представи или фалшификации на езиковата действителност да представят скопските лингвисти за „македонския език“, известно е, че той е създаден на 2 август 1944 г. в манастира „Прохор Пчински“. Първото заседание на антифашистското събрание за народното освобождение на Македония (АСНОМ) издава декрет за служебен език. От стенографския протокол се вижда, че няколко месеца по-късно този „език“ се досъчинява и одобрява с гласовете на 10 учители, 1 поет и 1 политик[100]. Според един от теоретиците на „македонския език“ и поборник на сръбския правопис Блаже Конески за азбука трябва да се вземе „сръбската кирилица“, „да се вземат сръбските букви, отколкото българските“[101]. Още тогава е ясно и на самата комисия, че изкуствените правила никога няма да бъдат усвоени нито от учениците, нито от възрастните, тъй като и самите преподаватели на „македонския литературен език“ също са слабограмотни. „Нашите учители ще бъдат с пети-шести клас (по

[99] ЦДА, ф. 1б, оп. 5, а.е. 21, л. 13.
[100] **Кочев**, Ив., Ото Кронщайнер, Ив. Александров. Съчиняването на т.нар. македонски книжовен език. С., 1993, с. 25.
[101] Пак там, с. 29.

днешните стандарти – IX-X клас на гимназиите – б.а.) и с недоучени учители ще бъде много трудно обучението“[102]. Такъв вид учители пристигат и в Пиринския край през 1947 г. Както се установява, те са със слаба педагогическа квалификация, но за сметка на професионални знания от краткотрайните езикови и идеологически партийни курсове са надъхани с пренебрежително отношение към всичко българско.

До 1913 г., в течение близо на век, българският книжовен език е бил език на училището, литературата и печата и в трите дяла на историко-географската област Македония. След Балканските и особено след Първата световна война във Вардарска Македония сръбските власти ликвидират духовните институции на македонските българи, създавани в продължение на столетие. Както вече се посочи, те закриват българските училища, църкви, читалища, периодични и ежедневни издания. Една част от културната интелигенция е прогонена, друга – физически ликвидирана. Останалите във Вардарска Македония са заставени в курсове да изучават сръбски език, история и география[103]. Целият духовен живот, въпреки стихийната и открита съпротива, се преустройва в сръбски дух. Младото поколение се учи и възпитава във Филологическия филиал на Белградския университет в Скопие и в няколко средни училища. Пристигналите през 1947 г. емисари – учители, книжари и други, са възпитаници именно на посочените сръбски училища. Усвоили тази смесица от сръбски език и местния говор, преминали краткотрайни курсове по „новия“ език, надъхани с една специфична титовска комунистическа идеология, те пристигат в Пиринския край със самочувствието и съзнанието, че са носители на някаква висока просветеност и култура, за която населението на Пиринския край не било дорасло.

Както е известно, за основа на македонския език е взето централното наречие (Битолско-Прилепско-Охридското). На практика ръководителите на Македонската комунистическа партия налагат скопското наречие с голям примес направо от сръбския език, особено в лексикално отношение. Те въвеждат сръбската азбука, която тормози особено с изхвърлянето на звуковия знак **Ъ**, както и **Я** и **Щ**, които уж били сложни, и с въвеждането на още по-сложните **ц=дж**, и **S – дз**, а също и чисто сръбските **ќ**, **ѓ**, **љ**, **њ**[104]. Предложеният език е съзнателно и преднамерено посърбен с цел да се отдалечи колкото се може повече от българския език. Това са виждали много български функционери на национално и местно равнище. В агитационен материал на Националния съвет на Отечествения фронт се казва, че в Пиринския край се говори български език със свой диалект. Населението чувства като чужд именно налагания от Скопие сърбизиран „македонския“ език[105].

Известна сдържаност и несъгласие с формите и методите на въвеждането на „македонския език“ има сред ръководството на БРП(к) от дейци като Трайчо Костов, Владимир Поптомов и др. При една от срещите си с ръководството на областния театър Тр. Костов, вероятно обезпокоен от репертоара на театъра и постановките само на „македонски“ език, попитал: „Защо избягвате да давате представления и на български език?“[106] От своя страна Борис Вапцаров, който по това време е в апарата на Централния комитет, пише в доклад в годините на разкаяние и частична преоценка на македонизацията през 1947 г.: „Нашето население отказа да учи този език като чужд за него. Нашите партийни деятели начело с Областния комитет започнаха да организират работата така, че изучаването на езика стана принудително. Започнаха да огramотяват възрастни хора на един непознат за тях език, на което се противопоставиха. Започна се насилствено абониране за техни книги, списания и вестници, което се посрещна зле от населението.“[107] По друг повод Б. Вапцаров е категоричен: „За нас езикът е трудност и... не можем да пристъпим към изучаване на македонския език с учениците.“[108]

Що се отнася до отношението на областното ръководство, определено може да се каже, че то не е еднозначно. При създалата се обстановка едни приемат въвеждането на „македонския език“ със сериозни резерви и опасения, тъй като населението не разбира този

[102] ЦДА, ф. 1б, оп. 5, а.е. 21, л. 29.

[103] Документи и материали за историята на българския народ. С., 1969, с. 467.

[104] **Кочев**, Ив., Ото Кронщайнер, Ив. Александров. Цит. съч., с. 44; Пиринско дело, бр. 17, 24 април 1949.

[105] Архивите говорят..., т. 31, с. 491; Пиринско дело, бр. 6, 11 февруари 1946.

[106] ЦДА, ф. 1, оп. 6, а.е. 527, л. 5-22.

[107] **Германов**, Ст. Опити за македонизация на Пиринския край. – Македонски преглед, кн 3, с. 109-126; ДА-Благоевград, ф. 2б, оп. 1, а.е. 5, л. 60.

[108] Архивите говорят..., т. 31, с. 345.

език, не го желае и няма необходимост от неговото изучаване. Друга част от областните ръководства следват поетия курс на македонизация, въпреки че са убедени в неговата несъстоятелност и вредност, а трети се втурват с ентусиазъм и престараване да изпълняват всички искания на скопското ръководство.

Тогавашният секретар на Областния комитет на БРП(к) Кр. Стойчев е сред дейците, които със своята непоследователна политика допринася твърде много за объркване на кадрите в областта, заети с провеждането на курса за изучаване и прилагане на „македонския език“. Той признава, че са допуснати сериозни грешки при „огрaмотяване на македонски език“, защото в Пиринския край хората най-напред се учат да четат „Работническо дело“ и в-к „Отечествен фронт“. Въпреки признаването на тази грешка той все пак е убеден, че тази македоно-сръбска смесица „трябва да претърпи подобрение, защото е мъчно разбираема от нашето население“.[109] От тази гледна точка самият той, Венера Клинчарова, Таско Тасев, Владо Левков и др. с особена настоятелност провеждат политиката на македонизиране на населението чрез „македонския език“. Не е без значение, че председателят на Областния комитет на Отечествения фронт Г. Й. Мадолев е един от най-решителните проводници на македонистката политика за огрaмотяване и налагане на новопоявилия се „македонски език“. Често пъти той казвал „който не желае да учи македонски език, ей му България.“[110]

Позицията на околийските партийни комитети е в диапазона от негласна съпротива, колебания до решителност, достигаща до заплахи и насилие под различни форми. В Светиврачко (дн. Сандански) Иван Делев, околийски секретар на БРП(к) на национално съвещание на околийските секретари на 6 януари 1947 г. излага мненията на много граждани: „Защо ще се мъчим да говорим на такъв изкълчен македонски език? Много хубаво, но да се говори на български език. Такива гласове има особено сред интелигенцията.“[111] Особено показателно за атмосферата и начина на действие е изказването на Дончо Лисийски. Той заявява: „Хората казват, че нашите бащи и деди не са говорели на този език. Те умираха за Македония, бяха пращани в Солунската крепост, но говореха български език... не бях съгласен с

[109] ЦДА, ф. 1б, оп. 13, а.е. 54, л. 34.

[110] Пак там, л. 21.

[111] Архивите говорят..., т. 31, с. 144.

тази постановка за изучаване на македонски език, но нямах куража да го кажа.“[112] Такава е обстановката още в първите години на тоталитарния режим, където дори един активен борец-комунист не смее да изрази мнението си, а да не говорим за обикновен партиен член или безпартиен.

В Неврокоп огрaмотяването на „македонски език“ предизвиква сериозно недоволство не само сред партийните среди, но и сред широки кръгове от интелигенцията. Тего Куюмджиев, околийски секретар на БРП(к), смята това за неправилно, защото ще попречи на много хора, които не знаят да четат и пишат на български език[113]. Процесът за налагане на „македонския език“ разкрива Георги Данелов пак от Неврокоп, който е агитпроп в Околийския комитет. „Аз употребих насилие върху населението... всеки, който критикува македонския език, аз обявих за михайловист.“[114] В Разлог пък Г. Хаджииванов, като секретар на Околийския комитет на БКП, наредил на околийския управител да заповяда на чиновниците и учителите да изучават „македонски език“.

Насилственото изучаване на „македонския език“ от интелигенцията, огрaмотяването и опитите за преподаване в училищата предизвикват много сериозна тревога сред учители, родители и ученици, а сред интелигенцията отвори място за дискусии в цялата Горноджумайска област. Скопските емисари искат да се наложат, надявайки се да не срещнат съпротива, без да имат предвид, че за няколко месеца едва ли ще се почувстват някакви резултати. Езикът на пиринското население е много близък до литературния български език. Именно „заради езика те се скараха с нашето население, и сведенията, които се даваха за откриване и работата на курсовете, не отговарят на действителността“, се казва в партиен документ от 1947 г.

Въпреки многобройните възражения кампанията за езика стартира. Областният съвет на просветата разпорежда на директорите на средните училища да организират седмични курсове за изучаване на „македонски език“, в който задължително да се включат всички учители и чиновници. В противен случай ще им се търси отговорност[115]. „За две отсъствия аз изключвах от партията“, заявява

[112] ЦДА, ф. 1б, оп. 13, а.е. 54, л. 52.

[113] Пак там, оп. 5, а.е. 21, л. 8.

[114] Пак там, оп. 13, а.е. 54, л. 22.

[115] Пак там, оп. 1, а.е. 52, л. 220.

М. Липошлиев, сътрудник на Петричкия околийски комитет. В друга заповед се определя учителите от Вардарска Македония да ръководят курсовете в Разлог, Банско, Добринище, Елешница, Белица, Бачево и Баня. Тези курсове не са лишени от антибългарска политическа насоченост. Под формата уж да се разобличава великобългарския шовинизъм и михайловизма се води агресивна пропаганда срещу всичко българско. На 27 март 1948 г. се съобщава, че в Разложко са организирани следните курсове: в Разлог – 1 курс за 28 неграмотни цигани на „македонски език“, 1 за 42 учители, 1 за 77 чиновници; в с. Бачево – 1 курс за 24 учители и чиновници и 1 за 40 жени от ТКЗС, 1 курс за огрaмотяване на български език от 45 души, 1 курс за 18 учители и чиновници; с. Баня – 1 курс за 14 учители и чиновници; в с. Долно Драглище учителите са заставени, понеже няма македонски буквар, да учат буквите от в-к „Нова Македония“[116].

В общия хвалебствен хор, еуфория и стремеж на някои областни дейци да стават министри в Скопие или Белград се чуват и трезви гласове. Те се проявяват в стихийната и неорганизирана съпротива срещу македонизацията, срещу насаждането на някакво „македонско“ съзнание и на един сърбизиран диалект, обявен за „македонски“ език. Многобройни примери показват, че тази съпротива е от учителите, от интелигенцията изобщо, от родители и ученици, от опозицията в лицето на партиите, участващи в ОФ, от активисти на ВМРО и др. Мнозина дори и сред средите на БРП(к) виждат ерозията на националното съзнание, разделението на народа, оборкването и страха от пропагандните клишета за присъединяването, от изучаването на трудно разбираемия сърбизиран местен диалект, обявен като „македонски“ език, от опитите вече да се изучава една фалшифицирана история[117].

Най-последователни в своята оценка за наложения „македонски език“ са учителското съсловие и училищните инспектори. Сред тях с различните си прояви изпъква петричкият околийски инспектор Димитър Стоянов (Митата). Той е един от най-критикуваните от властите просветен деец за неправилната политика по македонския въпрос както от партийните и държавни органи в областта, така и на централно равнище. За него петричкият околийски секретар Г. Ангелов казва, че много от изказванията му са антипартийни,

[116] ДА-Благоевград, ф. 1б, оп. 11 а.е. 3, л. 88.

[117] Архивите говорят..., т. 31, с. 284.

че критикува Централния комитет. Не случайно той е заплашван от Г. Хаджииванов, че ще бъде първият, когото ще разстреля след обединението[118]. На околийска конференция Д. Стоянов съобщава, че „работата по изучаването на македонски език не отговаря на никакви педагогически изисквания, не се застъпва никакъв метод на преподаване. Македонският език се чувства от децата като чужд.“[119] Д. Стоянов е категоричен, че е грешка привличането на македонски учители и въвеждането в училищата на „македонски“ език. Той посочва: „Отношението на учениците към езика е подигравателно. На едно посещение в клас в час по македонски език учителят ги препитва, учениците не знаят и най-елементарни неща, а той ни увещава, че това били забележителни успехи.“[120] В протест до министъра на просвещението Стоянов и родители пишат: „С нищо не може да се обясни защо се отнема говоримият език и се натрапва напълно стъкмен, който е по-скоро сръбски, но не и македонски. Защо се позволява да се въвежда в училищата и се мъчат децата на този бабински език?“[121]

Населението в Пиринския край, особено учителите и учениците, отказват да изучават новия език, тъй като той не е свойствен за този регион. Преподаването му е крайно догматично, сухо, отблъскващо. Всички учители от Скопие се ръководят от едни и същи записки. Както вече стана ясно, при създаването на „македонския език“ емисарите-учители са преминали само краткотрайни курсове.

[118] В анкета-разговор през 1971 г. Г. Хаджииванов заявява: „В Областния комитет на партията и Отечествения фронт знаехме, че Петричкият околийски комитет има колебания по изпълнение решенията на X пленум – за промяна националността на населението от българи на македонци, за внедряване македонско национално съзнание, за изучаване на македонски език, и т.н. Наложи се да ги предупредим много сериозно. Обстановката беше доста напрегната. Аз и Г. Мадолев се престарахме. Възможно е в персонални разговори да сме употребили това за „шапките“ и за „разстрела“. Но това не са официални документи. Поведението на Димитър Стоянов оказа силна подкрепа на противниците на партийната линия, особено сред интелигенцията. Животът потвърди, че той беше на прав път.“

[119] **Германов**, Ст. Опити за македонизация на Пиринския край. – Македонски преглед, кн. 3, 2001, с. 105.

[120] **Германов**, Ст. Провалът на опитите за македонизация в Петричка околия 1944-1948 г. – Македонски преглед, кн. 3, 2010, с. 101.

[121] Архивите говорят..., т. 31, с. 284.

Именно тук се поставя въпроса къде те са научили този език, тъй като това, което те преподават, не е характерно за говорите в Македония[122]. В Неврокоп например интелигенцията счита, че това, което се преподава на учениците и в курсовете за огрмотяване на възрастни, е изпълнено прекалено много със сърбизми. В учителския съвет в Симитли се води остра дискусия относно задължителното изучаване на „македонския език“. И в партийните среди надделява мнението, независимо от напористия натиск от Областния комитет на Отечествения фронт и от неговия областен председател Г. Мадолев, че македонският език трябва да се изучава само доброволно. Г. Ангелов от Петрич смята, че този по същество чужд на населението език трябва доброволно да се изучава отначало в прогимназиите. Той не вижда никакъв смисъл да се изучава в гимназиите, особено последната година, когато учениците се готвят да кандидатстват с български език в университета. С този експеримент само се отнемат часове от сериозната подготовка[123]. В Свети Врач Иван Делев съобщава, че при него дошла една делегация от жени, които заявили, че този език само измъчва хората. От различни представители и слоеве на гражданството в града се изразява категоричното мнение, че огрмотяването трябва да се води само на български език.

Д-р Николчева от Петрич, въз основа на свои наблюдения, смята задължителното въвеждане на „македонския език“ за твърде прибързано. Атанас Попадийн от Разлог посочва, че тази задължителност дава лошо отражение сред чиновниците. Отначало били поканени с писма, но после околийските управители ги събират и със заповед ги карат да посещават курсовете. „Привидно това уж става доброволно, фактически обаче всеки знае, че това е една принудителна мярка“[124]. В редица документи от онова време се отбелязва, че „ако се оставят хората свободно, много малък процент от тях ще учат македонски език.“[125] Това е така, защото масово населението не чувства нужда от овладяване на този език, защото десетилетия наред не само местното население, но и бежанците, дошли от Вардарска и Егейска Македония, са учили в български училища, ползвали са навсякъде българския език, който им е роден, майчин език.

[122] ЦДА, ф. 1б, оп. 5, а.е. 21, л. 1а.

[123] Пак там.

[124] Пак там, оп. 6, а.е. 472, л. 23.

[125] Пак там, оп. 5, а.е. 21, л. 7.

Откритата съпротива се проявява в различни форми. В Неврокоп родител изгаря учебниците по „македонски език“ на своите деца. В Симитли ученици късат и изгарят цялата украса на училището на „македонски език“ – стенвестници, табла, фотоси и други представящи успехите на Вардарска Македония през двете години на Титовото управление. В Разлог гражданинът Коце Михайлов заявява: „Никой не може да ме накара да мисля като македонец и няма нужда от въвеждането на македонския език в училищата.“[126] Реакции от подобен род се появяват и в самите училища. Директорът на училище „Отец Паисий“ в Петрич в една анкета казал, че македонският език вреди на изучаването на български език. Появили се и такива куриозни случаи, в които учителката пита на „македонски“, децата отговарят на български. Бягството от час и непосещаването на часовете по новия език, както се отбелязва в един документ от Петрич, било често срещано явление: „Сега може и да не влизаме в час. Имаме час по македонски език.“[127]

При колебливата и неясна позиция на областните ръководства курсът на македонизация в областта на образованието започва все по-открито да се ръководи от скопските емисари. Помощник-областният училищен инспектор Димитър (Митко) Илиев, който е официален представител на Скопие, не разрешава курсовете за огрмотяване да се водят на друг език освен на т.нар. македонски. Нерядко се прибягва и към по-откровени заплахи. Всяка реакция от българска страна се обявява за великобългарски шовинизъм. Скопският емисар Кеповски в Горна Джумая заплашва учителите, които не посещават курсовете, че ще им държи сметка[128]. Подобен е случаят и в с. Симитли, където учителският съвет решил, че „македонският език“ не трябва да се изучава задължително. След намесата обаче на скопския представител, който поискал да се протоколира и че протоколът „ще бъде изпратен където трябва“, вносителите на предложението отстъпили[129]. Пак в Горна Джумая някой си професор Тошев от Скопие говорил на публично събрание, че е въпрос на дни македонският да стане официален език и затова всеки трябва да го научи. С насмешка

[126] ДА-Благоевград, ф. 108, оп. 1, а.е. 3, л. 16, 18; Архивите говорят..., т. 31, с. 246.

[127] ЦДА, ф. 1б, оп. 5, а.е. 21, л. 5.

[128] Пак там, л. 3.

[129] Пак там.

и презрение той обяснил значението на думите „българин“, „България“ като нещо недоразвито, недорасло[130].

Въпреки многобройните сигнали от различни среди на населението от Горноджумайско, областните ръководства проявяват търпимост към антибългарските прояви на скопските емисари – учители, книжари и др., при въвеждането на „македонския език“. Привидно се създава впечатление, че всичко върви безпроблемно и хората са очаквали този „тържествен момент“ да говорят на „родния си език“. А самите скопски емисари гръмогласно тръбят и изпращат недостоверни доклади до Скопие, че „са посрещнати с радост от родители и ученици“, сякаш преди това не са знаели и не са говорили на майчиния си език[131].

Така с арогантност и пренебрежение към българския език и всичко българско изкуствено налагания новопоявил се „македонски език“ започва да се възприема с ирония и за няколко месеца се превръща в карикатура на самия себе си.

5. Учители и книжари или агенти на югославските служби

Настъплението на македонисткото влияние от Скопие в обществено-политическия и културния фронт в Пиринския край се усилва след решенията на X пленум на БРП(к), Бледското споразумение и срещата в Евксиноград. Важна роля се възлага на новите кадри в областта на образованието, подготвени и възпитани в македонистки дух[132]. За тази цел от Горноджумайска област на две групи са изпратени 178 младежи и девойки в Скопие, за да се подготвят за „македонски учители“[133].

[130] ЦДА, ф. 1б, оп. 5, а.е. 21, л. 3.

[131] По-подробно за тези измислици и фалшификации на народностните чувства вж. спомените на: **Korobar**, Pero. The macedonian natural culture in the Pirin part of Macedonia. Skopje, 1987, p. 35, 43, 54.

[132] Пиринско дело, бр. 7, 16 февруари 1948.

[133] ДА-Благоевград, ф. 1б, оп. 1, а.е. 57, л. 63. Списък на лицата от Горноджумайска област, които се препоръчват от околийските комитети за следване в Скопския, Белградския и Загребския университети: 1. Горноджумайска околия: Славка Георгиева Кордева, Мария Тодорова Вълкова, Тольо Запрев Паскалев, Георги Тодоров Мавродиев, Христо Динов Христов, Мильо Петров Демиревски, Теменужка Дичева Демиревска; 2. Петричка околия: Верка Георгиева Кочева, Стоян Димитров Сарафов, Димитър Христов Мазнейков, Аврам Лазаров Георгиев, Лилка Димитрова Божикова, Димитър Пантелеев Димитров, Александър Андонов Бъчваров, Кирил Иванов Хлебаров; 3. Разложка околия: Благо Костадинов Джупанов, Янка Петрова Джоджова, Иван Костадинов Кутирков, Георги Иванов Мишков, Везе Тодоров Парапунов; 4. Светиврачка околия: Ангел Вангелов Георгиев, Борис Димитров Георгиев, Пешо Николов Хаджимитов, Иван Миланов Серафимов, Димитър Кръстев Роянов, Атанас Ефтимов Андреев, Иван Илиев Катарджиев; 5. Неврокопска околия: Иван Кръстев Андонов, Иван Василев Жилев, Стойчо Китанов, Костадин Николов Тонев, Крум Пацов, Карамфил Костенев, Георги Николов Коруков. След скъсването на отношенията почти всички се завръщат в България. Сред останалите няколко души е Иван Катарджиев, който със своите антибългарски писания в следващите години е произведен в академик.

Областното партийно и държавно ръководство с охота приема идеята на Скопие в областта да се приемат 200 македонски учители. След преговори и уточнения на 1 декември 1947 г. пристигат първите учители, а в края на март 1948 техният брой достига 93, от които 80 в прогимназиите, 12 в гимназиите и 1 в учителския институт в Горна Джумая[134]. Отначало те са посрещнати с интерес от интелигенцията и населението. Скоро обаче започват да се делят от местната учителска колегия. Тон в това отношение дава помощник-областният инспектор Димитър (Митко) Илиев, който отблизо следи работата на македонските учители и дава съответните нареждания. При добри прояви на някои от тях и разбирателство с населението и местните учители, той незабавно ги премества в други селища. Така Милотин Симеоновски и съпругата му Слободана, назначени в прогимназията в Горна Джумая, заради добро сработване с местната колегия, са преместени за два месеца в Петрич, а след това разделени в селата Чучулигово и Кулата. Учителят в с. Петрово се оженил за учителка от Северна България, но инспекторът Илиев реагира незабавно, като го премества в с. Селище. Под негово ръководство се организират и околийски съвещания, без да знаят училищните инспектори и директорите на училищата. Обикновено решенията на тези съвещания не са публични. На околийската учителска конференция в Петрич отново Илиев разпорежда да се пристъпи към абониране

[134] **Мичев**, Д. Цит.съч., с. 348.

за в-к „Нова Македония“, „Млад борец“ и „Пионерче“[135]. Целта е населението да отвикне да чете български вестници и под формата на борба срещу великобългарския шовинизъм фактически да се отрича всичко българско. Пак същият пом.-училищен инспектор дава инструкции в Светиврачко навсякъде и по всякакъв повод да се налага и да се говори на „македонски език“.

Вместо с учебна работа повечето от учителите в Скопие се занимават с антибългарска политическа дейност. Стойковски в Петрич и негови колеги от Скопие започват да работят конспиративно. „Правеха събрания без мое и на Съюза на народната младеж разрешение“, посочва директора на гимназията в Петрич Герасим Попов[136]. Учителка в Разлог вместо урок по граматика налага обсъждането на някои прояви на великобългарския шовинизъм“[137]. Почти скандална става акцията на вардарските учители с децата, членуващи в българската детска организация „Септемврийче“. Децата са задължени да дават клетва и обещание пред Тито. Учителят Тагасовски в Свети Врач нарежда обещанието да се изучава с променен текст и в югославски дух.

С подобни прояви се занимават Никола Шумаров в с. Струмски чифлик, Горноджумайско, Бойка Андоновска в Разлог, Анка Братанова в с. Левуново, Светиврачко и др.[138] Многобройните факти принуждават един от най-активните проводници на македонизацията Г. Хаджииванов да признае: „Някои от учителите в редица свои действия развиваха вредна агитация, създаваха антибългарски настроения, обиждаха българската чест. Те са имали указания да форсират работата у нас, да създадат фалшиво впечатление в Скопие, че ние твърде много желаем да се присъединим към тях... да тровят съзнанието на хората, а ние им помагахме да правим хората насила македонци.“[139] „Толерантното отношение на българските власти им даде възможност да развържат езика си, да възпитават и да вършат каквото си искат.“[140]

[135] Пиринско дело, 23 август 1948.
[136] ЦДА, ф. 1б, оп. 13, а.е. 125, л. 9.
[137] Пак там, л. 5.
[138] Пиринско дело, бр. 3, 3 февруари 1948.
[139] ЦДА, ф. 1б, оп. 12, а.е. 21, л. 64а.
[140] Пак там, оп. 13, а.е. 54, л. 46.

По указания от Скопие новоназначените учители в Пиринския край започват грубо да се намесват във вътрешноучилищния ред. В прогимназията в Неврокоп Надежда Марковска сваля портрета на Г. Димитров и на негово място поставя портретите на Тито и на Колишевски. На фестивала в същия град Драгица Миятович вмъква в програмата четиво на „македонски език“, в което открито се говори против българския народ. Публиката се възмущава и напуска салона[141]. В Петрич Стойковски сваля портрета на Христо Ботев, бил остарял, и на негово място поставя портрета на Колишевски, а в училище „Отец Паисий“ в същия град са свалени портретите на Ботев и Левски. В с. Левуново, Светиврачко, Братанова прави предложение да се изхвърлят от христоматията всички стихотворения и четива на български език, както и да се свалят портретите на българските възрожденци. На празника на Кирил и Методий в Горна Джумая преподавателят в Учителския институт Кеповски иска начело на манифестацията да стоят портретите на Тито и Колишевски. На „македонската“ страница на в-к „Пиринско дело“ той се подвизава като граматик и теоретик на „македонския език“[142].

Особено предизвикателно е поведението на Борис Кръстанов Дуцкин от с. Велчани, Стружко. Завършил средно образование в сръбски интернат в Шумадия, учил няколко семестъра в Белград. Назначен е в смесената гимназия в Банско. Там започва една доста напориста антибългарска кампания чрез разпространение на вестници и друга книжнина, разместване потрети на български ръководни и културно-просветни дейци, дълго спори с кмета и с партийния секретар в Банско, че портретът на Г. Димитров трябва постепенно да изчезне. В гимназията е направен специален македонски кът, където са изложени македонския герб и потретите на Тито, Колишевски, Темпо, Ранкович и др., като по този начин се създава „югославски“ образ вътре в гимназията. На всеослушание навсякъде тръби, че „македонският език“ от следващата година ще бъде официален за областта, пише слаби оценки на ученици, които не се изявяват като „македонци“[143]. Тези прояви се извършват при мълчаливото съгласие на местните ръководители. Нерядко това „съгласие“ се постига след директни заплахи, че „след обединението ще си видим сметките.“

[141] Пиринско дело, №58, 20 октомври 1948.
[142] Пак там, бр. 5, 3 февруари 1948.
[143] Пак там, бр. 3, 17 януари 1949.

Така, както посочва един партиен документ, „в Банско се оказва, че ръководител на цялата национално-културна политика не е нашата партия, а учителят по македонски език. Той е налагал на партията своите решения.“[144]

При общуване с представители на местната интелигенция и особено учителите поведението на скопските пратеници е доста предизвикателно. Държат се надменно, менторски. Ето какво казва Т. Куюмджиев от Неврокоп: „Учителите от Вардарска Македония се налагат на нашите учители. Те не се чувстват като гости в наша помощ. Аз мисля, че нашият Централен комитет трябва да уреди тия въпроси с техния Централен комитет.“[145]

На друго мнение обаче е Г. Хаджииванов от Разлог. Според него недоразуменията се дължат главно на „нездравите разбирания по националния въпрос на много наши учители, които се опитват да провокират учителите от Вардарска Македония най-често със смяна на портретите.“ Вместо да се търсят истинските причини, Хаджииванов насочва разсъжденията си в друга посока: „Нашите учители са отровени от фашистката пропаганда.“ Въпреки известна симпатия и поддръжка и той е принуден да признае, че „учителите, които идват от Македония, не са добри просветители.“[146] В началния период от дейността на вардарските учители партийни ръководители, а също и дейци, работещи в образованието, се увличат в някои крайно негативни оценки на образованието у нас. Така околийският инспектор в Разлог Лазар Бучков в един доклад на учителските съвещания дава като лош пример една софийска гимназия, където Македония се разглеждала като българска земя и средновековните войни се водели за българско обединение[147].

Многобройни сигнали, отразени в докладни записки, резолюции, декларации и други документи разкриват, че пратениците на Скопие не се съобразяват и подчиняват на общоучилищните наредби. Те излизат в отпуск без знанието и разрешението на училищните власти, правят си самостоятелни конференции без да уведомяват съответния училищен инспектор. Както се посочва на инспекторското съвещание през 1948 г., „на тия конференции се взимат решения,

[144] ЦДА, ф. 1б, оп. 5, а.е. 21, л. 11.
[145] Пак там, л. 8.
[146] Пак там, л. 11.
[147] ДА-Благоевград, ф. 32, оп. 9, а.е. 88, л. 3.

неизвестни на просветните работници... те се залъгват, че македонският език се иска от населението и учениците и че всичко върви много добре.“[148] Но ето каква е действителната картина според областния училищен инспектор Атанас Иванов: „Положението ми се очерта, когото дойдох тук, че трябва да палим само клечка кибрит, за да се присъединим към НР Македония. Аз дадох нареждане да се купува литература на македонски език и т.н. ... прибързано се доведоха учителите. Лошо е осведомен нашият ЦК. Нашите делегации са представяли в Македония това, че населението иска незабавно изучаване на македонския език. Дадоха много неквалифицирани учители – болшинството третокласни... Даваха по 4 страници на чужд език и децата нямаха възможност да се учат. Учениците получиха много двойки по македонски език. Учителите не искаха да получават нареждания от нас, а всичко чрез Митко Илиев.“[149]

Още по-конкретна и наситена с много факти е позицията на петричкия околийски инспектор Димитър Стоянов. Според него учителите от Скопие са с твърде съмнително общо образование, без педагогически способности[150]. Според него във Вардарска Македония има 200-300 среднисти, които са изпратени тук при положение, че в Пиринския край има много добре подготвени кадри с традиции и компетентност[151]. Липсата на професионална квалификация пратениците от Скопие компенсират с необяснимо самочувствие, високомерие и надменност, сякаш за да прикрият комплексите си от недостатъчната педагогическа подготовка в сравнение с българските педагози. И това е една от най-често срещаните констатации и от училищните инспектори, и от самите учителски състави. Така в училище „Арсени Костенцев“ в Горна Джумая възниква остър спор между учителите по „македонски език“ Велко Христовски и Веса Антонова с учителската колегия, предизвикан от ограниченото общо образование и високомерие на представителите на Скопие[152].

Нерядко подобно поведение на просветните кадри от новата македонска република, „преминали тримесечен курс за работа в Пи-

[148] ДА-Благоевград, ф. 1б, оп. 3, а-е- 54, л. 4.
[149] ЦДА, ф. 1б, оп. 1, а.е. 13, а.е. 54, л. 49.
[150] ДА-Благоевград, ф. 944, оп. 1, а.е. 226, л. 50-58.
[151] Пак там.
[152] Архивите говорят..., т. 31, с. 343.

ринския край“[153], ги води в блатото на шовинизма. Навсякъде, където имат възможност – събрания, срещи с родители и ученици, те възхваляват стопанския живот, строителството във Вардарска Македония и обратно – политическия, обществения и културен живот в България и специално в Горноджумайска област се представят в черни краски, всичко е неуредено, лошо и т.н.[154] „Македонският“ шовинизъм се проявява и в друга насока. Учителката в с. Брезница, Светиврачко, заявява на събрание, че по-рано българите са окупирали Вардарска, а сега са окупирали Пиринска Македония. Нейното освобождение обаче предстояло в съвсем близко време. Масови сигнали за подобно поведение на новите „просветители“ пристигат от Петричко, Светиврачко и други селища на областта, което естествено предизвиква реакции и спорове от страна на българската интелигенция.

В архивите са останали документи, които свидетелстват за директни заплахи от страна на учителите от Скопие. Учителят в с. Кърналово заплашва: „Тук Тито ке дойде, не Димитров.“ Друг случай се отнася до работата на учителката в с. Копривлен, Неврокопско, която заплашително казва: „Вие всички тук сте фашисти, затова нас ни изпратиха.“ За отправена забележка за пропуски в училищната документация Перса Велковска в Първа прогимназия в Горна Джумая размахва пръст и заплашително завършва: „Не ние ке се учим от вас, а вие ке се учите от нас.“[155] Заплахите се отнасят и за ученици, особено онези, които оспорват „македонското“ според разбиранията на скопяни. При изпит и поставяне на оценки някои учители се ръководят от това как се изявява ученикът, като македонец или като българин, и тогава му отразяват бележката. В. Христовски в Горна Джумая забранява на учениците да пеят песни, в които се споменава българско име. В гимназията в Банско споменатият вече Дуцкин поставя слаби оценки на двама отличници, задето не били съгласни Пиринският край да се присъедини незабавно към Вардарска Македония[156]. Възхваляваният в Симитли С. Йордановски, макар че е завършил българска гимназия в София, старателно се пази да произнесе някоя българска дума и е в конфликт с целия педагогически състав, с ученици, с родители заради съпротивата срещу налагания от него „македонски“ език[157].

[153] ДА-Благоевград, ф. 55, оп. 1, а.е. 5, л. 167.
[154] ЦДА, ф. 1б, оп. 5, а.е. 21, л. 3, 14.
[155] Пиринско дело, 23 август 1948.
[156] Пиринско дело, бр. 3, 17 януари 1949.

Заплахите се отнасят и за тези български учители по история и география, които отказват да изпълняват окръжното на Министерството на просветата и да зачеркнат няколко текста в учебника, отнасящи се до имена на реки, местности и събития от българската история[158].

Редица сигнали от училища говорят за отправяни заплахи към някои български учители, че „ще им се търси отговорност след обединението“. Започва да се насажда психоза сред учителите, че тяхното назначаване за следващата година ще се извършва „от Вардарския край“. Тези, които не са работили достатъчно по въвеждането на културно-националната автономия и не са се отличили много по насаждането на македонско национално съзнание, „кой знае къде ще ги лашнат“[159].

Учителите от Скопие изпълняват и ред други задачи. Сами изпращат телеграми уж от името на училища и села, че всички желаят колкото се може по-скоро да се присъединят към Вардарска Македония в рамките на Югославия. Така Стойковски от гимназията в Петрич, въпреки несъгласието на Ученическия комитет, изпраща телеграма до Колишевски с искане следващата учебна година да се преподава само на „македонски език“. Деница Захариева от с. Лешко, Горноджумайско, изпраща телеграма от името на селото, че то желае да се присъедини към НР Македония, а учителката в с. Бистрица пише, че е създадена библиотека с книги на македонски език, без да има нито една книга[160]. С тези действия скопските учители се оказват важна сила в македонизирането на Пиринския край – принудително изучаване на „македонския език“ от учители, чиновници, ученици и др., огрaмотяване само на „македонски език“, задължително разпространение на македонски вестници, списания, книги и т.н. Както отбелязва Вл. Поптомов, те най-активно участват в насаждане на антибългарска омраза, с цел бързо присъединяване на този край към македонската държава без оглед на всичко друго и независимо от всяка федерация на южните славяни[161].

[157] Пиринско дело, бр. 38, 20 септември 1948.
[158] ЦДА, ф. 1б, оп. 6, а.е. 472, л. 22.
[159] Пак там, оп. 5, а.е. 21, л. 4.
[160] Пиринско дело, 23 август 1948.
[161] Архивите говорят..., т. 31, с. 389.

В областния център по различно време пристигат сигнали, че скопските учители се занимават и с агентурна дейност. Във взаимодействие с книжарите, които определено са свързани с разузнавателните служби на Югославия, повечето учители се включват в събирането на информация от различен характер за Горноджумайска област. „Те се интересуваха от нашите гори, от мината, от възможностите на нашето земеделие“, посочва Б. Вапцаров в доклад пред Окръжния комитет на БКП[162]. Областният комитет тогава в лицето на Кр. Стойчев, Г. Хаджииванов, Г. Мадолев, В. Клинчарова и др. не проявява никаква бдителност. Б. Вапцаров казва за скопските учители: „Държаха се като господари, като по-напреднали от нас, което също дразнеше населението“, а Еф. Георгиев посочва „държаха се с нас като към колония.“[163]

Изложените дотук действия на изпратените от Скопие учители показват, че на Горноджумайска област се придава все повече характер на територия от Югославия. За ролята на учителите от Скопие и тяхната намеса в просветния и културния живот на областта, както и общите впечатления от тяхното пребиваване, разбираме от доклад до ЦК на Иван Масларов, тогава сътрудник на ЦК. Ето какво пише той: „Пред разрива с Югославия у нас имаше учители от Вардарска Македония, за да учат населението на македонски език. Това също ставаше насила. Като стана разривът, Политбюро ме изпрати екстрено с една кола да обиколя всички градове и по-големи селища на окръга и да се срещна с партийци, със земеделци, с безпартийни, с младежи, с жени, за да видим какво отражение е дало присъствието на тези учители, на книжарите и на разни други емисари. Обиколих всички и трябва да ви кажа за наша радост: населението беше посрещнало с голямо облекчение махането на тези учители, отдъхна си. Защо? Защото езикът, на който те са се мъчели да ги учат, наситен със сърбизми, населението не го приема. Казваха: „Ние не само че не съжаляваме, но трябваше по-рано да се махнат.“[164]

Широко пропагандираната „културно-национална автономия“ на Пиринския край намира израз в откриването на македонски книжарници, преустройство и придаване на македонистки характер на Областния театър и на вестник „Пиринско дело“. На 1 май 1947 г.

[162] ЦДА, ф 1б, оп. 7, а.е. 1560, л. 5-10.
[163] ДА-Благоевград, ф. 2б, оп. 1, а.е. 5,л. 60; оп. 1, а.е. 3, л. 27.
[164] ЦДА, ф. 1б, оп. 58, а.е. 105, л. 85.

в Горна Джумая е открита книжарница. Хвалебствени речи произнасят М. Зафировски и Кр. Стойчев. Книжарницата се ръководи пряко от скопския емисар Перо Коробар. Тя се превръща за района като щаб на македонистката пропаганда. Там се събират и отчитат разни пропагандисти, пишат се статии на „македонски език“, дават се указания, разпращат се материали за населените места в Пиринско, съставят се фалшиви телеграми до Скопие и др. Тук се съгласуват също посещения на делегации, разпространение на вестници, списания и филми на „македонски език“. Правят се предложения колко и какви български вестници да се разпространяват в областта – например, да се спре българският вестник „Септемврийче“ и вместо него да се издава и разпространява скопското „Пионерче“.[165]

След Горна Джумая, книжарници се откриват и в останалите околийски центрове. Завеждащ книжарниците се опитват да се намесват в работите на местните партийни и държавни органи на властта. Така отговорникът на книжарницата в Неврокоп Цветковски поставил на секретаря на околийския комитет Т. Куюмджиев 10 въпроса, от които се разбира, че ръководният състав в околията не работи достатъчно и спъва формирането на македонско национално съзнание[166]. Характерът и смисълът на въпросите разкриват стриктното изпълнение на поставените задачи от неговите скопски ръководители, а също така обвързаността му с разузнавателните служби (УДБ) на Югославия, опитвайки се да вербува партийни и безпартийни активисти в Неврокопска околия.

В Петричко книжарите от Скопие се държат като представители на някоя велика сила, намесват се в работата на директорите на училища, на учителите. Отговорникът на книжарницата в града Юрдан Юрдановски се опитва да се намесва в работата на градския и околийския комитет на партията. „Той излиза далеч извън границите на уж определените му пълномощия: забранява на театралните групи да играят пиеси на български език, заедно с Васил Ивановски нареждат пиесите да се играят на македонски език“, заявява Горан Ангелов[167].

Освен с културно-просветна дейност, скопските емисари се занимават и с агентурни дела. Така в Петрич под ръководството на

[165] ЦДА, ф. 1б, оп. 13, а.е. 55, л. 36.
[166] Пак там, оп. 5, а-е- 21, л. 81.
[167] Пак там, л. 44.

скопския книжар Юрдановски са завербувани 20 души, с цел да събират информация за разположението на военни поделения, за икономиката, за партийни, стопански и други кадри в околията и областния център[168]. В Св. Врач (дн. Сандански) книжари и учители, свързани със скопските разузнавателни служби, събират сведения за икономиката на района – дърводобив, тютюнопроизводство и др. с оглед бъдещото управление на региона[169].

Скопските „културни деятели“ в Пиринския край не се съобразяват с българските закони въпреки че според постигнатите договорености между централните ръководства на двете страни до образуването на федерацията и подписването на договор този край остава под юрисдикцията на България. Емисарите тук уреждат заминаването на делегации от и за НР Македония без знанията и съгласието на Националния съвет на Отечествения фронт и на Централното ръководство на БРП(к).

По същият начин действат всички книжари от „Македонска книга“. Те добре знаят истината около пласмента на македонската книжнина, тъй като „литературата си стои по рафтовете, неизползвана от никого“[170]. Някои функционери от Горноджумайска област активно се включват в македонизиране на населението чрез македонската книжнина на новопоявилия се език. Споменава се един случай с Г. Хаджииванов, „който търси чиновници из площада, завежда ги в книжарницата и упорито ги кара да си купят 2-3 македонски книги“[171].

През ноември 1947 г. започва да дава представления новосъздаденият Македонски народен театър. Той обединява професионални артисти от вътрешността на България, от македонската република и самодейните колективи към читалището в Горна Джумая. Отначало представленията на театъра се посрещат с интерес, но скоро настъпва разочарование всред публиката и културната общественост в областта. Режисьорът на театъра в областния град Илия Милчин налага и последователно започва да провежда македонистка политика при изнасянето на различни пиеси. По негово настояване през сезон 1947/1948 г. се играят пиеси само на македонски език, въпреки желанието на населението да се изнасят пиеси и на български език.

[168] ЦДА, ф. 1б, оп. 12, а.е. 112, л. 4.

[169] Пак там, оп. 58, а.е. 54, л. 53.

[170] Пиринско дело, бр. 38, 20 септември 1948.

[171] ЦДА, ф. 1б, оп. 90, л. 28.

Елиминирал директора на театъра, „режисьорът“ Ил. Милчин определя и командва какво и как да се показва пред публиката. Той лично забранява да гостува театрален състав от Враца в Горна Джумая и Петрич[172]. Както съобщава Георги Джибрилов, един от функционерите тогава, стремежът на областния театър да се играят пиеси само на македонски език довежда до това, че се правят нескопосани преводи, които често пъти предизвикват смях и иронични подмятания от публиката[173].

„Повечето от скопските емисари – учители, книжари и техните книжарници в Горноджумайска област, се превръщат в агитатори и в агитпунктове срещу България... в агенции, от които излизат много неща и често пъти неверни“, заявява Д. Лисийски[174].

Дейността на скопските емисари е свързана и с полагане основите на разузнавателната агентурна мрежа на Югославия в Пиринския край. До идването на Перо Коробар тази дейност се ръководи от Иван Караянев, началник на УДБ (Управление за държавна безопасност) в Гевгели. Той създава агентурна мрежа от 15 души, през 1946 г. организира нелегална конференция в с. Коларево. След пристигането на Перо Коробар този вид дейност се активизира и разширява. В Неврокоп емисарят Цветковски се сближава с Г. Данелов, агитпроп на Околийския партиен комитет, получава от него информация за активни михайловисти в миналото, противници на новата власт в Неврокопско и в цялата област[175]. В Петрич отговорникът за македонската книжарница Юрдановски, бивш началник на УДБ в Струмица, провежда тайни заседания с учителите, прави опити за вербуване на 16 граждани от града и 8 от селата. С помощта на Димитър (Митко) Зафировски създават „Народен фронт“ в Петрич, алтернативна организация на Отечествения фронт, от която по-късно набират агенти на югославското разузнаване.

По време на своя престой скопските емисари изпълняват различни задачи: събират сведения за политическото положение, стопанския живот, военните гарнизони, биографични данни за лидери на политически и обществени организации, вършат куриерска дей-

[172] ЦДА, ф. 1б, оп. 13, а.е. 54, л. 24.

[173] Пак там.

[174] ДА-Благоевград, ф. 3, оп. 1, а.е. 4, л. 42-45; Архивите говорят..., т. 31, с. 34.

[175] ДА-Благоевград, ф. 2б, оп. 1, а.е. 5, л. 420, 470.

ност и т.н. Всичко това и е било необходимо с оглед бъдещото управление на областта[176].

Основният координатор на книжарите в Горноджумайска област Перо Коробар със своите помощници и особено Перо Ололов (Мияк), който казал на избягалия от България Кирил Гоцков, че шпионската дейност ще се ръководи от книжарите, ежедневно общуват с областните ръководства, дават съвети и препоръки, и често пъти арогантни. Оттам произлизат и идеите и предложенията към някои местни дейци да се лансират за министри в Скопие и Белград. П. Коробар лично е разговарял по разни въпроси с редица областни ръководители, между които и Борис Аврамов от РМС[177].

Ето как разглеждат вероятни слухове за предлаганите служби и постове в македонската държава двама от активните партийни функционери. Хаджииванов признава, че е имало такива слухове: „Кръстю, Хаджията и Мадолев са били готови да продадат Пиринския край на Тито, защото са кандидати за министри“. В Белица, Разложко, Андрейчин дори твърдял, че получават заплата и храна от Скопие. Въпреки че тия небивалици са малко вероятни, няма съмнение, че скопските емисари умело са пускали слухове, но и реално са правили предложения[178].

На междуколийско съвещание на 27 юли 1948 г. Дончо Лисийски изтъква: „Някои подхвърлят, че се готвехме за министри. В Областния комитет се приказваше за такова нещо... Наши другари отиваха там, във Вардарска Македония, и гледаха кой повече да се хареса пред тях и да представи работата така, че народът е готов да се присъедини... В Областния комитет се считаше, че ЦК е опортюнистически и не разбира правилно националния въпрос. Имаше едно сервилничество пред скопските другари.“[179]

Насилственото налагане на „македонско“ национално съзнание, промяната на българската национална принадлежност на населението, изучаване на един изкуствен език и евентуалното поставяне на нови граници предизвикват сериозно безпокойство сред населението, пораждат недоверие към провежданата политика, фактически

Помен по случай 4 години от смъртта на Никола Парапунов. На преден план – Владимир Поптомов, вляво от него – Дончо Лисийски и Кръстю Стойчев, 4.12.1947 г., Горна Джумая. РИМ – Благоевград

[176] ЦДА, ф. 1б, оп. 58, а.е. 91, л. 53; по-подробно за агентите вж: Пиринско дело, бр. 13, 28 март; бр. 15, 11 април; бр. 18, 1 май; бр. 38, 18 септември 1949; Архивите говорят..., т. 31, с. 470-480.

[177] Пиринско дело, бр. 14, 4 април 1949; ДА-Благоевград, ф. 2б, оп. 1, а.е. 5, л. 420. През 1992 г. в личен разговор бившият секретар на РМС в Горна Джумая Борис Аврамов разказа следния случай: „При една среща със скопския емисар Перо Коробар, отговорник на книжарите в Горноджумайска област, последният ми заяви, че е време да побързаме с присъединяването на Пиринския край към НР Македония в рамките на Югославия, защото министерските места в Скопие не са безброй... На Г. Мадолев той е обещавал да бъде първият министър в Белград при евентуалната федерация.“

[178] ЦДА, ф. 1б, оп. 13, а.е. 54, л. 52.

[179] ЦДА, ф. 1б, оп. 13, а.е. 54, л. 52. .

водеща до денационализация на българското население в Пиринския край. Но този рядък експеримент в европейската история завършва безуспешно. Както и в много други случаи, мнозинството от населението проявява поразителен усет и с вродената си народностна интуиция видя как в думите и действията на доскоро считаните за негови братя от Вардарска Македония, дошли в Пиринско, се прокарват идеи далеч от неговото чувство за българска национална принадлежност, на практика видя патологичната омраза към всичко българско в училището, в културните прояви, в театъра, в читалището и навсякъде, където са навлезли титовите емисари.

Така вместо консолидация на българската нация в следвоенния период, политическите действия на управляващите среди в България, под външно влияние и собствени заблуди, довеждат до връщане назад, до изразходване на духовни и материални сили, за да се изправят допуснатите грешки и отстъпления през следващите години.

ГЛАВА II.
МАКЕДОНСКИЯТ ВЪПРОС ПО ВРЕМЕ НА ПОЛИТИЧЕСКАТА КРИЗА МЕЖДУ БЪЛГАРИЯ И ЮГОСЛАВИЯ

1. Краят на насилствената македонизация

В края на 1947 и началото на 1948 г. в Горноджумайска област продължава настъплението на македонската пропаганда от Скопие. Партийните и държавни органи продължават да бъдат в неясната – как, какво и накъде трябва да се върви. В областта се провеждат конференции на околийските комитети на Отечествения фронт. Отчитат се главно „добрите успехи“ по културно-националната автономия – разпространение на вестници и книги, изпращане и посрещане на делегации, курсове по македонски език, постановките на областния театър и др.

В областния комитет на БРП(к) продължават да считат, че в ЦК в София не са наясно или поне не дават конкретни указания по македонския въпрос. Един от ръководните дейци тогава Г. Мадолев, председател на областния комитет на Отечествения фронт, продължава острите си критики срещу централното ръководство на БРП(к). Той настоява да се променят незабавно учебниците по история и география, защото в тях се твърди, че Пиринският край е български. Според него все пак 1947 г. била преломна, защото се поставят основите на „македонските“ културни институции – въвеждането на езика, театъра, хор „Македонска песен“, страница в „Пиринско дело“ на „македонски“ език[1]. Въпреки това има комунисти в областта, които не приемат партийния курс. В Якоруда партиен член казал „аз съм българин и нищо не е в състояние да промени убеждението ми“[2]. Подобни заявления започват да се правят и в други селища.

---

[1] ЦДА, ф. 147, оп. 3, а.е. 1004, л. 75.

[2] ДА-Благоевград, ф. 1, оп. 1, а.е. 1, л. 183.

През декември 1947 г. Областният партиен комитет прави предложение до централното партийно ръководство да се запазят областния комитет на БРП(к) и на ОФ като в духа на преустройството се създаде само Временна областна управа. Това се налага, защото областта била „македонска“ при преустройството поради това не трябва да бъде като в другите области. Още тогава обаче дейци като Д. Ганев и Вл.Поптомов възразяват сериозно срещу готвения сепаратизъм[3].

На 8 януари 1948 г. пленарно заседание на областния комитет на компартията в Горна Джумая след разисквания решава областта да се преустрои в Македонски край в пределите на НР България, с краева управа от седем члена, краеви ОФ комитет и краеви комитет на партията с пет члена. Към краевата управа да се застъпят и съответните отдели[4].

От ЦК обаче не бързат с отговора. За това временно въздържане вероятно повлияват и събитията около злополучното интервю на Г. Димитров за Балканска федерация или за Дунавско-Балканска конфедерация и не дотам положителната реакция от страна на КПСС, изнесена чрез официоза вестник „Правда“. След срещата и разговора с Й. Сталин на 10 февруари 1948 г. и особено неговия назидателен и унизителен тон към Г. Димитров затова, че последният не е съгласувал със съветското ръководство договора между България и Югославия в Блед, както и публично оповестения план за широка федерация или конфедерация, сякаш всичко това охлажда ентусиазма на българското ръководство да прави разни комбинативни обединения на Балканите и в Югоизточна Европа.

Отговорът на централното партийно ръководство относно превръщането на областта в обособена административна единица е категоричен. „Такова обособяване сега е ненужно и в известна степен вредно... това ще означава и предрешаване на въпроса с границите, въпрос, който е на бъдещето, а не на текущия момент“, се казва в решението на политбюро[5]. С реформата от февруари 1948 г. областите, както и всички други ръководства – партийни, отечественофронтовски, профсъюзни и други, се разформироват. До септември

[3] ЦДА, ф. 147, оп. 3, а.е. 10004, л.76-78; Архивите говорят..., т. 31, с. 320.

[4] Пак там, ф. 1б, оп. 1, а.е. 1, л. 188.

[5] Пак там, ф. 1, оп. 6, а.е. 431, л.1-3; Архивите говорят..., т. 31, с. 25.

1949 г., когато се създават окръзите, централните ръководства работят директно с околиите без наличие на междинно звено. За работа с околиите в бившата Горноджумайска област е създадена тричленна комисия в състав Вл. Поптомов, Кр. Стойчев и В. Ивановски.

Процесите на македонизация продължават независимо от административните промени и закриването на областта. Министерството на просветата издава указания за по-лесното усвояване на „македонския“ език от ученици учители. Сформират се двумесечни курсове, в които задължително се включват учителите и чиновниците. По инициатива на скопските книжари се организират „Недели на македонската книга“. Авторите на статии, измислени или действителни, полагат големи усилия да представят „радостта“ на ученици и възрастни от изучаване на „майчиния македонски език“. Перо Коробар и неговите сътрудници внимателно подбират и редактират материалите на „македонската страница“ на вестник „Пиринско дело“[6].

След преустройството и закриването на областите започват годишните конференции на околийските партийни комитети. Анализът на материалите от тях показват, че партийните организации не са излезли от рамките на македонизма, който налагат скопските емисари. Въпреки това става ясно, че вече са започнали сериозни дискусии някъде за местата на портретите, а на други места като в с. Лешко, с. Симитли, Горна Джумая, Разложко – за въвеждането на македонския език и изобщо за налагането на македонско национално съзнание.

От началото на 1948 г. започват да се проявяват различни мнения и сред висшето ръководство на партията. Г. Чанков излиза с ясна позиция на страниците на „Работническо дело“ в смисъл, че подкрепя македонизацията. В. Ивановски критикува БРП(к), че има стари опортюнистични виждания по македонския въпрос и че разглежда македонската нация без минало, „без оня дълъг исторически процес“. Според Вл. Поптомов македонската нация се била създала поради това, че Македония остава извън пределите на България след Берлинския договор. Тр. Костов по различни поводи посочва, че стремежите на буржоазията съвпадат със стремежите на българския

[6] По-подробно за „ентусиазма“ и „радостта“ на населението от Горноджумайска област вж: **Korobar**, P. The national culture in the Pirin part of Macedonia. Skopje,1987, p. 35-43, 54-55.

народ за национално обединение. В. Коларов също така нееднократно заявява, че Берлинският конгрес е разделил България.

Няколко събития от началото на 1948 г. показват, че югославското ръководство няма намерение да изпълнява договореностите от Блед и Евксиноград. От българската компартия обаче считат, че е дошъл момента да се постави въпроса за федерацията и за да провокират реакцията на ЮКП, от БРП(к) правят изявления в този дух. На 14 март 1948 г. ЦК на ЮКП изпраща до София писмо, в което се казва: „Ние сме осведомени, че някои от вашите дейци доста нашироко говорят, че след 2-3 месеца ще има федерация между България и Югославия. ЦК на ЮКП смята, че сега още е много рано да се говори за федерация. С нашите проекти ще запознаем др. Димитров по време на неговото пътуване до Чехословакия“[7]. При завръщането си от Прага българската делегация получава писмо, с което ръководството на ЮКП отказва срещата[8].

Събитията следват своя неумолим ход. На 5 април 1948 г. Вл. Поптомов изпраща информация до Г. Димитров относно обиколката в Горноджумайска област и участието му на околийската партийна конференция в Неврокоп. Според него т.нар. македонизиране на Пиринския край „се върши по такъв нескопосан начин, че резултатите са твърде печални и може да се каже вредни от гледна точка на България“[9]. Той съобщава, че населението е изпаднало в недоумение, задето, от една страна, разбира, че се върши нещо нередно, нещо изкуствено, и в същото време вижда, че това се прави от партийните функционери, от представители на партията, която всъщност ръководи държавата.

Дали тази информация се отразява върху позицията на БРП(к) и собствените възгледи на Г. Димитров няма доказателства. Въпреки това някои автори още през 70-те години на XX век, а и

[7] ЦДА, ф. 214, оп. 1, а.е. 71, л. 66-117; Архивите говорят..., т. 31, с. 447.

[8] На партиен пленум през 70-те години сътрудникът на Г. Димитров Неделчо Ганчовски изтъква, че от март нататък Г. Димитров започнал да преосмисля българо-югославските отношения. На заседанията на Политбюро през април и май 1948 г. се изоставят погрешните позиции, коригира се отношението към Пиринския край, издига се лозунгът, че там живеят българи. Тодор Живков не се съгласява с изказването на Ганчовски.

[9] ЦДА, ф. 1б, оп. 6, а.е. 440, л. 1; Архивите говорят..., т. 31, с. 285.

в днешно време, считат, че Димитров е започнал да преразглежда позициите си. Анализът на партийната документация показва, че въпреки някои по-реалистични оценки, и партията, и нейните ръководители плуват във водите на предишната идеология. Това се проследява по следните факти.

На 15 април Г. Димитров публикува специални тезиси по македонския въпрос[10]. По същество в тезисите се повтарят предишните постановки известни от Блед и от други решения на българското партийно ръководство. Не са променени фундаменталните концепции за „македонска нация“, „македонски народ“ и т.н. Ако може да се говори за някаква промяна, тя е фиксирана в последна точка, където е записано, че не може да се македонизира цялото население, т.е. в областта има и българи и те трябва да ползват своите права. Все пак тази постановка дава възможност и шанс на противниците на македонизма, това е един вид предупреждение към областните функционери да не предприемат прибързани действия.

На централно партийно равнище е решено до 23 април да се проведат срещи и съвещания по линия на Националния съвет на Отечествения фронт и по партийна линия. На 16 април се провежда заседание на постоянното бюро на Националния съвет на Отечествения фронт. Тук Кр. Стойчев открехва завесата за някои процеси в Пиринския край като посочва, че населението там не се чувства изцяло македонско, има насилствени действия по изучаването на новия език и някои от учителите трябва да се върнат обратно във Вардарска Македония. Че партийната линия по македонския въпрос е неизбистрена и твърде неясна се разбира от мнението на Г. Чанков. Според него великобългарски шовинизъм е, ако някой твърди, че македонците в Пиринско са като добруджанците в Добруджа. Той не одобрява само насилствените мерки, които са резултат от действията на някои запалени учители и местни ръководители. В. Червенков пък заявява, че присъединяването не е самостоятелен въпрос, а въпрос на федерацията. И той обвинява партийните ръководители в Пиринския край, които с действията си са създали враждебно отношение към всичко българско, разбира се, без да посочва вината на централното ръководство[11].

[10] ЦДА, ф.214 б, оп.1, а.е. 576, л. 1-2.

[11] Архивите говорят..., т. 31, с. 291-294.

През 1948 г. за българските управляващи среди става все по-ясно, че при създаващата се обстановка – назряващият конфликт между ЮКП и КПСС, между СССР и Югославия – не е възможно осъществяването нито на Балканска федерация, нито на Балкано-Дунавска конфедерация. В ЦК на БРП(к) започват по-внимателно да се вглеждат и да обсъждат положението в Пиринския край.

Поредната стъпка в това отношение е направена на 21 април, когато се провежда съвещание в Централния комитет на БРП(к)[12]. На съвещанието присъстват от ЦК Г. Чанков, Вл. Поптомов, Б. Вапцаров, Ив. Масларов и Нинко Стефанов, както и секретарите на околийски комитети: Д. Лисийски – Горна Джумая, Ив. Делев – Свети Врач, Г. Ангелов – Петрич, Г. Хаджииванов – Разлог и Т. Куюмджиев – Неврокоп. Доклад изнася Б. Вапцаров. Преди това той е изпратен да провери някои сигнали „за нездрави проявления в Пиринския край“ и посещава четири от петте околии. В доклада си Б. Вапцаров анализира процесите в този край след 1944 г. и особено след Бледските споразумения. Спира се на много прояви на скопските емисари, които с прибързаните си действия по изучаване на новия език, насилственото абониране за вестници и книги и т.н., и изобщо опитите за бързо присъединяване и откъсване на Пиринския край от България, са отблъснали населението. Заедно с това Б. Вапцаров подлага на остра и основателна критика действията на местните партийни ръководства.

Изказванията на околийските партийни секретари показват, че те се намират в духовна и политическа безпътица, в тяхното поведение се чувства дълбоко раздвоение. От една страна в столицата се дочуват сигнали, че нещо започва да се променя, че курсът на македонизация продължава в по-меки форми и без насилие. От друга страна местните ръководства не са се освободили от скопското влияние на титовци и все още не са прекъснали връзките си с тях.

Конференцията на разширените състави на околийските комитети на Отечествения фронт в Пиринския край на 25 април изиграва съществена роля за ограничаване и предотвратяване на дейността на скопските емисари[13]. Основният доклад на Вл. Поптомов се базира на общите принципи и разбирания на БРП(к) по националния въпрос, постановките на X-ия пленум на българската компартия и

[12] ЦДА, ф. 1б, оп. 5, а.е. 21, л. 1-21.

[13] Пак там, оп. 6, а.е. 472, л. 10-40; ф. 2146, оп. 1, а.е. 66, л. 1-3.

току-що публикуваните тезиси на Г. Димитров. Независимо от тази амалгама все пак става ясно, че основните постановки за бъдещата дейност ще са „изграждане на македонско национално съзнание“ **на принципа на доброволността**, освен „македонци“ в Пиринския край има и българи; въпросът за присъединяване на Пиринския край към македонската република е възможен само в рамките на федерацията; връзките между Пиринския край и Н Р Македония трябва да се извършват чрез правителствата; до присъединяването Пиринския край се намира под юрисдикцията на българската държава. Последните три постановки са от изключителна важност, защото именно през пролетта на 1948 г. югославските ръководители и особено техните верноподаници в Скопие потриват ръце, че съвсем скоро, след старателните действия на емисарите, Пиринският край ще бъде присъединен към Скопие.

Няма съмнение, че с тези дори и плахи стъпки, българското ръководство се стреми да се освободи от клопката, в която поради външни обстоятелства и собствените си грешки, бе попаднало. Не случайно непосредствено след това съвещание училищните инспектори в Горноджумайска учебна област се „разприказват“ и много посвободно изразяват впечатленията си от внедряването на македонския език, от задължителното абониране за вестници, от огramотяване или изучаване на македонския език с административни мерки[14].

Инструктивното съвещание на 25 април дава гласност пред по-широк обществен актив на частично коригираната линия по македонския въпрос. Следва спиране на някои предвидени прояви, вкл. размяна на делегации и др. Но не всички дейци на бившата Горноджумайска област са готови да последват „новия“ курс. Особено яростна съпротива оказва бившият ръководител на Областния комитет на ОФ Г. Мадолев. Той продължава да е един от най-ревностните привърженици на идеята за бързо присъединяване на Пиринския край към македонската държава в рамките на Югославия – „един ден по-рано от федерацията“. Мадолев непрекъснато пише статии по вестници и списания, дава интервюта на български и югославски медии, посреща и изпраща делегации, произнася многобройни речи в областния център и в други градове и села. Неговите речи са изпълнени с гръмки фрази, изпъстрени са с патетични думи, сполучливо наречени от съвременници и журналисти „пропагандни кли-

[14] ДА-Благоевград, ф. 944, оп. 1, а.е. 226, л. 50-58.

шета“. Той до такава степен се вживява в измислената си кауза, че не приема и намек за някакви промени в курса на македонизиране. Затова през май 1948 г. пише до ЦК на БРП(к) специално заявление, че посочената на конференцията от 25 април партийна линия по македонския въпрос е неправилна[15].

През пролетта на 1948 г. във връзка с наближаващия конфликт със СССР югославското ръководство изоставя на заден план или въобще не смята да прави федерация с България[16]. Но в нарушение на споразумението от Блед Тито и неговото обкръжение, особено управляващите в Скопие, се стремят със всички възможни начини и средства (срещи, посещения на делегации, разпространение на книги и вестници, филми, театър) да ускорят присъединяването на Пиринския край към Югославия. Виждайки, че този процес се забавя, скопските ръководители губят търпение и започват да играят с открити карти.

На 22 и 23 май 1948 г. в Скопие се провежда Вторият конгрес на Народния фронт на НР Македония. Основният доклад изнася Л. Колишевски, министър-председател на републиката. Той отправя остри критики към политиката на българската компартия по македонския въпрос. Поддавайки се на внушенията и твърде съмнителните съобщения и телеграми на учители, книжари и други емисари за положението в Пиринския край, Колишевски се вживява в ролята на ментор, наставник на населението от този край, обявявайки го за „наш народ“[17]. Речта на Колишевски изобилства с терминология далеч от реалната действителност, далеч от реалните настроения на населението в Пиринския край. Последва незабавен отговор от различни места. – „Народът тук се чувства не македонски, а български“. През целия период от 1944 до пролетта на 1948 г. ясно се разбира, че населението не е съгласно с присъединяването към НР Македония, ако има граница с България[18]. Тирадата в защита на „македонския език“, на който пишел своите творби „великият син на македонския народ Кр. Мисирков“, обвиненията във великобългарски шовинизъм

[15] ЦДА, ф. 147 б, оп. 3, а.е. 10004, л. 78; Архивите говорят..., т. 31, с. 322.

[16] Вж: Политический архив XX века. Вопросы истории, кн. 8, 2008, с. 5, 8.

[17] ЦДА, ф. 146 б, оп. 5, а.е. 1501, л.1-9.

[18] ЦДА, ф. 5б, оп. 1, а.е. 5, л. 167.

говорят, че нетърпеливият Колишевски преминава към директна атака срещу България, сякаш изразявайки безсилието си от пропадналите планове.

Речта на Колишевски се разпространява не само в средствата за масова информация в Югославия, респективно в НР Македония. По указание от Скопие емисарите на републиката в Пиринския край правят опити да създадат организация за разпространение на доклада на скопския ръководител. „Скопската агентура в Пиринска Македония организира всеобхватна кампания в подкрепа на предявените от Колишевски искания.“[19] За разпространение речта на Колишевски се увличат и някои от местните ръководители. Така Владо Левков от Горна Джумая бил съгласен с цитираната реч и споделил това си виждане с главатаря на македонските учители – Перо Коробар[20].

Българското партийно и държавно ръководство приема речта на Колишевски като пореден израз на амбицията на Белград и Скопие да откъснат Пиринския край от територията на България. На 15 юни партийното ръководство изпраща писмо до околийските комитети на БРП(к) в Горна Джумая, Свети Врач, Петрич, Разлог, Неврокоп. В писмото се изразява българската позиция. Повтарят вече известните постановки от тезисите на Г. Димитров и последвалите съвещания и конференции през април. От писмото се вижда, че централното партийно ръководство се поддава по стила на Колишевски да отговаря на съчинени от него с лека ръка, но целенасочени обвинения. По този начин българската компартия се въвлича в безсмислени спорове да се оправдава за българския шовинизъм. Ръководството на БРП(к) продължава да борави с понятията „македонско население“, „македонци“, без да е ясно какво трябва да се разбира зад тях. В писмото обаче се съдържат няколко противоречиви констатации: „македонското население“ в Пиринския край в своето огромно мнозинство от рождение говори на чисто български език, но това не е пречка да се формира „македонско“ национално съзнание; населението от Пиринския край не търпи никакъв политически и национален гнет; що се отнася до присъединяването, то винаги е било свързано с образуването на федерацията[21]. Особено голямо недоразумение бу-

[19] **Ангелов**, В. Хроника на едно национално предателство. С., 1992, с. 372.

[20] ЦДА, ф. 1б, оп. 13, а.е. 54, л. 22.

[21] Пак там, оп. 6, а.е. 472, л. 26-28.

ди постановката, че населението говори български език – езикът е най-важният белег на национална принадлежност, а в същото време „може да се формира „македонско“ национално съзнание“.

На съвещанието на Коминформбюро през юни 1948 г. Тр. Костов доразвива някои тези от писмото до околийските комитети. Той изтъква, че населението от Пиринския край, както и цяла Източна Македония „говори и е говорило чист български език[22], какъвто се преподава и в училищата. Така на този етап, без да напуска възприетата идеологическа линия по македонския въпрос, партийното ръководство се стреми да отстоява българския характер на областта и особено националния характер на населението и неговите икономически връзки с България. Тр. Костов пояснява още, че не може да се насажда „македонско“ национално съзнание с насилствени методи и няма да е голяма беда, ако и след обединението в общата федерация на южните славяни част от населението на Пиринския край, но и на Вардарска Македония продължи да се чувства българско и продължи да говори български език. Тук отново проличава двойнствена позиция, защото се допуска, че само част от населението говори български език.

След редица антибългарски прояви в Скопие и прословутата реч на Колишевски споровете придобиват доста остри форми. Централното ръководство на БРП(к) и правителството, както се видя погоре, макар и с голямо закъснение, започват да защитават суверенитета на Пиринския край и решително отхвърлят опитите му за присъединяването му към Югославия извън южнославянската федерация. Още през май в София вече разполагат с точна информация за антибългарската кампания и преследването на българите във Вардарска Македония. Както се изясни вече, българските власти предприемат и някои частични мерки срещу македонизирането на населението. Отстранени са и някои дейци, свързани с македонистката пропаганда и действия. Г. Мадолев е изпратен в морския флот като политически работник, Кр. Стойчев е привлечен за сътрудник на Централния комитет, но по-късно, през 1948 г. му е наложено партийно наказание затова, че не е уведомил централното ръководство за посещение на делегация от Скопие и не е реагирал срещу антибългарски изказвания и пропаганда в речта на Л. Колишевски[23]. Г. Хадживанов е върнат отново като секретар на околийския комитет в Разлог. Тези плахи и нерешителни стъпки да се отхвърли югославският хегемонизъм в средата на 1948 г. говорят за отърсване от редица схващания и заблуди, от някои увлечения по интернационализма и по доктриналните виждания по македонския въпрос. Но по същество управляващите от БРП(к) и правителството не са се освободили от македонистките тези, защото продължават да поддържат схващането за македонска нация, македонски език, културна автономия.

[22] ЦДА, ф. 147б, оп. 3, а.е. 1003, л. 1а и сл.

[23] ЦДА, ф. 1б, оп. 13, а.е. 54, л. 2-22.

2. Пропуснатият шанс

Събитията от първата половина на 1948 г. поставят пред ръководството на БРП(к) въпроси от миналото на българо-югославските отношения и процесите в Пиринския край. Редица обстоятелства изискват да се изкаже по-определена и ясна позиция по македонския въпрос. По-сериозно осъждане и разграничаване от дотогавашните действия, както и някои преоценки на българските позиции е направено на XVI-ия пленум на ЦК на БРП(к), състоял се на 12 и 13 юли 1948 г. В доклада Г. Димитров осъжда нарушаването на суверенитета на България в Пиринския край, заявявайки: „Благодарение на нашите собствени опущения те превърнаха тоя край, съставна част от България, в край, фактически ръководен от Скопие. Така се получи недопустимото положение в Пиринския край на държава в държавата“. Според докладчика нелепо е да се говори, че населението от този край трябва да се освободи от българско робство. Разбира се, Димитров пропуска, че отговорност за това положение носи централното ръководство и лично самият той.

В общи линии Г. Димитров се придържа към постановките, изложени в тезисите за българския език на пиринското население, което „няма да бъде пречка за развитието на македонско национално съзнание“, за присъединяване на Пиринския край към македонската република и т.н. [24]

Пленумът приема специални решения по македонския въпрос с название „По положението в Пиринския край“, изброени в седем точки. От тях се вижда, че БРП(к) не сваля като цел на своята вън-

[24] ЦДА, ф.146, оп. 6, а.е. 364, л. 2; АМВнР, оп. 25, а.е. 2831, л. 105.

шна политика постигането на федеративно обединение с Югославия и съответно присъединяването на Пиринския край към Вардарска Македония. Условието за това обаче е Югославия да остане вярна на „общия социалистически и международен фронт“. В следващите точки е ясно заявен суверенитетът на българската държава в Пиринския край; изисква се да се спре безконтролното минаване на границата, да се преустанови враждебната агитация на скопските емисари и принудителното изучаване на „македонски език“. Следващите точки обаче разкриват за пореден път, че БРП(к) като ръководна сила в страната не се е отказала от своята двойнствена политика. От една страна, се предвижда да бъде продължена „културната автономия“: да се създават самодейни македонски художествени колективи; да се въведе факултативно изучаване на македонски език в училищата и т.н. От друга страна обаче, до известна степен тази постановка се обезсмисля от точка шеста, според която населението в Пиринския край следва да се остави само свободно да определя своята националност[25]. Така според решенията на пленума политиката по македонския въпрос в Пиринския край в бъдеще ще се провежда без натиска и менторските указания на скопските емисари.

Решенията на XVI-ия пленум на ЦК на БРП(к) са половинчати, противоречиви и откриват възможности за продължаване на стария курс за „македонизация“ под някаква доброволна форма. Отчетени са грешките, отстъпленията и компромисите за изминалия четиригодишен период, който партийното ръководство преценява, осъжда и се разграничава. В същото време обаче компартията и нейните тогавашни ръководители **не използват редкия шанс да проявят политическа воля да се „отскубнат“ и да излязат от омагьосания кръг**. Това най-добре се вижда от решението за продължаване на политиката на „културна автономия“ за Пиринския край, както и придържането към географския принцип. Щом някой е роден някъде в географската област Македония, то той е македонец. За разлика от преди обаче културната автономия ще се създава и утвърждава доброволно, чрез факултативното изучаване на македонски език от български учители, чрез изучаване на историята на македонското революционно движение и т.н. По този начин компартията не отхвърля и не ревизира съветската директива, дадена от Й. Сталин на 6 юни

[25] **Димитров**, Г. Доклад пред XVI пленум на ЦК на БРП(к). С., 1950, с. 44-47.

1946 г., за да не предизвика излишни усложнения, но се прекъсват процесите на насилствена македонизация. Това обстоятелство дава сериозни аргументи на управляващите среди в Белград и Скопие в търсенето на някакво македонско малцинство. Борбата уж за неговите права за целия период до промените през 1989 г. и дори и до ден днешен е една от основните задачи на политиците в Скопие.

Няколко дни след XVI-ия пленум на БРП(к) се провежда Петият конгрес на ЮКП, на който югославските лидери поставят претенции от различен характер за Пиринския край. Димитър Влахов настоява за даване на политическа автономия на този край. Поучавайки се от неуспешните дотогава опити за пряко и бързо присъединяване и поставяне на всички пред свършен факт, при сравнително новите обстоятелства той заявява: „Пиринска Македония трябва да бъде превърната в автономна област върху същата оная база, върху която болшевиките в СССР създадоха автономни области и окръзи, без да питат народите дали искат или не.“[26]. Според Л. Колишевски с решенията на XVI-ия пленум БРП(к) застава на позициите на великобългарския шовинизъм, българите във Вардарска Македония не са преследвани и най-сетне, Македония си е част от Югославия[27]. В този дух се изказва и Св. Вукманович-Темпо[28]. Следователно, зараждащото се недоволство от македонизацията през 1947 г. и началото на 1948 г. в Пиринско и първите стъпки за частичното им преосмисляне се преплита със съветско-югославския конфликт. Той довежда до прекъсване на „приятелските“ отношения между БРП(к) и ЮКП, между България и Югославия. Липсата на решителност от страна на българското ръководство отваря вратите за нови проблеми между двете държави през следващите десетилетия.

След XVI-ия пленум работата по партийна линия в Пиринския край изцяло се възлага на Вл. Поптомов. Въпреки някои заблуди, както всички партийни ръководители тогава, Поптомов си остава един от дейците с верен поглед по събитията след 1944 г. Независимо че някои от ръководните кадри в бившата област се отнасят доста критично към неговите прояви, той е от авторитетните ръководители и неговите идеи допадат на широк кръг от партийни и безпартийни,

[26] ЦДА, ф. 214, оп. 1, а.е. 71, л. 112.
[27] ЦДА, ф. 146б, оп. 5, а.е. 1487, л. 81.
[28] ЦДА, ф. 214, оп. 1, а.е. 715, л. 41.

на интелигенцията, както и на широк кръг от различните слоеве на населението.

На 22 и 23 юли Поптомов има среща с активисти на околийски партийни комитети, която протича твърде бурно с над 40 въпроса, както и с критични изказвания[29]. Става ясно, че областните партийни функционери са се чувствали като губернатори, гледали са с недоверие към българската комунистическа партия, приемали са указания от Скопие, проявявали са сервилно поведение към емисарите. По всички въпроси са провеждали насилствена политика с цел по-бързо присъединяване към македонската държава. Вследствие на това сред населението се създава известно смущение и раздвоение. Има предупреждения срещу националистическата и шовинистичната политика на Скопие и емисарите ú в областта, но партийните ръководители не са се вслушали в сигналите, а са ги обявили за прояви на великобългарски шовинизъм. Но и тази среща показва, че трябва още дълго време да се изяснят объркващите понятия, да се надмогнат предишните виждания, защото и Поптомов още е в плен на заблудата че **„Пиринска Македония може да бъде „Пиемонт“ за обединение на другите две части“**[30]. Освен това в партийните среди се забелязва един необясним страх да се обяснява македонският въпрос. Твърде показателно е например поведението на младежкия функционер от Разлог Петър Бонков. На семинар му задали повече от 100 въпроса, на които отговорил така: „Нито искам да ме питате, нито искам да го знам македонския въпрос. Това ще ми навлече беля.“[31]

Междуколийското съвещание на 27 юли 1948 г. допълва картината за трансформациите от 1944 г. насетне. Тази среща до известна степен дава отговор на *три* изключително важни въпроса. Първият от тях е за отговорността, позицията и отношението на централното партийно ръководство. В доклада на Вл. Поптомов се посочва, че Централният комитет не всякога е „излизал с ясна позиция по въпроса за Пиринския край, с която да улесни другарите и да ги предпази от грешки“[32]. Няма съмнение, че Поптомов е запознат с технологията за взимане на решения в София, още от първите години е в течение на всички детайли и достатъчно е потопен в проблемите на Пиринския край.

[29] ЦДА, ф. 214, оп. 1, а.е. 90, л. 48-53.
[30] Пиринско дело, №30, 26 юли 1948 г.
[31] ЦДА, ф. 26, оп. 1, а.е. 5, л. 31.
[32] ЦДА, ф. 1б, оп. 13, а.е. 54, л. 1.

Едновременно с неговата критична и самокритична позиция се дочуват гласовете и на партийните функционери от бившия областен комитет. Така Г. Хадживанов заявява: „Централният комитет е дал само някои постановки, които ние трябваше да разработваме сами и по този начин допуснахме големи грешки, които доведоха до това положение в нашия край. Отговорността на ЦК не е малка.“[33] За тази отговорност става дума и в изказванията и на други представители от областта. Вл. Левков, един от активните членове в Горна Джумая, откровено споделя, че липсата на ясни позиции от София е причина да се появят сепаратистични тенденции в Пиринския край. „Ние имахме сепаратистични тенденции и аз мисля, че директивите, които ни се даваха от Централния комитет и Областния комитет, бяха в такава насока... нас ни смущаваше фактът, че ЦК не се произнася по редица конкретни въпроси... Това ни подтикваше към сепаратизъм... по-скоро да се откъснем към Македония[34]

Тъй като след XVI-ия пленум обстановката в България до известна степен се разведрява и може да се говори по-откровено за македонските работи и за това, което става в Горноджумайска област, започва да се търси и персонална отговорност. Въпреки големия си авторитет Поптомов не прави изключение. Някои дейци от бившия Областен комитет се учудват, че Поптомов три години мълчи, слуша и не се опитва да осъди, да разубеди, „да ни разобличи публично. Защо е мълчал, а сега му е лесно...“ [35] Позицията на Поптомов не е останала незабелязана. Друг виден активист на Отечествения фронт – Михаил Сматракалев, разглежда разбиранията на Поптомов по македонския въпрос. В Неврокоп той идва и говори на публични събрания, но не е говорил, че това е македонски край, а че е България, български народ.“[36]

Без съмнение становищата на Поптомов по македонския въпрос предизвикват съпротива у партийните функционери в Горна Джумая. Надарен с един много верен усет, с по-голяма държавническа мъдрост от много други, той отрано предвижда развитието на

[33] ЦДА, ф. 1 б, оп. 13, а.е.54, л. 49.
[34] Пак там, л. 40.
[35] Пак там, л. 49.
[36] Пак там, л. 54.

събитията и затова неговите идеи се подлагат на обструкции. Той не е бил желан в Горноджумайска област. Дори Г. Мадолев внася предложение в ЦК Поптомов да не посещава областта. Самият Поптомов казва, че ако не е бил член на Политбюро, отдавна да е в затвора или на друго място.

Вторият основен въпрос на срещата с околийските секретари и други активисти на пленумите и околийските комитети на БРП(к) се отнася до ролята и мястото на окръжните и други местни партийни, отечественофронтовски и държавни кадри. Обща е оценката, че поради създалите се обстоятелства „активът партиен и отечественофронтовски се е хванал на въдицата на скопските ръководители и върши тяхното вредителско дело: припяване на скопската антибългарска пропаганда; насилствена промяна на езика, безкритично отношение към разните искания на македонската държава; увличане по умишлено разпространяваната постановка, че българската компартия има опортюнистична политика по македонския въпрос“. За това слушат „по-правата страна“, т.е. Скопие и затова било трудно да се разбере „докъде слушат Скопие и докъде София и често пъти бяха глухи за указанията от София.“[37]

Дискусията показва, че някои членове на бившия областен комитет продължават да плащат данък на предишните си разбирания и не възприемат частично коригирания курс по македонския въпрос. Един от главните организатори и радетели за бързото присъединяване Г. Мадолев продължава да твърди: „Нашият край е македонски и исторически предстои неговото обединение с НР Македония.“[38] В този смисъл той отново подчертава, че трябва бързо да се насажда македонско национално съзнание. Все в този дух Мадолев пояснява, че в областното ръководство е имало една тенденция за ограничаване на честванията на чисто исторически български празници, а повече са настоявали да се честват македонски празници. „Аз лично съм давал такива нареждания“, заявява Мадолев.

Несъгласие с решенията на XVI-ия пленум изказват и група дейци на Централния инициативен македонски комитет в София – Васил Ивановски, Ангел Динев, Петър Хаджиделев, Христо Михайлов и Катина Къцева. В края на юли Политбюро се занимава с тяхното поведение, като осъжда позицията им и налага някои наказания. В. Ивановски е освободен по негова молба от председател на МЦИК (който в бъдеще ще се нарича културно-просветен комитет) и от апарата на централното партийно ръководство, също му е наложено наказание порицание. На същото заседание Политбюро преценява, че Кр. Стойчев е твърде много зангажиран с осъдената на XVI-ия пленум линия по македонския въпрос и смята за нецелесъобразно да бъде ползван за партийна работа в Пиринския край[39].

Проведената през юли дискусия на партийно равнище разкрива истинските позиции и действия на югославското ръководство, респективно на управляващите в Скопие. От всички мнения, становища и изказвания става ясно, че главната тяхна цел е да сложат ръка върху Пиринския край, да го включат в югославската държава без да се държи сметка за каквито и да било други обстоятелства. „Този край ни принадлежи и трябва да го пипнем“, заявяват те. Те не свързват това присъединяване с връщането на Западните покрайнини, нито с въпроса за федерацията. Всичките техни приказки и въобще тяхната философия се свежда до едно „Дайте ни Пиринския край, та после ще видим ще правим ли федерация или не, ще видим дали българският народ е достоен или не“[40].

От обсъжданията се разкрива, че някои от ръководителите на партийните, обществените и държавни органи са работили в посока за създаване на **двувластие в Горноджумайска област**. Те са безкритични към проявите на Белград и Скопие и техните носители в Пиринския край, „надявайки се да бъдат облагодетелствани в бъдеще“. Използвайки някои слабости на дейци от Горноджумайската област, емисарите тук, както при посещения на делегации в НР Македония, са използвали различни варианти за противопоставянето им едни на други и в крайна сметка, ако не привличане, постигнало се е притъпяване на тяхната бдителност и принципност. Политиката на сервилност отива до някои крайности. Изнася се например, че за първомайските тържества в Горна Джумая цялата украса по главната улица и естрадата е изписана на „македонски“ език и е с портрета на Л. Колишевски.

Други околийски ръководители, какъвто е случаят в Неврокоп, установяват директни връзки със Скопие без знанието и разрешението на Националния съвет на Отечествения фронт или от ЦК на БРП(к). Според тази порочна практика околиите прескачат областта,

[37] ЦДА, ф. 1б, оп. 13, а.е. 54, л. 9, 14.
[38] ЦДА, ф. 16, оп. 13, а.е. 54, л. 17.
[39] ЦДА, ф. 1б, оп. 6, а.е. 527, л. 1-2.
[40] ЦДА, ф. 1б, оп. 13, а.е. 54, л. 10.

а областта дезавуира централните ръководства в София. Съзнателно или неволно се нарушава суверенитетът на България в Пиринския край, както и договорите между България и Югославия.

3. Години на доброволен македонизъм

През летните месеци на 1948 г. по указание на централните партийни и държавни органи се провежда широка разяснителна кампания в цялата бивша Горноджумайска област по резолюцията на Коминформбюро, българо-югославските отношения и положението в Пиринския край. Провеждат се навсякъде партийни и публични събрания при голям интерес и с много въпроси, предложения, изказвания, критика към местни, околийски и областни лидери за сторените насилия по време на различните македонистки кампании. По различни канали се събира огромно количество информация, която показва, че като цяло населението в Пиринския край е наясно с плановете на Белград и Скопие. Навсякъде се отчита, че скопските ръководители са се възгордели и много са бързали с присъединяването на този край към Югославия. Тези срещи и събрания показват и друго – хората в този край са загубили вярата в част от ръководителите си, особено тези, които са се отнасяли с пренебрежение към поставените въпроси, „не са се вслушали в гласа на народа“. Често се чуват упреци, че македонизацията и свързаните с нея процеси „не са много редни, много бързо ще ни правите македонци.“[41] Освен това македонизацията не е пуснала сериозни корени и няма някакъв съществен успех. Това се дължи и на обстоятелството, че масата от населението стои здраво на своите български исторически корени и не се поддава на влияние, въпреки насилствените административни мерки на властта.

След XVI-ия пленум и срещите в околийските центрове процесите на раздалечаване от Югославия следват своя естествен ход. Югославските власти променят отношението към българските студенти в Скопие. Те, а също и българските учители, изпратени по разни програми на специализация в македонската република, биват принуждавани да подписват специални резолюции против решенията на XVI пленум. До решенията на Коминформбюро от Пиринския

[41] ЦДА, ф. 1б, оп. 13, а.е. 54, л.10.

край в Скопие учат между 130 и 140 студенти[42]. Мнозинството от тези студенти се завръщат и следват в български висши училища. Друга част са принудени да преживеят много трудности, докато се завърнат в България. Съдбата на Благородна Божинова е твърде показателна за жестокото отношение на югославските власти към българските студенти, останали в Скопие, но не пожелали да приемат югославско поданство и да се включат в пропагандната война срещу България[43]. Само една твърде незначителна част от българските студенти от Пиринския край остават в Скопие, като напълно се поставят в услуга на югославските власти.

Между тях е небезизвестният Иван Катарджиев от с. Плоски, Светиврачко. Още в студентската бригада „Мирче Ацев“ той изиграва ролята на троянски кон, според разкази на негови състуденти от Пиринския край. Както е известно, само 13 души се подписват против решенията на XVI пленум на ЦК на БРП(к), като по-късно повечето от тях се отказват от подписите си[44].

Отношенията все повече се обтягат и засягат най-различни страни на дотогавашното сътрудничество. Не само върху студентите и учителите се упражнява натиск от страна на югославските власти, за да подкрепят политиката на Тито срещу резолюцията на Комин-

[42] **Петков**, Д. Другата страна на българо-югославските конфликтни отношения (юли 1948 – март 1953 г.). – Исторически преглед, кн. 3-4, 2009, с. 148.

[43] **Божинова**, Бл. Жертвено поколение. С., 1996.

[44] Пиринско дело, 1 август 1948 г.; 13 септември 1948 г. Тома Атанасов в отворено писмо обяснява как са плашени студенти с арести и разстрели и как е подписана Декларацията в Маврово (Пиринско дело, бр. 1, 1 април 1949). Младежът Неделчо Славчев от Петрич изпраща писмо до редакцията на в. „Пиринско дело“, в което изразява своето разкаяние за сторената от него и от другарите му грешка, подписали Мавровската декларация (Пиринско дело, бр. 5, 1949). Иван Катарджиев обаче, за да увеличи броя на противниците на България и на българската политика, се впуска в не дотам почтена акция да фалшифицира подписи. Димитър Панделиев от с. Кулата, бивш студент в Скопие, пристигнал последните дни на 1946 г., бил приет в СКОИ. Не бил съгласен с резолюцията на XVI пленум. Заедно с Иван Катарджиев подготвят „изявата“ и на командира на бригадата Борис Карамфилски. През септември той отива в Белград и там разбрал, че е на грешни позиции и е изключен от СКОИ (Пиринско дело, бр. 15, 11 април 1949).

формбюро и срещу БРП(к). Атаката е и срещу българските специалисти – инженери, агрономи, лекари и други. Малцина са тези, които се поддават на натиска и внушенията. Мнозинството от тях застават зад българската политика. През септември 1948 г. Политбюро решава част от българските специалисти и занапред да работят в Югославия, но на принципа на взаимната изгода[45].

След като завършва първоначалната разяснителна кампания по българо-югославските отношения и последиците от македонизацията за Пиринския край, българското ръководство счита за необходимо да запознае актива на Софийската партийна организация на БРП(к). Това е наложително, защото в София е съсредоточена огромна бежанска маса със свои организации, независимо, че повечето от ръководствата на тези организации са членове на БРП(к). Освен това организациите на бежанците в София (македонските дружества (братствата), Македонския научен институт и др.) за периода 1944-1948 г. търпят натиск и намеса от страна на българските партийни и държавни ръководства, а от друга страна има също така пряка намеса на югославското посолство и особено неговите сътрудници от Скопие.

Съвещанието се провежда на 9 октомври с доклад на Вл. Поптомов, с много въпроси, отговори и разисквания. Той прави аналитичен преглед на събитията около македонския въпрос и неговата интерпретация в Югославия и в България. Според лектора югославските ръководители са отстъпили от постигнатите договорености за федерацията и са преминали на националистически позиции, като шумно афишират несъстоятелни аргументи – България щяла да плаща репарации и освен това страната била много изостанала в политическо и икономическо отношение и по този начин водещата във федерацията Югославия трябвало да я изтегли напред. Задълбочавайки анализа си за югославското ръководство, Поптомов се спира и на новия вариант за влияние в Пиринския край чрез идеята за политическа автономия. Както е известно, първият вариант за бързо присъединяване към Югославия пропада. Вторият опит е чрез културно настъпление. Провалът на тези опити не обезкуражава югославските и по-специално скопските управляващи, които издигат идеята за политическа автономия. Това означава, че населението в Пиринския край трябва да има съдилища, администрация, училища

[45] **Петков**, Д. Цит.съч., с. 149.

и пр. на майчиния си език. Според Поптомов идеята за политическа автономия е безсмислица, защото населението в този край винаги се е чувствало българско, учило е в български училища и майчиният му език е българският[46].

Поптомов подробно запознава софийския актив с положението в Пиринския край, като изтъква, че след Балканските войни този край се е присъединил към България и тук няма национален гнет; посочва прогресивната роля на българската църква и българските училища, които са спасили българското население от погърчване и са запазили българското национално съзнание; подчертава, че повече от 40 години населението от бившата Горноджумайска област е част от съвокупния български народ, от българската нация. Някои наши собствени заблуди и отстъпления и особено престараването под влияние на Скопие и Белград на областните и други местни ръководители са допуснали насилия върху населението за промяна на националната му идентичност и внушаване на принадлежност различна от българската, заявява Поптомов.

Въпреки отчитането на слабости и грешки, за които говори и Георги Чанков, партийното ръководство и като цяло българската компартия не са се освободили от идеологемите „македонска нация“, „македонски език“, „македонско съзнание“ и т.н. В своя доклад Вл. Поптомов определя оформянето на „македонската нация“ за един „прогресивен факт“. Веднага обаче изпада в противоречие, защото посочва, че „тя се формира, като се насъсква срещу България и срещу всичко българско“. Българинът и българщината са обявени едва ли не за държавен враг.“[47] Тогава за какъв прогресивен акт може да става дума?! Чанков пък набляга на положението в Пиринска Македония, където „с неотслабваща енергия продължава политиката на културна автономия за населението в Пиринския край, като се изучава в училищата историята на македонското освободително движение, създават се художествени колективи, въвежда се факултативно изучаване на македонски език и т.н.“[48]

До Петия конгрес на БРП(к) продължава преустройството на просветната политика по новите партийни решения. През ноем-

[46] ЦДА, ф. 214, оп. 1, а.е. 71, л. 108-112; Архивите говорят..., т. 31, 449-450.

[47] ЦДА, ф. 214б, оп. 1, а.е. 7, л. 112.

[48] Архивите говорят..., т. 31, с. 454.

Делегатите на Окръжната партийна организация на БРП(к) от Горна Джумая на V-ия конгрес на партията – 21.11.1948 г. Между тях – Иван Масларов, Владимир Поптомов, Кръстьо Стойчев, Дончо Лисийски, Георги Хадживанов, Иван Делев, Георги Мадолев, Горан Ангелов, Тего Куюмджиев и др.

ври се приема проектопостановление за назначаване на нередовни първоначални учители. В околиите дейци на бившите областни ръководства обикалят по-големите селища и разясняват решенията на XVI пленум[49].

През декември 1948 г. се провежда V конгрес на БРП(к), на който тя се преименува на Българска комунистическа партия (БКП). В отчетния доклад Г. Димитров посочва, че след 9 септември 1944 г. БКП работи за създаване на федерация на южните славяни, в рамките на която да се извърши обединение на македонците от Пиринския край с Народна република Македония, както и за връщането към НР България на българските Западни покрайнини[50]. Югославската страна обаче се отказва от създаването на федерация. В същото време югославското ръководство поставя въпроса за превръщане на Пиринския край в автономна област, която да се присъедини към

[49] Пиринско дело, бр. 49, 6 декември 1949.

[50] Пети конгрес на Българската комунистическа партия. 18-25 декември 1948 г. Стенографски протокол. Част I. С., 1949, с. 187.

Югославия, независимо дали ще има споразумение за федерация, изтъква ръководителят на БКП.

В политическия отчет Г. Димитров прави преглед и на събитията след Блед 1947 г., като изтъква, че БКП се съгласява да бъде въведен официалният македонски език в училищата в Пиринския край и допусна учители от Скопие, както и македонски книжари, да разпространяват книжнина на македонски език. Реалната действителност обаче показва, че „това, което агентите на Колишевски вършат в Пиринска Македония, е само отражение на онова, което става в самата Народна република Македония. Под предлог на борба против великобългарския шовинизъм, с помощта на държавния апарат и на всички други обществено-политически и културни организации, там се води системна кампания против всичко българско, против българския народ, против неговата култура, против режима на народната демокрация, против Отечествения фронт и против БКП. В НР Македония не се допуска българска книга, български вестници, в това число и официоза „Работническо дело“. Всички български надписи върху старите училищни сгради, църкви и други паметници старателно са заличени. Фамилните имена като например Колишев, Узунов, Цветков и други, стават Колишевски, Узуновски, Цветковски, с единствената цел да нямат сходство с българските имена.“[51]

Въпреки че изнася тези насилнически и недемократични методи, с които си служат югославските власти за методично денационализиране на българското население във Вардарска Македония, Г. Димитров продължава да счита македонците за отделна нация, която щяла да се обедини само при разбирателство между България и Югославия. И то както по-голяма част от ръководството на БКП продължава да вярва във федерацията. „Македонският народ – заявява Г. Димитров – ще осъществи своето национално единство и ще осигури своето бъдеще като свободна и равноправна нация само в рамките на федерацията на южните славяни.“[52]

Въпреки становището, че македонците са отделна нация, Г. Димитров счита, че населението на Пиринския край не желае да се отделя от България и да се присъединява към Югославия. „Населението на Пиринския край обаче не се поддава на тая злостна антибългарска и разколническа пропаганда. То се отнася отрицателно

[51] Пети конгрес на Българската..., с. 187.

[52] Пак там.

към искането за присъединяване на този край към Югославия преди да бъде осъществена федерацията между Югославия и България, тъй като то от незапомнени времена се чувства свързано икономически, политически и културно с българския народ и не желае да се отделя от него.“[53] Това са и последните изказвания на Г. Димитров по македонския въпрос.

Както се вижда, значителна част от доклада, в която се интерпретира македонският въпрос, насочва вниманието към югославското ръководство. Безспорно е обаче липсата на самокритичен анализ за периода на насилствената македонизация през 1946-1947 г. – пребройването, изучаването на „македонски език“, опити да се формира „македонско“ национално съзнание и т.н. в Пиринския край вследствие действията на централното и местните партийни ръководства. На конгреса се изказват дейци от окръжния и от околийските комитети: Кр. Стойчев, Г. Й. Мадолев, Ив. Делев (Св. Врач), Г. Ангелов (Петрич) и Д. Лисийски (Горна Джумая), които в доста самокритичен план разглеждат политиката на БКП и собствената си дейност в този район[54]. Освен изнесеното на пленумите на околийските комитети непосредствено след XVI пленум, те разкриват допълнително елементи от насилствената македонизация.

Така Г. Й. Мадолев се опитва да разкритикува и да разсее своята и на останалите областни ръководства вина за македонизирането на населението, за връзките със Скопие. Той се оправдава, че дълго време не е успял да разбере истинските намерения на югославските ръководители към България и по-конкретно към Пиринския край. Мадолев разкрива факти от стремежа на югославското ръководство да присъедини Пиринския край към Югославия колкото се може по-бързо и да постави пред свършен факт българските партийни и държавни ръководители. По различни поводи той е убеждавал отделни дейци от региона да следват указанията от Скопие, а не от София. В този дух се изказват и секретарите на околийските комитети. Те смятали, че Югославия е по-напред в своето развитие, че БКП трябва да се учи от нея и затова са се отнасяли безкритично към всички предложения и действия на скопските емисари.

Така и на най-висшия форум, какъвто е конгресът на БКП, партийното ръководство не успява да изработи последователна и из-

[53] Пети конгрес на Българската..., с. 187.

[54] Пак там, с. 396-405.

държана от научни позиции политика по македонския въпрос. Тя остава непоследователна, колеблива. Компартията твърде мъчително преосмисля и изживява допуснатите грешки и компромиси. Въпреки че се обявява против денационализацията и насилията над българското население във Вардарска Македония и издигнатите изкуствени прегради срещу България и българския народ, БКП все още счита, че решението на македонския въпрос може да дойде чрез обединението на трите дяла на историко-географската област Македония, като Пиринският дял бъде център за обединението. Това открива пътя за насаждане и създаване на условия за нови илюзии в централните и окръжните ръководства, а сред населението – чувство на раздвоение – **по документи „македонци“, а по съзнание, език, история, бит, традиции и култура – част от българската нация.**

Сериозно отражение сред партийните кадри в страната и особено в Пиринския край дава процесът срещу Трайчо Костов. Както е известно, по време на посещение на българска партийна делегация в Москва (Г. Димитров, Тр. Костов и В. Червенков) Сталин отправя срещу Тр. Костов сериозни политически обвинения в национализъм и титовизъм за това, че не е предоставил икономически сведения на съветските представители в България по нецентрализиран и нерегламентиран път. Тези обвинения може да се разглеждат в два аспекта. От една страна, те са напълно в духа на сталиновата теория за изостряне на класовата борба и търсене на врага с партиен билет в най-мрачните години на култа към личността. От друга страна обаче това се оказва една възможност за оправдаване на ръководителите на БКП тогава, за да не бъдат и те обвинени колективно в национализъм и титовщина, а вината да се прехвърли върху една личност, в случая – Тр. Костов. И действително, на 7 март 1949 г. Политбюро на ЦК на БКП се разграничава от Тр. Костов и се опитва да прехвърли грешките по македонския въпрос само върху него[55]. На 20 юни 1949 г. той е арестуван, като са му предявени обвинения за сътрудничество с Тито и предаване интересите на България по време на преговорите за южнославянска федерация. Целта според следователите е била да се откъсне България от Съветския съюз, да се лиши тя от суверенитет и териториална цялост, като Пиринският край се откъсне от България и се присъедини към Югославия[56]. Макар че Тр. Костов отрича

[55] **Мичев**, Д. Цит.съч., с. 481.

[56] Пак там.

обвиненията и не се признава за виновен, той е осъден на смърт и обесен на 17 декември 1949 г. Въпреки че и той има лична вина за много от грешките по македонския въпрос, все пак не може да не се отбележи, че Костов е от кадрите, които много повече от други са работили в нелегални условия вътре в страната, познава по-добре обстановката и изобщо се очертава като сдържан и прозорлив деец. Негов принос е оценката по македонския въпрос и взаимоотношенията с Югославия в Букурещ през юни 1948 г., подготовката на материалите за XVI пленум на ЦК на БРП(к) и на V конгрес на БКП. Той сериозно предупреждава някои кадри в Горноджумайска област за престараването им при македонизиране на населението в областта.

Непосредствено след процеса срещу Тр. Костов репресивни мерки са упражнени към дейци на националноосвободителното движение в Македония, бежанските организации в София и в страната, както и към някои кадри от Горноджумайска област (от 1949 г. – окръг). Това допълнително нагнетява атмосферата, създава обстановка на страх и търсене на врага с партиен билет, „враг с комунистическа маска“. На този въпрос е посветен и специален пленум през януари 1950 г. Страхът е тотален. Всички се страхуват да изразят някаква реакция от преследването на различни кадри, за да не ги обвинят в антисъветизъм[57].

След изостряне на отношенията между БКП и ЮКП, между Югославия и България поради създадените проблеми през октомври 1949 г. официално е денонсиран договорът за приятелство, сътрудничество и взаимна помощ, сключен през 1947 г. Така е сложен край на един относително „мирен“ период вв взаимоотношенията между двете страни, изпълнен с лавирания, отстъпки, компромиси от българска страна и политически натиск, шантаж, лицемерие и двуличие от страна на югославското ръководство. Настъпващият сравнително нов период на отношенията между двете страни е изпълнен с крайни нападки, провокации, погранични инциденти, размяна на остри дипломатически ноти, подготовка дори за военен конфликт[58]. Преминаващите българската граница диверсанти от Югославия пренасят парични средства за сръбската агентура в страната ни, вършат убийства, предизвикват пожари, организират саботажи по предприятия и кооперативни стопанства и др. Българо-югославските отношения започват да навлизат в един от най-критичните си периоди, които продължават до средата на 50-те години на миналия век.

[57] ЦДА, ф. 1, оп. 5, а.е. 196, л. 638, 640.

[58] **Баев**, Йор. Цит.съч, с. 126.

В хода на словесната война между двете партии, между двете страни, българското ръководство продължава да следва двойствената си политика по македонския въпрос. От една страна продължават да се използват познатите идеологеми за „нация“, „език“, културна автономия и др. В българското обществено съзнание обаче те са лишени от историческо и етническо съдържание. Това се дължи на конкретните обстоятелства, когато се пропагандира и налага югославското разбиране за нация и национално съзнание като политически понятия. Освен това в БКП теоретическата обърканост по националния въпрос се наслагва няколко десетилетия. От друга страна, както вече се посочи, не се използват насилствените форми за огрaмотяване, за изучаване на „македонския език“, а се залага главно на самоопределението. Курсът на освобождаване от внушенията на македонистката скопска пропаганда се осъществява, макар и трудно, от новото окръжно ръководство.

След решение на Министерския съвет и ЦК на БКП за създаване на окръзите, на 27 септември 1949 г. е избрано Бюро на Окръжния комитет на БКП в състав: Борис Вапцаров – първи секретар, Горан Ангелов – втори секретар, Кръстьо Тричков – трети секретар, Иван Делев – Окръжен комитет на Отечествения фронт, Стойне (Дончо) Лисийски – Окръжен народен съвет, Славе Волев – зав. „Кадри“ и Никола Рачев – член[59]. Този състав на пирамидата на окръжната партийна организация продължава двойствената политика по македонския въпрос. Така например няколко години продължава в още по-широки мащаби огрaмотителната кампания, но вече на български език. През учебната 1949-1950 г. са изградени 132 курса с 3 000 огрaмотени, а през 1951 г. се изграждат още 203 курса. Към края на 1954 г. неграмотността в Благоевградски окръг е ликвидирана напълно[60].

В същия дух на 18 февруари 1950 г. в Горна Джумая, под ръководството на новия окръжен комитет на БКП се провежда съвещание, на което от София присъстват Вл. Поптомов и Хр. Каладжиев. И на тази среща продължават да се изясняват събитията от периода

[59] ДА-Благоевград, ф. 16, оп. 1, а.е. 2, л. 1; ДА-Благоевград. Историческа справка, ф. 2б, л. 1.

[60] **Ангелов**, В. Хроника на едно предателство..., 428-429.

1944-1949 – зададени са повече от 100 въпроса от партийни секретари, активисти и членове на Окръжния комитет, на които се дават кратки отговори. От присъстващите активисти, между които М. Попов, Т. Тасев, Вл. Левков, Г. Мадолев, Н. Паскалев, Г. Зигов, Т. Куюмджиев, М. Юруков, С. Ангелов, 33 правят изказвания, в които се разкриват различни страни от „напълно погрешната и неадекватна политика на БКП в Горноджумайска област“, като, разбира се, една част от вината се прехвърля и на централните ръководни органи.

Съвещанието протича в две основни насоки. Първата е обсъждането на събитията от предишния петгодишен период. Оказва се, че ЦК на БРП(к) е имал информация за ставащото в Пиринския край, „защото всички протоколи са изпращани и трябваше ЦК да ни дръпне ушите“. Но в централното ръководство не са на единно мнение. Изтъква се, че още на първата областна партийна конференция (ноември 1944 г;) Вл. Поптомов бил заявил, че не би се съгласил дори две села да отидат към Вардарска Македония, а по същото време Добри Терпешев е говорил съвсем друго в Разлог. Освен това не е имало достатъчно доверие в ръководството в София, което е било подклаждано и внушавано твърде умело от скопските емисари. Имало е доста сигнали за съпротивата срещу македонизацията. „Имаше извънредно много сигнали – казва Мадолев – но ние бяхме склонни да вярваме, че това са провокации на михайловистите. Към това ни насочваха и подпомагаха разните Перовци“[61]. Посочва се също, че не всичко е казано на XVI пленум и все още има объркване сред населението и особено сред партийните кадри. Затова и все по-често се срещат изказвания от рода на „как мога да сбъркам по македонския въпрос, когато не съм се чувствал македонец и сега не се чувствам такъв“[62].

Втората насока, по която се развива дискусията, са твърде ясните постановки на Вл. Поптомов за превръщане на Пиринския край в център за обединение на македонския народ. Но не на базата на някакъв национализъм, а **на базата на строителството на социализма**. Македонският въпрос без социализъм не съществува и неговото разрешаване е следствие от тържеството на социализма“, подчертава Вл. Поптомов[63].

[61] **Германов**, Ст. Опити за македонизация..., с. 115.

[62] Архивите говорят..., т. 31 с. 514.

[63] ДА-Благоевград, ф. 25, оп. 1, а.е. 5, л. 52.

Очертаните на февруарското съвещание насоки продължават да са в основата на работата на Централния комитет и на окръжната партийна организация. Възгледите на Вл. Поптомов, като по-адекватни и отговарящи на променената обстановка, се налагат в партийните среди, в обществените организации и в държавните органи. На този етап обаче повечето въпроси около новия вид доброволна македонизация са на пропагандно равнище. Това се вижда и от тезисите, които Политбюро приема през 1951 г. Те са подготвени от Поптомов и са ръководство на „партийните комитети и организации в Пиринския край и комунистите в културно-просветните дружества на македонската емиграция в тяхната практическа дейност по македонския въпрос.“ Отчита се, че въпросът за федерацията е приключен окончателно. Но продължават да поддържат идеологемата, че македонският въпрос е подчинен на класовия. От тази догматична гледна точка трябва да се подпомага борбата на македонците в Югославия и Гърция. Накратко казано, Пиринска Македония да бъде център за обединение на другите две части в името на „социализма и демократичния фронт“[64]. Демократично решение на македонския въпрос може да се намери само в социалистическия лагер начело със Съветския съюз. Населението на Благоевградски окръг и бежанските организации в България могат да окажат значителна морална и политическа подкрепа в освободителната борба на македонския народ в Югославска Македония, а така също и в гръцка Македония. Препоръчват се в ежедневната агитационна и пропагандна кампания конкретни лозунги. Тезисите се изпращат за съгласуване и с Гръцката комунистическа партия[65].

До средата на 50-те години Окръжният комитет на БКП подчинява пропагандната си работа на фикс-идеята – обединение на трите дяла на Македония. На окръжната партийна организация на 5 и 6 юни 1951 г. в Благоевград представителят на ЦК на БКП Титко Черноколев посочва: „Благоевградски окръг, Пиринска Македония, е единствено свободната територия на Македония, намираща се в демократическия лагер и строяща социализма под ръководството на БКП...“. „Пиринска Македония е призвана да се бори и помага на останалите заробени краища на Македония да се освободят от робст-

[64] ЦДА, ф. 1б, оп. 64, л. 1-17.

[65] Пак там.

вото на Тито, от монархо-фашистката реакция в Гърция“, подчертава Черноколев[66].

Наивната вяра, че македонският въпрос може справедливо да се реши при социализма, продължава и през 1952 г. В отчетния доклад на Третата окръжна конференция 22-23 април 1952 г. се казва: „Ние сме за последователно и демократично разрешаване на македонския въпрос, което ще се осъществи при победа на силите на мира и социализма на Балканите“. Отново се повтаря задачата на комунистите във Вардарска Македония да се борят за събаряне на кървавия титофашистки режим: „... комунистите в Егейска Македония да се борят за сваляне на фашисткия режим, а комунистите, живущи в НРБ, да подкрепят със всички сили освободителната борба на своите поробени братя отвъд границата.“[67]

В духа на тези постановки специални задачи се възлагат и на вестник „Пиринско дело“. Политбюро излиза със специално решение още през 1950 г., в което се казва, че „вестникът трябва да се бори най-енергично за изграждането на македонска национална култура със социалистическо съдържание и за издигане на националното съзнание на македонското население в Пиринския край.“[68] След решенията на ЦК на БКП и Националния съвет на Отечествения фронт Окръжният комитет на БКП в Благоевград обсъжда списването на вестника, неговите материали, дописници, и разпространението сред населението. Разчита се твърде много вестникът да разяснява македонския въпрос и най-вече разобличаването на титовци и колишевци. В решението отново се отбелязва, че „Пиринско дело“ е единственият национален македонски вестник в България с особено важни задачи.“ За неоправдано закъснение на поръчани материали на дейци на Окръжния комитет дори са налагани партийни наказания[69].

В духа на традициите на македонското революционно движение и неговите легендарни водачи се преименуват градовете Свети Врач – на Сандански, Неврокоп – на Гоце Делчев, а окръжният град Горна Джумая – на Благоевград.

[66] ДА-Благоевград, ф. 2б, оп. 1, а.е. 5, л. 459.
[67] ЦДА, ф. 1б, оп. 13, а.е. 347, л. 76.
[68] Пиринско дело, бр. 43, 22 октомври 1950 г.
[69] ДА-Благоевград, ф. 2б, оп. 1, а.е. 5, л. 329.

На 5 юли 1950 г. околийският комитет на БКП в Горна Джумая провежда специално заседание, на което Кр. Тричков изнася доклад за преименуването на града. Той предлага Горна Джумая да се нарича в бъдеще Благоевград. Аргументите за това предложение са, че Д. Благоев е македонец. Освен това градът винаги е бил символ на вечната и неделима връзка между българския и македонския народи. На трето място промяната ще заличи черното петно, оставено от михайловистите[70]. Краткото експозе на Тричков показва неговата привързаност към общата нагласа да се поддържат наложените в партийните среди политически понятия като „македонец“, „македонски народ“ и т.н. Той дори се вижда като „теоретик“ и пише пространен доклад на тема: „Възникване и развитие на македонското революционно движение, македонския въпрос и македонската нация“ с бележки от Асен Чаракчиев, Туше Влахов, Коста Ламбрев и др.[71]

Едновременно с процеса на утвърждаване на „новия“ курс продължават и дискусиите и преценките на различните аспекти от изминатия период, в това число и някои организационни въпроси на Януарския пленум на ЦК на БКП 1950 година. Кр. Стойчев изяснява в самокритичен план своята дейност в Горноджумайска област, посочвайки и някои от грешките на партийния център в София. Това изглежда не задоволява тогавашното ръководство и бившият партиен лидер на Областния комитет е подложен на кръстосан разпит с въпроси от В. Червенков, Г. Чанков, А. Югов и др. Опитвайки се да оправдае действията или по-скоро бездействието на ЦК по някои въпроси, Червенков прави известно разграничение до и след „измяната на титовци“. Според него до X пленум всичко извършено по македонския въпрос било правилна партийна линия, но след това поради политиката на Тито и неговото обкръжение курсът бил провален. На този пленум не става ясно обаче дали БКП осъзнава капана, в който е навлязла и по собствено убеждение, и започва да се „отдръпва“, или процесът тръгва от противоречията между Сталин и Тито, между КПСС и ЮКП. На същия пленум Кр. Стойчев е снет от кандидат-член на ЦК като проводник на титовата политика и като пречка за изкореняване на колишевщината.

[70] ДА-Благоевград, ф. 2б, оп. 1, а.е. 365, л. 126; Пиринско дело, бр. 20, 14 май 1950 г.
[71] Архивите говорят..., т. 60, с. 39-66.

След процеса срещу Трайчо Костов в Благоевградски окръг на партийни и публични събрания продължава кампанията по разкриване на „предатели“ и „врагове“ с партиен билет, визирайки главно Тр. Костов и Иван Масларов, както и техни сподвижници. Сред обстановка на мнителност и недоверие в условията на култа към личността преследването на „трайчокостовистите“ създава допълнителни объркванията и неясноти по македонския въпрос. За това сигнализират редица дейци в центъра и по места в окръга. В писмо до В. Червенков от 17 април 1952 г. Хр. Калайджиев пише, че низовите звена нямат активно отношение по македонския въпрос, защото „не виждат неговата актуалност, неговата роля в политическия живот. Низовите звена бягат от този въпрос от страх да не сбъркат.“[72] Този страх се пренася и в околийските ръководства, в обществените организации – Отечествения фронт, ДСНМ, Профсъюзи и други, както и сред държавните органи. На окръжната партийна конференция през 1950 г. Б. Вапцаров определено говори за страха в околийските комитети на БКП, които не разработват лекции и доклади по македонския въпрос. В подробен доклад до Централния комитет той пише, че се срещат „другари, които се страхуват да говорят по македонския въпрос, за да не сгрешат, за да не повторят грешките на бившия областен комитет на партията.“[73]

Следва да се обърне внимание на още един аспект. Прави се точната констатация, че не се работи и не се създава „македонска национална култура“. Няма и как да се създаде, защото процесите в областта на образованието и културата не излизат извън рамките на общите процеси, валидни за цялата страна, въпреки отровената атмосфера от споровете и противопоставянето с Белград и Скопие. Създават се ансамбъл „Яне Сандански“ в Гоце Делчев, самодейния певчески ансамбъл „Македонска песен“ в Благоевград, както и редица други местни колективи, организират се фестивали на художествената самодейност и т.н. Но тази дейност няма антибългарска насоченост, няма онзи скопски македонски привкус, който се насажда до 1948 г. **В понятията македонско, македонец не се влага етническо съдържание.** И това е твърде важно, защото се внася известно успокоение сред населението, а образованието и културата се развиват в духа на традициите от революционните борби за освобождение и

[72] ЦДА, ф. 1б, оп. 8, а.е. 60, л. 18.

[73] Архивите говорят..., т. 31, с. 526.

национално обединение, далеч от културната асимилация на сърбите във Вардарска Македония.

Междувременно отношенията между България и Югославия се изострят и нападките и от двете страни продължават с пълна сила. Българските вестници „Вечерни новини“ и „Отечествен фронт“ редовно публикуват материали за разобличаване на „Белградската клика“, която иска да загреби Пиринския край[74]. На страниците на „Отечествен фронт“ се апелира за пресичане на провокации, за разобличаване на подмолната дейност на диверсантите и тяхното залавяне и ликвидиране. До средата на 50-те години действително от Югославия преминават границата обучени диверсанти, чиято цел е да се разпространяват слухове, да внушават недоверие към българските власти и особено да пропагандират, че Пиринския край ще бъде присъединен към македонската република. Проблемът е доста сериозен и затова Т. Черноколев, като официален представител на ЦК на БКП, на Окръжната партийна конференция в Благоевград през 1951 г. основателно поставя въпроса за ликвидирането на югославската агентура, създадена по времето, когато българското партийно и държавно ръководство проявява наивност и доверчивост[75]. В цялата агитационна и пропагандна дейност обаче започват да се употребяват крайни оценки и идеологически клишета като „титовата фашистка шайка“.[76]

През ноември 1951 г. Националният съвет на Отечествения фронт организира документална изложба „Титовци без маска“, в която, по възприетия тогавашен пропаганден стил, са показани „предателството и престъплението на Тито и неговата банда“, както и слугинажът на империализма[77]. В същия стил „Работническо дело“ нарича Тито и неговото обкръжение „мракобесници“, „фашисти“, „предателска клика“ и т.н.

Реакцията на българското обществено мнение чрез средствата за масова информация не е лишена от основания, независимо от някои прекалено крайни оценки и епитети за Тито и югославските управляващи среди. Кампанията срещу България е ежедневие – в целия югославски печат и различните радиостанции се пропа-

[74] Вечерни новини, 20 ноември 1951 г.

[75] ДА-Благоевград, ф. 2б, оп. 1, а.е. 5, л. 459.

[76] Отечествен фронт, 12 юли 1951 г.

[77] Пак там, 18 ноември 1951 г.

гандират невероятни материали срещу България. Журналисти, радиоводещи, ръководни фактори в Белград и в столиците на другите републики са едва ли не в някаква надпревара за клевети срещу България. Югославското правителство използва различни форми на насилие срещу завръщането в България на политемигранти, бежанците-българи от Егейска Македония[78]. Естествено, най-силно се тръби за „македонското малцинство“ и неговите уж нарушени права в Благоевградски окръг. В края на 1951 г. югославското правителство внася специален меморандум в ООН, с който обявява населението от Пиринския край за „югославско малцинство“, уж преследвано и тероризирано от българските власти. Този меморандум предизвиква масови протести в България, особено от Окръжния народен съвет, който изпраща телеграма до ООН. На 6 февруари 1952 г. „Работническо дело“ публикува протестна резолюция на дейци от научни и обществени организации срещу опитите да се представи населението в Пиринския край като някакво „югославско малцинство“[79].

В специална декларация срещу югославските претенции се обявяват видни стари македонски революционери: Георги Попхристов, Андон Кьосето, Димитър Занешев, Лазар Томов, Александра Хаджидимова, Олга Чекаларова. От своя страна вестник „Пиринско дело“ публикува серия от статии, разкриващи преследването на дейци във Вардарска Македония, за поредицата от инсценирани процеси, за лагери като Голи Оток, където в бараки за 50 души са натикани по 200 затворника. На българското общество и особено на населението в Пиринския край за първи път вестникът поднася обобщени данни, които след промените в 1990 г. се потвърждават – а именно 4000 изтезавани и над 100 000 души са преминали през лагерите[80].

И така до средата на 50-те години на XX в. се забелязват плахи, нерешителни стъпки за разграничаване и преодоляване погрешния курс по македонския въпрос. От днешна гледна точка към БКП могат да се отправят различни упреци и квалификации. Нищо обаче не е в състояние да оправдае националният нихилизъм, който стана елемент от държавната политика, който пренебрегва общонационалните интереси за сметка на класовите. Без да се оправдава и оневинява политиката на БКП като цяло и нейното ръководство по македонския въпрос, ако обаче се погледне обективно от дистанция на времето, не може да не се забележи, че тази политика е преплетена и зависима от цяла мозайка разнородни външни и вътрешни фактори. Историческата картина на тогавашните събития може да се възпроизведе при отчитане въздействието на всеки един от тях и връзката помежду им, при съпоставяне и анализ на фактите и действията.

[78] По-подр. вж: **Даскалов**, Г., Между реваншизма на Атина...

[79] **Огнянов**, Л. Отношенията между България и Югославия 1949-1956. Сп. „Минало“, кн. 3, 1996, с. 97.

[80] Пиринско дело, бр. 31, 29 юли 1951; по-подробно вж. **Гоцев**, Д. Новата освободителна борба във Вардарска Македония, С., 1998.

БКП управлява и представлява страна, която е победена във войната. България няма още мирен договор с победителите. Това дава възможност на Тито и неговото обкръжение да маневрира, да поставя различни условия, да диктува. Авторитетът на Сталин, колкото и съмнителен да изглежда днес, е респектиращ за българските дейци, често пъти поставяни в унизително положение. При изгряващата звезда на Тито като лидер на Балканите, те нямат шанс да спечелят благоволението на Москва, а България да заеме важно място в стратегическите планове на СССР. От друга страна, подготовката, образованието, разбирането, манталитетът на партийните кадри също е от голямо значение. Почти всички отговорни партийни функционери са преминали през курсове, школи и университети, предимно в СССР, където са усвоили марксистката теория по националния въпрос в нейната сталинска, волунтаристка редакция. Партийните кадри трудно се освобождават от сталинските догматични постановки по националния въпрос, от стереотипите на мислене, формирани преди събитията от 1944 г. и следващите години. Значителна част от тях са под влияние на сектантския догматичен период, когато се прокламира създаването на македонска, тракийска и добруджанска нации, други са работили в Коминтерна и са тясно свързани с неговите поделения. Една немалка част от тях са работили по инструкции на БКП във ВМРО (обединена) и са заемали ръководни постове в нея. Те наивно вярват в интернационализма, поставяйки го над патриотизма. От идеите произтичат и определени действия. А когато има несъвпадение на идеите с практиката, когато реалната действителност ги опровергава, тогава настъпва разочарованието и не всеки може да го превъзмогне, да признае, че е сгрешил. Много документи показват колко трудно и колко дълго време е необходимо на ръководителите на БКП и на централно и на по-ниско равнище да преглътнат горчивата истина, че са извършили едно несправедливо

дело срещу част от собствения си народ, променяйки неговата националност.

В обстановката на ограничен суверенитет възможностите на БКП за маневриране са ограничени. Нейните действия се движат в границите от безусловно подчинение на Москва до лавиране с Тито за федерацията и съдбата на Пиринския край. Липсата на политическа воля и достойнство по един съществен национален въпрос довеждат до объркване и тревога сред населението и обществеността, а във Вардарска Македония дават възможност на македонистите да водят крайна антибългарска политика, да извършат погром над всички българско. Определена вина и отговорност носят ЦК на БКП и лично Г. Димитров, защото те са знаели от информацията, която им съобщават дейци като П. Шатев, В. Ивановски, Ал. Мартулков, В. Марковски и др. за положението във Вардарска Македония. Така за пореден път в новата българска история управляващите среди и най-вече БКП не можаха да намерят сили и политическа воля да действат в защита на националните интереси на България.

4. Първи опити за преодоляване на наложеното мълчание

След смъртта на Сталин през 1953 г. започва подобряване на отношенията между СССР и Югославия. Първата крачка е посещението на съветска делегация в Белград начело с Никита С. Хрушчов. България следва фарватера на съветската външна политика. В БКП започват нови колебания по македонския въпрос без да се излиза и от възприетите вече идеологеми. Но по всичко изглежда противоречията с Югославия и с титовото обкръжение са достигнали някакъв предел, зад който няма къде да се отива. И от двете страни се предприемат незначителни и нерешителни крачки. Ръководството на БКП счита, че към деблокиране на отношенията с Югославия може да се върви, като македонският въпрос не се поставя на преден план[81].

[81] **Калинова**, Е. Българо-югославските отношения 1953-1963... С., 2006, с. 225.

Постепенно започват да се възстановяват отношенията между България и Югославия. Премахнат е ограничителният режим за дипломатите от двете страни с уточнението, че служителите на българското посолство в Белград могат да посещават всички републики и населени места с изключение на Македония (Вардарска). И от двете страни са назначени нови посланици – Л. Ангелов и М. Милкович. Създадена е и смесена българо-югославска гранична комисия за разследване и установяване на гранични инциденти. От българска страна са направени и други добронамерени постъпки – спиране радиопредаванията за Югославия, избягване поводи за гранични инциденти и др. Обаче в българската политика към Югославия и свързания с това македонски въпрос се залага едно твърде вредно начало, което е изложено от В. Червенков. Той казва, че от страна на България трябва да се въздържаме от резки нападки, да не влизаме в остър спор, не защото няма какво да кажем, да не се хващаме за провокационни въдици[82].

Следователно още в началото при възстановяване отношенията между България и Югославия българското ръководство прави компромисна отстъпка за това, че българските дипломати нямат право да посещават македонската република. А що се отнася до македонския въпрос, той не трябва да се поставя, защото по-важно било сдобряването с Югославия.

По всичко изглежда партията на българските комунисти, вероятно под влияние на съветското ръководство, се въздържа от допълнително обтягане на отношенията с Югославия особено след подписването на Белградската декларация през лятото на 1955 г. между СССР и Югославия. За това се търсят начини да се установят контакти, като не се поставя на обсъждане македонският въпрос или пък той деликатно се заобикаля. В партийните и обществени среди в България започва да се лансира идеята да се изостави партийната постановка от началото на 50-те години, според която Пиринска Македония трябва да се превърне в обединително звено за „македонския народ“ като единствено свободна част.

Този подход намира отражение в някои печатни издания и особено в книгата на Дино Кьосев „История на македонското национално революционно движение“, издадена от Националния съвет на Отечествения фронт през 1954 г. Тя се препоръчва на училищата,

[82] Архивите говорят..., т. 60, с. 126.

читалищата и за лекционна дейност на агитатори и лектори по македонския въпрос. Нейното съдържание обхваща политиката на БКП от 1944 до скъсването на отношенията с Югославия и превръщането на Пиринска Македония в „Пиемонт“ за освобождението на Вардарска и Егейска Македония. Но през март 1955 г. Централният съвет на Съюза на народните читалища изпраща окръжно до всички обществени библиотеки в страната да извадят и унищожат страници от 529 до 550, включително и приложението[83]. Внимателният прочит на посочения текст показва, че българското ръководство се стреми да коригира отчасти онова, което е писано за „окупационния режим на българските монархофашисти в Македония“, както и корекциите на приноса на „народоосвободителната борба в Македония“, т.е. прекаленото преувеличаване на партизанското движение във Вардарска Македония.

Що се отнася до приложението „Македонският въпрос днес“, неговото премахване вероятно е продиктувано от бъркотията и смесването на различни становища през двата етапа след 1944 г. Така например се говори за сърбизация и денационализация на македонския народ и сърбизация на македонския език. Но не става ясно дали българската страна е променила позицията си за етническия състав на славянското население в Македония и неговия език, който науката и лингвистите отдавна са определили като диалект на българския език.

Сред някои от ръководителите на БКП се забелязва промяна на отношението към бившата ВМРО. В заседание на ЦК и секретарите на окръжните, околийските и градските комитети на 21 юли 1955 г. е поставен въпрос „как да се постъпи с бившите михайловисти“. В Червенков отговаря: „Към фашиста Ив. Михайлов какво може да бъде отношението? – като към фашист!“. Т. Живков обаче отговаря по друг начин: „Ако е за отношение, отношението е официално. Но, другари, и тук следва да се подхожда конкретно... Навремето имаше поголовно въвличане. Има много честни хора, които са непровинени...“[84].

Разбира се, българо-югославските отношения не се развиват безоблачно. Оказва се, че „добрият тон“ в началото е мимолетен. Унгарските събития от 1956 г. и VII конгрес на СЮК сякаш връщат отношенията на изходни позиции. Тито провъзгласява югославски път към социализма. СССР и повечето социалистически страни обявяват този курс за ревизионистичен, отклонение от нормите на марксизма-ленинизма. Така че и в бъдеще между БКП и СЮК ще припламват искри и по идеологически въпроси, което се отразява и на становищата по македонския въпрос, тъй като и двете партии твърдят, че изхождат от марксисткото учение по националния въпрос.

[83] Централен съвет на Съюза на народните читалища, №II-б-1852, 9 март 1955 г.

[84] ЦДА, ф. 1б, оп. 5, а.е. 169, л. 20, 22.

През 1956 г. българското партийно и държавно ръководство подготвя „Предложения за по-нататъшно подобряване отношенията с Югославия“. Те са резултат от становищата и предложенията, изпращани от Съюза на македонските културно-просветни дружества в България и от много други дейци, пристигнали от различни краища на Вардарска и Егейска Македония[85].

В тези материали се потвърждава отдавна известната истина, че в Пиринския край се говори български език. Да се насажда изкуствено и учи македонски език, както показа опита с емисарите през 1946-1947 г., е неприемливо за населението на Пиринския край. Същото пази своите национални традиции, и не възприема отделянето си – национално и териториално – от България. В общественото мнение започва да се поражда съмнение в предишните идеологически постановки и концепции за македонския произход на населението в Пиринския край.

В „Предложенията“ се съдържат известни противоречия. От една страна, по категоричен начин се отхвърля тезата за „македонския характер“ на Благоевградски окръг. Но от друга страна официално се препоръчва да се оформи по „определен македонски национален облик на Пиринския край“. Тази постановка отново отваря вратата на Белград да се намесва и да поставя условия и особено да претендира за „правата на македонското малцинство“. На този етап обаче спорните въпроси се оставят настрана. Това показва и първата среща на високо равнище. На 17 септември със специално решение на Политбюро е определена парламентарна делегация за Югославия

[85] АМВнР, оп. 10, а.е. 687, л. 78-83; Вж. по-подробно: **Баев**, Йор. Българското държавно ръководство и македонският въпрос от 1948 до края на 70-те години. – Военноисторически сборник, 1994, №1; **Стамова**, М. Македонският въпрос в българо-югославските отношения (1953-1963) – Известия на държавните архиви, т. 74, 1999.

за подобряване отношенията по държавна линия[86]. Делегацията се води от Тодор Живков и пребивава в Белград от 22 септември до 8 октомври 1956 г. Югославската страна не повдига македонския въпрос, вероятно защото не бил дошъл подходящия момент в хода на нормализацията на отношенията. От българска страна този въпрос също не е поставян[87].

През 1956 г. се извършва ново преброяване на населението. За Пиринския край то се оказва просто повторение на преброяването от 1946 г. Без обяснение и разяснения населението „служебно“ е записано като „македонци“, факт, който и до днес скопските историци използват за свои користни цели[88].

За това обстоятелство, че отново се пишат „македонци“ 178 502 души, дълго време ръководните среди не могат да дадат

[86] ЦДА, ф. 1б, оп. 6, а.е. 2894, л. 10.

[87] **Ангелов**, В. За ролята и мястото на Мартенския пленум на БКП от 1963 г. за формиране и провеждане на българската политика по македонския въпрос. Минало, 2001, 1, с. 85.

[88] Преброяване на населението на НР България на 1.XII.1956. Общи резултати. Кн. II, С., 1960. Като писар на един недостатъчно грамотен преброител имам преки впечатления от преброяването в Петричка околия, община Първомай. Преброителят разпитваше, а аз записвах всичко в доста сложната тогава документация. Тъй като се преброяваше всичко, обикновено той питаше за къщи, ниви, гори, ливади, пасища, и за броя на животните в едно домакинство – овце, кози, крави, волове, коне, свине, кокошки и др. Графата националност оставаше празна. Нямаше никаква разяснителна кампания за това какви сме, що сме и никой не говореше и не питаше за народност, нация и т.н. Спомням си, че в няколко села учители, вероятно от бежански фамилии, питаха като какви ще бъдат записани – македонци или българи, тъй като техните родители са дошли в Петричко като българи. Отговорът беше: „Като македонци. Така сме се определили през 1946 г. Това е линия на партията“, завършваше заплашително преброителят.

След привършване на основната работа преброителят докладва в околийския комитет на БКП и оттам получи нареждане всички в документите да бъдат записани като македонци, с изключение там, където има много силна реакция от някои „гнили интелигенти“. По-късно разбрах, че по същата схема са действали преброителите в целия Благоевградски окръг. Резултатът от подобен тип акция е налице: в Петричка околия от 48 384 жители като македонци са записани 40 016 и българи 7 334. Това показват цифрите и за окръга. От 281 015 жители като македонци са записани 178 502 и българи 93 671.

смислено обяснение. При всеки удобен случай Белград и Скопие винаги поставят въпроса къде са македонците от 1956 година? И понеже няма достатъчно аргументиран отпор и разумно обяснение на феномена от 1956 г., дори през 1979 г., т.е. 23 години по-късно, югославският представител заявява: „Вие нямате отговор и затова не можем да вярваме на вашето твърдение (че няма македонско малцинство в България – б.а.), нито на вашите политици, нито на вашата партия, на нейното ръководство по отношение на македонското национално малцинство.“[89]

В началото на 1957 г. по внушение на съветското ръководство започва процес на подобряване отношенията по държавна линия с Югославия. Покрай унгарските събития от 1956 г. БКП упражнява сериозна критика на възгледите на югославското ръководство по националния и в частност по македонския въпрос. След отстраняването на Г. Чанков и укрепване на положението си на партиен лидер Т. Живков предприема някои инициативи. С решение на Политбюро от 13 юли 1957 г. е възложено на Е. Стайков и Д. Ганев да изработят, съвместно с Окръжния комитет на БКП в Благоевград, в тримесечен срок, проект за становище на партията по македонския въпрос[90].

Тъй като предложенията в становището се разработват с участието на сътрудници на ОК на БКП – Благоевград, те се дискутират на окръжната партийна конференция на БКП в Благоевград на 31 март и 1 април 1957 г.

На редица повдигнати въпроси по македонската проблематика, в отчетния доклад на първия секретар се изтъква, че сега не е време да се дискутират тези въпроси. Гръцката компартия е в нелегалност, а в Югославия нещата не са „избистрени“, и изобщо въпросът трябва да „отлежи и тогава ще се намери решение“. Отделя се специално внимание на националистическите прояви в Петричко, където е създадена от югославските служби „Организация за Обединена Македония“ (ООМ), която провежда дейност за откъсване на Пиринския край от България и присъединяването му към Вардарска Македония[91]. Още в края на 1956 г. Петричкият околийски комитет на БКП разглежда партийното положение на Аспарух Ст. Андонов

[89] ЦДА, ф. 1б, оп. 60, а.е. 254, л. 31.

[90] **Мартиновски**, Д. БКП и македонският въпрос 1957-1963. – Исторически преглед, кн. 3-4, 2009, с. 174.

[91] ЦДА, ф. 1б, оп. 13, а.е. 483, л. 62.

и Кирил Анд. Георгиев от с. Самуилово, Кирил В. Ангов от с. Коларево, Благой К. Николов от с. Яворница, Гр. К. Стоилов от с. Самуилово, Никола К. Попов от гр. Петрич, Борис Стоянов от с. Ключ, Георги Ил. Гоцков от с. Коларево, Кирил Шивачев от Петрич, Сандо Малинов от с. Яворница, Иван В. Немчев от Петрич. Наложени им са различни наказания – мъмрене, порицание, и двама изключени от БКП[92]. По различно време те са в системата на проюгославската, македонистка организация и са изпълнявали някои задачи като разпространяване на листовки, писане на лозунги, разпространяване на слухове и др. Както обяснява секретарят на Околийският комитет Леонид Шарланджиев, „ние няма да се разберем с тях (със Скопие – б.а.). Затова нашата партия трябва да излезе с ясно становище за избистряне на националното съзнание – дали сме българи или сме македонци. Защото Македония не е само Пиринския край... Трябва да се излезе открито и ясно...“ Следват доста критични бележки по адрес на Окръжния комитет, „който не се занимава с този въпрос“, както и към ЦК, който още не се е разграничил от извършеното в предните години[93].

С известно закъснение проектопредложението на Стайков и Ганев е внесено в началото на 1958 г. за обсъждане в Политбюро, но е сериозно критикувано заради редицата противоречиви тези, наложени от стремежа да се комбинират някои нови постановки към отхвърлената и частично коригирана партийна линия[94]. Независимо че не е прието, в предложението се съдържат твърде интересни и показателни за политиката на БКП постановки, които частично се реализират.

От проектопредложението личи, че БКП не е узряла да преосмисли цялостната си политика по македонския въпрос. Още в началото се казва, че БКП всякога е имала правилно отношение по македонския въпрос, като непоколебимо е стояла на позицията „Македония за македонците“, чрез създаване на отделна македонска държава в рамките на Балканската демократична федерация и т.н.[95] Понататък се вижда, че авторите на предложението се придържат към коминтерновската постановка, според която след разпокъсването на

[92] ДА-Благоевград, ф. 7б, оп. 1, а.е. 30, л. 156-158.

[93] ЦДА, ф. 1б, оп. 13, а.е. 483, л. 26.

[94] **Баев**, Йор. Цит.съч., с. 134; ЦДА, ф. 1б, оп. 6, а.е. 3324, л. 7.

[95] Архивите говорят..., т. 60, с. 191.

Македония „сред македонците започва да се създава македонско национално самосъзнание. Нашата партия взе положително отношение към това“[96]. Освен това, като се вижда от т. 4, БКП не е изоставила идеята си за изграждане на **„македонска социалистическа нация“** при изричното условие в Югославия и Гърция окончателно да възтържествува социализмът.

Въпреки доста слабости в проекторешението има специален пункт, според който не може повече да се поставя под съмнение суверенитетът на България над Пиринския край и че по „никакъв начин не може да става дума за отделяне на Пиринския край от България и присъединяването му към Югославия“ и всяко едно поставяне на въпроса „трябва да се разглежда като измяна и предателство и се наказва с всичката строгост на закона.“[97]

В проектопредложението се предвижда да се осигурят подходящи условия за живот и работа на политемигранти от Егейска Македония, които желаят да се завърнат в България. По различно време те са разселени в СССР, Полша, Унгария, Румъния, Чехословакия, Албания, Югославия и др. В този смисъл Политбюро дава съгласие да бъдат приети двеста политемигранти от Полша, които също за първи път не са наричани „македонци“. Титовите емисари правят всичко възможно политемигрантите да се завръщат във Вардарска Македония. Както по много въпроси и в този случай българското правителство проявява колебание и непоследователност и това тласка значителна част от двадесетхилядната емиграция в „талвега на македонизма“[98]. Но след приемането на новия курс към политемигрантите от Егейска Македония през 1960 г. десетки семейства от Полша се преместват в България.

Последната препоръка в проекторешението е подобряване на икономическото положение на населението в Пиринския край, особено в пограничните райони, върху които югославската пропаганда оказва силно влияние. В този аспект може да се разглеждат мерките, които започват да се изпълняват по постановлението от 1956 г.

През август 1956 г. Министерският съвет и ЦК на БКП приемат специално постановление за развитие на селското и горското стопанство в Огражден планина, Мелник и Кресненското дефиле.

[96] Архивите говорят..., т. 60, с. 191.

[97] **Баев**, Йор. Цит.съч., с. 115.

[98] **Даскалов**, Г. Между реваншизма на Атина..., с. 150, 169, 216.

Целта е подобряване живота и благосъстоянието на населението от тези райони. Предвиждат се залесителни мероприятия, направа на нови пътища, електрифициране на селищата, коригиране коритата на реките Струма и Струмешница, засаждане на нови овощни насаждения и др.[99]

Изпълнението на предвидените в постановлението селскостопански, горски и инфраструктурни намерения откриват пътя за преобразяване на полупланинската част на Огражден. Започва широко-залесителна кампания, в която намира работа и препитание част от селското население. В края на 50-те и началото на 60-те години започва мелиоративна дейност в Струма и Струмешница, за да се избегнат пагубните за реколтата наводнения и разливи пролет и есен. Създават се условия за разширяване на земеделските площи и увеличаване на лозовите и зеленчукови масиви. Несъмнено постановлението изиграва важна роля за съживяване, но довежда и до някои увлечения за изсичане на дъбовите гори и ограничаване отглеждането на кози в този район. Още в края на 1956 г. Министерският съвет приема още едно постановление – за изменение системата на задължителните държавни доставки за зърнените храни в Благоевградски окръг и промяна изкупните цени на редица селскостопански произведения. Всичко това в известна степен е отговор и на непрекъснато сипещите се от Скопие и Белград обвинения, че едва ли не Пиринският край се е превърнал в колония на България. Въпреки тези първи постановления, както констатира самият Т. Живков при обиколката си през 1962 г., окръгът е изостанал.

В условията на започналия процес на подобряване на отношенията между България и Югославия в българските партийни среди продължават опитите за преосмисляне политиката и практическите действия на партията. Към творческото търсене може да се отнесат и двете писма на Тодор Павлов от 26 май и 14 юни 1958 г. Той прави критичен анализ на Тезисите и Проекторешението по македонския въпрос. Още тогава известният философ и теоретик с разсъжденията си разкрива вътрешната раздвоеност между изпълнението на партийния дълг и чувството за принадлежност на македонския българин, какъвто е самият той, щипянинът, роден и израснал в българско семейство и атмосфера. Несъмнено същата драма изживяват мнозина от активистите и ръководителите на комунистическата партия в Пиринския край в следвоенния период.

[99] ДА-Благоевград, ф. 7б, оп. 1, а.е. 30, л. 174.

По много от въпросите, които повдига в писмата си, Т. Павлов нееднократно е изразявал мнението си, което е съвпадало с възгледите на БКП. Повтаряйки отново становището си, сега той внася нови елементи. Така, когато говори за Възраждането, период, в който се е формирала българската нация с общ български език с диалекти – родопски, македонски и т.н., Т. Павлов изрично посочва, че не трябва да се правят никакви отстъпки за миналото с „някакви неясноти, колебания и противоречиви аргументации“, защото това безспорно ползва „скопските шовинисти, които в своите учебници по история отричат българския характер на Самуиловата държава“. За да отреже амбициите на някои самозвани теоретици по македонския въпрос у нас и извън пределите на България, които са склонни да търсят нещо „македонско“ в мислите и действията на родените в македонските земи възрожденци, авторът на писмата заявява: „Обективна истина е, че в лицето на Паисий и другите родени в македонските земи исторически дейци на българското национално възраждане започна под знамето на българщината и в Македония, и в Тракия, и в сегашната територия на България.“[100]

Според Т. Павлов грешката е, че като говорим за македонците и техния език, „ние понякога ги третираме като особен македонски народ“[101] и фактически ги противопоставяме на българския народ. И отново това е в полза на белградските асимилатори и шовинисти. Затова той предупреждава партията, че има опасност „да отрежем клона, на който седим като с неточни, неясни, противоречиви понятия и твърдения внесем бъркотия в понятията македонски народ, македонски език, македонска култура и пр., противопоставяйки ги на българския народ, на българския език, на българската култура“[102]. Явно Т. Павлов иска да предпази от смесването на етническите с политически термини.

Когато разглежда политиката на БКП и ЮКП по македонския въпрос, Т. Павлов отива още по-далеч. Както е известно, югославското ръководство не се разграничава от политиката на бившите предвоенни ръководители на Кралска Югославия по македонския

[100] Архивите говорят..., т. 60, с. 205.
[101] Пак там, с. 201.
[102] Пак там, с. 202.

въпрос. В България при разобличаването на политиката на българската буржоазия и на монарха се отива до крайности. Необходимо е да се уточни, че по време на българското управление във Вардарска Македония е имало някои неуредици и „зулуми“ и това нито е възможно, нито е необходимо да се отрича. Но също така е факт, изтъква Т. Павлов, че в България и особено в БКП някак си преувеличаваме тези неща до такава степен, че чисто и просто свирим по гайдата на белградските шовинисти и асимилатори, които раздуват до крайност този факт, за да дезорганизират, за да деморализират и асимилират македонските българи, които и до сега не са загубили своето българско съзнание и когато им се отдаде случай, ярко манифестират своята любов към България“[103].

Без да излиза извън рамките на марксизма-ленинизма по националния въпрос, Т. Павлов за пръв път пише, че с победата на социалната революция националният въпрос не престава да съществува. Събитията във Вардарска Македония и в Пиринския край през последните години са доказали именно това, че националният въпрос продължава да вълнува хората, защото никой не може да им нареди от днес или утре да не се интересуват от него или да се занимават само със социалните въпроси.

Общата препоръка на Т. Павлов е БКП много внимателно да обсъди всички аспекти на македонския въпрос, тъй като е много деликатен и важен въпрос, по който трябва да има съгласуваност на позициите с КПСС и със съветското ръководство.

Юбилейната за България 1958 г. (80 г. от 1878 г. – Освобождението от турско робство) преминава в ескалиращо напрежение с югославското ръководство. В цяла Югославия започва силна антибългарска кампания и системни нападки. Използват се най-различни поводи, понякога предизвикващи учудване. Такъв е случаят с шумните чествания на пробива при Добро поле през Първата световна война[104]. Особено старателни в антибългарските прояви са управляващите в Скопие. Там се организират митинги, шествия, преследват се и се провокират българи, които посещават свои роднини. В пропаганден план се обсъждат и предлагат на обществеността всички аспекти на македонския въпрос – исторически, културни, политически, социално-битови и др.

[103] Архивите говорят..., т. 60, с. 203.

[104] Пиринско дело, 27 септември 1958 г.

В пълен синхрон и по указание от Белград започва дирижирана кампания и по повод 80-годишнината от освобождението на България от турско робство[105]. Докладът на Енчо Стайков, изнесен на тържествено събрание в столицата, е взет на прицел, защото споменаването на Санстефанския договор било възкресение на Санстефанска България, т.е. така уж се проявили от българска страна териториални претенции към Югославия.

В условията на остра полемика с Югославия българското ръководство продължава процеса на търсене адекватни на обстановката становища. Словото на Д. Ганев в Разлог по случай 35-годишнината на Септемврийското въстание е твърде показателно за гледната точка на БКП. Известният с верните си анализи по македонския въпрос български държавник разглежда политиката на югославското ръководство и кампанията срещу България, използвайки въведените в широка употреба идеологически клишета и епитети от Коминформбюро. Те са отговор също и на нападките срещу България и срещу българското партийно и държавно ръководство.

На второ място Д. Ганев оценява обстановката във Вардарска Македония през последното десетилетие. Той посочва: „От македонското население се иска да скъса връзките си с всичко българско, да се откаже от своето минало и от своята история, която е обща с историята на българския народ. Във Вардарска Македония не се допускат български вестници, нито български книги. Македонското население бива принуждавано да се отказва от своя майчин език, от езика, на който са говорили бащите и дедите, и му се налага един изкуствено скалъпен, силно посърбен език, за който скопският вестник „Нова Македония“ признава, че не се знае дори от чиновниците, студентите и учениците. Днес във Вардарска Македония никой няма право и не смее да се обяви за българин, макар че много имат българско национално самосъзнание. Такъв е истинският лик на националната политика, провеждана от югославските ръководители.“[106]

От това, което изнася Д. Ганев, е видно, че процесите на македонизация и отдалечаване от всичко българско във Вардарска Македония са отишли твърде далеч и това се прави съзнателно и целенасочено от управляващите в Скопие във всички области на общес-

[105] Работническо дело, 4 март 1958 г.

[106] Пиринско дело, бр. 77, 24 септември 1958; Работническо дело, 22 септември 1958; Архивите говорят..., т. 60, с. 216.

твено-политическия живот. Разбира се, за това вина има и официалната българска политика, осъществявана от БКП, но този критичен анализ все още липсва в партийните документи.

Когато говори за Пиринския край, Д. Ганев е предпазлив, но в крайна сметка е в унисон с последните партийни **документи за доброволния македонизъм**, без да обяснява и влага някакво етническо съдържание в понятието „македонци“. „В Пиринския край, подчертава той, никой не пречи на отделния гражданин да се обяви за македонец, ако се чувства такъв... Никой у нас не разпалва вражда между българи и македонци, никой не фалшифицира тяхната обща история, не налага изкуствен изкълчен език. Македонците в България говорят на своя майчин език, езика, на който пише Вапцаров.“[107]

Речта на Д. Ганев се използва като повод за поредната антибългарска кампания в Югославия във всички възможни средства за масова информация, радиото и т.н. Конфликтът навлиза и на държавно равнище. На 4 октомври 1958 г. Държавният секретариат на външните работи изпраща нота до българското правителство, като определя изявленията на българския политик в Разлог като намеса във вътрешните работи на Югославия. Вината за настъпилото напрежение се прехвърля изцяло на българската страна. Без съмнение обаче целта на югославяните е да се прекъсне процеса на преразглеждане на партийната политика по македонския въпрос.

От своя страна БКП отхвърля всякакви претенции на ръководството на СЮК да се намесва във вътрешните работи на България. Едновременно с това се изтъква, че в редица учебници в Югославия се говори, че населението в Пиринския край „искало да се присъедини към Югославия“, сякаш България е откъснала територии от Югославия, а не обратното[108].

От края на 1958 г. българското ръководство, по всяка вероятност по внушение от Москва, изоставя силно конфронтационния подход. На октомврийския пленум 1959 г. Т. Живков посочва, че БКП трябва да запази известно мълчание по македонския въпрос. Това според него не означава изоставяне на националните интереси. По-скоро въпросът е да не се поощряват действия, които да улесняват югославската линия, като „ú се вдига цената“[109]. Този курс проличава особено, когато се организират редица чествания за годишнината от Кресненско-Разложкото въстание. В решенията на Политбюро е записано „македонския въпрос да не се поставя и да не се слага ударението върху Берлинския конгрес, но да се разобличава шовинистичната кампания, която се води в Югославия и клеветите срещу нашата партия.“[110]

В този дух е и статията в партийния орган „Работническо дело“. Посочва се, че няколко месеца в Югославия се води активна антибългарска кампания, в която се изопачават далечни и близки исторически събития. Особено усърдие в това отношение проявява в. „Нова Македония“, където ежедневно се фалшифицира българската история, представят се в невярна светлина различни факти от миналото. Освен в редакционната статия на партийния орган, се отбелязва, че в учебниците по история, издадени в Скопие, по недопустим начин се трови съзнанието на младото поколение[111].

В края на 50-те и началото на 60-те години при всяко честване на събитие от новата българска история Югославия сякаш си „извоюва правото“ да реагира от своя гледна точка, от своя едностранна интерпретация. Тенденциозните кампании по своя високомерен тона са обида за суверенитета на България, на българския народ. Но българското партийно и държавно ръководство не реагира по адекватен начин, за да спре тези пропагандни набези, главно поради, първо, прекаленото съобразяване с обща интернационална политика и интереси на социалистическия лагер, с геостратегическите планове на Съветския съюз, за да не би да отиде „Тито при американците, при империалистическите сили“, и второ, поради все още собственото си нихилистично разбиране на националните интереси на страната.

Още в тези години управляващите среди в Белград отново налагат стил на поведение, с който се опитват да поставят България в едно подчинено положение, тя да забрави част от своята история и култура. В основата на югославските стремежи стои македонският въпрос, разбира се, в неговата великосръбска, шовинистична интерпретация – наличие на югославско, македонско малцинство в Пиринския край, кампании за неговите „права“ или явни или прикрити

[107] Архивите говорят..., т. 60, с. 216.

[108] АМВнР, оп. 10, а.е. 1228, л. 8.

[109] **Калинова**, Евг. Цит.съч., с. 243; ЦДА, ф. 1б, оп. 6, а.е. 353, л. 23.

[110] ЦДА, ф. 1б, оп. 6, а.е. 3736, л. 2; **Мартиновски**, Д. Цит.съч, с. 187.

[111] Кому служат тези клевети и фалшификации? – Работническо дело, бр. 358, 24 декември 1958.

опити и внушения за присъединяване в близко или по-далечно бъдеще на този край към Югославия.

През 1959 и следващите две години югославската страна използва всички пропагандни средства да внушава присъединяване на Пиринския край към Югославия. Чрез радиото и телевизията се раздухват националистически настроения сред населението и особено сред учащата се младеж в Благоевградски окръг. Освен специалните радиоемисии се разпространява литература с речи на Тито и Колишевски, вербуват се български граждани по време на посещения при техни роднини, за националистически цели се използват крайграничните събори. В Министерството на вътрешните работи и неговите служби в Благоевградски окръг разполагат с разкрити конкретни случаи на вербуване на български граждани за шпионска дейност, за разпространение на македонистки листовки и лозунги, за създаване на македонистки националистически групи в някои средни училища в Сандански, Благоевград, Симитли, Микрево и др. Югославските служби, както и в предишните години, продължават да събират информация за военните и стопански обекти, за полезните изкопаеми (руди и въглища), за работни заплати, за активисти на БКП и обществените организации и т.н.[112]

Властите в Белград и техните разузнавателни служби, както и поделенията им в Скопие, търсят и избират подходящи моменти. В Благоевградски окръг това е времето, когато настъпва всеобщо раздвижване и ентусиазъм от постиженията в космоса на СССР (полета на Юрий Гагарин), изграждане на някои промишлени предприятия в окръга, обединението на кооперативните стопанства и т.н. Значително се увеличава броя на младата интелигенция – учители, лекари, инженери, зоотехници и др., които навлизат във всички сектори на обществено-политическия и стопанския живот в окръга. В същото време се провежда и разяснителна кампания за събитията след 1944 г. и взаимоотношенията с Югославия и с македонската република. Водят се организирани, но в повечето случаи неорганизирани, неформални дискусии на тема „какви сме“, тъй като съществува голямо противоречие между документите, където е записано „македонец“, и реалната действителност за принадлежност към българската нация чрез език, бит, култура, история, икономически връзки и т.н. Българската позиция все още не е избистрена. Студентите продължават по документи да следват във висшите училища като „македонци“, наборниците от Благоевградски окръг постъпват във военните поделения като „македонци“ и т.н. В часовете по история и литература ученици поставят въпроси на учителите нация ли са македонците, кога и по какъв път ще се обединят трите части на Македония. Всички тези въпроси остават без отговор. Естествено това положение не може да продължи дълго време. Точно тези моменти на търсения на верни отговори използват югославските пропагандни центрове и служби, за да насаждат македонистки, антибългарски настроения особено сред ученическата младеж.

[112] ЦДА, ф. 1, оп. 13, а.е. 544, л. 17; ф. 1б, оп. 24, а.е. 272, л. 1-7.

Освен това години наред югославските ръководители разпространяват слухове, че българската държава не иска да прави капитални вложения в Пиринския край, защото не се знаело каква ще му е съдбата в бъдеще и въобще статутът на този край не бил ясен, според тях. За да подобри социално-икономическото развитие на Благоевградски окръг и да неутрализира зловредните слухове, разпространявани усърдно и целенасочено от югославска страна, ЦК на БКП приема специални решения от 16 юни 1960 г. В тях се набелязват редица мерки за подобряване състоянието на икономиката и издигане жизненото равнище на населението от Благоевградски окръг. Приема се икономическа програма за изграждане на нови промишлени предприятия и за разширяване и модернизиране на някои съществуващи дотогава предприятия, хидромелиоративни мероприятия, разкриване на полезни изкопаеми, разширяване и подобряване на железопътната и шосейна мрежа в окръга, развитие на съобщителните връзки, продължаване на електрификацията на населените места и др.[113] Това решение и предвидените в него мерки по същество разширява програмата на постановлението от 1956 г. След известно затишие се активизирани отново корекциите главно със специализирана техника на реките Струма и Струмешница, ускорява се залесителната дейност в Огражден планина със студентски бригади.

Изясняване историческата същност на македонския въпрос се забелязва и в областта на науката. Появяват се първите научни статии в български периодични списания. В „Исторически преглед“ академик Димитър Косев за пръв път упражнява критика на скоп-

[113] ЦДА, ф. 1б, оп. 6, а.е. 4189, л. 20.

ските автори и техните антинаучни тези за „македонската нация“[114]. От научни позиции се поставя въпроса за ролята на Българската екзархия, за Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО), за народността на населението от Пиринския край. Тук могат да се причислят и проучванията на Любомир Панайотов и Добрин Мичев[115]. По същество това е начало на нов подход при изясняване проблемите на националноосвободителното движение на българите, останали извън пределите на българската държава, и които продължават борбата за национално освобождение и обединение.

В условията на конфронтация с Югославия и на приливи и отливи на отношенията между двете страни, ръководството на БКП започва да се отказва от някои пропагандни клишета по македонския въпрос. Македонските дружества в София и партийни организации в Благоевградски окръг все по-често подлагат на критика двусмислената политика на БКП по македонския въпрос. Обстановката вече е достатъчно назряла, за да се търси определена постановка по този въпрос, която да прекъсне създаденото обърквање не само сред партийните членове, но и сред населението.

[114] **Косев**, Д. Ревизионистични фалшификации у скопските историци. – Исторически преглед, кн. 1, 1959, с. 15-44.

[115] **Панайотов**, Л., Д. Мичев. Критика от позициите на буржоазния национализъм. – Исторически преглед, кн. 2, 1962, с. 76 и сл.

ГЛАВА III.
НОВИЯТ КУРС В ДЕЙСТВИЕ

1. Срещи и разговори след Мартенския пленум 1963 г.

В края на 1962 г. в централните органи на БКП постепенно се оформя мнение да се търси аналитичен подход при разглеждането на македонския въпрос от неговото възникване, еволюцията, която претърпява през различните периоди и особено след Втората световна война. Този курс все повече се налага и негов организатор е Тодор Живков, който от 1962 г. поема ръководството и на държавата. Българското партийно и държавно ръководство отбива претенциите на Белград и Скопие за Пиринския край. Синтезиран израз на тези становища е неслучайното и обмислено изявление на Т. Живков при откриване на текстилния комбинат в Благоевград през 1962 г.: „В Пиринския край живее и работи патриотично българско население!“[1].

След противопоставянето през 1959-1962 г. отново настъпва период на „затопляне“ на отношенията между България и Югославия, не само поради вътрешна необходимост на двете съседни държави, но и от общите интереси на „социалистическата общност“. През 1962 г. съветска делегация посещава Белград. От своя страна на 20 януари 1963 г. Т. Живков се среща с Й. Тито в Белград. Както е прието тогава, вестник „Работническо дело“ публикува кратко съобщение, според което „при водените преговори бяха разгледани въпроси от взаимните отношения и развитието на сътрудничеството между двете страни“[2]. Разбира се, това съобщение не отразява всички проблеми, които са обсъждани. Винаги при подобни срещи към средата или накрая излиза македонският въпрос. Но в тези условия българското общество остава неинформирано какво е договаряно. Няколко месеца след това, на Мартенския пленум Т. Живков информира Централния комитет за какво са водени разговорите с Тито и какви договорености са постигнати.

[1] Пиринско дело, 31.XII.1962 г.

[2] Работническо дело, 25 януари 1963 г.

Тодор Живков

Изложението на Т. Живков на пленума може да се раздели на две части. В първата той подробно информира висшите партийни дейци за разговорите с Тито, като отделя внимание на факта, че „във Вардарска Македония е създадена НР Македония в СФРЮ“ и че там се оформя македонско национално съзнание. „Ние не говорим публично за това, защото, ако кажем едното, трябва да кажем и другото, че това македонско национално съзнание се формира на противобългарска основа... и ако този въпрос не се урегулира, той ще бъде един постоянен източник на дрязги, смущения и пречки в нашето развитие.“[3] Въпреки някои спорове и неточно интерпретирани от югославска страна на редица факти (например Кардел твърди, че македонското национално съзнание не се изгражда на антибългарска основа), в крайна сметка е постигната договореност да се избягват публичните дискусии по македонския въпрос, за да не служат като бариера в развитието на българо-югославските отношения.

Втората част от изложението на Живков по същество представлява новата концепция на партията по македонския въпрос. Тя се основава най-напред на важни събития и факти от българската история, на наши и чужди източници, в които никъде не се говори за македонци, за македонска народност – нито през средните векове, нито по-късно. Македония е съществувала като териториално и политическо понятие, а не като етническо[4]. Що се отнася до езика, докладчикът, опирайки се на постиженията на родната и европейската лингвистика, посочва „никога не е имало славянски македонски език... това е наречие от западните български говори.“[5]

[3] ЦДА, ф. 1б, оп. 5, а.е. 568, л. 269; Архивите говорят..., т. 62, с. 254, 258.

[4] Пак там, л. 275-277.

Тържествено откриване на ДТК „Гоце Делчев“ – Благоевград, 1962 г. На трибуната – Тодор Живков

Освен това Т. Живков поставя на критичен анализ становището и политиката на БКП по македонския въпрос през левосектантския период, при правителството на Отечествения фронт, X пленум на БКП и V конгрес 1948 година. В този смисъл той изтъква : „Няма да падне авторитетът нито на Георги Димитров, нито на който и да е друг, ако кажем, че партията допусна и грешки от 30-те години, от левосектантския курс до края на Втората световна война и известно време и след това.“[6] Посочени са редица грешки при разговорите за федерацията и прекалените искания на югославяните, които всъщност биха ликвидирали суверенитета на България. Както вече се посочи, в Блед югославяните предлагат начело на федерацията да бъде Тито, а плановите органи и командването на армията да бъдат разположени в Белград. Армейските складове и общи комуникации да бъдат разположени на територията на Югославия. Докато Г. Димитров отхвърля този вариант, а Трайчо Костов възразява и спори,

[5] ЦДА, ф. 1б, оп. 5, а.е. 568, л. 277.

[6] Пак там, л. 282.

В. Червенков безусловно се съгласява с проекта, който всъщност не е федерация, а централизирана държава[7]. Тревогата от подобни крайни залитания и увлечения на българското ръководство на пленума изразява Райко Дамянов: „Ако не беше конфликтът с Коминформбюро, кой знае къде щеше да ни завлече тази политика. Непременно щяхме да им дадем Пиринския край.“[8]

Когато преминава към положението в Пиринския край, още тогава Т. Живков е категоричен: **Благоевградски окръг е част от територията на НР България, а населението му е част от българската нация**. Освен това „всичко, което вършехме досега – налагане на език, налагане на друга националност, административното определяне като македонци беше насилие върху волята на населението...“[9] „Никаква македонска националност там няма и не може да има.“

Накрая на изложението си Т. Живков казва: „Ние трябва да признаем, разбира се, когато се създадат условията за това, не сега, създаването на НР Македония в рамките на СФРЮ“. Може да се допусне, че явно Живков не е убеден във възможностите да се забави процеса на дебългаризация, но за всеки случай, да не се бърза с признаването на НР Македония. Очевидно защитата на националните интереси и особено решителното отклоняване на всякакви претенции към Пиринския край е основна задача. В създадените условия е доста трудно да се бранят българските интереси във Вардарска Македония. Макар и не директно, се прави поредният компромис с постановката: няма да повдигаме въпроса за Вардарска Македония, обаче те да не се занимават с Пиринския край[10].

За отбелязване са още две обстоятелства. Въпреки по-ясната линия, все пак липсват конкретни мерки за заявените политически намерения по отношение на Вардарска Македония, като се изключат някои насоки в икономическата област. На този етап българското ръководство не може да разчита на подкрепа и от страните от социалистическата общност. За това говори и решението на пленума да не се дава гласност по македонския въпрос.

[7] ЦДА, ф. 1б, оп. 5, а.е. 568, л. 330.

[8] Пак там, л. 321.

[9] Пак там, л. 286.

[10] Пак там, л. 324.

Така след близо 20 години, откакто БКП става управляваща партия, на Мартенския пленум се слага край на различните лутания, колебания и неясноти, **формира се политическа концепция на основата на историческите документи от миналото – наши и чужди, на неоднократните изяви на националното съзнание на българите в Македония.** Утвърждава се коренно различна политика на БКП от предишната – от средата на 40-те и 50-те години на XX век. Макар че все още има някои неясноти, които следва да се избистрят в конкретни идеи, а други са все още твърде общи, този мартенски форум действително слага **началото на преосмисляне на българската политика по македонския въпрос**[11].

[11] През юли 1963 г. Т. Живков, придружен от П. Кубадински, Кр. Тричков, генерал Гръбчев и други, предприе няколкодневна обиколка из Пиринския край. Посети Разлог, Банско, срещна се с летовници в местността „Бетоловото“, разговаря с учители, кооператори, работници по строежите. В гр. Петрич пред сградата на ТКЗС „Пети конгрес“ се проведе импровизиран митинг с кооператори и бригадири-средношколци. Секретарят на ГК на БКП Л. Шарланджиев постави въпроса за широколинейна връзка с линията София – Кулата. На 15 юли Т. Живков и придружаващите го пристигнаха в община Първомай. Проведе се импровизиран разговор, на който присъстваха секретарят на Общинския комитет на БКП Ен. Ламбрев, председателят на общинския съвет Ж. Златков, председателят на обединеното ТКЗС М. Лазаров, секретарят на младежката организация Ст. Германов и други представители на общинските ръководства на ОФ, ДКМС, профсъюзите и др. Общинското ръководство изложи накратко развитието на общината и трудностите, които среща. Т. Живков изтъкна, че това наистина е труден район, голяма част от него планински и полупланински и затова тук трябва да се полагат по-специални грижи за развитието му.

След това кортежът се отправи към граничното село Гега. На обяда в поздравителните тостове Живков няколко пъти подчерта, че тук живее българско население, което е запазило своя български език и религия въпреки превратностите на времето. След кратка разходка из селото Живков говори със селяни, отговори на техни въпроси и посети къщата на поета Антон Попов (Работническо дело, 15 юли 1963).

По обратния път на една поляна срещу Самуиловата крепост Т. Живков каза: „Е, другари, на пленума разчистихме авгиевите обори по македонския въпрос. Голям деец е бил Г. Димитров, но по този въпрос е допуснал голяма грешка. Но не е в наш интерес сега публично да посочваме и разкриваме това. Нямаме подкрепа от братските партии. Но ще дойде и това време“ (бележки на автора Ст. Г.).

В духа на договореностите между Живков и Тито през януари 1963 г. и решенията на Мартенския пленум започват двустранни срещи. Диалогът между България и Югославия се разширява и обхваща все повече аспекти от началото на 1965 г. Още през януари 1965 г. по българска покана в София пристига съюзния секретар на външните работи на СФРЮ Коча Попович за срещи с българския министър на външните работи Иван Башев[12]. Двамата обсъждат широк кръг от проблеми, сред които централно място заемат икономическите теми. Констатира се, че икономическите връзки и сътрудничество като съседни страни са на ниско равнище. България е заинтересована от тяхното развитие, макар че български държавници и политици считат югославския път за развитие за ревизионистичен, а основните идеи, които Тито представя, за „наивни и примитивни“[13]. Насоката към икономически проблеми би позволило да се отклони вниманието от прекалено острите вече дискусии по македонския въпрос. От друга страна българското партийно и държавно ръководство очаква с разширяването на икономическите и политически връзки да окаже някакво влияние във Вардарска Македония. В тази насока има готовност да се отиде напред „във всички области на икономическите отношения.“[14]

Без съмнение мисията на К. Попович е проучвателна. За Иван Башев също е важно да разбере каква е югославската позиция не само за стопанските връзки и тяхното бъдещо развитие. Затова и двамата излагат гледните точки на своите партии и правителства по македонския въпрос. И двете страни приемат, че проблемът съществува като важна част от българо-югославските отношения. На този етап и равнище на обсъждане се приема, че трябва да продължат историческите проучвания, без да имат антибългарска и антиюгославска насоченост, и да не пречат на контактите между двете държави[15].

От 13 до 18 май 1965 г. Живко Живков води българска делегация в НР Македония, която също има проучвателен характер. При срещите скопските ръководители не повдигат въпроса за Пиринския край, явно очаквайки посещението на Тито. Ж. Живков изтъква, че интелигенцията говори на език, доста посърбен, а песните и разговорите са почти български. Тито и неговото обкръжение са постъпили доста перспективно спрямо македонците, защото са им създали език и държава сякаш да укрепят самочувствието им, че са самостоятелни[16]. Във връзка с предстоящото преброяване и паспортизация на населението, Ж. Живков счита, че в Благоевградски окръг всеки, който желае, може да се запише като македонец. Това е отговор и на поместената в бюлетина на Агенция ТАНЮГ статия от гръцкия вестник „Елефтерия“, според която в Благоевградски окръг били арестувани граждани затова, че са се определяли като македонци при подмяната на паспортите[17].

[12] АМВнР, оп. 21, а.е. 2702, л. 3-26.

[13] ЦДА, ф. 1б, оп. 34, а.е. 15, л. 39.

[14] АМВнР, оп. 21, а.е. 2702, л. 14.

[15] ЦДА, ф. 1б, оп. 51, а.е. 486, л. 1; АМВнР, оп. 21, а.е. 2907, л. 4-11.

През септември 1965 г. се провежда поредната среща между Т. Живков и Й. Б. Тито. От българска страна в делегацията участват още Г. Трайков, М. Григоров, Ж. Живков, Д. Попов, Ив. Башев и Гр. Атанасов, а в югославската делегация са включени В. Смилевски, М. Шпиляк, М. Павичевич, Др. Маркович, М. Пешич. Обсъжда се международното положение, икономическото сътрудничество между двете държави, връзките между БКП и СЮК и т.н. Както може да се очаква, подобаващо място е отделено на македонския въпрос. Тито изразява притеснението си от появата на „някакви документи“ в Пиринска Македония, според които се „сменя националността на населението“. Вероятно той има предвид подготвящото се преброяване на населението и смяната на личните документи, за което ще стане дума по-нататък[18]. Освен това според югославския ръководител Пиринският край трябва да бъде връзка между България и Югославия, а не буфер за конфликти. Какво точно се крие в това предложение, Тито не доизказва[19]. Но от по-нататъшното му изложение става ясно, че той се грижи преди всичко за единството на многонационална Югославия. Колкото повече България се въздържа да интерпретира разни събития от своята история, свързани с македонския въпрос, толкова по-добре за Югославия. „Вие трябва да разберете, че ние имаме задължения спрямо македонците“ – посочва Тито[20].

От своя страна Живков, сякаш за да свали напрежението, отначало прави едно изявление, което може да се нарече в известна

[16] АМВнР, оп. 21, а.е. 2713, л. 5.

[17] Пак там, а.е. 2755, л. 4.

[18] ЦДА, ф. 1б, оп. 8, а.е. 6561, л. 35.

[19] Архивите говорят..., т. 60, с. 305.

[20] Пак там.

степен и сервилно. Той заявява, че в България се вземат категорични мерки срещу автори, издатели и др., които публикуват материали, застрашаващи сътрудничеството между двете страни. Дава и пример с редакцията на списание „Славяни“.

За положението в Пиринския край и процесите там Живков е категоричен – самоопределението е свободно и „всеки може да се чувства по националност такъв, какъвто е... всеки може да пише такъв, какъвто се чувства.“[21] Едновременно с това той отхвърля възможността за определяне националността по административен път – „няма да ги задължаваме по административен път. И дума да не става.“ А по-нататък за успокоение на Тито и придружаващите го, Т. Живков изтъква, че смяната на паспортите не е само за Пиринския край, а за цялата страна и продължава 2-3 години.

Когато засяга Вардарска Македония, Т. Живков посочва: „Ние признаваме македонската държава в рамките на СФРЮ... Там се формира македонско национално съзнание.“[22] Наред с това признание той се стреми да остави отворена една врата за научните изследвания – „да даваме възможност на нашите учени обективно да изследват историческите факти.“ Практиката обаче потвърди, че от това иначе добро намерение не се получават положителни резултати. Защото каквито и научни изследвания да се правят в България, в Скопие и Белград те се разглеждат като териториални претенции, като намеса във вътрешните работи и т.н.

В крайна сметка са постигнати общи договорености, според които македонският въпрос да не бъде пречка в развитието на отношенията във всички други области; различията да не се превръщат във въпрос на актуалната политическа полемика между двете страни и партии; различните гледни точки да се разглеждат в спокойна атмосфера като се предостави възможност на учените, научните институти, научните форуми и издания върху основата на обективни факти да изясняват проблемите[23]. В този смисъл през следващата година е подписано споразумение между БАН и Съюзния съвет за координация на научната дейност в СФРЮ.

От изложеното становище на българската делегация става ясно, че позицията на София по македонския въпрос остава в основни линии непроменена и следва утвърдената партийна линия на Мартенския пленум. Не звучи убедително обаче твърдението на Т. Живков на съвместното заседание на ЦК на БКП и Министерския съвет на 19 октомври 1965 г., че югославското партийно и държавно ръководство е претърпяло еволюция в своите схващания. Това може би е вярно за някои оценки на управляващите в Белград за международното положение, за международното комунистическо движение и т.н. Едва ли обаче е настъпила някаква еволюция по македонския въпрос като, разбира се, изключим този въпрос да не пречи на всестранното сътрудничество между двете страни. Същината на спора остава непроменена. Освен това, както заявява Т. Живков, „постановката на дружба и сътрудничество ще реши и македонския въпрос и правилно ще го реши... Другото е изолиране на македонците, ще асимилират българите, те имат средства за това.“[24]

Практиката показва обаче, че договореностите между Живков и Тито остават едни добри пожелания. От българска страна някои политици си въобразяват, че югославяните са излъгани и ние сме в по-изгодна позиция, тъй като научните аргументи и факти са на наша страна[25]. Вместо спокоен научен тон в Югославия и по специално в СР Македония започва истинска лавина от фалшифицирани изследвания за българската история, прекроявана и нагаждана според изискванията на конюнктурната политика.

Отношенията между България и Югославия започват да се развиват успешно почти във всички области. Предпоставки за това са и редовните размени на делегации. В България последователно гостуват К. Попович, М. Тодорович, Св. В.-Темпо, Кр. Цървенковски, Е. Кардел и др. От българска страна Югославия посещават Ж. Живков, Л. Аврамов, Д. Попов, Ив. Башев, Д. Джуров и др. Подписани са: консулска конвенция, спогодба за премахване на визите, споразумение за развитие на туризма, митническа спогодба и др. На няколко места между двете държави са свързани енергийните системи, открити са 8 автобусни линии и т.н.[26] Разширява се сътрудничеството по линия на обществените организации, размяната на печатни

[21] ЦДА, оп. 1б, оп. 34, а.е. 13, л. 62.

[22] Пак там, л. 63.

[23] АМВнР, оп. 29, а.е. 3202, л. 135.

[24] АМВнР, оп. 29, а.е. 3202, л. 144.

[25] През ноември 1965 г. пред съвещание на окръжния актив Кр. Тричков, тогава първи секретар на ОК на БКП, заявява: „Ние излъгахме югославяните. Те нямат никакви аргументи да водят научни спорове“.

[26] АМВнР, оп. 29, а.е. 2797, л. 2-3.

издания и т.н. За първи път се осъществява и директна среща на български писатели с творци от СР Македония.

Въпреки тези положителни двустранни стъпки, които несъмнено улесняват в известна степен и гражданите от крайграничните райони, по македонския въпрос не може да се отбележи никакво разбирателство и намиране на допирни точки. В Югославия и особено чрез средствата за масова информация и най-вече печатът в Скопие продължава без прекъсване пропагандната кампания срещу България. Нещо повече. Появяват се автори като Боро Чушкар, които съветват „българите да се унищожат от корен“[27]. Опит за успокояване на обстановката правят министрите на външните работи Ив. Башев и М. Никезич. На среща в Белград те приемат една доста успокоителна формула за двете страни – че един такъв „сложен въпрос не може да бъде свален от дневния ред с един разговор“[28].

Върху македонския въпрос през всичките му етапи на развитие оказват влияние редица външни фактори и особено съветският фактор. През 1966 г. при срещата си с Т. Живков тогавашният съветски ръководител Л. Брежнев донася сериозно послание за въздържание от българска страна и търсене на пътища за сближение между България и Югославия. За Л. Брежнев изходна точка за посланието е сложната международна обстановка, споровете с Китай, войната във Виетнам и др. Затова „не бива да се отблъсква Югославия. Това би било в полза само на американците.“[29]

Това показва, че ръководството на СССР е готово да се сближава с Югославия и да прави компромис, без да се съобразява, че ще постави в неизгодна позиция един от най-близките си и верни съюзници – в случая България. От своя страна Т. Живков, когато разглежда отношенията с Югославия, сам си поставя ограничителни рамки. При изложението по македонския въпрос той посочва: „ние се стре-

[27] АМВнР, ап. 22, а.е. 2911, л. 1.

[28] Пак там, а.е. 2907, л. 38; АМВнР, оп. 22, а.е. 2911а, л. 2. При една от срещите си с югославския посланик Драгослав Маркович Борис Велчев посочва като антибългарски и фалшификаторски следните издания: „Балканските социалисти и македонският въпрос“ от Орде Ивановски, „Антантата и македонския въпрос 1918 г.“ от Иван Катарджиев, „Климент Охридски и неговото време“ от Драган Ташковски, „Карпош“ от Боро Чушкар и др.

[29] ЦДА, ф. 1б, оп. 34, а.е. 43, л. 60.

мим да действаме разумно, да задържим Югославия.“[30] Л. Брежнев в редица случаи при срещите си с българските партийни и държавни ръководители проявява незаинтересованост или тактично отминава с мълчание разговорите и напомнянията по македонския въпрос. Това пък дава възможност на Т. Живков да проявява маневреност.

Нов рунд от активни разговори по македонския въпрос започва в края на 1966 г., когато в Белград Т. Живков за пореден път се среща с Тито. Сякаш за да увери българския лидер, че има „трудности с македонците“, Тито пуска Кр. Цървенковски, лидер на комунистите в Македония, да направи основно изложение и да води разговорите. Впрочем оттук нататък изгрява звездата на Цървенковски и той все повече става решаваща фигура в българо-югославските отношения и един от главните говорители по македонския въпрос.

В изложението си Цървенковски акцентира върху две основни точки: СР Македония съществува независимо дали някой я признава. В Благоевградски окръг има македонско национално малцинство, което според югославската концепция трябва да бъде „мост за проникване на културата и сближаване на народите“. В отговор Т. Живков контрира със сериозни аргументи, изтъквайки, че българската страна има по-голямо основание да постави **въпроса за българите във Вардарска Македония. „Какво стана с тия българи, къде изчезнаха те, та сега няма нито един“,** пита Живков. Все пак на пленума на ЦК през октомври завършва доста предпазливо и примирително: „Не бива да даваме поводи и да разгаряме изкуствено този въпрос, тъй като това няма да бъде от наша полза“[31].

Сдържаният тон се прокарва с решение на Политбюро от началото на 1967 година. Там се казва: „Да се търси сближение на гледищата по македонския въпрос, но да не се допуска фалшифициране на историческите факти; да се признае, че в рамките на югославската федерация съществува македонска социалистическа република, но в която трябва да се дадат права на всички, които се чувстват българи; да се отхвърлят всякакви опити населението на Благоевградски окръг да се смята за някакво македонско малцинство.“ Освен това в решението се казва българските институции, организации и учреждения да не стават инициатори за влошаване на отношенията между двете държави, БАН да изработи общо становище за всички историци,

[30] ЦДА, ф. 1б, оп. 34, а.е. 43, л. 82, 83.

[31] Архивите говорят..., т. 60, с. 324.

Й. Б. Тито посреща Т. Живков на летището в Белград (1967 г.)

литературоведи и езиковеди за историята, културата и езика на Македония и на последно място да се прегледат и коригират учебниците по история, география и др.[32] Както се вижда, тук се открояват двете основни линии на българската позиция: да се защитават колкото се може повече българските национални интереси, но в същото време да не се прекъсват отношенията с Югославия, особено със СР Македония[33].

Срещата през май 1967 г. в София е от особена важност, тъй като на нея пределно ясно се очертават становищата на българската страна и ръководството на македонската република. През следващите близо 30 години това са основните тези, които двете страни отстояват или с исторически аргументи, или с пропагандни становища.

Кръсте Цървенковски смята, че отношенията ще се подобрят още повече, ако официално България признае македонската република, македонската нация и език, които според него са се развили не от 1941 или 1945 г., а много по-рано, дори още от Средновековието. Към тези искания новоизтъкнатият водач на македонизма посочва необходимостта от превеждане на македонски книги на български език и допускане на македонски научни работници до български архиви. Най-сетне той преминава към разглеждане положението в Благоевградски окръг. Колкото и учудващо да изглежда, Цървенковски поставя дискусията по правата на „македонците“ в Пиринско едва ли

[32] Архивите говорят..., т. 60, с. 120, 123.

[33] **Баев**, Йор. Българското държавно ръководство и македонският въпрос от края на 1948 г. до края на 70-те години. – Военноисторически сборник, 1994, кн.1, с. 120-123; Архивите говорят..., т. 60, с. 342.

не като основен въпрос, без който няма да има напредък в българо-югославските отношения. С това Цървенковски дава твърда заявка, че оттук нататък **македонският въпрос ще се разглежда като югославски въпрос,** по който голяма част от прерогативите са делегирани на Скопие[34].

Подходът на българската делегация се концентрира в две направления. От една страна съществува определен стремеж да не се стига до крайност в отношенията. Спорните въпроси да се обсъждат в обективен научен тон от научните среди на двете страни. Даже Т. Живков в една реплика предлага „да отворим широко вратите на България за македонска литература и в Македония за българска“[35]. Не са лишени от основание твърденията на онези културни и просветни дейци с такъв ход да се поддържа духа и самочувствието на част от населението, която може да пише и чете на български език, надявайки се България да получи влияние в македонската република. Към това са насочени и усилията на българското ръководство в икономическата област. Извеждането на македонския въпрос от сферата на политическите дискусии дава възможност на българската науката да се представи в по-благоприятна светлина, като се има предвид огромната документация и богатото архивно наследство в България. Както показва практиката, в тази насока не бяха постигнати особени положителни резултати поради безкрайната намеса на политическите среди в младата и прохождаща интелигенция в Скопие[36]. На второ място българската делегация много аргументирано и убедително защитава българската национална позиция, изработена след толкова дълги лутания, компромиси и грешки. Когато Т. Живков преминава към въпросите, които македонският гост повдига, той изтъква, че „ние признаваме съществуването на републиката“, но за българската общественост е неразбираемо „защо е необходимо да се формира и развива македонско национално съзнание на противобългарска основа... какво да кажа на Централния комитет на нашата партия, в

[34] ЦДА, ф. 1б, оп. 34, а.е. 56, л. 13; **Димитров**, Т. Македонският въпрос в българо-югославските разговори 1967 и 1970 г. Известия на държавните архиви, т. 75, с. 69, 76.

[35] ЦДА, ф. 1б, оп. 34, а.е. 56, л. 12, с. 68.

[36] Виж по-подробно: **Михов**, М. Политика в историята. Новата българска история и македонската историография 1945-2004. Велико Търново, 2006.

който над петдесет процента от членовете са македонци... в съюза на писателите от триста души над сто са македонци“[37]. Живков отива и по-нататък. На твърденията на Червенковски, че във Вардарска Македония имало свободно самоопределение и че там нямало българи, българският ръководител отново основателно поставя въпроса „какво стана с българите, които до Втората световна война се отчитаха от сръбската, турската и други статистики?“[38]. Но въпросът за Вардарска Македония се поставя някак си мимоходом, без необходимата задълбочена аргументация. Както ще се види по-нататък, този въпрос твърде рядко се поставя от българска страна.

Що се отнася до населението в Благоевградски окръг, Т. Живков отново е категоричен: „На времето в Благоевградски окръг, с решение на Централния комитет, всички бяха задължени да се пишат македонци, в това число и тогавашното партийно ръководство. Ние от гледна точка на нашите отношения вършехме това до 1956-1957 г., даже и по-късно. Това беше наложено по чисто административен път... Това население има чисто българско съзнание. Това не може да бъде временно.“[39]

Реакцията по проблемите в Благоевградски окръг и на Червенковски, и на Живков никак не е случайна. През декември 1965 г. в България, в т.ч. и в Пиринския край е извършено поредното преброяване на населението. Многобройни документи от всички населени места в Пиринския край показват, че по силата на дълбоко вътрешно убеждение населението масово и напълно доброволно определя своята българска национална принадлежност[40]. При този акт 292 664 жители на Благоевградски окръг се определят за българи или 96,7 на сто, а за македонци 1437 души, което прави около половин процент от общия брой. Това са хора, записали се като „македонци“ не по национално съзнание, а по-скоро защото са засегнати от новата власт, обидени от някакви действия на местните власти, криминални елементи, разни авантюристи, както и лица, свързани с югославските служби[41].

[37] ЦДА, ф. 1б, оп. 34, а.е. 56, л. 21, 22; **Димитров**, Т. Цит.съч., с. 75.

[38] **Димитров**, Т. Цит.съч., с. 76.

[39] Пак там, с. 80.

[40] ЦДА, ф. 1б, оп. 58, а.е. 81, л. 189.

[41] Резултати от преброяване на населението на 1.12.1965 г. С., 1967, т. 1, с. 125.

Резултатите от преброяването предизвикват тревога в Белград и Скопие, тъй като проповядваният македонизъм губи част от козовете си за защита на правата на несъществуващото „македонско малцинство“ в България и най-вече в Пиринския край. По време на разяснителната кампания скопските власти се опитват да „съживят“ остатъците от агентурната мрежа в Микрево, Подгорието, професионалното училище по селско стопанство в Разлог и др. Разпространяват се листовки, слухове за скорошно присъединяване на Пиринския край към Югославия и т.н. Именно масовия процес на отхвърляне навсякъде на насилствено наложената националност „македонци“ тревожи Червенковски.

Съгласно указанията на централните и окръжни ръководства не се допуска никакво насилие при определяне на чувствата за принадлежност – българи или македонци. Колкото и странно да изглежда такава постановка при тоталитарен режим, тя действително е спазена и изпълнена. Преброяването слага край на тригодишната бавна и последователна работа за възстановяването на историческата справедливост за населението в този край и с извършената паспортизация, както и с промяната на ред други документи се ликвидира възможността на разни доброжелатели и анализатори зад граница да се търси и афишира небългарска националност в Благоевградски окръг[42].

Срещата завършва без да са постигнати някакви договорености, нито е подписан документ. Не се стига обаче и до прекъсване на отношенията с Югославия, също и със Скопие. Българското ръководство се стреми да задълбочи икономическите връзки с Югославия чрез прякото сътрудничество в областта на химическата промишленост,черната металургия, машиностроенето, хранителната промиш-

[42] По време на преброяването през 1965 г. в Благоевградски окръг много от окръжните и местни представители на властта „си посипаха главите с пепел“ за насилствената македонизация през 1946 година. На едно събрание в Подгорието, на което присъства Борис Аврамов, секретар на Окръжния комитет, две жени с черни забрадки се обръщат към него с думите: „На времето ние дойдохме тук, защото това е България, защото винаги нашите баби и дядовци и ние се чувствахме българи; плакахме, когато ни превзеха църквата, преживяхме много беди от гръцките андарти, платихме скъп данък към гръцките власти. И какво? Дойдоха вашите агитатори през 1946 г. и ни записаха някакви македонци...“.

леност и др. Предвижда се също така свързване на транспортните мрежи на България и Македония чрез изграждане на шосейния път Кюстендил – Крива паланка и ж.п. линията Гюешево – Крива паланка[43].

Намеренията си в транспорта и инфраструктурата остават само проекти, които не се реализират нито тогава, нито по-късно. За югославското ръководство и най-вече за управляващите в Скопие е пределно ясно, че всякакво разширяване на връзките от какъвто и да е характер сериозно ще затрудни и без това насилствения начин на формиране на македонската нация и македонското национално самосъзнание.

Не след дълго на 5 и 6 юни 1967 г. българска партийно-правителствена делегация е на посещение в Белград. Наред с широкия спектър от международни и вътрешни проблеми двете делегации обсъждат и македонския въпрос. Не се забелязват някакви особени нагласи и в двете страни, въпреки че от българска страна се извършва много сериозна подготовка от страна на всички министерства, стопански обединения, културни институти. Според българската делегация проблемът е много сериозен, „представлява едно историческо наследство и не бива изкуствено да се форсира и да се търси бърз отговор“[44]. Явно разговорите не дават надежда и затова българският ръководител се изразява доста предпазливо и внимателно отклонява търсенето на решение, защото то е невъзможно. От своя страна Тито също тактично и примирително заявява, че македонският въпрос не бива да пречи на нормалните взаимоотношения между двете страни. Разбира се, това са само пожелания, в много случаи далеч от случващото се в реалността. Само през първата половина на 1967 г. в македонската република са отпечатани 47 публикации, в които се обсебва българската история, предявяват се претенции към Благоевградски окръг, задават се въпроси къде са македонците от този регион, чий е Гоце Делчев и т.н.[45].

С тази среща фактически завършва периодът от пет години, в който се подобряват отношенията между България и Югославия и се водят разговори по всички въпроси.

[43] ЦДА, ф. 1б, оп. 6, а.е. 618.

[44] АМВнР, оп. 23, а.е. 2776, л. 15, 38, 77.

[45] Пак там, оп. 25, а.е. 2831, л. 134.

Срещите и разговорите през 1962 -1967 г. не довеждат до съществени промени в позициите на двете държави по македонския въпрос. Въпреки проявената готовност от българска страна все пак да се сключи споразумение, македонската страна проявява завидна упоритост и настоятелност да се приемат техните становища, „иначе няма да се разберем“, казват те. Наред с претенциите към Пиринския край в скопските учебници се прокарва открито идеята, че българската държава и българският народ са най-опасният враг на населението в СР Македония.[46] Така се насажда едно погрешно, враждебно отношение към България, създават се и предпоставки за ограничаване на опитите от страна на българското правителство за по-тесни икономически отношения с Р Македония и за някакво влияние там.

2. Антибългарската кампания в Югославия

Към края на 1967 и началото на 1968 г. настъпва доста критичен период във отношенията между България и Югославия. Под влияние на различни, преди всичко вътрешни, но и някои международни фактори започва невиждана дотогава остра полемика, която обхваща всички сфери на живота в двете страни и прехвърля техните граници.

Като повод за влошаване на отношенията между двете страни югославяните използват тържественото честване на деветдесетгодишнината от Освобождението на България през 1878 година. В югославския печат се появяват многобройни публикации, които всъщност продължават започналата още преди това антибългарска кампания. Реакцията в Скопие е още по-остра и намира израз в две направления. От една страна, се отправя призив към учените и обществеността в другите републики на Югославия в подкрепа в борбата срещу българския печат, който бил изразител на националистическата политика на БКП и българското правителство, за „защита на македонската кауза“. Тези нападки се превръщат в абсурдни обвинения, че България едва ли не подкрепяла „реакционните сили на Балканите“, че създавала обстановка застрашаваща мира в региона. Безпомощни и лишени от аргументи да защитават неверните си научни тези, скопските учени и пропагандисти прибягват до всевъзможни

[46] АМВнР, оп. 23, а.е. 2791, л. 18.

епитети и нападки срещу българската наука и изобщо срещу България. От друга страна наред с антибългарските материали нарастват публикациите, „доказващи“ съществуването и утвърждаването на македонската нация, език и култура както в македонската република и Югославия, така и в чужбина[47].

Вместо очакваната от Скопие подкрепа от емиграцията, повечето печатни органи на българските общности в чужбина застават на обективна исторически вярна позиция. Така в септемврийския си брой от 1967 г. списание „Борба“, орган на Българския национален фронт в Канада, публикува статия от Симеон Д. Кръстев, в която се казва следното: „Глашатаите за нова нация се вдъхновяват и опиянят повече от омраза към българщината, отколкото от любов към македонците. А историята ни говори ясно и категорично, че славянското население в Македония през цялото си историческо битие е било българско и като част от българския народ е действало, творило и се борило“[48]. В „Осведомителен бюлетин“ на българското емигрантско дружество във Франция аргументирано се защитава българската народност на славянското население в Македония[49]. Още по-категорична е позицията на „Македонска трибуна“, орган на македонските патриотични организации. В публикуваните статии вестникът защитава българската народност на населението в Македония, критикува фалшификациите на агентите на сърбизма. „Бясната асимилаторска кампания в поробената македонска земя край Вардар често добива жалки и смешни размери. Скопските еничари са се скарали смъртно с най-елементарните исторически истини, но се стараят да сторят същото със съвременни азбучни истини...“ се казва в статията „Българо-...български речник“ по повод издаването на българо-македонски речник. В него е изхвърлено българското ***ъ***, а ***щ*** е заменено с ***ш*** и ***т***. Авторите са „превели“ над 5000 думи на чист български език[50].

Антибългарската кампания взема връх в обществено-политическия живот в цяла Югославия. Българското партийно и държавно ръководство търси възможности за успокоение на обстановката, но така, че да не се правят отстъпки. В този дух в едно от писмата си до Тито Т. Живков пише: „Нужно е да се уважава правото на всеки

[47] ЦДА, ф.1б, оп. 40, а.е. 230, л. 1-2.

[48] Пак там, л. 4.

[49] Пак там, л. 6.

[50] Македонска трибуна, 27 март 1969.

народ да чества светли исторически събития и дати от своето минало“[51]. Такива събития през 1968 г. има достатъчно в българската история – освен 90-годишнината от освободителната война, 65 години от гибелта на Гоце Делчев, 65 години от Илинденско-Преображенското въстание и др. България не може да се откаже от своята история в угода на измислената история на новата македонска нация. Всяко споменаване на някое събитие или личност веднага предизвиква рой от възражения и нападки срещу България и българския народ. Именно споменаването в материалите на X конгрес на ДКМС, че Илинденското въстание е връх в освободителната борба на българския народ, отприщва истерична пропагандна кампания в югославските средства за масова информация и най-вече в Скопие срещу България.

В началото на 1968 г. Кр. Червенковски изнася доклад на конференция на Съюза на македонските комунисти в Скопие. Изложеното в доклада е синтез на цялата пропагандна кампания в следните раздели: „Великобългарските политически концепции спрямо македонския народ“, „Признаването на македонската национална индивидуалност – край на всевъзможните безпокойства“, „Не можем да бъдем безразлични към фалшификациите на нашето минало“. В първия раздел се внушава на българското партийно и държавно ръководство „да следват и развиват димитровския курс по македонския въпрос“[52], който българското ръководство подложи на преоценка и направи корекции в съответствие с обективната истина и борбата на българското население в Македония. На второ място Червенковски преминава към „проблемите за третирането и правата на македонците от Пиринска Македония в НР България“. Тук той е директен – ако другата страна, т.е. България, не признае наличието на „македонско малцинство“ в Пиринска Македония, то скопските комунисти ще считат, че това са прояви на „национализъм и териториални претенции“[53], които били изразявани в печата и с други публикации. Продължавайки, скопският ръководител подчертава, че признаването на националните права на македонското население в Пиринска Македония означава, от една страна, прекратяване на „де-

[51] АМВнР, оп.27, а.е. 3257, л.10-15; **Ангелов**, В. Известия на държавните архиви, т. 87, С., 2004, с. 89.

[52] АМВнР, оп. 25, а.е. 2835, л. 15.

[53] Пак там, л. 17.

национализацията на една част от македонската нация и даване на възможност на македонското малцинство да участва в изграждането на културното единство на цялата нация“[54]. За пореден път се позовава на статистиките от преброяването в България през 1946 и 1956 г. без ни най-малко да се съобразява с факта, че до 1945 г. славянското население в географската област Македония е имало българско национално съзнание.

В последния раздел от доклада Цървенковски заявява, че те не са търсили и няма да търсят „наченките на нашата нация в Средновековието, нито пък в държавотворството на Самуил“, макар че дотогава в Скопие са излезли порядъчен брой книги именно по Средновековието и Самуил. Македонската нация била започнала да се изгражда през Възраждането. А в българските вестници и списания били публикувани статии, в които са „фалшифицирани оценки за събития с една-единствена цел – да се докаже мнимият български характер на Македония“[55].

Спираме се по-подробно на този доклад, защото очертаните тези се превръщат в дълготрайни направления в работата на партийните, държавните и обществените организации, в радиото, в телевизията, в пресата и т.н. Този подход, разбира се, не е нов. Той се прилага и преди срещите с български партийни и държавни дейци, и след тях. Но от началото на 1968 г. става ясно, че сръбският, а сега югославският македонизъм е пуснал сериозни корени и трябва да се разширява и задълбочава с всички средства. Негови носители са новите последователи на Ст. Новакович и Й. Цвиич от типа на Цървенковски, извоювали са авторитет поне в антибългарската си политика пред Тито и неговото обкръжение.

Действително след конференцията на Съюза на комунистите се дава зелена светлина в цяла Югославия и по-специално в Скопие. На широк фронт – в печата, радиото, телевизията – се отправят различни обвинения срещу България, като лайтмотивът е, че София има териториални претенции. Още през декември 1967 г. в-к „Нова Македония“ дава сигнал за нова атака[56]. Поводът е статията на академик Хр. Христов за Санстефанския договор[57]. В кампанията се

[54] АМВнР, оп. 25, а.е. 2835, л. 18.

[55] Пак там, л. 20.

[56] Нова Македония, 10, 12, 27.XII.1967.

[57] Работническо дело, 21.XII.1967.

включват вестниците „Младост“, „Комунист“, „Политика експрес“, „Борба“, „Политика“и други. С разни материали участват и някои провинциални вестници като „Народне новине“ в Ниш и др. Първенството държи официозът „Нова Македония“. Кореспондентите от София непрекъснато подгряват темата за „българските териториални претенции“[58]. Публикуват се съобщения и коментари от западния печат, който уж поддържал „безрезервно македонската кауза“[59]. Всяко голямо и дори незначително събитие в Югославия се използва за нападки срещу българската външна и вътрешна политика. Така на конгреса на „Омладината“ пак в. „Нова Македония“ подготвя обширен коментар от югославските делегати (главно от Македония) за някои кръгове в България, „които тровели младите българи с неверни исторически факти и прокламирали великобългарски претенции“[60].

Общо за 1968 г. са публикувани над 2000 различни материали с антибългарска насоченост. Някои публикации надхвърлят допустимото и общоприетото за страни, които поддържат дипломатически отношения. Така Коле Чашуле пише: „Санстефанска България е израз на най-реакционните и мракобеснически кръгове в България“[61]. Официозът на Скопие „Нова Македония“ отправя персонални нападки срещу Тодор Живков, Венелин Коцев и други български дейци, защото отричали самобитността, езика и културата на македонците[62].

Тогава печатът изцяло възприема ненаучното схващане на Драган Ташковски, според което през Средновековието населението в Македония наистина се именувало българско, но имало македонско национално съзнание?! По-късно, по време на Възраждането, се стигнало до премахването на несъответствието между форма и съдържание и географският термин „македонец“ се превръща в етнически[63]. В същия дух продължават интерпретациите за създаването на ВМОРО, нейните цели, задачи, автономията и така наречената шарловщина по време на и след Втората световна война.

[58] Нова Македония, 31 януари 1968, 21.I.1968.

[59] Нова Македония, 4, 6, и 7.II.1968.

[60] АМВнР, оп. 24, а.е. 3163, л. 2.

[61] Пак там, оп. 25, а.е. 2831, л. 139.

[62] Нова Македония, 22 януари 1968; Разгледи, г. X, бр. 7, 1968.

[63] АМВнР, оп. 25, а.е. 2831, л. 78.

Претенциите за македонско малцинство се поставят от най-различни места и фактори. Според в. „Нова Македония“ рубриката „Пирин пее“ в българската преса се използва, за да покаже, че населението в Пиринска Македония е българско. Пак според пресата и особено югославските кореспонденти София в надпревара донасят, че димитровският курс отдавна е забравен и че в Пиринския край нямало училища на матерен език, липсвал национален театър, книжарница на македонски език, книгопечатница и т.н. В уводна статия в „Нова Македония“ се казва, че „без признаване съществуването на македонския народ, признато по времето на Г. Димитров, не може да има положително развитие на отношенията между България и Югославия.“[64] От своя страна кореспондентът на вестника в София Д. Малевски е още по-категоричен, заявявайки: „Не може да има никакво сработване, ако на македонската народност в България и Гърция не ú се признаят всички права, които е длъжна да почита всяка държава.“[65]

В друга редакционна статия същият вестник заклеймява България за „грубата и открита денационализаторска политика, която се върши върху населението в Пиринска Македония“[66]. В кампанията се включват Никола Минчев, Густав Влахов, Михайло Апостолски и други. Г. Влахов се опитва да внуши на „югославската общественост“, че България имала териториални аспирации, отправяла клевети и закани по адрес териториалната цялост на СФРЮ[67]. Според М. Апостолски „българското правителство трябва да върне всички права на македонците, които живеят в Пиринска Македония, над които се върши денационализация. Ние трябва да посочим пред Европа, че на Балканите се върши тежка денационализация.“[68]

От приведените в печата статии, изявления на публични места и декларации може определено да се каже, че се утвърждава мнението за Вардарска Македония като единствената свободна част на Македония и е нейно право е да се грижи за населението в Егейска и Пиринска Македония като македонско по националност. По-нататъшната цел вече е събуждането на химерата от времето и края на

[64] Нова Македония, 30 юли 1968 г.

[65] Нова Македония, 4 август 1968.

[66] Нова Македония, 28 август 1968.

[67] АМВнР, оп. 25, а.е. 2835, л. 46.

[68] Пак там, а.е. 2831, л. 84.

Втората световна война за обединение на Македония в рамките на Югославия. Едновременно с това става ясно, че е израсло ново поколение храненици на югославския македонизъм, което с още по-голяма сила се опитва да наложи и провежда антибългарска политика[69].

За българското партийно и държавно ръководство, колкото и неприятно да изглежда на практика, се получава така, че възелът на противоречията се оказва Пиринският край. Постепенно проблемът за Вардарска Македония, положението на българското население там по време на острата дискусия отпада и почти не се споменава.

Връх на антибългарската кампания е по време на чехословашките събития и навлизането на войските на Варшавския договор в тази страна. Югославското ръководство обявява частична мобилизация и маневри на територията на цялата федерация. На фона на изострената обстановка в-к „Земеделско знаме“ и „Нова Македония“ разменят остри полемични статии. Военната истерия се подклажда от редица публикации в Скопие като „Корените на великобългарският шовинизъм против Соц. република Македония“, от необосновани нападки от Кр. Цървенковски на V конгрес на Съюза на комунистите в Македония срещу България и особено за т.нар. асимилация на македонците в Пиринско[70].

Разбира се, антибългарската кампания не минава гладко и безболезнено в самата македонска република. Забелязват се признаци на сериозна съпротива. В края на 1968 г. Струга осъмва в блокада. Причината са разпространени позиви, в които се казва: „Време е да застанем като един срещу сърбизацията на българите в Струга и и другите части на Вардарска Македония, да се откажем от изучава-

[69] На конгреса на Омладината през 1968 г. от България е поканена и присъства младежка делегация в състав: Кр. Василчев, секретар на ЦК на ДКМС, Атанас Ивановски, завеждащ отдел в ЦК, и Стоян Германов, секретар на окръжния комитет на ДКМС в Благоевград. Делегацията е посрещната и съпроводена с подчертана подозрителност, навсякъде бяхме съпровождани от „любезни преводачи“. Поради неприятелската атмосфера на конгреса срещу България и непрекъснатото следене и наблюдение, поискахме среща с централното ръководство на младежкия съюз на Югославия. Още в началото югославските представители, придържайки се към шумната антибългарска кампания, отправиха остри нападки срещу България и нейното ръководство. При това положение разговорите бяха прекъснати и делегацията напусна конгреса и Югославия.

[70] АМВнР, оп. 25, а.е. 2835, л. 10.

нето на лъжливата история...“ Арестувани са повече от 50 граждани, други са уволнени от работа, но разкрития не са направени. Властите преследват ученици и студенти, отнемат стипендиите им[71]. За „неразбиране от отделни хора и съпротива“ говори и самият Червенковски в началото на годината[72].

Както съобщава „Македонска трибуна“, във Вардарска Македония се наблюдава нов етап на съпротива срещу титовизма. Младежът Драги Саздов от Тиквешко е убит от засада, заради изявеното си българско национално самосъзнание. Подобна участ постига и Митко Шалев от с. Подреж, Радовишко.

Целта на антибългарската кампания, както личи от целия преглед на публикации и изявления по разни поводи, е да се укрепи и задълбочи процеса на формиране на македонско национално самосъзнание в СР Македония и, колкото е възможно, да се обърне внимание на цялата югославска общественост. Мнозина от скопските функционери са заели високи постове в Белград и те трябва с изявления и други начини да покажат верността си към югославския македонизъм. Освен това трябва да се ликвидират всякакви колебания сред интелигенцията по въпроса за македонската нация. Според една част от тази интелигенция, ако македонската нация е отпреди Първата световна война, то за македонци трябва да се обявят такива личности като Димитър Благоев, Георги Димитров и др. Ако се приеме, че е създадена след Втората световна война, то тя остава без история и нейното минало е свързано с България. Около тези мнения се формират две течения: едно крайно, което не иска никакви отношения с България, и другото – по-либерално – отношенията да се върнат към договореностите между Тито и Живков от 1963 и 1965 година.

3. Българският отговор

В хода на острата полемична конфронтация на 12 март 1968 г. ръководството в София приема „Мероприятия по изпълнение решенията на Политбюро по македонския въпрос“. Решенията дават възможност в България да се разгърне една по-смислена и по-организирана работа сред българските учени, които насочват своите из-

[71] Македонска трибуна, бр. 431, 15 май 1968.

[72] АМВнР, оп. 25, а.е. 2835, л. 17.

следвания по миналото на Македония[73]. Публикувани са редица статии монографии, студии, осигурява се участие на български учени в редица международни и национални конференции, симпозиуми, кръгли маси и т.н. Между издадените трудове е и широко известната брошура на БАН „Македонският въпрос. Историко-политическа справка“, в тираж 100 000[74].

Въпреки това българската страна е доста въздържана и се стреми колкото е възможно да не се включва във вестникарската полемика. Българското правителство се стреми да не усложнява отношенията, но и да не остава без отговор претенциите на югославската страна. Предприети са редица мерки за прекратяване на антибългарската кампания. На 2 февруари правителството прави официално изявление. На 16 март и на 11 април в разговори с посланика и с временно управляващия югославското посолство в София е заявено, че България не желае да превръща македонския въпрос от въпрос научен, исторически, в тема на актуалната политика. Този въпрос, според българската позиция, трябва да се обсъжда „по научен път, с научни средства и форми да се търси истината“. Последват дипломатически срещи. Министър Иван Башев се среща с посланика на Югославия К. Мильовски и му заявява: „Ние дълго време спирахме да излизат статии на наши историци, но и за нас понякога е трудно да намерим морални съображения, за да попречим на нашите историци и журналисти да пишат.“[75] Още няколко пъти министърът на външните работи на България обяснява, че България не е заплаха за суверенитета на Югославия, независимо, че още в началото на 1968 г. правителството е направило официално изявление, а на 28 септември същата година чрез БТА излиза с публична декларация, че няма териториални претенции към СФРЮ.

Въпреки голямата въздържаност от българска страна антибългарската кампания не остава без отговор. Официозът „Работни-

[73] ЦДА, ф. 1б, оп. 35, а.е. 127, л. 16-23.

[74] Брошурата се разпространява в СР Македония по различни канали, включително и на крайграничните събори. Поради големия интерес от различни слоеве на населението в много селища македонските власти се принуждават да я „преведат“ на „македонски език“ и да я публикуват във в-к „Нова Македония“, като добавят твърде оскърбителни коментари по адрес на България.

[75] АМВнР, оп. 25, а.е. 2831, л. 240.

ческо дело“ публикува статията „Не хвърляйте бумеранга, той се връща“[76], а „Пиринско дело“ посвещава на същите проблеми статията „Кой изопачава истината“[77]. Независимо от острата полемика, в периодични издания се публикуват научни статии, организират се и се провеждат научни прояви за събития, дати и личности от новата българска история. Така за известно време вниманието е насочено изкуствено към измисления проблем за заплахата от страна на България за суверенитета на Югославия, докато всички останали въпроси са изместени или временно забравени.

Централните партийни и държавни органи в София предприемат сериозни мерки в областта на науката за изясняване на някои аспекти за историческата същност на македонския въпрос. През този период излизат книгите на Д. Кьосев и Хр. Христов „Освобождението на България 1878-1968“, В. Божинов „Борбата на българския народ за национално освобождение и единство“, Йор. Заимов „Най-старите заселища на българските славяни в балканските земи“, П. Тивчев – рецензия за сборника „Етногенезис и културно наследство на българския народ“, Ст. Жерев – статия в списание „Български език“: „Творчеството на К. Миладинов от гледище на историята на българския книжовен език“, рецензия на А. Райкова за книгата „Илинденското въстание“, статия в списание „Славяни“ от Г. В. Димитров „БКП и революционното движение в Благоевградски окръг 1923-1925 г.“, статия за Гоце Делчев от Н. Тодоров в сп. „Известия на БАН“ и много други. Всички тези издания са издържани в научен стил и са напълно в духа на настроенията и исканията на българската научна и културна общественост.

Антибългарската кампания продължава и през следващата 1969 година. В нея се включва нова вълна титови храненици. Най-отявлен българофоб е Иван Катарджиев, тогава министър на културата в Скопие, следват го Данчо Зографски, Димитър Митрев, Наум Пейов, отново М. Апостолски, Д. Малевски, които в надпревара анатемосват „великобългарския окупатор“ и възхваляват димитровския курс. Изобщо някои политици и историци в Скопие се вживяват в някакви роли и си присвояват правото на единствени и най-компетентни познавачи на историята на българския народ.

[76] Работническо дело, 21 август 1968.

[77] Пиринско дело, 10 август 1968.

Политизираната дискусия достига доста драматични размери. Между 23 април и 27 май 1969 г. се разменят дипломатически ноти. Все повече и двете страни се убеждават, че ескалацията на напрежението не е от полза за никого. През есента на 1969 г. Ив. Башев е на посещение в Москва. А. Громико, външен министър на СССР, посещава Белград. СФРЮ има нов посланик в София. На мястото на Кирил Мильовски е изпратен Анте Дрындич. Правят се постъпки за среща на държавно равнище – министри на външните работи. Преди срещата в югославската скупщина се водят дебати за българо-югославските отношения. Един от главните въпроси е за отношението на България към македонската нация. Мнозина обаче разглеждат македонския въпрос твърде опростено – България не признава македонската нация и следователно има териториални претенции към СР Македония, която е част от Югославия.

В края на септември 1969 г. в разговор между Иван Башев и Мирко Тепавац в Ню Йорк се договаря среща на високо равнище през декември с.г.[78] Няколко месеца преди това се забелязва промяна във външната политика на Югославия. Острият тон в известна степен стихва, грубите нападки срещу България се избягват. Според някои изявления на Тито македонците трябва да бъдат по-умерени. Отговорни югославски фактори изразяват готовност да нормализират отношенията със страните от социалистическия лагер, в това число и с България. Това, разбира се, не изключва изцяло вестникарските публикации.

Срещата се провежда от 8 до 12 декември 1969 г., като на един по-късен етап в разговорите се включват Тито и Цървенковски. На Ив. Башев е възложена задачата да нормализира отношенията между двете страни. С оглед на това не се предвижда обсъждане на македонския въпрос. Двамата министри трябва да декларират, че страните им нямат териториални претенции, а пресата да създаде необходимата приятелска атмосфера. Намеренията на българското правителство са да се обсъждат редица проблеми от икономически и културен характер и тяхното разширяване и задълбочаване. Това е българската позиция, която Ив. Башев трябва да отстоява за срещата.

Въпреки постигнатата предварителна договореност по време на разговорите югославските ръководители поставят на разглеждане най-спорните аспекти на македонския въпрос. Те излизат с нова

[78] АМВнР, оп. 25, а.е. 2831, л. 21.

теза, според която македонският въпрос не съществувал, тъй като бил решен. Съществувал само въпроса за отношението към македонската нация и нейното признаване. Честването на събития и дати от българската история създавало у тях в Югославия и по-специално в Скопие впечатлението, че София отрича македонската нация и проявява определени териториални претенции. Това, разбира се, не е нещо ново. Новото е, че се извежда на преден план.

На второ място югославският външен министър повдига въпроса за Пиринския край в България, за признаването от българска страна наличието на македонско малцинство. В различията по този въпрос те виждали източник на постоянни затруднения в отношенията между двете страни[79].

Така още в началото се вижда, че югославската страна няма кой знае какъв интерес да дискутира икономически, културни и други аспекти от отношенията между двете страни. И естествено българската страна в лицето на министър Ив. Башев е принудена да заеме съответната позиция. Според това становище за България македонският въпрос е историческо наследство. Той не е актуален за българската външна политика. В редица официални изявления българското правителство признава Югославия такава, каквото е в момента с всичките ú републики, в това число и СР Македония. От тази гледна точка, посочва Ив. Башев, не е ясно какви териториални претенции предявява България и за каква намеса във вътрешните работи на Югославия може да се говори.

По повдигнатия въпрос за македонското национално малцинство в България отговорът е категоричен. България не признава друга славянска етническа група освен българската. В този дух още през март 1969 г. в едно от писмата си до Тито Живков отбелязва: „Не можем да приемем и намесата в нашите вътрешни работи, опитите да ни се наложат претенции за съществуване и признаване на „македонско малцинство“ в България. Въпросът за националната принадлежност на един или друг гражданин на НР България се решава не от партийните и административни органи в страната, а още по-малко – от органи извън страната. Излишно е да подчертавам, че това отношение няма да даде очакваният резултат, няма да доведе до

79 АМВнР, оп. 25, а.е. 283, л. 4-27.

появата на ново малцинство.“[80] Придържайки се към горните указания, Башев изтъква, че това е въпрос, по който българските партийни и държавни органи смятат да не водят разговори.

Това наистина е една достойна позиция, но доколко българските представители ще се придържат към нея, ще се види от срещите и разговорите през 70-те и началото на 80-те години. Освен това, когато се говори за македонска нация и този въпрос се поставя от югославската страна, трябва да се говори и за неговия исторически аспект. Не може и не бива да се пише произволно, така както се прави в Скопие и изобщо в Югославия, да се засягат най-съкровените чувства на българския народ, да се лишава от една значителна част от своята история. Засягайки този въпрос, Ив. Башев посочва и необходимостта от отговор – къде изчезнаха стотиците хиляди българи във Вардарска Македония, защо не се дава възможност на тези граждани на СР Македония, които безспорно имат българско самосъзнание, да го изявяват свободно. Населението трябва да има право свободно да изяви своята национална принадлежност. Непрестанен източник на напрежение, според Башев, са опитите за създаване на македонска нация на територията на СФРЮ и извън нейните граници, тази политика е експанзивна и включва територия и население от други държави и най-вече от България.

Спрях се подробно на тази среща, защото тя е показателна в две направления. От една страна от разговорите става ясно колко безсмислено е българските представители при разговорите да настояват и да търсят сближаване на гледните точки по македонския въпрос. Разделителните линии са толкова сериозни, че е почти невъзможно да се преодолеят. Югославската страна при разговори извежда на преден план само две алтернативи – или признаване на малцинство в Пиринска Македония, или че македонският въпрос е решен. А въпросът за положението на българите във Вардарска Македония все повече се измества и ловко се изхвърля от всякакъв дневен ред. По всичко изглежда, че оттук нататък преговорите с България ще бъдат напълно проформа, защото югославските искания винаги ще са неизпълними.

80 **Ангелов**, В. Македонският въпрос в българо-югославските отношения според проведените разговори и разменени послания между Т. Живков и Йосип Броз Тито. Известия на държавните архиви, т. 87, 2004, с. 84.

От друга страна е ясно, че българското партийно и държавно ръководство няма никакво намерение да се връща към порочната политика от периода 1945– 1948 година. Голяма слабост за целия период на преговорите до 1970 г. е, че българските представители допускат да се обсъжда статута на Пиринския край и националността на населението тук, след като са превъзмогнати всички действия на административен натиск на властите срещу собственото си население за промяна на неговата националност в угода на друга държава или някакви интернационални и класови клаузи.

Единната и непроменена позиция на българското ръководство е изразена на Окръжната отчетно-изборна конференция на БКП в Благоевград, състояла се на 28 и 29 март 1969 г. В словото си представителят на ЦК на БКП и правителството Станко Тодоров разкрива какви са целите на политиката, провеждана от Белград и най-вече от Скопие: да асимилират всички българи от Македония, където и да се намират те, в това число и в Благоевградски окръг, да създадат в Пиринския край антибългарски гнезда; без да се съобразяват с волята и желанието на населението от тази част на България, да поставят въпроса за някаква автономия; отново да се въвежда изкуствения, силно сърбизиран македонски език[81]. Освен това за първи път висш представител на българското държавно ръководство обобщава извършеното в окръга по неговото социално-икономическо развитие, което създава съвсем друга обстановка.

При тези условия скопското ръководство вижда, че губи всякакво влияние и надежди да възстанови някогашното си положение да изпраща свои агенти и емисари в Пиринския край. Те не могат да разчитат на нови и на повторение на старите грешки на българската управляваща партия, въпреки че скопската пропаганда намира поддръжници сред отделни личности в окръга[82]. В материалите на тази конференция се огласява събраната информация от различни проучвания, че населението от този край не желае никаква автономия, бленувана и раздухвана с разни лозунги от Скопие. За това задачата в бъдеще е да не се позволява фалшифициране на българската история, да не се спекулира с идеалите на революционното движение в

[81] ЦДА, ф. 1б, оп. 39, а.е. 352, л. 43.
[82] Пак там, л. 44.

Македония, както и недопускане създаването на антибългарски настроения сред населението[83].

Непосредствено след завършване на разговорите между М. Тепавац и Ив. Башев, въпреки постигнатата договореност да продължат усилията за създаване на по-благоприятна атмосфера, започва нова и добре обмислена акция на Югославия срещу България и срещу нейното правителство. Още на 22 декември 1969 г. председателят на Съюзния изпълнителен съвет Митя Рибичич в интервю пред скопския официоз отправя предупреждения към българското партийно и държавно ръководство, че те не разбират историческия процес, при който се е формирала СР Македония[84]. На следващия ден агенция „ТАНЮГ“ почти в ултимативен тон заявява: „Няма причини да се правят изключения или прецеденти, когато става въпрос за положението на македонското малцинство в България“. На 25 декември М. Тепавац пред Съюзя на Скупщината в същия тон посочва, че българското ръководство отстъпва от т.нар. димитровски курс и „не може да има друго тълкуване на македонската етническа група в България.“

В началото на 1970 г. антибългарската кампания отново придобива изненадващо големи размери. На 6 януари на първата конференция на Съюза на комунистите в Македония са отправени остри нападки срещу България от Ангел Чемерски, Кр. Цървенковски, Коле Чашуле, Димитър Митрев и др., чиито речи са публикувани и в централните югославски вестници „Борба“, „Политика“, списание „Комунист“, излъчени са и по радиостанциите. В-к „Народна армия“ излиза с два подлистника, в които се представят мемоарите на М. Апостолски, където той отправя клевети срещу отечественофронтовската българска армия и изобщо срещу България. Списание „НИН“ публикува снимки, „доказващи зверствата“ на българската армия. А в-к „Нова Македония“ започва серия от статии с общото заглавие „Македонското освободително дело на българска почва“, в които отново се представят в невярна светлина политиката и действията на Българската комунистическа партия и държавните органи на България[85]. В редакционна статия на в-к „Борба“ позици-

[83] ЦДА, ф. 1б, оп. 39, а.е. 352, л. 44.
[84] Нова Македония, 22 декември 1969.
[85] Нова Македония, 16 януари 1970.

ята на България по македонския въпрос се сравнява с шовинизма на гръцката хунта по това време.

Пропагандната кампания в Югославия и по-специално в СР Македония има определени политически цели, от които най-важната е да се всява страх в югославските народи от мнимите териториални претенции от страна на България. Друга цел е да се притъпява недоволството от бруталната политика на дебългаризация на населението във Вардарска Македония. По това време още повече се усилват преследванията за изявено българско национално самосъзнание. В началото на 1970 г. Тодор и Плиска Манасиева (баща и дъщеря) са арестувани и осъдени за манифестация на българско народностно чувство. Пред съда в Щип Плиска заявява: „Моето престъпление е, че съм българка. Затова с гордост ще понеса всяка присъда за това ми убеждение.“ Твърде показателен е отказът на именития наш певец Борис Христов да изпълни ролята на Самуил като „македонски цар“ в операта „Самуил“. „Господин Македонски, получих програмата на „ВАШИЯ цар“ Самуил за скопската сцена. Защо ми я изпратихте обаче не можах да разбера, като Вие знаете отдавна моето мнение, което е мнение и на всеки българин. Тягостно впечатление ми направи предговора на Д. Ташковски, който е пълен с нелепи съждения и с изопачавания на исторически истини, които не могат да не направят впечатление дори на невежи хора.

Вие знаете, че моят род произхожда от този край на България, в който Вий живеете и който се нарича Македония, която е била и ще бъде център на най-здравия български дух, така както цар Самуил е бил и ще остане в световната история цар Болгарский.“[86] Борис Христов никога не прекъсва връзките си с родния си край, със своите близки, роднини, носи в себе си духа на страдалческия македонски българин и с тези синтезирани мисли изразява настроението на онази част от младото поколение, което не се поддава на югомакедонизацията.

Особено грубо и предизвикателно е отношението към български граждани, посетили по различни поводи СР Македония. Извършва се от органите на властта тенденциозна агитация срещу България, прилагат се дискриминационни мерки – глоби за уж някакви нарушения на обществения ред, отнемане на редовни документи и

[86] **Каранджулов**, Г. Борис Христов и Македония. – Македонски преглед, кн. 1, 2009, с. 71-77.

т.н. В края на 1970 г. естрадният състав от гр. Петрич е посрещнат много добре от населението на градчето Гевгели. Но целият състав е изгонен, защото „водел великобългарска пропаганда“. На 31 юли с.г. представители на отдел „Наука и култура“ от Благоевград са подлагани на обидни проверки, навсякъде екскурзоводите вмъквали в своите изложения ненавист срещу България. На 1 август 1971 г. пак представители на културните среди от Благоевград Георги Попов и Тинка Тасева безпричинно са подлагани на разпит от органите на УДБ в Охрид[87]. Граждани от СР Македония се инструктират какви разговори да водят с населението в Благоевградски окръг, а не рядко е предлагано да станат и агенти и да събират различна информация, която да предават на югославските служби.

Антибългарска кампания има връзка и с предстоящата среща на високо равнище, както се вижда от размяната на писма между Т. Живков и Й. Б. Тито през 1969 и 1970 година. До провеждането на срещата ръководството на Югославия като цяло и особено югомакедонистите в Скопие непрекъснато нажежават атмосферата с цел да се принуди българската страна за отстъпки по македонския въпрос. По всичко личи, че ръководството на Югославия използва и вероятно и в бъдеще ще използва всички средства, за да представи българската политика пред международната общественост изопачено и тенденциозно с необосновани оценки, дезинформации, клевети и обиди[88]. В същото време, както пише в едно от писмата си Живков до Тито, българското ръководство, българските научни и обществени организации запазват мълчание и „ние не смятаме да отговаряме на тази кампания.“ Такава е била договорността между двамата лидери, която за съжаление се спазва само от българската страна. Югославяните може би се окуражават за своята настъпателност, защото не винаги срещат решителен отпор от българските компетентни управленски органи.

Анализът на антибългарските прояви и мълчанието от българска страна с наивната вяра и надежда, че така ще се създаде поблагоприятна атмосфера за нормализиране на отношенията между НРБ и СФРЮ, както ще видим по-нататък, довежда до обратни резултати. Липсата на адекватен отговор все повече започва да се схваща не като грижа за създаване на добросъседски отношения, а

[87] ЦДА, ф. 1б, оп. 40, а.е. 385, л. 2-4.

[88] **Ангелов**, Ст. Цит.съч, с. 84.

по-скоро като слабост на българските становища по македонския въпрос и липса на аргументи в тяхна защита.

Отношенията между България и Югославия и през 1970 г. не се развиват в духа на прогласените рамки от двете страни. Още по-скромни са отношенията със СР Македония. Като цяло югославските представители се опитват да принудят България да признае и създадения изкуствен „македонски език“, за който българската общественост и особено населението в Пиринския край още през 1947 г. го определя като силно сърбизиран и трудно приемлив за учениците, интелигенцията и обикновените хора. Общо взето, тази кампания, независимо от сериозния натиск и множеството насрещни предложения, завършва с неуспех. Така пропада документът за стопанско сътрудничество на 27 юни 1970 г. в София. Същата съдба постигат и подготвените документи за сътрудничество в областта на радиото и телевизията поради изричното настояване на югославската страна документите да се подписват само на „македонски“, а не на официалния за Югославия сърбохърватски език. Известен стимул и подкрепа югославяните получават от съветските ръководители А. Косигин и Н. Подгорни, които им обещават ненамеса във вътрешните работи и неприкосновеност на установените държавни граници. Това индиректно укрепва техните позиции пред България.

Есента на 1970 г. е изпълнена с нови и интересни събития. В едно от писмата си до Тито Т. Живков от името на ЦК на БКП предлага да се сключи договор за дружба и сътрудничество между НРБ и СФРЮ[89], както и декларация за отказ от териториални претенции. След дълги разяснения на югославското становище по македонския въпрос Тито отговаря твърде уклончиво. „Вашите предложения да се подпишат някои съвместни документи биха могли да бъдат предмет на разглеждане по време на подготовката на срещата през есента на 1970 г.“[90]

След продължителни уточнения срещата на двете делегации, ръководени от Т. Живков и Велко Влахович от югославска страна, се провежда на 9 и 10 ноември 1970 г. Разговорите не бележат никакъв напредък. На 18 ноември 1970 г. пред Скупщината Тито заявява: „Югославия има добри отношения със съседите с изключение на България.“[91]

[89] АМВнР, оп. 27, а.е. 3257, л. 10-15.

[90] Пак там, л. 22.

4. Промени в Благоевградски окръг

Както се вижда от изложеното дотук, Благоевградски окръг присъства във всички срещи и разговори, нерядко се озовава като някаква изключителна новина в средствата за масова информация. Тук са насочени усилията на Белград и Скопие за влияние, за създаване на свои опорни точки и разпространяване на тенденциозни слухове. При различни посещения тук за някои събития българските партийни и държавни ръководители правят важни изявления.

Ефективните мерки на партийните и държавните органи променят социално-икономическото и политическото развитие на окръга. В резултат на постановленията от 1956, 1962 г. и особено решението на ЦК на БКП №315 от 2 декември 1963 г. в Благоевградски окръг работят 90 предприятия, от които 21 са новопостроени. Между тях са: текстилният комбинат и завода за високоговорители в Благоевград, консервната фабрика в Петрич, заводът за дрожди в Разлог, заводът за резервни части в Якоруда, заводът за вита мебел в Банско, заводът за пасмантерия в Гоце Делчев, 2 водноелектрически централи от каскадата „Сандански Бистрица“ и др. В строеж са завод за разходомери в Петрич, завод за релета в с. Баня и др. Селското и горското стопанство са организирани в 28 кооперативни стопанства, 6 ДЗС, три ДГЗС и шест МТ станции. Образователното дело в окръга е съсредоточено в 392 учебни заведения с 63 252 ученици и 3 800 учители. Значителни промени са осъществени в областта на инфраструктурата, културното развитие и т.н. Повишава се жизненото равнище на населението в окръга[92].

Предприети са някои мерки в Благоевградски окръг за разясняване сред населението на проблемите в периода непосредствено след 9 септември 1944 година. От 1963 до 1970 г. се извършва огромна работа по изясняване различните аспекти на македонския въпрос; преодоляват се допуснатите грешки от 1946 г. с преброяването в

[91] **Требст**, Ст. Бугаро-югословенската контраверза за Македонија 1967-1982. Скопје, 1997, с. 150 и сл.

[92] Години на победи и възход. С., 1969, с. 17, 29, 48.

Борис Аврамов – член на ЦК на БКП, приветства кооператорите от с. Лешница (Сандански) по повод 20 години от основаване на ТКЗС в селото, 1968 г.

1965 г. Тъй като исторически и с всякакви други връзки Пиринският край е свързан с Вардарска Македония, където се създава македонската република и затова с пълна сила стои въпросът как и с какви средства ще се поддържа някакво влияние там или процесите ще бъдат оставени да се развиват в посока към по-нататъшна дебългаризация на населението в СР Македония. Редица въпроси възникват и във връзка с изпълнение решенията на Мартенския пленум на ЦК на БКП от 1963 г. Освен това по много канали се получава информация за провокации от страна на македонските власти към български граждани, посещаващи СР Македония, както и поведението на македонски граждани, които се опитват да агитират за откъсване на окръга от България или за негова автономия, или пък опити за вербовка на български граждани. Всички тези въпроси са повдигани и дискутирани на многобройните срещи и семинари с интелигенцията, учители, културни дейци, директори на училища, ученически организации и др. В началото на 1970 г. Домът за политическа просвета при Окръжния комитет на БКП започва да издава информационен бюлетин. В него се публикуват главно материали от югославския,

българския и чуждестранния печат за положението в Югославия и по-специално в СР Македония – икономическо състояние, фалшификации за събития и личности, преследване на граждани с българско национално съзнание, съдебни процеси, провокации срещу български граждани, посещаващи СР Македония и др.[93]

По инициатива на местни интелектуалци е направено предложение за издаване на научно-популярна литература. Инициативата среща подкрепа от ръководните органи и с решение на Окръжния комитет на БКП в Благоевград от 25 май 1970 г. е одобрено издание като научно-популярна библиотека за историко-политически знания. След консултации и съгласуване между Дома за политическа просвета, Окръжният исторически музей и Българското историческо дружество се конструира редакционна колегия в състав от 5 души – к.и.н. Георги В. Димитров, Стоян Германов, Йордан Ванчев, Илия Йовков и Боян Ненов. Уточнено е финансирането на изданията от Окръжния народен съвет. Приета е издателска програма за 1970 г. с 12 заглавия за първата и 12 за втората година. Издадени са разработки във вид на брошури по темите: „Българската народност и нация в миналото“, „Създаване, характер и дейност на ВМОРО“, „Кресненско-Разложкото въстание 1878 г.“, „Руско-Турската освободителна война“, „Становище и политика на БКП по македонския въпрос“, „Праведник с кама в пояса“ (за живота и революционната дейност на Гоце Делчев), „Български учени за XIII конгрес на историческите науки в Москва“, „История или груб фалшификат“ и др. Брошурите се изпращат до училища, читалища, предприятия, общински и първични организации на БКП, ОФ, ДКМС, профсъюзи и др. Широко се използват от лектори и докладчици, когато се разяснява същността на македонския въпрос.

Във връзка с политиката по македонския въпрос през октомври 1970 г. се организира специален семинар с представители на ученическите организации от първите курсове на техникумите, професионално-техническите училища и политехническите гимназии. Двудневен лекционен курс се провежда с директорите на училищата, преподавателите по история и български език и литература. Лектори на курса са известни български учени като акад. Д. Косев, проф. Н. Генчев, проф. Стр. Димитров, проф. Л. Панайотов, проф. С. Дамянов и др.

[93] Необработен личен архив на автора.

Твърде благоприятно за окръга се отразява разпространението и разясняването на материалите около участието на българската делегация от учени-историци на XIII конгрес на историческите науки в Москва през август 1970 г. Известните български учени Д. Косев, Хр. Христов, Д. Ангелов, Ив. Дуйчев, М. Йонов, Стр. Димитров, С. Дамянов и десетки други изнасят доклади и съобщения в защита на научните тези от историята на българския народ и неговото бъдеще в съвременния свят[94]. Всичко това става сериозен стимул за пропагандиране на научната истина по македонския въпрос сред младото поколение.

Българската академия на науките започва да издава поредицата „Българското историческо наследство“. Публикувани са позабравени или отречени от предния период на македонизацията книги на автори като Васил Златарски, Петър Ников, Михаил Арнаудов, Христо Силянов, Васил Кънчов, Йордан Иванов и много други. Особена тежест на научните изследвания придава авторитетния сборник „Документи и материали за историята на българския народ“, публикуван на английски, френски, руски, немски и български език. Книгата е оценена от редица чуждестранни учени като фундаментален научен труд, който разкрива историческата истина за историята на българския народ от най-древни времена до съвременността.

Наред с тези прояви в окръга, които не са изключение от общата политика в страната, специално внимание се обръща и на разширяване връзките и контактите със СР Македония – посещения на културни делегации, спортни групи, театри, ансамбли и т.н. Сериозни анализи от различни институции в окръга препоръчват активно участие на български учени в различни симпозиуми, организирани в Югославия и в Европа, по история, фолклор, изкуство, език и др. Така може да се дава научен отпор на македонистките възгледи на югославските учени, както и да се запознава европейската научна общност с българските становища. В тази връзка започва да се обмисля сериозно и въпросът за радиотелевизионно покритие на населените места в Благоевградски окръг.

Вместо разширяване на сътрудничеството и контактите, новата македонска република се включва и даже става инициатор в поредната националистическа кампания, която между впрочем не е

[94] Вж по-подробно: **Петров**, М. Български учени на XIII международен конгрес на историческите науки в Москва. Благоевград, 1970.

спирала независимо от зигзагите и приливите и отливите в отношенията между България и Югославия. Антибългарската кампания се насочва в три направления. На преден план по това време излиза обработката на български граждани, посетили СР Македония на гости на свои близки и роднини, а също и като туристи. По данни на югославския печат броят на българските граждани, посетили СРФ Югославия, е нараснал от 3 362 през 1970 на 6288 в 1971 година. Почти през целия им престой с тях се водят разговори, които преминават границата на гостоприемството и се превръщат в клеветническа кампания.

Изострените отношения дават отражение и върху крайграничните събори. Както показват редица случаи, граждани на СР Македония, които посещават нашата страна, внимателно се подбират и инструктират да водят пропаганда срещу България и да събуждат „македонско национално съзнание“ сред населението в Благоевградски окръг. Макар завоалирано и не така директно, антибългарска пропаганда се води и на самите събори, като се започне с текстовете на официалните речи, които от югославска страна непрекъснато се променят или се поставят някакви трудно изпълними условия, нарушаващи характера на съборите, за да се стигне до песните с добавено съдържание[95].

Още на другия ден присъстващите журналисти от Македония започват да разпространяват по пресата и по радиото измислици и клевети за събора в Сандански, като набеждават българската част от комисията, че създавала трудности, нарочно забавила началото на събора с 1 час и т.н. Всъщност е точно обратното. Югославските представители поставят все нови и нови неоснователни претенции. В-к „Нова Македония“ например изразява недоволство, че в гр. Сандански са поставени портрети на българските възрожденци братя Миладинови, Левски, Ботев, Каравелов, както и дейци от по-ново

[95] В българската комисия за събора в гр. Сандански се получи информация, че вечерта в ресторанта в града се подготвя провокативна проява, която да придаде „македонистки“ характер на вечерта и да внуши на присъстващите, че тук е Македония, а не България. Реши се да се покани младежки състав от Петрич. Той се справи блестящо с поставената му задача. През цялото време съставът изпълняваше български песни от Македония с неподправено съдържание, а в паузите музиката увличаше всички в залата в непрекъснати хора. Това напълно провали провокативните замисли на скопяни.

време – Н. Вапцаров, Н. Парапунов и др. Пресата в Скопие особено е разтревожена от словото на българския представител в комисията Борис Аврамов, който заявява, че населението от Пиринския край покрай другите свободи се сдобива и с национална свобода[96]. От своя страна агенция ТАНЮГ отбелязва, че атмосферата на събора била помрачена от разпространението на брошурата на БАН. Според югославското външно министерство с това разпространение всъщност били предявени териториални претенции и се отричала македонската националност, както и се правили опити да се възкреси Санстефанска България.

На събора в Крива паланка през есента на 1971 г. в официоза „Нова Македония“ са публикувани поредица от статии с антибългарско съдържание. Директорът на вестника Анте Поповски отправя обидни квалификации по адрес на Славянския комитет в София, както и срещу предаванията на радио „Родина“ и др. На събора се разпространяват фалшификаторски съчинения за „Раждането на македонската нация“, „Гробовете на Македония“, „Самуиловата държава“ и др.[97]

[96] Нова Македония, 16 септември 1971.

[97] Личен архив на автора Ст. Г.

ГЛАВА IV.
ДВУСТРАННИ ПРЕГОВОРИ ПО ОТКРИТИТЕ ВЪПРОСИ

1. Поредният завой в българската политика по македонския въпрос

През есента на 1971 г. настъпват събития, които от българска страна довеждат до промяна в политиката по македонския въпрос. Историческите обстоятелства се стичат така, че Югославия завоюва солидни позиции сред необвързаните страни, нейните ръководители начело с Тито получават достатъчно самочувствие, за да провеждат една относително самостоятелна политика. За СССР и другите страни от Варшавския договор Югославия, с нейните съставни републики, се превръща в „непослушното капризно дете“, което трябва да бъде ухажвано, да му се правят отстъпки и компромиси. В годините на студената война, на противоречивия и разделен свят, Съветският съюз полага сериозни усилия да укрепи влиянието си на Балканите, разчитайки най-вече на верния си съюзник България. Така българското ръководство се оказва в твърде сложно положение. От една страна, доколкото е възможно, да защитава собствените си национални интереси по македонския въпрос, а от друга, да се съобразява с геостратегическите интереси на СССР и Варшавския договор, предлагайки понякога от доста неизгодни позиции разни инициативи за сътрудничество с Югославия и успокояване на политическата обстановка на Балканския полуостров. Това ясно изразява Т. Живков при едно от посещенията си в Благоевградски окръг. В тесен кръг той заявява, че България няма самостоятелна политика, вероятно имайки предвид тогава „доктрината Брежнев“ за ограничения суверенитет, но не трябва да се пречи на Съветския съюз и на Варшавския договор да водят „мирна“ политика. Въпреки това, продължава Живков, „ние няма да променяме генералната си линия по македонския въпрос. Затова вие тук в окръга ще продължите да си работите в духа на приетата партийна политика, от време на време може да

ви „дръпнем ушите“, понякога да ви накажем, но това е за външния свят.“[1]

Именно това се случва през есента на 1971 г. „Дърпането на ушите“ се оказва доста сериозно и довежда до промяна в тактиката. Вместо исторически, „националистически“, патриотични публикации, в бъдеще следва да се пропагандират успехите на социализма в България, колкото е възможно да се избягват спорните въпроси и да се търси онова, което може да ни сближава с Югославия, в това число и със СР Македония.

Накратко казано, политиката на България съм СФРЮ е подчинена на стратегическата цел за приближаване и връщането ú към европейските социалистически страни. От тази позиция българските партийни, държавни и обществени органи изграждат отношенията си с Югославия като със съседна социалистическа страна и се стремят да развиват икономическото, политическо и културно сътрудничество.

През втората половина на септември 1971 г. Леонид Брежнев посещава Белград, за да ускори процеса на разведряване след бурните събития от 1968 и 1969 г. Той уверява Тито, че Съветският съюз зачита независимостта и териториалната цялост на страната. Брежнев признава, че отношенията между двете страни са „сериозно помрачени“, но историческите обстоятелства изисквали „да се издигнем над миналото и да видим широките хоризонти на нашето време.“ От своя страна Тито заявява в речта си, че търси допирни точки на единодействие със СССР, особено в икономическата област и строителството на нови предприятия[2].

След Белград Л. Брежнев посещава и София, където се среща с български партийно-правителствени фактори. Съветският ръководител представя една твърде пространна панорама на международната обстановка: войната във Виетнам, „която ни струва много средства“, особената позиция на Китай, Близкоизточния конфликт, преговорите за намаляване на стратегическите оръжия, започналите преговори с ГФР и т.н. Във всеки от тези проблеми Съветският съюз е пряко ангажиран и не е желателно на Балканите да се открива фронт по някои спорни въпроси между България и Югославия. Тогава пред съветската политика на Балканите съществуват и ред други

[1] Личен архив на автора Ст. Г.

[2] ЦДА, ф. 1б, оп. 60, а.е. 83, л. 29.

въпроси, свързани с присъствието в Средиземно море и акостирането на съветския флот в някои средиземноморски пристанища. В този дух той „посъветва българското ръководство да ограничи споровете по македонския въпрос.“[3] Още на срещата Т. Живков заявява, че „ние помагаме на Съветския съюз за нашето общо дело.“[4] След тази среща се провежда пленум на ЦК на БКП, а след това и пленум на Окръжния комитет на БКП в Благоевград. Преценява се, че е отделено голямо внимание на историята, което за известно време е било необходимо, но сега трябва да се засили влиянието на социализма.

Непосредствено преди срещите и разговорите представител на съветското посолство посещава Благоевград и подробно се запознава със замисъла на научно-популярната библиотека за „Историко-политически занния“. От следващата година нейното издаване е преустановено. При срещата си със Стане Доланц Т. Живков казва: „Писанията на издателството в Благоевградски окръг, във връзка с усложняване на нашите отношения след чехословашките събития, са спрени. Ние ликвидирахме това издателство, то вече не съществува. Въобще всички такива редакции в България са ликвидирани.“[5]

За изясняване на някои конкретни въпроси и практическото приложение на партийните решения, през декември 1971 г. Тодор Живков извиква на разговор в София Петър Дюлгеров, тогава първи секретар на ОК на БКП в Благоевград.

За насоката на разговорите можем да съдим от едно изявление на пленума на ЦК на БКП през есента на 1973 г., където Живков казва: „С П. Дюлгеров сме водили подробни разговори по македонския въпрос и специално за това как Пиринския край да се превърне в район на братска дружба и сътрудничество с югославските народи[6]. Повече подробности научаваме от стенографските бележки за информацията на П. Дюлгеров, изнесена пред Бюрото на Окръжния комитет на БКП на 31 януари 1972 г. Според П. Дюлгеров Т. Живков заявил: „За Благоевградски окръг нещата са от ясни по-ясни. Въпросът е решен един път завинаги. Ние ревизирахме Г. Димитров за състава на населението. За нас Благоевградски окръг е това, което са Търновски и Плевенски и всеки друг окръг на България.

[3] ЦДА, ф. 1б, оп. 58, а.е. 89, л. 84.

[4] Пак там, л. 32.

[5] Пак там, оп. 60, а.е. 106, л. 44.

[6] Пак там, оп. 58, а.е. 90, л. 221.

С единствената разлика, че трябва да се отделя по-голямо внимание за неговото икономическо развитие.“[7] По-нататък Живков изтъкнал: „Необходима е преоценка на нашата работа по македонския въпрос.“ Тази преоценка се налагала поради „увлеченията и отклоненията, които допуснахме... това смущава нашите съюзници.“ Разбира се, заключава Живков, „тази преоценка трябва да стане внимателно, без каквото и да е отрицание на огромната работа, която се извърши след пленума от 1963 година.“[8]

Покрай общия хор на сдобряване с Югославия, респективно със СР Македония, се очертават и твърде реалистични виждания. Новата насока на българската политика по македонския въпрос се приема със смесени чувства от интелигенцията и културните среди, които отблизо се занимават с неговото изясняване в Благоевградски окръг. Мнозина са разочаровани от поредния завой, други твърдят, че може би това е някакво временно прекратяване на по-острия тон,

[7] ЦДА, ф. 1б, оп. 58, а.е. 90, л. 13.

[8] Непубликувани стенографски бележки на П. Дюлгеров пред Бюрото на ОК на БКП Благоевград на 31 януари 1972 г. Личен архив на автора. Временната промяна предизвика у мен разочарование. На 31 януари 1972 г. е последният ми работен ден като политически сътрудник на П. Дюлгеров и консултант по история на ОК на БКП Благоевград. Прецених, че моето оставане при тези обстоятелства е безполезно. Като инициатор за създаване на редколегията и издателството „Историко-политически знания“ и неговата програма, както и участието ми в разясняването на македонския въпрос (програми, лекции, доклади, публични прояви) бях твърде много ангажиран. Още през ноември предната година поисках да напусна доброволно. Виждах, че тази промяна не е по сърце на П. Дюлгеров, но какво да се прави... Отнесе се с разбиране към моето искане. Разделихме се приятелски.

Много по-късно при една от срещите ми с него (2002 г.) в Македонския научен институт-София Дюлгеров разкри някои детайли от поведението на Т. Живков на пленума за поредния завой в българската политика и причините, предизвикали тая промяна, като каза: „Носеха се разни слухове, че може някои ръководители на окръзи да бъдат освободени от постовете си. Непосредствено след пленума Т. Живков беше казал няколко първи секретари да го чакаме в хотел „Рила“. В уречения час очевидно в недобро настроение чакахме. По едно време Живков се появи със съответния антураж и още в началото в неговия стил се провикна: „Ха, ха, какво сте оклюмали? Това, което говорих на пленума, е за съветския и югославския посланици. Говорили сме много пъти и вие си знаете работата. Продължавайте... ха, наздраве!“ (личен архив на автора Ст. Г.).

трети, че жестовете от българска страна са напразни, защото югославското ръководство никога няма да прекрати войнствената си политика към Пиринския край. Следващите години показват, че те са прави и тяхното мнение се покрива напълно с реалната действителност. Югославското ръководство продължава да следва възприетата линия неотклонно, особено от управляващите в Скопие. Историята, близка и далечна, е обект на груби фалшификации. Отбелязването на най-обикновени прояви в Благоевградски окръг предизвикват остри реакции в Скопие и Белград; предявяват се претенции за „патронаж“ над населението и като цяло над окръга; приписват си ролята на защитници на уж „национално поробеното население“. Продължава вече утвърдилата се практика за вербовка на български граждани от югославските специални служби[9].

В духа на промените през ноември Политбюро приема специална програма, в която основното е да се пропагандират предимствата на социализма, да се разширява неговото влияние, на Балканите да се разкриват успехите на Съветския съюз. Всичко, което се върши и на централно и местно равнище по македонския въпрос, трябва да бъде съобразено с тази програма[10].

След посещението на Л. Брежнев в Белград и в София на пръв поглед поне от българска страна настъпва известно затишие и сдържаност. За пореден път българското ръководство прави някои компромиси. Дотогава има сериозни спорове за съществуването на „македонския език“ и българската страна отказва да подписва каквито и да било документи на този език. От 1969 г. представителите на СФРЮ при преговорите поставят искането договорите да се подписват, освен на сърбохърватски, и на „македонски“, когато ръководителят на тяхната делегация е от Македония. Българските представители отказват да подписват тези документи на „македонски език“, позовавайки се на установената следвоенна практика в официалните отношения да се използват български и сърбохърватски език. Споровете не дават възможност да се подпишат документи и протоколи за икономическо сътрудничество, за улеснено движение на крайграничното население и др. От българска страна се правят неофициални заявления, че биха приели да подписват документи съгласно официално признатите по конституция в СФРЮ езици, но в никакъв

[9] ЦДА, ф. 1б, оп. 58, а.е. 81, л. 185.

[10] АМВнР, оп. 29, а.е. 3202, л. 4.

случай да не се подписва само на „македонски език“. Във връзка с това още през април 1971 г. Министерството на външните работи предлага да се подписват документи и на македонски език в следните случаи: при подписване на съвместни документи със СР Македония; при подписване на документи от работен характер – протоколи за сътрудничество, заседания на смесени комисии, ако ръководителят на делегацията е от СР Македония. При подписване на официални документи между СФРЮ и НР България по начало да продължи на български и сърбохърватски, а в отделни случаи и на македонски език след преценка, че югославското предложение няма провокационен характер[11].

Както се вижда от тези предложения, българската страна търси възможности да се намали напрежението, като естествено за пореден път се правят компромиси. Подписани са споразумения за сътрудничество в областта на туризма, а по-късно и между университетите в София и Скопие, за участие на български представители в стружките вечери на поезията и т.н. Изобщо българското ръководство се стреми да постави споровете по македонския въпрос на академична, на научна основа.

През декември 1971 г. по случай смъртта на Даме Груев във „Работническо дело“ е публикувана статия от Костадин Пандев с една добавка извън авторовия текст, в която се казва, че идеалите, за които се е борил Даме Груев и изобщо борбите в Македония се реализират днес в България и в СР Македония[12]. Както пишат някои чуждестранни изследователи, с този ход българската страна сякаш се отказва от половината от историческото си наследство в Македония[13].

В други статии в ежедневния печат, посветени на живота и дейността на Яне Сандански, Д. Груев, Г. Делчев и дейците на Илинденското въстание, винаги приключват твърде мъгляво и примирително, че „днес НРБ и СРМ са продължители на техните дела.“[14] За тази мъглява и компромисна позиция на българското ръководство ще стане дума по-нататък. Въпреки компромисния им характер, скопската преса изказва изключително недоволство от тези публикации, особено за отделните личности, за които в българските медии се е

[11] АМВнР, оп. 27, а.е. 3259, л. 1-2.
[12] Работническо дело, 26.XII.1971.
[13] **Требст**, Ст. Цит.съч., с. 154.
[14] АМВнР, оп. 29, а.е. 3202, л. 119-124.

твърдяло, че са българи, а сега вече това не се споменава. Важното за българската преса е, че са се борили срещу османското господство.

Добронамерените жестове от българска страна обаче не срещат разбиране от югославското ръководство. В Скопие схващат поведението на България като липса на аргументи и сякаш почувствали се доста „силни“ отново възобновяват позатихналата антибългарска кампания. Впрочем тя никога не е прекратявана. Но в края на 1971 г. отново придобива чувствителни размери. Ръководството в Скопие отказва традиционния събор в Петрич. В медийното пространство се понасят доста войнствени призиви. Предприети са военни маневри близо до българската граница. Агресивната полемика получава особено широк размах в средствата за масова информация. Вестниците в Белград, Загреб и Скопие открито обвиняват България в териториални претенции. Кр. Цървенковски произнася реч в Прилеп, в която призовава за „окончателно разчистване на сметките с тези, които отричат македонската нация и език.“[15] Речта изобилства с най-остри нападки срещу България. Включен е и нов елемент на пропагандата – атака срещу Методи Шаторов и Покрайнския комитет, като неговите идеи за свързване с българската компартия са обявени за национално предателство. Официозът на скопското ръководство помества коментар, според който в Конституцията на СР Македония се въвежда специален член 16 за „онези македонци, които се намират извън границите... в съседна НР България и в Кралство Гърция“[16]. В печата са публикувани материали, засягащи миналото на освободителното движение в Македония. Така Бл. Ристовски нашироко обяснява възгледите за Балканската демократична република, в която ще влиза и Македония[17]. Редица автори препоръчват на македонската фолклористика да проучи и систематизира фолклорните материали, публикувани в българското списание, наречено „Македонски преглед“[18].

В крайна сметка нагнетяването на отрицателно отношение към България довежда до това, че при едно социологическо проучване всеки втори гражданин на СФРЮ оценява като най-лоши отношенията със нашата страна[19].

[15] Нова Македония, 12 октомври 1971.
[16] Пак там, 19 септември 1971.
[17] Пак там, 3 декември 1971.
[18] Пак там, 5 декември 1971.
[19] АМВнР, оп. 28, а.е. 3398, л. 55.

Целенасочено и последователно се атакуват държавни органи и обществени организации в Благоевградски окръг, които не признавали правата на македонското малцинство в Пиринско. На особена атака е подложен в-к „Пиринско дело“, който последователно брани историческата истина с аргументи. „Ние внимателно следим вестник „Пиринско дело“, дори го подвързваме. Твърде много пишете на исторически теми, макар че от три месеца ви е забранено да пишете за факти и събития, станали на наша територия“, заявяват югославските дипломатически служители Владимир Йованович и Петър Толев при посещението си в Благоевградски окръг през 1971 г. Придружени от главния редактор на „Пиринско дело“ Димитър Кехайов, те посещават Благоевград, Банско, Разлог, Сандански и Петрич. Срещат се с отговорни служители и специалисти в общините, на място виждат прелома в индустриализацията на окръга, посещават музеи, разговарят с различни хора и сами се убеждават в българския характер на населението[20]. Въпреки това обаче през следващите три години именно от София и по-специално от югославското посолство и представителите на югославските вестници е публикувана цяла серия от материали, злепоставящи България и нейната вътрешна и външна политика.

Първите реакции от югославска страна показват, че управляващите в Скопие и Белград нямат намерение да търсят сближаване на позициите. Двата подхода по македонския въпрос се разкриват още на първата среща между делегациите на двете страни, водени от Тодор Живков и Стане Доланц, състояла се на 20 февруари 1973 г. в София. Имайки предвид югославската позиция, Т. Живков още в началото заявява, че българската страна не само признава, но е готова и с документи да потвърди съществуването на СР Македония. Нещо повече. Опитвайки се да придаде позитивен характер на срещата и очаквайки доверие и сговорчивост, Живков прави следното изказване: „Смятаме, че правилно тази република се намира във вашата федерация и нямаме абсолютно никаква нужда при някаква ситуация на Балканите да я присъединяваме към България...“ Дотук явно е, че в ситуацията след Втората световна война България не може да си поставя други цели, въпреки че това не е задължително непрекъснато да се повтаря. Следващото изявление обаче поражда недоумение, тъй като там се казва: „Нямаме никакви претенции по отношение

[20] АМВнР, оп. 26, а.е. 3030, л. 77.

на това, което вие правите в тази република. Приветстваме всичко, щом то е в интерес на СФРЮ. Готови сме и в бъдеще да съдействаме с всичко, което зависи от нас.“[21] С подобни изявления се стимулира скопското ръководство за прилагане различни насилствени мерки за дебългаризация на населението във Вардарска Македония и укрепване позициите на югомакедонизма. А процесите в македонската република целенасочено така се развиват, че България фактически трябва да се съгласи с преследването на българския елемент, с провокативното държане към български граждани, посещаващи СР Македония и т.н. Накратко казано, българската позиция е отстъпчива и по-нататък – все по-трудно защитима.

Що се отнася до Благоевградски окръг, Т. Живков обаче отново е пределно ясен. Населението там е свързано с България. В миналото компартията е направила доста сериозни грешки, „било е мелница на кадри“. „Ако сега искаме да променим положението там, трябва да провеждаме жесток терор.“[22] Всяко правителство, което прибегне към подобни мерки, ще „бъде свалено“. Все пак Живков завършва в спокоен тон, защото самият въпрос е доста сложен, има две страни, две мнения по него и не може бързо да се реши. Без съмнение, това ще бъде продължителен процес.

За разлика от Живков, Ст. Доланц прави едно доста внимателно изявление, оставяйки си една врата отворена за бъдеща намеса във вътрешните работи на България. Като се хваща за думите, изразени от страна на българската делегация, той подчертава: „Казахте, че разрешаването на този въпрос представлява продължителен процес. Ние сме съгласни с това. Той не може да се разреши бързо, за една нощ, но нека да създадем условия да започнем разрешаването му, да не го оставяме настрана.“[23] Несъмнено югославският представител разчита някои насилствени процеси във Вардарска Македония да се позабравят. От друга страна, с думите „да създадем условия да започнем разрешаването му“, той се надява българското ръководство „да узрее“ и да признае, че в Пиринско освен българи има „македонци“, за чиито права те ще се грижат. Не случайно Ст. Доланц напомня за конференцията за европейска сигурност и обсъждането

[21] ЦДА, ф. 1б, оп. 60, а.е. 106, л. 17.
[22] Пак там, л. 18.
[23] Пак там, л. 32.

там на въпроса за националните малцинства, намеквайки за „правата на македонците“ в Пиринския край.

Накрая българският лидер изтъква, че ако се подпише някакъв документ между двете страни, в него трябва да се запише, че „право на изява на своята българска национална принадлежност има и населението в Благоевградски окръг.“ В документа трябва да се отрази също общият ни исторически корен, „не може да се съгласим, че Самуил е македонски цар“ и т.н. „Няма как да се съгласим“, отсича българският ръководител и веднага добавя: „Ние сме готови да мълчим по тези въпроси, а защо и в името на какво?“. Отново повтаря: „Ние сме готови да си мълчим, каквито и теории да се развиват за вътрешна консумация... Няма да повдигаме въпроса кой какво е писал. Даже не поставяме тук противобългарската пропаганда като главен въпрос. Но все пак трябва да се зачитат нашите съображения.“[24]

Така от тази среща, както и от редица други контакти и изявления, в първата половина на 70-те години окончателно се оформят виждания, целите и стратегическите намерения на България и Югославия по македонския въпрос. Тези програми съпътстват по-нататък всички двустранни преговори между официалните партийни и държавни ръководства.

Според българската позиция спорните въпроси следва да бъдат обсъждани на политическо и научно равнище в конструктивен дух и атмосфера. Тази постановка предполага въздържане от публична полемика. Въпреки оскърбителния тон, с който се отправят югославските искания и периодично провежданите антибългарски кампании, българската страна трябва да запази хладнокръвие и да не отговаря на провокациите. Тя трябва да защитава своите становища в рамките на научния спор, когато се правят опити за изопачаване историята на нашия народ. Не е правилно да се налагат едностранни политически решения по македонския въпрос.

Българската позиция включва признаването на СР Македония като част от югославската федерация. Формирането на национално съзнание на нейното население е вътрешен въпрос на тази република и СР Югославия. България не желае да се намесва във вътрешните работи на Югославия. Българското ръководство е готово да запише и в документ за признаването на македонската нация в

[24] ЦДА, ф. 1б, оп. 60, а.е. 106, л. 40.

рамките на СФРЮ. Едновременно с това изрично да се впише текст, според който югославската страна признава, че в Благоевградски окръг не съществува македонско малцинство. Българските власти няма да променят с насилствени и административни мерки българската национална принадлежност на населението от окръга, както през 1946 г. при положение, че от 250 000 население на окръга само 1500 са се определили като македонци. В България не може да се намери държавно ръководство, което да признае съществуването на македонско малцинство в страната. Ако югославската страна настоява в документа да се признае съществуването на македонци в НР България, то трябва да се съгласи да признае и наличие на българи в СР Македония. Именно тук, в тази част от българската позиция се съдържа **сериозния компромис и отстъпка – да се сравняват несравними процеси и явления. Едните са реални – във Вардарска Македония, където от векове е живяло българско население с ясно изразено национално съзнание, накърнено в годините на югомакедонизма, а другите – виртуални, за населението в Благоевградски окръг, обявено за „македонци“ от преброяванията 1946 и 1956 година.**

По-нататък според българската позиция, историята не може да се ликвидира с някакъв документ, не може да се заличават общите исторически корени, както не може България да се откаже от честване на дати и събития от своята история. При определени обстоятелства обаче могат да се организират и съвместни чествания. Изобщо българското партийно и държавно ръководство се ориентира към търсене на взаимноприемливи решения, към развитие на всестранно сътрудничество във всички области и се въздържа от публични полемики. Когато обаче югославската страна поставя спорните въпроси на международни форуми, в т.ч. и македонския въпрос, българската страна е принудена да даде съответен отговор.

Както се вижда, **българската позиция** е доста балансирана, отразява еволюцията на българското партийно и държавно ръководство, не преследва никаква експанзия, но **по същество е отбранителна**. Тя е позиция за партньор с добри намерения, дори на пръв поглед малко наивна. Но това едва ли е така, като се има предвид ограничения суверенитет, съобразяване с политиката на Съветския съюз на Балканите, както и собствената прекалена привързаност към солидарните интернационални принципи и задължения.

Югославската позиция включва следното: македонският въпрос съществува и тежи в българо-югославските отношения. Македонската нация съществува и има свой език, история, култура. Ако се реши македонският въпрос според югославските разбирания, ще се ликвидират всички отрицателни явления в отношенията между двете страни. В Благоевградски окръг освен българи живеят и македонци, признаването на македонско малцинство не означавало териториални претенции. Не се приема тезата, че македонската нация е започнала да се формира след Втората световна война, тъй като в противен случай би трябвало да спрат да пишат македонска история.

Анализът на публичните изказвания на отговорни югославски дейци и реакциите по дипломатически път показват, че всички югославски претенции се насочват към признаването на македонско малцинство в Благоевградски окръг. В ръководството на Югославия имат превес силите, които се надяват да постигнат решение на македонския въпрос по пътя на едностранни отстъпки от българска страна[25].

От изложеното се вижда, че по начина, по който югославското ръководство разглежда македонския въпрос, не е възможно да се постигне разбирателство. Макар че българската страна прави за пореден път нови отстъпки и компромиси, нейните доводи за общите корени, за общото минало и особено аргументите за Пиринския край не се приемат от Белград и Скопие. Тезите остават непроменени от началото до края, колкото и абсурдни да са понякога. Напразни са опитите на София да намери някаква формула за сближение на гледните точки. Голямото отстъпление от българска страна е допускане и участие в дискусии по т.нар. признаване на македонската нация и език, според югославските македонистки стандарти, и свързването му със самоопределението на българското население в Благоевградски окръг. Това вреди на българската национална кауза особено след декларираната и провеждана в действие линия по македонския въпрос след 1963 г., както и самоопределението през 1965 г. при поредното преброяване.

Няколко месеца по-късно българското ръководство отново се връща към темата. Което показва, че то стриктно се придържа към поетия курс на сближение с Югославия. Без никакво съмнение, по всичко изглежда, че българската страна трябва да поеме част от негативите на това сближение с отстъпки по македонския въпрос. На

[25] АМВнР, оп. 29, а.е. 3264, л. 123.

пленум на компартията през юли 1973 г. Т. Живков заявява: „Да не допускаме ненаучни, недостоверни и тенденциозни публикации, които биха навредили на българо-югославските отношения.“[26] По-нататък партийният и държавен ръководител изтъква, че макар позициите по македонския въпрос да не са се променили, по същество „разговаряме в конструктивен и спокоен дух, с подчертано желание да не се затварят вратите за следващи срещи, да не се създават по-нататъшни усложнения и затруднения.“[27] Накрая дори отправя предупреждение към онези, „които не спазват тази линия, следва своевременно да се вземат мерки.“[28] В същия дух през есента на 1973 г. отново на партиен пленум Т. Живков се обръща към членове на ЦК с думите: „За нас македонският въпрос е ликвидиран, той не съществува. И напразно някои другари се пеняват и започват от „а“ и „б“, когато заговорим по македонския въпрос. Всичко е свършено. Каквото е било, то си е отишло. Исторически сме решили този въпрос и няма сила – и вътре в България, и вън от нея – която да го върне назад.“[29]

Пленумът на ЦК на БКП, състоял се на 3-4 октомври, е една вътрешнопартийна дискусия, в която участват още Тодор Павлов, Неделчо Ганчовски, Димитър Методиев и др. Разговорите и срещите с югославските ръководители, дискусиите в средствата за масова информация, посещението в Благоевградски окръг поставят в дневния ред на БКП някои въпроси от политиката на партията по македонския въпрос от близкото минало. След доклада на Т. Живков за срещата му с Л. Брежнев започва обсъждане. Т. Павлов прави изложение за своя произход като македонски българин от Щип. Във втората част от словото си той се спира на някои общотеоретични въпроси от образуването на нациите. Във връзка с това решително отхвърля твърденията на автори, според които „Вапцаров се е родил като македонски славянин, но след това случайно е станал български поет.“[30] Той посочва, че Банско е родното място на такива българи като Паисий Хилендарски, родоначалник на Българското възраждане, Неофит Рилски, основоположник на българското образователно дело, братя Молерови и много други. Затова авторите, които „говорят за случай-

[26] ЦДА, ф. 1б, оп. 58, а.е. 81, л. 50.
[27] Пак там.
[28] Пак там.
[29] Пак там, а.е. 90, л. 222.
[30] Пак там, л. 80.

ното българско съзнание на Вапцаров (а това би следвало да го кажат и за Смирненски, и за Димитър Благоев, и за Георги Трайков и др.) явно са се поддали на емпиричните националистически пристрастни аргументации или твърдения от „историческото време“[31]. Т. Павлов има предвид опитите на скопските автори да присвоят Вапцаров и да го направят „македонец“ особено около наближаването на кръглата годишнина от рождението на поета.

Без да посочва имената на новоизлюпени „учени“ – македонисти, които се опитвали да го убедят, че „ние македонските българи, преселници в България, трябва да се обявим за македоно-славянско малцинство в пределите на България и също да признаем „македонския“ характер на цялото население от Пиринския край.“[32] С това процесът на образуване на новата македонска нация щял да бъде завършен. „Аз възразих... че ние, гражданите на българската нация не можем да изпълним това ваше нерационално пожелание.“[33]

За първи път след укрепването на Живков като партиен лидер се обсъжда и ролята на Георги Димитров при решаването на македонския въпрос. Според Т. Павлов „вярно е, че Г. Димитров направи известните отстъпки... По-късно той се убеди, че преценката му не е била точна, а партията при последното преброяване даде пълна свобода да се пише всеки към каквато той смята националност че принадлежи, и резултатът се оказа такъв, че в Пиринския край даже 1% не се оказаха със славяно-македонско съзнание.“[34]

За разлика от Т. Павлов, Н. Ганчовски, който няколко години е в близкото обкръжение на Г. Димитров, прави опит да раздели неговата дейност по македонския въпрос на два етапа. През първия етап, по извънредно стечение на обстоятелствата – неуреденото положение на България, натиска от страна на Тито и неговото обкръжение върху БРП(к), ръководството начело с Г. Димитров „направи отстъпки и компромиси.“ Н. Ганчовски бърза да покаже, че и през този етап Г. Димитров е имал изказвания, които имали съвсем друго значение. Така през 1946 г. той предупреждава делегация от Скопие: „Засега за вас опасност представлява великомакедонският шовинизъм.“[35] Въпреки несъгласието на някои членове от екипа на Г. Димитров по негово изрично настояване се публикува определението за опасността от великомакедонския шовинизъм. По-късно и при друг повод той е повторил това свое разбиране, но за съжаление, посочва Ганчовски, никой в Югославия не подкрепи тезата на Димитров.

[31] ЦДА, ф. 1б, оп. 58, а.е. 90, л. 80.
[32] Пак там, л. 81.
[33] Пак там.
[34] Пак там, л. 82.

Вторият етап започва от март 1948 г. и продължава до юли 1949 г. Поводът е телеграмата от 16 март 1948 г., с която Югославия се отказва от южнославянската федерация, първото писмо на Сталин-Молотов до Тито-Кардел и натрупалите се безобразия от югославското ръководство спрямо България. Оттук нататък, според Ганчовски, започва период на преоценки, изоставят се някои дотогавашни погрешни позиции, коригира се отношението към Пиринския край, издига се лозунга, че „там живеят българи“.[36] По-нататък Ганчовски продължава с една смесица от неясни обвинения и оправдания с думите на Г. Димитров, казани на Юлския пленум на БКП 1948 г.: „Нас ни измамиха. Мен ме излъгаха.“ На своя V конгрес БКП продължава неизяснената и противоречива позиция. От една страна се поддържа лозунга за „южнославянската федерация“, въпреки че всъщност той е изоставен, а от друга – обявява се, че се поддържа и лозунга за „обединяване“ на Македония, независимо че няма какво да се обединява, след като въпросът за македонска националност започва бавно да се преосмисля. Така или иначе ново становище на партията няма. Напротив. Българското партийно и държавно ръководство в момента, когато се влошават отношенията между СССР и СФРЮ, можеше спокойно да преразгледа своята позиция, да се освободи от предишните разбирания. Вместо това започва да се пропагандира лозунга за македонска социалистическа нация и превръщане на Пиринския край в Пиемонт на Балканите за обединение на трите дяла на Македония под знамето на социализма. Така че разсъжденията на Ганчовски не са обективни и реални. Освен това, когато започват преоценките за Югославия през средата на 50-те години, поради господстващия култ към личността, не се изясняват редица въпроси от резолюцията на Коминформбюро.

Подразнен от противоречивите изявления на Н. Ганчовски, Т. Живков го репликира с думите: „Нито по негово време, нито по времето на Червенков се реши македонският въпрос. Ние започнах-

[35] ЦДА, ф. 1б, оп. 58, а.е. 90, л. 203.
[36] Пак там.

ме да го решаваме след Априлския пленум [1956 г.]... Дори и след Априлския пленум известно време ние мълчахме по този въпрос. Друго е какво сме си говорили между нас... кой какво си е мислил... но ние нямахме партийна линия...“[37] Изобщо, посочва Живков, след 9 септември 1944 г. господстваше мнението, че е създадена Македонска народна република и в България има македонци. Той отново признава, че са извършени насилия срещу населението в Пиринския край за внедряване на македонско национално съзнание. „Ние твърдим, че в България няма такива македонци, каквито искат югославското и скопското ръководство... Няма, другари! Това е истината.“[38] Спирайки вниманието на отделни партийни и държавни кадри, които в една или друга степен са работили по македонския въпрос, но са проявявали слабости, колебания и т.н., Т. Живков подчертава в изложението си: „Има отделни хора, които вървят механически, по традиция, както е било... Ние решихме по-нататък да не проявяваме никакви колебания, да се ликвидират разни половинчати теории и теорийки и въпросът да бъде ясен. **Не можем на никого повече да даваме територии. Взели са достатъчно**.“[39] Това заявява и на Л. И. Брежнев на воденската среща през 1973 г.: „... живи хора и територии няма да дадем!“[40]

Засягайки името на Г. Димитров в заключителното си слово, Т. Живков отправя упреци към Ганчовски, че се занимава със спекулации или от наивност засяга името на „учителя и вожда“. „На какво основание обобщавате за Г. Димитров? Почти всички партии оплюха своите ръководители. Единствено нашата партия не оплю и не даде в каквато и да е степен Г. Димитров да бъде подценен като вожд и учител.“ Както се вижда, Живков е твърде чувствителен по тази тема, смятайки, че само той, когато му дойде времето, може да се произнесе. А самият Живков в тесен кръг още през 1963 г. бе направил една оценка (вж гл. IV, с. 195), а по много други поводи е казвал, че „ние ревизирахме Г. Димитров по въпроса за националната принадлежност на населението в Благоевградски окръг.“

И тук, както и в редица други случаи, изглежда под влияние на съветското ръководство, пък и от собствените си интернационалистически разбирания, Живков подкрепя Югославия. „Ние се борим за Югославия и това, което говорим тук пред ЦК на партията, навън няма да го говорим... Заинтересовани сме Югославия да се запази като социалистическа държава, заинтересовани сме, независимо от всичко, да не я дадем на империалистите.“[41] С такива разбирания българското ръководство продължава политиката си по македонския въпрос до промените през 1989 година.

[37] ЦДА, ф. 1б, оп. 58, а.е. 90, л. 209.

[38] Пак там.

[39] Пак там, л. 222.

[40] Пак там, л. 17.

2. Нови антибългарски прояви в Югославия и СР Македония

Антибългарските кампании в Югославия очертават тенденциите в политиката като цяло на Югославия и по-специално на СР Македония към България. През 70-те години те се движат на приливи и отливи, но носят едни и същи характерни белези: включване на политици и държавници на различно равнище в кампаниите; опити да се изолира България от своите съседи; да се компрометира страната ни в международен план; все по-тясно обвързване, координиране и дирижиране на всички процеси, свързани с преговори, срещи и т.н. между България и Югославия. През цялото време обаче за Белград и Скопие главен въпрос е положението на „македонците“ в Пиринския край. Затова антибългарските кампании предхождат всички прояви на югославските власти в отношенията им със София. Отбелязването на някое културно събитие в България е директен повод за средствата за масова информация в Югославия да започнат веднага пропагандна агресия. Още в началото на 1973 г. те дават гласност на една обширна кореспонденция на ТАНЮГ от София под заглавие: „Несъответствие между правителствените обещания и действия.“ В кореспонденцията, както и редица други случай, България се разглежда като длъжник, който е признал задълженията си обещал е даде дължимото, но не го изпълнява по три основни точки: македонският въпрос, омаловажаване ролята на югославската армия през Втората световна война и български териториални претенции към Югославия.

[41] ЦДА, ф. 1б, оп. 58, а.е. 90, л. 220, 221.

Целта на статията, подготвена в югославското посолство в София и одобрена от Белград, е да докаже на световното обществено мнение, че Югославия е единствен защитник на македонския народ от посегателствата на българската държава. От друга страна, то е своеобразен натиск върху българското ръководство за изтръгване на едностранни отстъпки по македонския въпрос. Несъмнено публикацията цели в случай на неуспех на предстоящите преговори да стовари цялата отговорност върху българската страна. Разбира се, това не е нещо ново в югославската практика. Подобни материали се публикуват в навечерието на срещите Башев – Тепавац (1969), Велчев – Влахович и др., като във всички случаи основните цели винаги са били едни и същи[42]. Последната публикация на ТАНЮГ показва, че становището на Скопие за натиск срещу България е възприето и от Изпълнителното бюро на СЮК в Бриони на 7 февруари 1973 г.[43] Пак по същото време „Нова Македония“ проплаква за нарушените права на „македонците“ в съседните страни, имайки предвид главно България. Друга статия е посветена на „димитровския период“[44]. Отново същият вестник, по повод статията за Д. Груев в сп. „Славяни“, обвинява българския печат, че нарушава добросъседските отношения.

Преди официалното посещение на югославската делегация в София българското правителство предприема поредния жест на добра воля – прекратява емисиите на радио „Родина“ в София, преустановява смущаването на радио Скопие и т.н. Макар че сп. „Славяни“, „Военноисторически сборник“, „Армейски преглед“ и др. публикуват материали по македонския въпрос, но остротата е притъпена. Н. Тодоров пише статия за Илинденско-Преображенското въстание, но в нея не се разглежда въпроса за националната принадлежност на въстаниците, за да не се предизвика остра ответна реакция. От своя страна, „Работническо дело“ публикува статия за Гоце Делчев, изтъквайки, че „продължителите на Гоце Делчев са трудещите се в НР България и СР Македония.“[45] Всички статии са в духа на новите насоки на българската външна политика към Югославия.

През втората половина на 1974 г. преобладаващата част от публикуваните материали в югославския печат са посветени на по-

[42] АМВнР, оп. 29, а.е. 3202, л. 85-86.

[43] Пак там, л. 88.

[44] Нова Македонија, 24 януари 1973.

[45] Работническо дело, 4 май 1973.

литическия, икономическия и културния живот в България. За това време са отпечатани повече от 120 статии, коментари, бележки,

Откриване на фабрика „Биляна“ – Петрич, начело с Петър Дюлгеров – първи секретар на ОК на БКП, и Владимир Сандев – председател на ИК на ОНС, 1974 г. На преден план П. Дюлгеров, Вл. Сандев, Л. Шарланджиев и др.

кореспонденции, репортажи и съобщения с положително съдържание за България. Към тях следва да се прибавят и 45 публикации на кореспондента на „Нова Македония“ в София Й. Ивановски, чиито материали винаги завършват с нещо отрицателно от живота в България, така че да развалят впечатлението от положителното, за което е писал[46]. Изобщо в-к „Нова Македония“ използва всеки повод да оповестява слабости, недостатъци и отрицателни явления в българската действителност. Негативните материали в скопската преса за България преобладават и дори надминават всички публикации в цяла Югославия.

Антибългарските материали през този период са главно по македонския въпрос и са писани по повод 70-годишнината от Илинденско-Преображенското въстание, спорът между български и скопски

[46] АМВнР, оп. 29, а.е. 3238, л. 150.

учени на Седмия международен конгрес по славистика във Варшава, забраната за разпространение на югославски туристически проспекти на Пловдивския панаир и др. Обикновено „Нова Македония“ вдига шум по някои въпроси и веднага шумотевицата се подема от белградските вестници и нерядко и от радиото и телевизията. Така например по повод годишнината от въстанието в 1903 г. кореспондентът на „Нова Македония“ се възмущава от писаното в софийската преса, че „един народ е извършил Априлското и Илинденското въстание и който поради „несправедливостта на съдбата“ живее в две отделни държави“[47]. В Белград „Политика“ и „Борба“ пишат, че въстанието се представя като част от българската националноосвободителна борба, а всъщност според тях било събитие на македонския народ. В коментар на ТАНЮГ пък е забелязан своеобразният завой, който българските публикации правят, като характеризират въстанието повече като „революционно“, „универсално“, „социално“ и т.н. и внимателно се избягва израза „македонско“, „македонски“. Все повече политици и журналисти от Скопие с хъс се хвърлят да нападат България и нейната съвременна политика, отивайки далеч назад в историята, за да докажат националните си претенции. Особено активни са Видое Смилевски, Л. Колишевски, М. Апостолски, Благой Попов, Л. Арсов, Бошко Станковски, Филип Брайковски и др. Дежурни теми за ветерана М. Апостолски са „бълга-

Откриване на домостроителния комбинат в Благоевград, 1975 г. Говори Станко Тодоров – Председател на Министерския съвет на НРБ. Зад него вляво – П. Дюлгеров, Вл. Сандев, Сакарев и др.

[47] АМВнР, оп. 29, а.е. 3238, л. 15.

гарските окупатори“, „които сееха смърт и пустош в Македония“, както и голямото въоръжено въстание на „македонския народ“ на 11 октомври 1944 г. В многобройни интервюта и речи в местни и централни югославски вестници Л. Колишевски обяснява зловредната роля на българските „окупационни части“ в Македония, които изменили националната идентичност на македонското население и обявили „македонския език“ за диалект на българския език. В по-ново време българските ръководства оспорвали съществуването на македонската република, атакувайки по тоя начин териториалната цялост на Югославия и асимилирайки „националното македонско малцинство“ в Пиринския край[48]. Всички дружно се нахвърлят отново да критикуват действията на Методи Шаторов като секретар на Покраинския комитет на македонската компартия и да възхваляват „димитровския период“ от отношенията между Югославия и България.

За отбелязване е, че от началото на 1975 г. в антибългарската кампания се включват все повече ръководители от Скопие на официални постове, които налагат определен тон в отношенията между България и Югославия. Така Видое Смилевски посочва, че в България има „постоянно неразбиране и отричане на македонската нация“. Едновременно с това не скрива патернализма на македонската република в стремежа да обедини „всички македонци“ и от съседните страни[49]. Благой Талески, председател на Събранието на СР Македония, обвинява българските управляващи, че не признавали македонската нация във Вардарска Македония, а в България не давали права на македонците в Пиринско[50] и че България не се е освободила от шовинистичните санстефански възгледи. Бл. Попов, председател на правителството на СР Македония, и Л. Арсов твърдят, че българските власти „разпространяват тезата за уж историко-етническата връзка между македонци и българи, позовавайки се на аргументи като Санстефанския договор“[51]. С подобни прояви пред зрители, слушатели и читатели излизат Филип Брайковски, Страхил Гигов и др.

Друг партиен лидер, Александър Гърличков, в реч на 15 юли 1978 г. изтъква: „Българо-югославските отношения са сериозно

[48] АМВнР, оп. 29, а.е. 3238, л. 161.
[49] Нова Македонија, 7 април 1975.
[50] Борба, 19 май 1975.
[51] АМВнР, оп. 31, а.е. 3562, л. 39.

утежнени от отрицателния подход на българската страна към македонската нация въобще и македонското малцинство в България.“[52]

Антибългарската насоченост започва да се проявява и в дейността на младежките организации. Така на IX конгрес на Съюза на социалистическата младеж на Югославия делегатът от Скопие Славе Наумовски в една от комисиите прави следното изказване: „Асимилацията и отричането на съществуването на македонското национално малцинство в съседна България е крайно нехуманен акт, който неминуемо представлява пречка за развитието на добросъседските отношения.“[53]

В югославската политика през този период се наблюдава, от една страна, все повече разширяване мащабите на антибългарската кампания, претенцията да се интересува и да се грижи за несъществуващото македонско малцинство, опити да се внушава на българските учени по какви теми и как да пишат история на своя народ, както и усиленото асимилиране и притискане с различни средства на българското население в Западните покрайнини[54]. От друга страна, по чисто тактически съображения югославското ръководство демонстрира „добра воля“ за подновяване на диалога „по откритите въпроси“, надявайки се макар и на незначителни отстъпки в духа на главната си стратегическа цел – признаване под някаква форма на македонското малцинство в България. За да се постигне тази цел обаче, трябва да се даде организиран отпор не само на регионално (Скопие), но и на федерално равнище срещу изследванията на българската историческа наука. Успехът би бил по-решителен, ако се внуши на зрители, слушатели и читатели, че македонският народ няма нищо общо с българския и се е формирал в далечното минало. Масираната кампания, както отбелязват редица български външнополитически коментатори и анализатори, води до там, че децата от основните и средните училища са завладени от вълна от омраза срещу българите. За тяхната обработка са предвидени специални часове по история, като им се препоръчва да следят предаванията по радиото и телевизията. Студентската младеж, според същите изследвания и анализи, е убедена, че провежданата кампания е резултат от публи-

[52] АМВнР, оп. 31, а.е. 3562, л. 39.

[53] Пак там, а.е. 3558, л. 22, 23, 27, 28; а.е. 3562, л. 6-9.

[54] Пак там, л. 101.

кации в български издания, в които уж се проявявали териториални претенции към Югославия и се съживявал великобългаризма[55].

В началото на 1978 г. антибългарската кампания в Югославия придобива нови размери. Средствата за масова информация започват да публикуват материали срещу България по една съгласувана и добре координирана програма, която обхваща интерпретации и различни аспекти на: Освобождението и Санстефанския договор, съществуването на „македонско“ малцинство в Пиринския край, дейността на Българската екзархия в Македония, въстанията от 1876 и 1903 г., четническото движение в Македония и дейността на ВМОРО, Балканските войни, Първата и Втората световни войни, политиката на България по македонския въпрос след 1956 г. и др. Във вестниците „Политика“, „Борба“, „Политика експрес“, „Нова Македония“, „Вечер“, „Дневник“ и др. само за първите три месеца на 1978 г. са поместени над 380 антибългарски материали. Официозът „Политика“ публикува поредица от статии на М. Апостолски под общото заглавие „Великобългарски претенции от Сан Стефано до днес“, а „Нова Македония“ отпечатва 58 откъса от книгата „Предателства и политически убийства“.

За разлика от предишни периоди, поредната кампания се захранва с материали от новосъздадените „научни“ институти и организации в СР Македония като Института за национална история, Македонската академия на науките и изкуствата и кореспондентите на ТАНЮГ и „Нова Македония“ в София. Институциите в Скопие получават пълна свобода и официална подкрепа от централните органи в Белград.

В антибългарската кампания, както и преди, на пълни обороти се включват радиото и телевизията. Скопската телевизия излъчва серийно предаване „Развитие на македонската нация от далечното минало до днес“ и отделно три програми, в които се показва „възраждането на териториалните претенции на България“, „денационализаторската“ политика срещу т.нар. македонско малцинство и че съвременната българска политика не се различавала от тази на царското правителство и буржоазията преди 1944 година.

[55] АМВнР, оп. 34, а.е. 3271, л. 106.

Управляващите кръгове в Скопие предприемат конкретни стъпки за координиране масираната и агресивна кампания срещу България да се подеме и от другите републики на федерацията[56].

Изобщо в печата и медиите в продължение на 7 месеца се повтарят обвиненията срещу България, че се „съживява духа на Сан Стефано и българския шовинизъм, като се замъгляват истинските проблеми и се избягва същността на спора“. В общественото пространство непрекъснато се подхвърлят разни идеи, че България отстъпва от „димитровския период“, присвоява се историята на Македония и т.н.

За да се поддържа набраната инерция в „словесната война“, на 5 август 1978 г. югославското ръководство дава указания на всички средства за масова информация да публикуват коментара на редактора на ТАНЮГ, озаглавен „Бягство от истината“. Отново се повтарят известните югославски аргументи и обвинения срещу България. Вестниците „Политика“, „Нова Македония“ и др. публикуват извадки от Декларацията на българското Министерство на външните работи, а няколко дни след това „Борба“ публикува цялата Декларация. Последват вълна от коментари в средствата за масова информация с цел упражняване натиск върху България. Внимателният преглед на всички аргументи и доводи показват, че югославската страна използва почти целия арсенал от доказателства, обвинения и т.н. и започва да повтаря и преповтаря, да се върти всичко в един затворен кръг. Независимо, че не добавя никакви аргументи, между двете страни се създава крайно напрегната и неблагоприятна обстановка.

За цялата 1978 г. за България са публикувани общо 2964 материала, от които 447 по българо-югославски политически отношения, 1023 по македонския въпрос, 288 по участието на БКП и на българския народ в антифашистката борба, 192 по българо-югославски икономически отношения, 392 по културни отношения и 709 други информации и материали за България[57]. Както се вижда, 1978 г. печели своеобразно първенство по публикуваните материали, както и по излъчванията по радиото и телевизията, които остават ненадминати по своята тенденциозна целенасоченост и крайно негативното си отношение към България и към българския народ.

[56] АМВнР, оп. 34, а.е. 3271, л. 104.

[57] Пак там, оп. 35, а.е. 3661, л. 42.

3. Промени в югославската политика

В политиката на Югославия към България през втората половина на 70-те години се забелязват и някои нови тактически приеми. На обществеността се внушава, че България може да направи „по-нататъшна еволюция на своите становища“, т.е. да приеме югославските претенции за македонско малцинство в България. Поради тази причина Пиринският край се намира под прекия прицел на безпочвените претенции, на упорити опити „да се натрапи отвън нежелано чуждо опекунство“, както заявява Ал. Лилов в словото си на Окръжната партийна конференция в Благоевград на 21 и 22 март 1978 г.[58] Той определя претенцията за „македонско малцинство“ в Благоевградски окръг като фиксиране на определена българска територия, към която югославското ръководство има териториални аспирации[59].

Натискът като цяло върху Благоевградски окръг продължава с различни методи и средства. От началото на 1978 г. отново се съживяват някои стари идеи в подхода и тактиката на югославската подривна дейност в окръга, без да се нарушава основната стратегическа цел – признаване на македонско малцинство и след това – обединяване, т.е. отново се лансира идеята за присъединяване на този край към югославската федерация. За тази цел трябва да се използва либерализирането на граничния режим, засилване връзките на роднинска и приятелска основа, установяване контакти директно между организации и предприятия на различни нива, като за предпочитане е на по-ниски нива без намесата на окръжни или централни органи. При тези контакти не е задължително да се поставя на обсъждане македонския въпрос, да се действа по-внимателно, насоката е да се търсят други несъгласия, настроения, обиди, неудовлетвореност, като бавно, постепенно, настъпателно се създават съмнения в политиката на България по националния въпрос. На по-късен етап, се посочва в материалите на Окръжната конференция на БКП, „целта е създаване на открити националистически настроения и прояви, формиране на групи и организации, отправяне призиви, обръщения, разпространение на листовки и лозунги, което да послужи като доказателства и факти, че населението от Пиринския край „се бори

[58] ДА-Благоевград, ф. 2б, оп. 11, а.е. 28, л. 178.

[59] Пак там, л. 179.

за своите национални права“[60]. Югославското ръководство разчита особено на значително големия брой югославски граждани, които посещават през различни ГКПП Благоевградски окръг. През 1974-1975 г. техният брой е бил 105 хиляди, докато през 1976-1977 г. броят им се увеличава на 285 хиляди.

В тези години в югославската политика към България се забелязват някои нюанси, без обаче да се търси взаимоприемлива основа за преодоляване различията по македонския въпрос. Факторите, от които зависи политиката към България, не претърпяват промени. Съгласно възприетата стратегическа цел във външната политика, югославското ръководство при всеки удобен случай продължава да поставя на преден план македонския въпрос и да предявява необосновани претенции за признаване на „македонско малцинство“ в България. Партийното и държавно ръководство на Югославия продължава да използва натиск срещу България в средствата за масова информация, ограничава контактите между БКП и СЮК, отклонява или забавя договорени срещи и взаимни посещения. Освен това в дейността на югославските органи се утвърждава окончателно линията на **интернационализиране на „откритите въпроси“.** За тази цел „малцинственият проблем“ в Пиринско се поставя на редица международни форуми, както и пред другите страни от Варшавския договор. Така югославският представител в ООН поставя македонския въпрос в Комитета за правата на човека. Въпросът за „македонското малцинство“ в България се разглежда на сесия на Съвета на ЮНЕСКО, на съвещание на европейските комунистически партии в Берлин, на специални международни симпозиуми за малцинствата, организирани по инициатива на СФРЮ[61]. Целта е да се представи политиката на България в една изопчане, невярна светлина пред международната общност, да се изолира България в балкански и европейски мащаб. Под натиска на югославските държавни институции дружествата на изселниците от Македония в Австралия изпращат протести до България за „нарушените права на македонците“[62].

Всичко това показва, че югославската политика по отношение на България продължава да се определя от силите, които са носители на разни мегаломански теории за велика Югославия, най-силната държава на Балканите, водеща сила в Третия свят и т.н. Поради позициите, които Югославия заема в движението на необвързаните държави, много от ръководителите на страната се изживяват в роли, далеч не отговарящи на мястото им във вътрешния и международния живот. С особена сила това се отнася до управляващата върхушка в Скопие, завладяна от краен национализъм.

[60] ДА-Благоевград, ф. 2б, оп. 11, а.е. 28, л. 46, 48.

[61] АМВнР, оп. 33, а.е. 3403, л. 97, 98.

[62] Пак там, оп. 31, а.е. 3584, л. 31; оп. 32, а.е. 3700, л. 63.

След приемането на новата конституция от 1974 г. едно от основните направления на югославската външна политика е конституционно закрепената грижа и защита на югославските малцинства в съседните страни. На тази основа югославското ръководство формулира стратегия, с която на **първо място се стреми да се запазят и консолидират завоеванията на кралска Югославия след Първата световна война, както и териториалните придобивки след Втората световна война.** Наред с това управляващите среди в Белград подготвят условия за една териториална експанзия в по-далечна перспектива. В първия етап следва да се постигне „признаване“ на югославско малцинство в съответната страна, а след това при подходящи исторически конюнктурни условия да се присъединят към СФРЮ териториите, населени с югомалцинства.

В преследване на тази стратегическа цел, югославското партийно и държавно ръководство и научните институции в страната не се спират и пред фалшифициране на историята, какъвто е случаят с измисленото „македонско малцинство“ в България.

В духа на великоюгославските хегемонистични замисли СФРЮ се стреми да играе водеща роля на Балканите. За тази цел усилено се асимилират и интегрират националните малцинства в самата Югославия. Ярък пример за този подход е случаят с българското малцинство в Западните покрайнини. Това доста успешно се прави със задържане на икономическото развитие на района, предизвикване на миграция и разселване на младото поколение във вътрешността, прекъсване на културни, икономически и политически връзки с майката-отечество, поддържане в лошо състояние на образователната мрежа, за да се откаже това население да изучава майчиния си език. Едновременно с това официалните представители на Югославия на всякакъв вид европейски и световни форуми настояват за международни норми за малцинствата, според които Югославия има право да се намесва във вътрешните работи на своите съседи по предлог, че се грижи за югославските малцинства. Разби-

ра се, тези виждания не могат винаги да бъдат открито и публично защитавани. Дълбокият смисъл на всичко това, което се представя като „защита териториалната цялост на СФРЮ“ или правата на „национално-угнетените“ и непризнавани югославски малцинства в съседните страни и най-вече „правата на македонското малцинство“ в Благоевградски окръг, е с цел да се държат в напрежение отношенията със съответната страна, в случая с България, и при подходящи условия да се поставят всякакъв род претенции[63].

Политиката на СФРЮ по отношение на България остава почти непроменена до края на 70-те години. Всички аспекти на македонския въпрос югославските ръководители обединяват с термина „**открити въпроси**“. В югославското ръководство се очертават две тенденции на поведение. Макар че те се пресичат и взаимно допълват, югославският управляващ елит дава приоритет на шумната пропагандна кампания, която трябва да направи България по-отстъпчива. На 16 април 1977 г. Д. Видич отбелязва за срещата на работната група в София, че не е постигнато споразумение по „главния дискусионен въпрос“ поради непримиримата и неотстъпчива позиция на БКП. И той очаква през годината позицията на българската страна по „откритите въпроси“ да претърпи еволюция в „позитивна посока“, т.е. България да приеме югославските искания по македонския въпрос и едва тогава може да се разчита на развитие на сътрудничеството в областта на икономиката, културата и т.н.

Първата тенденция отразява настроенията на екстремистките кръгове в белградското и особено в скопското ръководство срещу всякакви инициативи, идващи от страна на България. Продължително време те не дават гласност на Декларацията на МВнР, нито на речта на Т. Живков в Благоевград. Документите, ако им се дава гласност, са представени като „пропаганден ход“, „диверсия“, „сапунен мехур“, „опит да се заблуди световното обществено мнение“ и т.н. В някои вестници открито се пише, че предложението за отказ от териториални претенции не е приемливо за Югославия, докато не се признае „македонско малцинство“ в България. А „Виесник“ пише, че Югославия си запазва правото да се намесва във вътрешните работи на България и да предявява териториални претенции[64].

[63] Бележки и анализи на български дипломати и специалисти в Министерство на външните работи. АМВнР, оп. 31, а.е. 3567, л. 54-56.

[64] Пак там, оп. 34, а.е. 3258а, л. 4.

Особено остра е реакцията на българското ръководство по повод обвиненията срещу България на XI конгрес на Съюза на югославските комунисти. Водачът на българската делегация на конгреса Димитър Станишев категорично отхвърля постановките на резолюцията на конгреса, че политиката на България ограничавала развитието на двустранните отношения, защото не зачитала правата на „македонското национално малцинство“. При това югославският печат дава широка гласност на неоснователните обвинения, достигащи до абсурдната теза, че в България се проявявали стремежи към присвояване на дялове от югославската територия[65].

Втората тенденция отразява възгледите на някои по-умерени управленски среди, които са настроени да развиват всестранни отношения с България. Впрочем първоначално тогава главен изразител и тон на тази тенденция дава самият Тито. Поради активната позиция на българската страна, появата на научни публикации и документи, позициите на югославската страна в известна степен са охладени.

В тази обстановка по указание на Тито югославското ръководство прави известни корекции по подхода в т.нар. открити въпроси с България. На 7 октомври 1978 г. Тито произнася реч в Скопие, в която изтъква, че „и в бъдеще Югославия ще се интересува от македонското малцинство в съседните страни.“ Но това според него ще бъде „дългосрочен проблем“, чието решение може да дойде след успешно развитие на отношенията и всестранното сътрудничество със съседните страни. Този подход съвпада с предложенията на българската страна за решаване на спорните въпроси в процеса на развитие на двустранните отношения.

Разглеждайки отношенията със София, белградските управляващи декларират готовност да развиват отношенията с нашата страна, без да поставят като предварително условие „признаване на македонско малцинство в България“. Претенцията за малцинството не е снета, тя си остава открит въпрос, който вероятно ще се използва и за в бъдеще за намеса във вътрешните работи на България[66].

Така югославското ръководство трасира новата тактика по отношение на България, възприета от Председателството на СЮК в

[65] Изявление на Димитър Станишев пред кореспондент на БТА. Работническо дело, бр. 171, 24 юни 1978 г.

[66] АМВнР, оп. 35, а.е. 3361, л.12; Работническо дело, бр. 280, 11 октомври 1978.

Караджорджево на 19 септември 1978 г. Всъщност този подход отразява втората тенденция в югославската политика спрямо България. Тя се отнася само до подхода и не засяга стратегическите цели по отношение на България. Силата на антибългарската пропаганда се съсредоточава в „научни“ издания и публикации. Търсят се обходни пътища за реализиране на известните цели. Бруталният натиск се заменя с по-гъвкави и приемливи за общественото мнение в чужбина методи и средства.

В обсега на критиката попада авторитетният научен сборник „Материали и документи за историята на българския народ“, който недвусмислено и авторитетно разкрива, че македонски народ никога не е съществувал и сега не съществува. Именно документите, останали от миналото, показват, че македонците са неделима част от българския народ още през средните векове, и те самите се изявяват като българи и считат българския за свой език.

Поради невъзможност да се намерят сериозни аргументи, които да се противопоставят на документите в сборника, югославските автори, в т.ч. и кореспондентът на „Нова Македония“ в София Симовски правят повърхностен преглед и започват да повтарят старите обвинения. Друг югославски представител – Владо Малевски, нарича сборника „лъжеисторически“ и съветва „да се отхвърли бремето на миналото и да се разберат промените, станали след Втората световна война и втората половина на този век“[67]. Все пак обаче в печата преобладават по-умерени материали, в които се прокарва старата линия срещу България, но в по-приемливи форми. Публикуват се рецензии и материали за новоизлезли „исторически трудове“ на македонски и други югославски автори, в които се дава „научен отговор“ на българските „лъжеисторици и санстефански великобългарски блянове“[68].

Общата картина на отношенията между двете страни остава доста тягостна. Според анализите на български дипломати в Белград, „без официално ангажиране за спиране на антибългарската кампания и фалшификациите по-нататък не биха могли да се развиват нормални отношения.“[69] Какъв път избира българската страна – дали срещи на най-високо равнище или чрез работни групи, ще покажат следващите събития в началото на 1979 г.

[67] АМВнР, оп. 35, а.е. 3661, л. 13.

[68] Пак там, л. 12.

[69] Пак там, оп. 34, а.е. 3271, л. 79.

Все пак в края на 70-те години става ясно, че България няма да приеме нарушаване на принципите на независимост, равноправие и суверенитет. Политиката на хегемонизъм няма перспектива в българо-югославските отношения. Още по-малко може да се иска мост на дружбата между българския и югославските народи да бъде едно несъществуващо малцинство в България, а в същото време на антибългарска основа да се сее и разпространява неприязън към българския народ.

4. Българската позиция по откритите въпроси

През 1975 г. продължават контактите на различно равнище между България и Югославия. На 30 юли в Хелзинки Живков и Тито водят разговори и разменят мнения по редица актуални въпроси на международната политика и състоянието на българо-югославските отношения. Двамата се договарят да се създаде смесена работна група, която да разработи базата за споразумения, принципите и платформата за по-благоприятно развитие на отношенията между двете страни. Във връзка с тези договорености следва посещението на министъра на външните работи на България Петър Младенов в Белград от 11 до 13 ноември и срещите му с Милош Минич. Но и тази среща не донася никакъв напредък в отношенията. През цялото време се обсъжда една декларация на югославския външен министър, в която на първо място в „откритите въпроси“ се поставя този за „македонското малцинство“ в България. По повод преброяването на населението през 1975 г., когато в Благоевградски окръг се регистрират само 1500 души македонци, централната преса в Белград и особено телевизията в Скопие тръбят наляво и надясно, че в окръга е извършена „административна денационализация“, „геноцид“ и други подобни с провокативното питане „къде са македонците?“. Според пресата под влияние на агитация и различни форми на насилие като арести, интерниране, лишаване от работа, съдебни процеси и прочие македонците са изчезнали[70]. П. Младенов рязко отхвърля

[70] НИН, 28 декември 1975; Виесник, 3 януари 1976.

изявленията на Минич, както и инсинуациите в средствата за масова информация, обявявайки ги за намеса във вътрешните работи на България. Преговорите завършват безрезултатно, като българската страна представя една проектодекларация.

В началото на 1976 г., в процеса на подготовката на срещата на високо равнище, в отговор на българските предложения от ноември 1975 г., югославската страна предлага за подписване три декларации. И трите не съдържат нищо ново и съществено. Първата декларация е от по-общ характер между Тито и Живков, че двамата лидери са съгласни да защитават националните малцинства – „македонското в България“ и българското в Югославия (като тук се имат предвид само българите в Западните покрайнини, б.а.). С другата декларация двете държави заявяват, че нямат териториални претенции. Правата на българското малцинство в Югославия са гарантирани от Съюзното събрание на СФРЮ съгласно Хартата на ООН. Видно е, че югославските предложения отново поставят на първо място въпроса за „македонското малцинство“. Според анализите на българските специалисти и дипломати в Югославия, съюзното ръководство в Белград, главно под влияние на **скопските ръководители**, формира концепция, според която оттук нататък в **отношенията между двете държави всичко ще минава през проблема за „македонското малцинство“ в България**[71].

Острият и безрезултатен сблъсък на мненията на ръководните среди на България и Югославия, непрекъснатата напрегната атмосфера явно убеждават двете страни да търсят начини за намаляване на напрежението чрез нова среща на високо равнище между Т. Живков и Й. Тито. За тази цел от 22 до 27 септември 1976 г. се провежда среща на Работната група между делегациите на България и на Югославия в София[72]. Срещата на Работната група, ръководена от Александър Лилов от българска страна и от Добривое Видич от югославска, действително разкрива за пореден път позициите на двете страни по македонския въпрос. Делегацията на Югославия поставя като основен въпрос положението на „македонското малцинство“ в България и уж нарушените му права. Югославските представители

[71] АМВнР, оп. 32, а.е. 3700, л. 120.

[72] **Германов**, Ст. Българо-югославски разговори по македонския въпрос. Стенографски протокол, септември 1976. – Македонски преглед, кн. 2, 2007, с. 108-128.

се позовават главно на някои документи на БКП и особено насилствената промяна на националната принадлежност на българското население в Пиринския край при преброяването от 1946 година.

Българската гледна точка е построена главно върху решенията на Мартенския пленум на ЦК на БКП от 1963 г. и последвалите след това партийни и правителствени документи. Изходна точка в изложението на Ал. Лилов е факта, че историческото развитие е създало сложния македонски въпрос, по който двете страни имат различни становища. Според българската страна този въпрос не следва да се превръща във въпрос на актуална и публична полемика. В Благоевградски окръг (Пиринския край) не е имало и няма македонско малцинство и в миналото, и в настоящето. България не може да се откаже от историческата истина, че населението от този край и бежанците от Вардарска и Егейска Македония в България от векове са били и са останали с българско национално съзнание, независимо, че в периода 1944-1947 г. са извършени прибързани леви забежки и насилствени действия. Следователно не може и дума да става да се признае за малцинство едно население, което винаги е било българско. Въпросът за етническия характер на населението от Благоевградски окръг е вътрешен въпрос на българската държава[73].

В изложената позиция на БКП обаче личи и една слабост. Няма съмнение, че тя се придържа към марксисткото положение за подчинената роля на националния въпрос. Върху нея тегне разбирането, че не бива България да пречи на голямата политика на СССР на Балканите. За това не се поставя въпроса за положението на българите във Вардарска Македония след 1945 година. Наистина българската делегация заявява, че македонската държава и опитите за създаване на „македонска нация“ се извършват на антибългарска основа. Но нищо не се споменава за събитията и процесите от 1945 г. и след това за жертвите, за насилствено наложените догми в областта на културата, на историята и на обществото. Прави се изявление, че въпросът за етническия характер, националното съзнание, езика и културата на населението в СР Македония, която България признава като държавна единица на югославската федерация, е вътрешен въпрос на Югославия. Българската страна е готова да се съобразява с настоящите реалности в СР Македония и процесите, извършващи се там. Югославската страна обаче трябва да признае и приеме ис-

[73] ЦДА, ф. 1б, оп. 60, а.е. 207, л. 93.

историческата истина и сегашната реалност в Благоевградски окръг и да се откаже да търси малцинство сред едно чисто българско население. Така, накратко казано, българската позиция е исторически вярна, точна като факти, но по същество е отбранителна. Тя поставя на голямо изпитание и последните остатъци от българско национално съзнание сред населението във Вардарска Македония и дава възможност на просръбските управляващи в Скопие да задушават, да преследват всичко българско и скъсат и малкото останали връзки с България. От друга страна се „узакони“ Благоевградски окръг в бъдеще да бъде включван в дневния ред на безсмислени и безрезултатни срещи и разговори между България и Югославия. Още повече, че югославската страна отклонява категорично българското предложение за прекратяване на антибългарската кампания в югославските средства за масова информация, както и опитите за интернационализиране на спорните въпроси от двустранните отношения.

През 70-те години във всички преговори, срещи, в печата, в радиото и телевизията, от югославска страна на първо място се поставя въпроса за „македонското малцинство“ в Благоевградски окръг. Обвиняват се българското правителство и местните органи в окръга, че „вършат асимилация на македонците в Пиринския край“. В отговор на подобни изявления Т. Живков предприема продължителна обиколка в Благоевградски окръг, след което проблемите отново се обсъждат в Централния комитет на БКП.

Обиколката на Т. Живков е предшествана от Ал. Лилов, който присъства на Окръжната конференция на БКП в Благоевград на 26 и 27 февруари 1974 година. Ал. Лилов произнася слово, в което отделя специално внимание на македонския въпрос. За пореден път той очертава българската политика по този въпрос и нейното отражение в Пиринския край, който непосредствено граничи със СР Македония и е обект на изкуствено раздухваната антибългарска кампания.

Няколко месеца по-късно партиен пленум на ЦК на БКП отново обсъжда политиката по македонския въпрос. Доклад изнася Борис Велчев, Т. Живков изнася информация за посещението си в Благоевградски окръг, изказвания правят Петър Дюлгеров, тогава първи секретар на ОК на БКП – Благоевград, Димитър Методиев и Иван Масларов[74]. В доклада на Велчев и в информацията на Живков ясно и определено се изтъква, че югославското ръководство продължава да настоява българската страна да признае съществуването на „македонско малцинство“. В България няма македонско малцинство и няма откъде да се вземе. За нас македонският въпрос е решен.“[75] Както и в редица други партийни и държавни документи, и този път се изтъква, че векове наред населението и в Пиринска, и във Вардарска Македония е било и самото то се е считало за част от българската народност, участвало е в борбите на българския народ срещу чуждите поробители. А населението на Благоевградски окръг, което е национално освободено през 1912 г., винаги е било неразделна част от българския народ[76]. За това и Живков, след поредицата си от срещи в Благоевградски окръг на 24 и 25 юни 1974 г., посочва: „Една страница от историята на нашия народ е завинаги затворена. Процесите са необратими и няма такава сила, която да ги върне назад.“[77]

„В този двубой с исторически последици българите от Пиринския край се освобождават от тягостното положение, в което се намират повече от две десетилетия. Сложен е край на опитите за националистическо проникване и асимилация, край на тревогите за утрешния ден, подклаждани от слухове за възможност Благоевградски окръг да стане разменна монета в някаква голяма политическа игра“, подчертава Живков[78].

Изложението на Д. Методиев е един от редките случаи, когато събитията във Вардарска Македония се разглеждат на партиен пленум в ретроспекция от Възраждането насам. В хода на освобождението на балканските народи от Османската империя сръбските шовинисти проумяват невъзможността да сърбизират населението от така наричаната от тях „Южна Сърбия“. Единственото средство да се противопоставят македонските българи на българите от старите предели на България е да се обособят в **отделна нация**, да им се вдъхне **македонско национално самосъзнание**, а след това да се македонизира и населението от другите части на областта Македония. Тази стратегическа цел наследи новото ръководство на Югославия, а **криворазбраният интернационализъм на българските политици и държавници им оказа неоценимо съдействие**. Наци-

[74] ЦДА, ф. 1б, оп. 58, а.е. 81, л. 38-40.

[75] ЦДА, ф. 1б, оп. 58, а.е. 81, л. 38-40.

[76] Пак там, оп. 39, а.е. 831, л. 160.

[77] Пак там, оп. 58, а.е. 81, л. 48.

[78] Пак там, а.е. 105, л. 74.

оналните интереси на България бяха застрашени, подчертава Методиев[79].

Двустранните срещи и разговори през 70-те години и вътрешнопартийните обсъждания на македонския въпрос във всичките му съвременни аспекти показват, че югославското ръководство няма никакви намерения да води равноправен диалог, а още по-малко да търси справедливо решение на спорния въпрос, въпреки някои компромиси от българска страна и въпреки тържествените изявления и декларации на политици и държавници от Югославия. Сред българската общественост все повече започва да се налага мнението, че „дълго пазеното официално мълчание“ по откритите въпроси се схваща в Белград и Скопие като липса на политически и научни аргументи. За да приключи сагата с безсмислените преговори, все повече назрява необходимостта от ясно изразена българска позиция по всички „открити въпроси“.

Официалната позиция на България е изразена и в Декларацията на Министерството на външните работи от 25 юли 1978 г. Това е един от най-сериозните аналитични български документи, който запознава общественото мнение в страната и в чужбина с цялостното развитие на българо-югославските отношения за близо двадесетгодишен период. В Декларацията се прави анализ и се обобщават резултатите от постигнатото между двете страни в областта на политиката, икономиката, културата и т.н. Едновременно с това се очертават и трудностите в тези отношения и се посочва българската гледна точка. Главната трудност произтича от претенциите на югославската страна за патернализъм над „македонско малцинство“ в България. Българското становище по отношение на тези претенции съдържа три принципни въпроса, които съставляват неговата същност[80].

Първият от тях е кой има право и е компетентен да определя националният състав на населението на дадена страна, националното съзнание на нейния народ или на част от него? На този въпрос се отговаря, че националният въпрос в България е решен на базата на свободното волеизявление на българските граждани. Националните реалности в България са формирани от хода на историческия процес от икономическите, социалните и културните условия. При това по-

[79] ЦДА, ф. 1б, оп. 58, а.е. 105, л. 76.

[80] Декларация на Министерството на външните работи на НР България. С., 1978, с. 10; Работническо дело, бр. 204, 25 юли 1978.

ложение опитите да се определя отвън националната принадлежност на част от българското население и да се претендира за правото на опека над него означава открита намеса във вътрешните работи на България[81].

Вторият принципен въпрос се отнася до населението на Благоевградски окръг. В Декларацията се прави обективен анализ и се дава отговор, базиращ се на българската и на европейската наука, както и многобройните изяви на българско национално самосъзнание на самото население от Пиринския край. Македонска народност и държавност не са съществували нито през Средновековието, нито през Възраждането. Процесите на формиране на българската нация в географската област Македония са идентични с процесите в другите две области – Мизия и Тракия. Населението от Благоевградски окръг винаги се е чувствало неразделна част от българския народ, има обща съдба и борби с останалото население на страната. В Декларацията се дава оценка и на периода непосредствено след Втората световна война, „когато от югославска страна бе предявено искане за присъединяване на Пиринския край към Югославия. При тежкото международно положение на България тогава и във връзка с подготовката за осъществяване на известната идея за южнославянска федерация между двете страни е преговаряно и по този въпрос.“[82] В нарушение на всякакви демократични принципи и в резултат на продължителния натиск от страна на югославското ръководство за известно време през този период „бе разгърната интензивна кампания за принудително внедряване на небългарско национално съзнание у населението в Пиринския край... Югославската страна с различни методи и средства се намесваше във вътрешните работи на България... Именно вследствие на тази ненормална обстановка се получиха резултатите от преброяванията – единствените преброявания, на които се позовават в Югославия“.[83] Затова е абсурдно да се обосновават претенции за части от населението на България само въз основа на данни от две преброявания, извършени в рамките на едно десетилетие, откъснато от контекста на конкретната обстановка, в която са проведени. Когато се създадоха условия за свободно волеизявление на населението от Благоевградски окръг, то отново,

[81] Декларация на Министерството..., с. 11.

[82] Пак там.

[83] Пак там, с. 17.

както и в миналото, ясно и категорично изрази на преброяванията през 1965 и 1975 г. своето българско национално самосъзнание. Правейки анализ на многобройните исторически събития и факти, в Декларацията се подчертава: „В България не е имало, няма и сега никакво „македонско национално малцинство“, няма славянско население, което да се отличава по етнически произход, бит и религия от българската нация.“[84]

Третият принципен въпрос е за отношението и подхода към историята. Редица проблеми са останали като наследство от сложното и противоречиво минало на Балканите. Много факти и събития от това минало получават различна интерпретация в двете страни. Българската страна определено счита, че въпросите на науката не могат и не бива да се решават по друг път, освен по пътя и със средствата на науката. Тълкуванията на някои факти трябва да бъдат предмет на свободно и обективно научно изследване и обсъждане. Различията на мнения от подобен характер не могат да намерят решения по политически път чрез налагането на една или друга теза, а още помалко третирането им с пропагандни клишета в средствата за масова информация[85].

Както се вижда, в Декларацията на Министерството на външните работи се повтарят вече известните становища, изразени от български делегации при срещите на високо равнище между Т. Живков и Й. Тито, както и на срещите на делегации на различни равнища на двете страни. Новото е, че българското ръководство решава най-сетне да постави ясно „откритите въпроси“, сред които централно място заема македонският въпрос. Позицията, макар и доста закъсняла, е решителна, категорична и не допуска двусмислие, при все че оставя вратата отворена за преговори по всички въпроси. Наред с това, както и по-рано, въпросът за положението във Вардарска Македония не се поставя. В Декларацията се посочва, че България признава реалностите в Югославия и какви нации съществуват там е вътрешен въпрос на самата Югославия. С това мнение всъщност се избягва директно да се посочи, че България признава македонската нация, така както открито и на всеослушание иска югославската страна. Все пак в документа се посочва, че „единственото, което не приемаме и с което не можем да се съгласим, е формирането на македонската нация да става на антибългарска основа, като се фалшифицират общоизвестни факти и се разпалва национална вражда към българския народ.“[86] Редица въпроси за положението на българите във Вардарска Македония, за съдебните процеси, преследванията и т.н., не са поставени в Декларацията.

[84] Декларация на Министерството ..., с. 18, 19.

[85] Пак там, с. 19.

Югославското ръководство посреща декларацията с тревога и неприязън. По-тежък документ срещу Югославия не е бил публикуван, и то точно в навечерието на провеждането на министерска среща на необвързаните страни. Като цяло в Югославия Декларацията на Министерството на външните работи се приема като опит да се дискредитира югославската политика. Според тях тази декларация допринесла твърде много за влошаване на отношенията между двете страни[87]. Атаките срещу нея продължават не само в пресата, но и от официални представители на ръководството на СЮК и на югославското правителство. На 7 юли членът на Председателството на СФРЮ и СЮК Стамболич на митинг в Бяла Църква заявява: „Само след решаване на основния спорен въпрос – признаване на македонската нация и връщане националните права на македонското национално малцинство в България може да се развива всестранно сътрудничество.“[88]

След публикуването на Декларацията на Министерството на външните работи македонският въпрос продължава да бъде главната тема в българо-югославските отношения, въпреки усилията на българската страна дискусията да бъде изместена в посока на икономическите, културните и др. взаимоотношения. София продължава вече твърдо възприетата тактика да не се води публична дискусия. Ал. Лилов посочва „да не се поддаваме на югославските провокации, да не водим полемика в средствата за масова информация“. От друга страна обаче веднага следва постановката: „Ние не можем да останем безучастни към югославските опити за фалшификации на миналото, като се използват подходящи форми и средства.“[89] Така **през лятото на 1978 г. България официално излиза от дълго пазеното мълчание и прави публично достояние своите становища**. По различни поводи български представители дават отговор на

[86] Декларация на Министерството..., с. 15, 16.

[87] ЦДА, ф. 1б, оп. 60, а-е- 2541, л. 34.

[88] АМВнР, оп. 34, а.е. 3258а, л. 5.

[89] ДА-Благоевград, ф. 2б, оп. 11, а.е. 28, л. 180-184.

чуждестранни кореспонденти в страната и в чужбина, които проявяват голям интерес към събитията и особено към позициите на българското ръководство и неговото отношение и политика към Благоевградски окръг[90]. Кореспондентите на „Таймс“ Деса Тревисан, на „Джорнале“ Мацети, на „Щерн“ Георг Кари още в Белград търсят обективна информация за българските предложения и причините те да не се обявяват пред югославската общественост. Представители на западната преса като Д. Тревисан, кореспондент на „Таймс“ и познавач на балканските проблеми, Стефан Милер – кореспондент на „Асошиетед прес“ в Западен Берлин, кореспондентът на „Ди пресе“ и др. пристигат в София, където се срещат с отговорни служители на Министерство на външните работи – зам.-министър Цветков, началник на отдел Ив. Ганев и др. Тук те получават подробна информация за българските предложения за незабавно сключване на договор за взаимен отказ от териториални претенции между България и Югославия, както и предложението за едновременен плебисцит сред населението на Пиринска и Вардарска Македония, макар че югославското ръководство не иска и дума да чуе за някакъв плебисцит в СР Македония, тъй като „реалностите в Югославия не се нуждаели от ново утвърждаване.“[91]

След срещите в Министерство на външните работи някои от кореспондентите на западната преса решават да посетят и на място да се запознаят с положението в Благоевградски окръг. За целта те се срещат с кмета на Благоевград Стефан Петров, с редактора на в-к „Пиринско дело“ Крум Михайлов, с председателя на Комитета за изкуство и култура към Окръжния народен съвет Асен Ангелов, както и с много граждани в Благоевград. Навсякъде кореспондентите получават един и същ отговор: няма никакви данни за съществуването на македонска нация преди периода на Българското национално възраждане. В България няма никакво „македонско малцинство“ и цялото население на Благоевградски окръг „както и в миналото“, така и сега живее със съзнанието, че принадлежи към българската нация. По-нататък чуждите кореспонденти научават, че след края на Втората световна война Югославия е искала да присъедини към себе си Пиринската област. „И те не са се отказали от това си намерение

[90] АМВнР, оп. 34, а.е. 3270, л. 124.

[91] Пак там, а.е. 370, л. 2; оп. 35, а.е. 3692, л. 2; Работническо дело, бр. 172, 25 юни 1978.

и сега. Белград разгаря в цял свят антибългарска кампания, югославският печат ежедневно напада България. И дългото мълчание на българската страна може да се тълкува като проява на слабост“, смятат събеседниците[92]. Речта на Т. Живков, Декларацията на Министерство на външните работи, срещите на централното партийно ръководство с обществеността на Благоевград в София фактически дават отпор на опитите за намеса във вътрешните работи на България. „Те трябва да разберат, че не могат да ни налагат ултимативни искания“. Признаването на несъществуващото македонско малцинство е първата стъпка към нови искания, а в крайна сметка и към териториални корекции[93].

В продължителните беседи чуждестранните кореспонденти се спират и на преброяванията от 1946 и 1956 година. За 1946 г. фактите са сравнително по-ясни, отколкото през 1956 година. По първото преброяване почти всички официални представители и общественици дават идентичен отговор: след войната България е победена страна, няма сключен международен договор. В тази „ненормална обстановка“, както се посочва от събеседниците, югославското ръководство предявява искания за включване на Пиринския край в Югославия с перспектива да се създаде южнославянска федерация. Едни смятат, че вината следва да се понесе от Сталин и от геостратегическите интереси на Съветския съюз на Балканите и в Европа. Други обвиняват Коминтерна с неговите постановки за македонска нация, а трети смятат, че и БКП има определена вина за т.нар. македонизация през 1946/47 г.

За второто преброяване през 1956 г. почти няма смислен отговор – защо 180 000 души са записани като „македонци“, когато въпросът за южнославянска или балканска федерация вече не е актуален и не е упражняван натиск. При разговорите става ясно, че едва ли някой би обявил цялото население на Пиринския край за българско, тъй като отново ще бъде подложен на натиска на Съветския съюз, особено след частичното подобряване на отношенията между Тито и Хрушчов. Това, разбира се, е несъстоятелно, защото от 1949 до 1956 година българската страна има възможност да отрече напълно този нихилистичен и антибългарски курс. Вместо това продължава едно мъгляво, двойствено поведение на българското ръководство

[92] АМВнР, оп. 34, а.е. 3270, л. 21.

[93] Пак там, л. 22.

– за превръщане на Пиринския край в център за освобождаване на другите две части и продължаване политиката на доброволния македонизъм. По-логично стои обяснението за продължаване на „инерцията от 1946 г.“ Западните наблюдатели се убеждават, че българите признават резултатите от Втората световна война, държавните граници и политическите реалности. „Но ние не сме готови да приемем фалшифицирането на нашата история или намесата във вътрешните ни работи“, се изтъква в почти всеки разговор. А разгърнатата в Югославия безпрецедентна и без чувство за мярка антибългарска кампания не води до установяване на доверие и нормални отношения между двете държави.

Освен тези срещи с чуждестранни кореспонденти българското правителство чрез Министерство на външните работи предприема редица други стъпки и прояви в някои страни и особено в международните организации, без това да се превръща в някаква кампанийност. Дипломатическите представители и Министерство на външните работи полагат сериозни усилия за разясняване на българската позиция по македонския въпрос. Твърде много се разчита на Декларацията, която е един от компетентните отговори на югославските становища. Както отбелязва в спомените си Т. Живков, България не среща разбиране по този въпрос от „братските социалистически страни и комунистическите партии“. Все пак той разчита на известна поддръжка от СССР, тъй като през цялото време България се съобразява със съветската външна политика на Балканите. При поредната среща на 14 август 1978 г. в Крим Т. Живков и Л. Брежнев отново обсъждат двустранни, балкански и международни проблеми. От материалите за срещата на двамата лидери се вижда, че Л. Брежнев проявява голям интерес към последните български прояви: „В Югославия има сили, които непрекъснато раздухват спорни въпроси.“ По-нататък съветският лидер подчертава: „Ние обърнахме внимание на последните ваши стъпки, насочени към нормализиране на българо-югославските отношения. Отнасяме се с разбиране да не се раздухва публичната полемика по така наречения македонски въпрос.“ Т. Живков също се съгласява с тази постановка, изтъквайки: „Що се отнася до Югославия ние напълно споделяме съображенията, изложени тук.“[94]

[94] АМВнР, оп. 66, а.е. 1373, л. 14, 22; Работническо дело, бр. 223, 15 август 1978.

По всичко личи, че Брежнев „под последните ваши стъпки“ има предвид речта на Т. Живков на 15 юни 1978 г. в Благоевград и Декларацията на Министерство на външните работи от 25 юни същата година. Точно тогава югославското ръководство изостря до крайност отношенията с България с обвиненията за „непризнаване и асимилиране на македонското малцинство в Благоевградски окръг“, уж предявените териториални претенции към СР Македония и части на Източна Сърбия (Западните покрайнини), в присвояване историята на „македонския народ“ и т.н.

Публикуването на Декларацията на Министерство на външните работи и някои външнополитически инициативи съвпадат и с три големи и значими събития за България – 100 години от Освобождението на България и възкръсването на третата българска държава, 75 години от Илинденско-Преображенското въстание и 100 години от Кресненско-Разложкото въстание. Българската историческа наука и чуждестранните участници правят научен анализ за отражението на тези събития върху консолидирането на българската нация и нейната по-нататъшна историческа съдба.

На 2 август 1978 г. в София, в салона на БАН, се провежда юбилейна научна сесия, посветена на въстанието от 1903 г. В доклада на акад. Хр. Христов въстанието се определя като втори връх в българската националноосвободителна борба след Априлското въстание. В докладите на българските учени са разгледани подготовката и хода на въстанието, неговото жестоко потушаване и отражението му в Европа и на Балканите. За първи път се прави по-решителен опит да се излезе от догматично-сектантските постановки за ролята на Върховния македонски комитет, както и за тази на Българската екзархия, останала вярна на своя народ по време на революционното изпитание[95].

На 1 октомври 1978 г. в гр. Кресна (предишно с. Гара Пирин, преименувано с указ на Държавния съвет в гр. Кресна) се провежда научна сесия, посветена на 100 години от Кресненско-Разложкото въстание. От българските и чуждестранните учени са изяснени причините, подготовката, избухването и хода на въстанието, както и неговия разгром. То е истинско народно въстание за национално ос-

[95] **Христов**, Хр. Подвигът. Литературен фронт, 3 август 1978; **Косев**, Д. 75 години от Илинденско-Преображенското въстание. Работническо дело, бр. 211, 3 август 1978.

вобождение. Главната му двигателна сила е населението от Пиринския край. Към неговия героизъм се присъединяват бойци от всички краища на Княжество България, от Източна Румелия, от Македония. Затова и Кресненско-Разложкото въстание се определя като продължение на националноосвободителното движение, израз на стремежа на целия български народ да живее единен и свободен[96].

Трите значими научни прояви, посветени на важни събития от българската история, отразяват степента на научно мислене и обобщение на българската историческа наука, която изминава един доста труден период на преосмисляне, бавно освобождаване от ред догматични постановки и пропагандни клишета от 50-те години. Присъствието на голяма група учени от ССР, САЩ, Италия, Чехословакия, Унгария и др. говори за авторитети на българската наука и за активната външна политика на България.

В края на 70-те години две събития поставят на изпитание българската научна и културна общественост. Скопие отново провокира спор за националната принадлежност на световноизвестния български поет Никола Вапцаров. Съществен принос по „откритите въпроси“ внасят и спомените на Цола Драгойчева, които предизвикват остра реакция от Скопие и Белград.

Още през 1977 г. печатът в Югославия и особено в Скопие започват с разни публикации да присвояват творчеството на поета Н. Вапцаров. В статия за „Нова Македония“ от 24 юли 1977 г. се изтъква, че поетът бил осъден от българските власти, „защото се борил за национално освобождение на македонския народ от българите“ и като „емигрант в България създавал македонска литература“[97]. Телевизиите в Белград, Загреб и Нови Сад излъчват предавания, според които Вапцаров бил осъден на смърт, защото искал Македония да се отдели от България. Въпреки официалните протести на българското Министерство на външните работи, кощунството с паметта на големия поет и революционер продължава. Последва груба и предизвикателна проява и незавидната от морално и всякакво друго гледище практика да се представи Вапцаров като небългарски поет на Стружките вечери на поезията от 22 до 29 август 1979 година. Съюзът на българските писатели реагира остро и аргументирано със специална декларация.

[96] Работническо дело, бр. 271, 2 октомври 1978.

[97] Нова Македония, 24 юли 1977.

Декларацията на 53-мата български писатели изразява чувствата, мислите и настроенията на българската научна и културна общественост срещу агресивната македонистка пропаганда. Управляващите македонисти в Скопие с всички сили и средства търсят национална идентичност на една измислена „македонска“ народност, лансират крайни етноцентристки версии за далечно минало с принос в общоевропейската цивилизация. Те си въобразяват, че всичко им е позволено и без съвест и морал посягат на светините на българската поезия и литература. Затова, като се посочва в Декларацията, „не можем да стоим неми пред грубите издевателства, които се вършат пред очите ни с наши национални светини, пред нечуваната денационализация, на която посмъртно се подлагат именно наши дейци... на които нашият народ ще дължи вечна признателност, защото те са го създали като нация, като култура, като държавност.“[98]

Декларацията разобличава македонистката схема, която посяга и узурпира българската история и култура. „Свидетели сме как години наред събития и имена, принадлежащи от векове и десетилетия на нашата история, систематически се прекрояват най-произволно, с нескривано пренебрежение към документите и свидетелствата.“[99] Става въпрос за цар Самуил, десетки личности от периода на Възраждането като братя Миладинови, Григор Пърличев и много други. „Живият може да се смята какъвто иска, но това съвсем не му позволява да налага своите сметки и съображения над други, и особено над онези, които вече ги няма.“ Именно така се постъпва с Н. Вапцаров и с много други бележити българи и то с една **невероятна по своята несъстоятелност аргументация, че те не са знаели какви са и погрешно са се наричали българи**. На основата на тяхната грешка са се заблудили и всички възрожденски писатели и хронисти и те са започнали също така погрешно да ги наричат българи. Неубедителните аргументи никак не смущават фалшификаторите на историята, какъвто е случаят и със сборника „Македония“ на Димитър Влахов. Там се казва, че македонците били наричани от чужденците българи, а и самите те се наричали българи, защото тогава „македонците не са имали съзнание за своята македонска националност“. Твърде наивни и примитивни обяснения, но насаждани с

[98] Декларация на Съюза на българските писатели. Никола Вапцаров – гордост на българския народ. – Литературен фронт, бр. 3, 2 август 1979.

[99] Декларация на Съюза на...

рядка упоритост и постоянство не само в Югославия и по-специално в СР Македония, но и в чужбина, за да се изгражда една митология за „македонците“, да им се вдъхва самочувствие. „Ако някому липсват ценности и от този факт страда самочувствието му, това не е основание той да посяга към духовното богатство, което не му принадлежи.“[100]

Следващият повод за атака срещу България са спомените на Цола Драгойчева, публикувани през януари 1979 година[101]. В книгата си Ц. Драгойчева разглежда различни страни от македонския въпрос по време на Втората световна война и особено в първите години след установяване на отечественофронтовската власт в България. Тя използва широк набор от документи, свързани със срещи, разговори, разменени мнения с тогавашното ръководство на Югославската компартия. За първи път български политик от такъв висок ранг разкрива истинските намерения, а по-късно и действия на ЮКП да налага своите разбирания за присъединяването на Пиринския край, а в по-далечна перспектива и поглъщането на цяла България от Югославия. Независимо от някои непълноти и неточности по факти и събития книгата на Ц. Драгойчева дава възможност на българското ръководство да прави по-реални и адекватни оценки и изводи за югославската политика по македонския въпрос.

Югославската реакция за спомените на Ц. Драгойчева е доста невъздържана. Използвани са крайни квалификации за мемоарите: „На великобългарски и националистически позиции“, „Великобългарска клевета“, „Открити териториални претенции“, „Изкривяване на историческите факти“ и др. Още на 18 януари кореспондентът на „Нова Македония“ от София Ф. Симиновски публикува статия, в която съобщава за появата на „най-черната антиюгославска и антимакедонска клевета.“ На следващия ден същият автор пише, че спомените на Драгойчева ще бъдат използвани в България като учебник по т.нар. македонски въпрос и ще поддържат националистическото напрежение сред младото поколение. На 25 януари друг скопски журналист Тошо Поповски помества коментар, в който се стреми да постави на една плоскост политиката на царска България с новата политика на страната. Както твърди авторът, никога досега не били

[100] Декларация на Съюза на...

[101] **Драгойчева**, Ц. Из моите спомени. На класови и интернационалистически позиции. С., 1979 г.; Същата. Такава е истината. С., 1981.

така ясни териториалните претенции спрямо Вардарска Македония. В този дух, като по команда, пишат кореспондентите на ТАНЮГ от Германия, Италия и други страни. Външнополитическият редактор на сп. „НИН“ М. Маровић обявява подхода на Ц. Драгойчева за „ненаучен“, защото тя твърди, че македонците са българи и Македония е стара българска земя[102].

„Научен“ отговор на мемоарите дава директорът на „Нова Македония“ Ванчо Апостолски, който в пет последователни броя на цяла страница на вестника се впуска във фалшификации, които са наложени за препубликуване в републиканските и местните вестници. Основната цел в коментарите е да се дезинформират читателите и да им се внуши, че мемоарите подхранват великобългарските националистически аспирации към Вардарска Македония.

Официалната позиция на югославското ръководство не се различава от вестникарските статии. Тя е изразена от Мирко Калезич от Съюзния секретариат за външни работи, който на пресконференция заявява, че мемоарите са „тежки и безпочвени клевети към СФРЮ и СЮК“. Тази публикация, според него, не допринасяла за развитие на двустранните отношения. През 1979 г. Съюзният секретариат за външни работи със заповед забранява под заплаха от 3 години затвор внасяне, четене и разпространяване на мемоарите[103].

За илюстрация на официалната югославска позиция само през първите три месеца на 1979 г. над 10 висши югославски функционери правят остри антибългарски изказвания. Между тях са Ст. Доланц, Душко Попович, М. Апостолски, Тодо Куртович, Л. Арсов, Александър Бакочевич и др. Най-показателни в това отношение са изявленията пред списание „НИН“ на знаменосеца на антибългаризма в Югославия „академик“ М. Апостолски. Носител на научната титла академик, която по световните стандарти би следвало да е свързана и да излъчва хуманизъм, стремеж към истината и обективност, този новоизлюпен югославски „учен“ с български корени, чиито родители в недалечната 1941 г. молят цар Борис III да спаси от тежка присъда сина на един български родолюбец, без ни най-малко угризение на съвестта публично обяви своите расистки виждания за българския народ. По повод мемоарите на Ц. Драгойчева Апостолски „авторитетно“ твърди в интервю пред списание „НИН“, че

[102] АМВнР, оп. 35, а.е. 3561, л. 21.

[103] **Драгойчева**, Ц. Такава е истината. С., 1981.

немалка част от представителите на българския народ, или **целият народ, могат да придобият „някои особени черти, да носят още в гените си зло.“**[104] Твърди също, че българите били с особен морал, че са без национална гордост, слуги на други, роби, които никога не са се борили за своята свобода, нямали са чувство за справедливост и т.н.[105] В това отношение Апостолски надмина своите сръбски учители, Белич и Цвиич, които още в 1906 г. са написали, че името „българин“, с което се означават „македонските славяни, не е етническо и не означава етнически българин“ и че „славянското население в Македония било някаква флотантна маса.“[106]

В по-ново време подобни епитети и понятия се срещат в расистките теории на нацистката идеология, отречена и осъдена от човечеството. Но такива са антибългарските прояви в Югославия, преминали границата на най-елементарната човешка етика. Подобни изявления са точно отражение на духа, в който се възпитава младото поколение в омраза и ненавист към един съседен на Югославия народ. Несъстоятелни са оправданията на М. Минич на срещата през 1979 г., че Апостолски не изразява официално становище на СЮК. Апостолски е председател на Македонската академия на науките и изкуствата и председател на Съюзния съвет на академиите в Югославия. Така че нищо не е в състояние да изтрие позорните думи по адрес на българския народ.

[104] НИН, 4 март 1979.

[105] АМВнР, оп. 35, а.е. 3693, л. 117.

[106] **Цвијћ**, Ј. Неколика приматрања о Етнографји и Македонских словена. Београд, 1906, с. 3.

ГЛАВА V.
МАКЕДОНСКИЯТ ВЪПРОС ПРЕЗ 80-ТЕ ГОДИНИ НА XX ВЕК

1. Финалът на безсмислените преговори с Югославия

След продължителите спорове и размяна на остри реплики около мемоарите на Цола Драгойчева и след нейното интервю във връзка с изказванията на М. Апостолски, изглежда положението се успокоява. Но това е само на пръв поглед. На 27 април 1979 г. Т. Живков произнася голяма реч в Народното събрание. Когато се спира на българо-югославските отношения, той заявява, че те се развиват добре в областта на търговията, туризма и граничните срещи. Все пак българският лидер ясно посочва, че тези отношения може да бъдат и по-добри. За това състояние на нещата Живков обвинява, без да посочва точно, някои кръгове в Югославия, които „искат да насочат нашите отношения по хлъзгавия път на конфронтацията“[1]. Несъмнено Т. Живков вижда в пренебрегването на българските инициативи от юни 1978 г. „прикрити аспирации и вмешателство в нашите вътрешни работи“[2]. Но той отново признава политическата реалност и държавните граници след Втората световна война. България не е имала и няма териториални претенции към СФРЮ. А за населението на Благоевградски окръг пак за пореден път се подчертава, че то „самото се определя като българско и всеки опит за задушаване на неговото българско самосъзнание е осъден на неуспех“.[3]

Постепенно споровете и изобщо дискусията по македонския въпрос се пренасят в полето на дипломацията и на срещи между ръководителите на двете партии и държави.

[1] **Живков**, Т. За вътрешната и външна политика на НР България. Реч през Десетата сесия на Седмото народно събрание. Решение на Седмото народно събрание. С., 1979.

[2] Пак там.

[3] Пак там.

Откриване на Дома на културата в гр. Сандански, 26.10.1979 г. Слово произнася Пенчо Кубадински; зад него Вл. Сандев, Ат. Бабалеев, Л. Причкапов и др.

Българската страна продължава подготовката за поредната среща. В изпълнение на решение на Политбюро и постигнатата взаимна договореност с югославската страна за провеждане на разговори между отговорни представители на БКП и СЮК по развитие на българо-югославските отношения на 15 юни 1979 г. Пенчо Кубадински прави предложение за състава на българската делегация: Йордан Йотов, Цветан Николов, Иван Ганев, Райко Николов, Марко Марков, Костадин Палешутски, с преводач Златина Динева и стенограф Свобода Драева. Уточнено е разговорите да започнат на 18 юни 1979 г. в Белград. От югославска страна в разговорите участват Милош Минич – ръководител, и Борислав Милошевич, Милан Вереш, Миодраг Мийович, Ахил Тунте, Халид Пашанович, Трайко Трайковски, Радован Урошев и Станислав Стоянович[4].

[4] ЦДА, ф. 1б, оп. 60, а.е. 254, л. 125. Стенографски запис от разговорите между члена на Политбюро на ЦК на БКП Пенчо Кубадински и члена на Председателството на ЦК на СЮК Милош Минич по македонския въпрос в отношенията между двете страни и партии.

Подготовката за срещата от българска страна е завършена на 14 юни, когато в Политбюро се внася проект от изложението на Пенчо Кубадински за срещата с югославската делегация[5]. На самата среща българският ръководител на делегацията прави преглед на всичко постигнато между двете държави след 1976 г.: срещи на министри и зам.-министри, взаимни посещения и размяна на делегации, установяване на връзки между парламентите, между обществени организации, комисиите по граничните въпроси, Смесената работна група за разработване и приемане на съвместна комплексна програма във всички сфери на политиката, икономиката, културата по всички линии – държавни, партийни и обществени.

Когато преминава към македонския въпрос и различните негови аспекти, П. Кубадински още в първата част на своето изложение заявява, че България признава политическите реалности в СР Македония. „Процесите, които се извършват в СР Македония, са **ваша вътрешна работа**. Не сме желали и не желаем да се намесваме. Но като изразяваме готовността да зачитаме тези реалности, ние **не можем да се съгласим с фалшифицирането и присвояването на историята и културното наследство на българския народ.**“[6] Тази формулировка крие известно противоречие, защото „това си е ваша вътрешна работа“ е противоположност на „не можем да се съгласим с фалшифицирането на историята“. Целият период след 1944 г. е „вътрешна работа“ на македонистите от Скопие и Белград при създаването на история и култура на изкуствено измислената македонска нация. Тъй като няма собствено минало и няма откъде да се вземе това минало – остава само едно: посягане на миналото на българския народ, узурпиране на част от него и подчиняването му на целите на македонизма. Несъмнено този подход открива възможност за усложняване на преговорите и предявяване на нови претенции.

Както и в предишните изявления, позицията на българската делегация за населението в Благоевградски окръг е категорична и не търпи никакви възражения. Не може да се иска от България да признае за „мост на дружбата“ между двата народа да бъде несъществуващо македонско национално малцинство, а в същото време в СР Македония „да се кове вечна вражда между нашите народи“.[7] По-

[5] ЦДА, ф. 1б, оп. 66, а.е. 1777, л. 25-45.

[6] Пак там, оп. 60, а.е. 254, л. 12.

[7] Пак там.

зовавайки се на факти от миналото, П. Кубадински посочва: „Опитът от недалечното минало показва, че въпреки упражнения върху нас натиск и принудата спрямо българите в Благоевградски окръг резултат не се получи. Не трябва да се очаква, че е възможно отново по административен път да се налага на населението от Благоевградски окръг някакво друго национално съзнание, освен това, което то доброволно изявява.“[8]

По-нататък П. Кубадински изтъква, че югославското ръководство отклонява предложението да се подпише незабавно договор за отказ от териториални претенции с предварителното му обвързване – признаване на „македонско малцинство“ на територията на България. Вместо това обаче продължава ескалацията на масираната антибългарска кампания, достигаща до расистките изстъпления на члена на съвета на Федерацията М. Апостолски, когото М. Минич се опитва несполучливо да оневини.

Югославският ръководител на делегацията Милош Минич започва изложението си с голяма доза самочувствие, позволявайки си още в началото менторски тон към българската делегация. Според него всичко, което П. Кубадински изложил, се повтаряло от предишни срещи и освен това не било приемливо за югославската страна. Това се отнася най-вече до прословутото „македонско малцинство“ в България, което българската страна не признавала „Ние смятаме, заявява М. Минич, че съществуването на македонско национално малцинство е обществено-исторически факт. Поради това, може би, спорът между България и Югославия е по-дълбок, по-тежък, и, разбира се, по-изострен, отколкото с другите страни.“[9]

На тази двустранна среща за първи път М. Минич застъпва една нова или по-точно видоизменена теза, че България има югославски народ. Така югославското ръководство произволно си присвоява правото да определя националната принадлежност на част от населението на България, обявявайки, че в Благоевградски окръг живеят югославяни. **Македонският въпрос претърпява сериозна еволюция и от български става общобалкански**, а както се вижда от изказването на Минич, **той вече е чисто югославски.** „Никой не може да ни оспорва правото да се интересуваме и да се застъпваме за колкото се може по-добро решаване на положението на частите

[8] ЦДА, ф. 1б, оп. 60, а.е. 254, , л. 12.

[9] Пак там, л. 19.

Първа копка на Завода за пластмасови изделия – Гоце Делчев, от Александър Лилов, началото на 80-те години

на югославските народи, които се намират в която и да е съседна страна“. По-нататък югославският ръководител продължава с безапелационен тон, защото „ние въобще не можем да приемем упрека, че това е намеса във вътрешните работи“.[10] Цитирайки реч на Тито в Скопие, Минич посочва, че Югославия и нейното ръководство има не само морално, но и всякакво друго право да водят сметка как се постъпва с техните национални малцинства, които са части от югославските народи, в съседните държави.

Когато разглежда предложенията на българското ръководство за едновременна анкета в Благоевградски окръг и в СР Македония, за да се установи „дали македонците са българи или македонци“, Минич напуска относително сдържаното си поведение и започва една тирада от въпроси: как може българската компартия да не признава, че македонската нация в борба с немските окупатори и с българската окупационна фашистка армия е демонстрирала своята национална индивидуалност? „Какви са тия плебисцити, които трябва да покажат нещо друго? Ние приехме това много тежко, като

[10] ЦДА, ф. 1б, оп. 60, а.е. 254, л. 19.

една от най-големите ескалации в българското становище, в становището на вашето ръководство към Югославия и македонския народ.“[11] Тази позиция е много показателна, защото разкрива истинските намерения на югославските ръководители – свободно, когато искат и както искат, да се разхождат в историята и да я прекрояват в своя полза. Според тях не е от значение хилядолетната история на съвместен живот на българите от Вардарска Македония с останалите части от България. Те непрекъснато повтарят двете преброявания от 1946 и 1956 г., когато по административен път и по ред външни и вътрешни причини българското население от Благоевградски окръг е записано като „македонско“ против волята му. И негодуват, когато българската компартия коригира тези свои становища, посочвайки, че всяка партия има свои вътрешни сили да променя дадено становище по определени въпроси, когато това е обусловено и необходимо.

Завършвайки първата част от изложението си, Минич изтъква, че голяма опасност за Югославия представлява Декларацията на българското Министерство на външните работи, мемоарите на Цола Драгойчева и двете ú интервюта. Въпреки историческите и съвременните реалности в Благоевградски окръг, той изпада в един лековат и необоснован оптимизъм в смисъл, че времето работи за македонското малцинство в България.

Така завършва първата част от срещите на двете делегации. Те излагат основните си виждания, както общото развитие на българо-югославските отношения, така и по македонския въпрос, който според българската страна е въпрос за българите в СР Македония, а според югославската – македонският въпрос съществува като въпрос за части от македонското национално малцинство в други страни, и преди всичко в България.

Втората част от изложението на П. Кубадински сякаш излиза от позицията на отбрана. Тя не съдържа нещо ново, но е наситена с доста научни аргументи. Най напред той отбелязва, че югославската делегация подбира онези факти, които са удобни за нея. Така например югославяните не дават отговор на въпроса къде отидоха 1 милион и 200 хиляди българи, които са посочени във всички статистики, в т.ч. и сръбски. В този смисъл българската делегация привежда примери от български, турски, гръцки, немски и други статистики и източници, които са изследвали по различни поводи населението

[11] ЦДА, ф. 1б, оп. 60, а.е. 254, л. 30.

на географската област Македония. Всички определят славянското население на тази област като българско, в това число същото е и в Пиринския край. От другите народности следва да се отбележи наличието на турци, гърци, цигани, евреи, власи. Никъде не се говори за македонци. След тези факти следва директният въпрос към югославската делегация „Признавате ли тези факти?“[12].

По-нататък българската делегация предлага в бъдеще спорните въпроси да се обсъждат само от учени от двете страни. Дотогава обаче практиката показва, че подобни предложения са нискоефективни, защото трудно се намира научен критерий, особено когато едната страна, в случая Югославия и „научниците“ в Скопие, подхождат с предвзети тези, с концепции, формирани под влияние на конюнктурната политика.

Все в този дух българската делегация ясно и категорично посочва, че югославската страна просто няма за какво да поставя пред България претенции за малцинство. „Такова малцинство не е имало и няма. И ние не можем да се съгласим с никакви претенции. Претенциите за македонско национално малцинство са чиста илюзия.“[13]

Макар че няма особен смисъл да се пояснява отново и отново оценката на българската страна за събитията от 1946 и 1956 г., все пак П. Кубадински се чувства задължен да отговори на повдигнатия от югославяните въпрос. Той посочва редица документи на българските партийни и държавни органи през 1946 г. за упражненото насилие при промяната на националността на българското население в анкетите. А що се отнася до извършеното през 1956 г. преброяване, се посочва: „Предишният административен натиск ние не подменихме с нови административни мерки, за да променяме националното съзнание на населението от Благоевградски окръг от „македонско“ на българско. Ние просто престанахме по административен път да решаваме този въпрос, и когато населението получи възможността да се изявява, каквото то се чувства, знаете какъв беше резултатът.“[14] Тези разяснения на П. Кубадински не са достатъчни да обяснят защо през 1956 г. продължава „македонизацията“. Той, разбира се, в условията на тоталитаризма не може да каже и да обвини самата система и особено увлеченията на българското партийно ръководство в края

[12] ЦДА, ф. 1б, оп. 60, а.е. 254, л. 50.

[13] Пак там, л. 51.

[14] Пак там, л. 51.

на 40-те години да създава „македонска социалистическа нация“ в Пиринско, която да бъде Пиемонт за освобождението и обединението на цяла Македония.

Следващата група въпроси, по които българската делегация изказва също категорично мнението си, са свързани с фалшифицирането на историята. „Ние ще възразяваме против фалшифицирането на българската история. С тази практика не можем да се съгласим“, заявява П. Кубадински. Той посочва имената на редица възрожденски деятели, като Паисий Хилендарски, Йоаким Кърчовски, Кирил Пейчинович, братя Миладинови, Григор Пърличев и много други, които по това време в СР Македония са обявени за „македонци“. Всички те „са се наричали българи, защото не са знаели, че са македонци. Не разбирате ли цялата наивност и абсурдност на тази така наречена теза? Това ли са ви фактите? С каква цел се прави това? Защо се ограбва и фалшифицира историята на един народ?“, се обръща българският представител към югославската делегация, в която има и присъстват и двама представители на „македонската нация“ от Скопие.

Друга група въпроси, по които двете страни се различават коренно и са на диаметрално противоположни позиции, са някои „факти“, както се изразяват югославските ръководители, относно честването на 100-годишнината от освобождението на страната ни от турско робство, документални сборници, научни изследвания и др. Отново следват от българската страна директни въпроси: „Нима е допустимо само поради това, че нашият народ чества 100-годишнината от своето освобождение от османско робство, да се прави произволно тълкуване, че ръководството на нашата страна си поставя за цел възраждането на Санстефанска България? Нима е допустимо във връзка с издаването на документален сборник с материали за Македония, която цели да опровергае по неоспорим начин фалшифицирането на историческата истина, да се прави произволното тълкуване, че с него се оспорвали сега съществуващите реалности в СФРЮ, включително и в СР Македония?“.[15]

Накрая П. Кубадински завършва втората част на изложението си с примери и конкретни факти, които показват истинското отношение на югославското ръководство към двустранните отношения и в частност македонския въпрос. За нашата делегация, а безспорно и за българската общественост е пределно ясно, че югославското ръководство предявява необосновани претенции към България, че антибългарската кампания не е дело на отделни ексцентрични и екзалтирани личности, а системна политика за тровене съзнанието на народа и особено на младото поколение, за насаждане на омраза към съседния народ.

[15] ЦДА, ф. 1б, оп. 60, а.е. 254, л. 55.

Въпреки че много пъти между двете страни е договаряно да се спре публичната полемика по македонския въпрос, в крайна сметка се намират мотиви за подновяването ѝ. Най-напред има различия по понятието публична полемика. Белградските управляващи сред непрекъснато твърдят, че печатът в Югославия бил свободен, а в България – дирижиран, ръководен. Освен това в двете страни има разлика и в тълкуването на македонския въпрос. Независимо от безкрайните срещи и договаряния, гледните точки ни най-малко не се сближават, а напротив. Разделителните линии се разширяват и задълбочават. Както се вижда, в отделни периоди размерите на публичната полемика надминават нормалните отношения, отиват толкова далеч, че е трудно да се върнат на нормални релси. След всяка среща или разговори, въпреки слабите практически резултати от тях, двете страни се договарят да продължават разговорите. Така безсмисленият кръг се повтаря на следващ етап. Такива са резултатите от последната среща между делегациите на България и Югославия в Белград през юни 1979 г.

Отношенията между двете страни и дискусиите по македонския въпрос продължават зигзагообразно до решителните години на промените в края на 80-те и началото на 90-те години. В края на 1979 г. управляващите среди в Белград достигат до някои крайности, като забраняват разпространението на третия том от мемоарите на Цола Драгойчева и на документалния сборник „Македония“. В България пък младежкият вестник „Пулс“ публикува статия за българските малцинства в съседните страни – 200 000 в Гърция, 50 000 в Албания, 800 000 в Румъния, 80 000 в Турция и 1 200 000 в Югославия, от които 1 145 000 в Македония[16].

В началото на 1980 г. около заболяването на Тито и неговата смърт се забелязва известно затихване на споровете по македонския въпрос. Българското ръководство на среща с Л. Колишевски повта-

[16] **Требст**, Ст. Цит.съч., с. 188. Същият автор счита тази публикация за провокация.

ря известните становища на българската страна без някакви видими резултати. Последва среща на Л. Живкова с Александър Гърличков, член на Председателството на СЮК, посещение на Йосиф Върховец и среща с П. Младенов в София, посещение на Ал. Лилов в Югославия и срещите му с отговорни лидери. Известното затишие в публичните прояви и полемиката в печата обаче винаги се възпламеняват от някоя публикация. През пролетта на 1981 г. статия на българския историк Добрин Мичев за българо-югославските отношения по време на Втората световна война предизвиква остри реакции в печата в Югославия и по-специално в Скопие. Пак по това време Св. Вукманович-Темпо представя книгата „Борба за Балканот“ в Белград като отговор на мемоарите на Ц. Драгойчева. „Такава е истината“ е второто издание на нейните спомени, в които тя навлиза в продължителна и остра полемика не само с Темпо, но подлага на критика неистините, изказани от Л. Колишевски, Л. Мойсов, М. Апостолски и др. В-к „Нова Македония“ характеризира спомените като проява на великобългарския шовинизъм. Пак във връзка с това е публикувана и провокативна статия, в която Гоце Делчев и Яне Сандански „са обявени за македонци, които са убити в името на българските идеали.“[17]

От лятото на 1981 г. на фронта на пропагандата отново настъпва затишие и от двете страни, най-вече поради настъпилите затруднения от вътрешен и икономически характер.

2. След Тито – по титовски

След смъртта на Тито сред българските управляващи среди има известни надежди, че може да настъпи обрат в отношенията между България и Югославия, а оттам – и едно по-нормално отношение със СР Македония. Събитията обаче показват, че до 1989 г. не настъпват съществени промени и надеждите се оказват илюзии.

В Югославия широка популярност придобива девизът: „Без Тито – по титовски“. Този девиз предполага продължаване на същата политика по македонския въпрос с известни нюанси и нови моменти в детайлите поради настъпилите общи промени в света и на Балканите.

Най-напред в средствата за масова информация продължава антибългарската кампания. Така например през първите шест месеца на 1982 г. са публикувани повече от 140 материали с антибългарско съдържание. На критика са подложени становищата на българската историческа наука и теорията и практиката на изграждащия се социализъм в България. Може да се отчете, че в известен смисъл не само по брой, но и по заостреност и бруталност критиките към България се увеличават. Както отбелязват редица български анализатори и дипломати, има основания да се предполага, че това се дължи на по-активната външна политика на България, както и на дадения отпор по редица въпроси от българска страна. Не е без значение и фактът, че значителна част от югославското ръководство започва да разбира и да се убеждава, че не може до безкрайност и безнаказано да се критикува и упреква политиката на България и че рано или късно ще има последствия и за самата Югославия. Започват да се търсят по-приемливи форми за общественото мнение в страната и извън нея, без да се променят стратегическите цели спрямо България[18].

Сравнително нов момент в антибългарската пропаганда е засилването на „научното начало“, „научните аргументи“ по повод научните публикации в България, както и отразяването на различни събития от българската национална история.

В Югославия продължава да се акцентира върху разобличаването пред света на „антиюгославската пропаганда“, водена уж в България. В тази кампания участват съюзният секретар за външни работи Йос. Върховец с експозе пред Скупщината, Боро Денков, секретар на СК в СР Македония, Якша Петрич – член на Председателството на СР Хърватско, Бл. Попов, председател на Председателството на СР Македония, М. Минич – член на Председателството на ЦК на СЮК и др. На VIII конгрес на СКМ през 1982 г. освен в изказванията на скопските комунисти антибългарски нотки се виждат и в речта на Стане Доланц. В Резолюцията на конгреса се казва: „СКМ ще работи за преодоляване на негативното отношение на НР България към придобивките на националноосвободителната борба и социалистическата революция на нашата страна и за връщането и защитата на правата на македонското национално малцинство.“[19]

[17] **Требст**, Ст. Цит.съч, с. 193.

[18] АМВнР, оп. 39, а.е. 3216, л. 4.

[19] Југославија и соседите. Односите на Југославија со Албанија, Бугарија и Грција во конгресните материјали на КПЈ – СКЈ и КПМ – СКМ 1948-1982. Скопје, 1982, с. 147.

И през втората половина на 1982 г. антибългарските нападки продължават, като техният брой достига до 185. Обект на нападки отново са изследвания на българската историческа наука, както и социално-икономическото развитие на България. За поводи са използвани честванията на годишнини, издаване на книги и в Югославия, и в България. В тях и от двете страни се застъпват многократно изразените гледни точки по македонския въпрос. Повече от 40 материала на кореспондентите на ТАНЮГ и на в-к „Нова Македония“ обвиняват българската историография и българската политика в „прикрити и открити териториални претенции към Югославия“. От управляващите дейци в Скопие се разнасят в пресата всевъзможни клевети и обиди срещу България и българския народ под гръмки заглавия като: „Открито присвояване на историческото наследство на македонския народ“, „България присвоява македонската история“, „По следите на софийската фалшификация“, „Още един гаф на българската историография“ и др.[20] Вестник „Нова Македония“ с голяма охота и пространни интервюта публикува материали за създадения, под влияние на югославския натиск и погрешната национална политика на българските власти, през 1947 г. Македонски театър в Горна Джумая, откриването на македонска книжарница, въвеждането на т.нар. македонски език в училищата, посещения на писатели, пробудили македонците в Пиринска Македония. Всичко това се представя като „желание“ на самото население и предоставените му права, които по-късно били отнети[21].

Антибългарската пропаганда намира израз и в повече от 20 различни материали за дати и годишнини във връзка с българското управление на Македония 1941-1944 година. България и българските власти са представени като „окупатори на Македония“ в печата със следните заглавия: „По следите на престъпленията“, „Зад себе си оставиха ад“, „Кървавите престъпления“ и т.н.

И през този период не липсват някои провокации по границата с български граждани. Така в края на 1980 г. българската гражданка Радка Иванова Цветанова е разпитвана в югославските служби по македонския въпрос и е била заплашвана, че ще я хвърлят в Австрия или друга страна без документи[22]. На границата е убит Кузман Петров Андонов и след това трупът му е отвлечен на югославска територия[23]. Някои действия на югославските власти напомнят за обстановката по границата през 50-те и началото на 60-те години.

[20] АМВнР, оп. 40, а.е. 445, л. 3.

[21] Пак там, оп. 44, а.е. 4451, л. 3.

[22] Пак там, оп. 38, а.е. 3246, л. 12.

Въпреки фанатичната привързаност към югославския държавен македонизъм сред управляващите среди в Белград се дочуват и трезви гласове, особено сред дипломатическите представители на СФРЮ. За подобно мнение съобщава Георги Юруков, първи секретар на посолството на НР България в Белград. На 27 октомври 1982 г. той разговаря с Обрад Копривица, референт за България в Съюзния секретариат на външните работи, който му казал, че при развиване на контактите и сътрудничеството между двете страни не бива на преден план да се поставят спорните въпроси и че „спорните въпроси не са от бог знае какво естество“[24]. По-нататък Копривица продължил, упреквайки ръководителите на СР Македония, „които се стремят постоянно да изтъкват на преден план спорните въпроси“[25].

Според югославския дипломатически представител ровенето далеч в миналото и търсене на корените на македонската нация в древността можело да бъде източник на конфронтация с България. Ясно било, че македонците са български славяни. Още по-точна е оценката му за преброяванията в Пиринска Македония след Втората световна война, които не могат да бъдат сериозен аргумент, защото са били използвани за осъществяването на определени политически цели. Копривица посочва една сериозна грешка на скопското ръководство, което, за да покаже националната самобитност, „дълбае далеч в миналото, търси корени, вместо да обърне поглед напред в бъдещето, към онова, което трябва да създава“[26]. Не може да се отрече верността на оценките за съвременния македонизъм, който непременно поражда национализъм, а той на свой ред поражда други проблеми. Така посочените становища на черногорския дипломат не съвпадат напълно с българската гледна точка, но в по-голямата си част се покриват.

На този фон същият български дипломат съобщава и за друг разговор с Ахил Тунте, помощник-републикански секретар за международните отношения на СР Македония. На 7 декември 1981 г.

[23] АМВнР, оп. 39, а.е. 3223, л. 38.

[24] Пак там, а.е. 3216, л. 2.

[25] Пак там, л. 2.

[26] Пак там.

Тунте заявил пред Г. Юруков „недоумение върху какво било изградено твърдението у нас, че има договореност Тито – Живков за въздържане от полемика по спорните въпроси. Такова споразумение не е имало никога“. Освен това българо-югославските отношения се показвали в твърде розова светлина в България[27].

Внимателният анализ на цялата антибългарска кампания в Югославия и по-специално в македонската република оставя изследователя с твърде странно впечатление. За да има някакво помирение и разбирателство със СР Македония и оттам като цяло със СФРЮ, България трябва да се откаже от една значителна част от своята история, език и култура. Управляващите среди в Скопие ревниво пазят територията на географската област Македония от всякакво споменаване на някое събитие или личност в България, Гърция и Албания. Веднага следват бурни реакции от властите и средствата за масова информация в Скопие. Особена чувствителност се проявява към България по две причини. Първата е, че славянското население в Македония винаги е било част от българската нация и България не може да се откаже от научни изследвания, да се откаже от честванията на важни дати от миналото, без да се посочат територииите, свързани с тези дати. Наистина българската страна признава и не оспорва, че след 1945 г. във Вардарска Македония са настъпили процеси на формиране по политически причини на „македонска националност“, но на антибългарска основа. Втората причина се корени в специалните усилия на Белград и Скопие да търсят несъществуващото „македонско малцинство“ в Благоевградски окръг и борба за уж неговите национални права. Такива са проблемите между България и Югославия и през 80-те години.

Отново през 1983 г. на преден план излиза македонският въпрос. Известният със своите крайни антибългарски настроения Никола Чашуле говори за „патриотизма на македонците от Пиринска Македония по време на антифашистката борба в България“, обявявайки за „македонци“ Н. Вапцаров, Н. Парапунов, Ан. Попов и други. Той до такава степен се вживява в ролята на ментор, че преминава границата на нормалното човешко поведение и с примитивните си пещерни антибългарски чувства обявява българската историография в „дивашка и мародерска кражба“ на „македонската история“[28].

[27] АМВнР, оп. 39, а.е. 3214 а, л. 1, 3.

[28] Пак там, оп. 40, а.е. 4450, л. 1.

Според югославските медии радио София е „открито неприятелско“, защото „отрича македонското малцинство в България и македонската нация въобще и има стремеж за присвояване на части от югославската територия.“[29] Друг екстремист, „академикът“ М. Апостолски, в своите последни интервюта срещу България започва да включва в репертоара си и Гърция. „В България и Гърция македонците не само не ползват минимални права, но не се признава и тяхното съществуване. Това вече премина в расизъм. Това е открита опасност от агресия..., на която трябва да се противопоставяме“[30]. В интервю пред ТАНЮГ той твърди, че българската историография е пълна с фалшификации и повече от едно столетие тя представлява една мистификация. За него българската и гръцката историография са „отражение на империалистическите желания на гражданските политици и историци за присвояване на чужда територия[31].

През 80-те години отношенията между България и Югославия продължават да се развиват на приливи и отливи, както при титовския период. От време на време припламват остри дискусии в печата относно принадлежността на събития и личности. През 1983 г. в-к „Пиринско дело“ публикува статия за Гоце Делчев, в която се проследява неговия жизнен и революционен път, разкриват се важни черти от дейността му като ръководител на ВМОРО и главен ревизор на четите. Отбелязвайки 80-годишнината от героичната му смърт, вестникът подчертава, че Г. Делчев се изявил като велик син на българския народ, какъвто той приживе винаги се е определял. Македонистите от Скопие веднага намират повод да вихрят поредната антибългарска кампания. В скопския печат се публикуват многобройни статии, в които се изопачават изказвания на Г. Делчев, в които уж твърдял, че вижда „завоевателните намерения на съседните балкански страни и особено на България.“[32]

Друго важно събитие е честването на 80-годишнината от Илинденско-Преображенското въстание, чиято годишнина е отбелязана достойно в страната с научни и обществени прояви. След погрома на въстанието около 30 000 мъже, жени и деца напускат родните си краища и пристигат в свободните предели на България. Традици-

[29] АМВнР, оп. 40, а.е. 4450, л. 1.

[30] Пак там, л. 2.

[31] Пак там, л. 25.

[32] Пак там, л. 26.

ите са живи, техните потомци не за забравили нерадостната съдба на своите родители. Затова и толкова е силен отзвукът в страната на юбилейното честване. Тържествата в България са последвани от честване 90-годишнината от създаването на ВМОРО, както и откриването на паметници на много дейци и ръководители на революционното движение в Македония и Тракия.

Скопската телевизия обаче представя тържествата в България в съвсем друга светлина, обявявайки обширен коментар „Нови фалшификации от София“. В югославските вестници се публикуват статии, според които в България „има опити за присвояване историята на македонския народ“. За това били използвани научни срещи, на които български историци се опитали да докажат, че Илинденското въстание... „било дело уж на българското население“[33]. Според скопския печат Илинденските тържества в България били намеса във вътрешните работи на СР Македония, а откриването на Паметника на Гоце Делчев в гр. Гоце Делчев било поредният опит за българско присвояване историята на македонския народ.

Сериозен проблем се явява изработването на общославянския езиков атлас. Известните тези на новите скопски лингвисти за „македонския език“ са неприемливи от научна гледна точка и българските учени излизат от научния проект. По този повод в-к „Нова Македония“ публикува серия от статии с нападки и епитети за българските лингвисти, напускайки журналистическата етика. А автори като В. Андоновски и Драган Николич представят превратно картината при обсъжданията за първоначалния вариант на атласа. В това отношение те не подбират словата, които изпращат като отровни стрели към българската лингвистична наука. Някои от „учените“ в Югославия до такава степен се вживяват в тези уж научни спорове, че посвещават цялото си време на тях. Не случайно проф. Душанка Лукич се оплаква, че историците в Скопие са изцяло ангажирани в полемиката с българската историография във връзка с подготовката на международния конгрес в Щутгарт през 1985 г.[34]

През 80-те години югославското ръководство разширява споровете за македонски малцинства не само с България, но и с Гърция и Албания. Естествено особено усърдни в тази кампания са управляващите в Скопие. На специално съвещание на македонската ком-

[33] АМВнР, оп. 40, а.е. 4450, л. 28.

[34] Пак там, оп. 41, а.е. 5322, л. 72, 74.

партия секретарят на Председателството на СКМ говори за „прекрояване и фалшифициране на историята в България, Гърция и Албания“. Обвиненията към България са, че тя се явява дестабилизиращ фактор на Балканите, защото „не признава македонската нация“. На мнозина се привижда световен апокалипсис заради македонския въпрос. Членът на Председателството на СЮК Митя Рибичич заявява, че „българското отричане на македонския народ и албанското подстрекаване на иредентизма вътре в Югославия са особено опасни за мира в Европа и света.“[35] Ал. Гърличков пък възхвалява т.нар. димитровски период и съжалява, че българската компартия се е отказала от този курс. „Започва присвояването на събития и личности от историята на македонския народ“, твърди Гърличков[36]. А бившият кореспондент на „Нова Македония“ в София Божко Нацевски пише, че „ориентацията, провокациите, фалшификациите са основен принцип на българската историография“ по повод брошурата на Димитър Гоцев „Идеята за автономия като тактика в програмите на националноосвободителните движения в Македония и Одринско 1893 – 1911 г.“[37]

Към средата на 80-те години поради настъпилата криза в Югославия СР Македония започва също да изпитва някои затруднения в осъществяването на културната си политика. Културното развитие, както и преди, и през този период е подчинено на главната стратегическа цел – утвърждаване на Югославия и в международен план на „македонската нация“ и държавност. Но социалноикономическата криза заставя скопското ръководство да преразгледа културната си политика, която дотогава се отличава с влагане на огромни инвестиции особено за поддържане и укрепване на стария и нов материален и кадрови потенциал. За изпълнение на главната стратегическа цел инвестициите се влагат в три основни направления – средства за масова информация, издателска дейност и образование. За да се осъществят главните задачи е необходимо най-напред да се провежда непрекъснато антибългарска кампания, да се фалшифицира и присвоява българското културно-историческо наследство и да се възпитава в този дух подрастващото поколение и особено студентската младеж. СР Македония е първата република в рамките на федерацията, която прехвърля направленията за реализиране на

[35] АМВнР, оп. 40, а.е. 4450, л. 46.

[36] Пак там, л. 46.

[37] Пак там, оп.41, а.е.6371, л. 38.

тежестта на републиканския към общоюгославския федерален бюджет[38].

Успоредно с ускорените темпове на насилствена и административна денационализация на българското население се създават цели комплекси от идеологически, исторически, образователни, и пропагандни институции. За по-малко от две десетилетия са изградени Академията на науките и изкуствата (МАНУ), два университета, радиотелевизионен център, централни и местни вестници, институти за езика, за национална история, за етнография и фолклор, няколко издателства за художествена, „научно-историческа“ литература и др.[39] През 1979 г. в СР Македония са излезли от печат 579 книги с общ тираж от 2 милиона и 975 хиляди екземпляра, а през 1984 г. – 669 книги с общ тираж от 3,6 милиона екземпляра.

Водещо място сред скопските издания заема „научната“, преди всичко историко-публицистичната продукция. Главната задача е тотално настъпление срещу историческата истина и „доказване на многовековното самостоятелно съществуване и самостоятелност на македонския народ, нация и държавност“. По това време видни български писатели и поети са обявени за „македонци“ и техните произведения се отпечатват от тези издателства. Преведени на „македонски“ език са Н. Вапцаров, Хр. Смирненски, Антон Попов и др.

Всички тези по форма културни, а по същество политически институции развиват огромна за възможностите на СР Македония „информационно-проучвателна дейност“, чиято основна цел е последователното обсебване и фалшифициране на българското културно-историческо наследство. В тази връзка следва да се изтъкне особеното внимание на скопското ръководство към кадровото осигуряване на мащабната антибългарска научно-пропагандна дейност. Докато в миналото усилията са били насочвани към създаване на интелигенция на всяка цена, през 80-те години насоката е вече интелигенцията да се създава вътре в самата Вардарска Македония. В двата университета и създадените към тях научноизследователски институти са защитени стотици кандидатски и докторски дисертации. Друг е въпросът на какви теми и по какви стандарти са дадени тези научни степени.

[38] АМВнР, оп.43-3, а.е. 229, л. 34.

[39] Пак там, л. 25.

Във външнополитически план Скопие упорито работи сред емигрантите от Македония в Торонто (Канада). Важно място в тази дейност заема традиционният пикник, посветен на Илинденските събития от 1903 г. От 24 юни до 3 юли 1988 г. е организиран събор, посветен на „десетдневката на македонската култура“. На срещата непременно се придава македонистки характер. Винаги присъстват специални делегации от Скопие, които работят в сътрудничество с ръководствата на „Обединени македонци“. Четат се специални декларации за „македонците в Егейска и Пиринска Македония“ в защита на техните национални права. На 3 юли е прието специално писмо адресирано до конференцията на ЮНЕСКО в Париж и то е съпроводено от трима делегати начело с председателя на канадско-македонските дружества Методи Бакаловски.

Друга проява е апелът за подготовка на голяма демонстрация пред сградата на ООН на 10 август 1988 г. по повод 75 години от разделянето на Македония през 1913 г. според Букурещкия договор. На шествието се предвижда да бъдат издигнати лозунгите: обединяване територията на Македония, обединяване на икономическите интереси, обединяване на културните интереси, защита правата на човека[40]. Както пише българският консул в Торонто, несъмнено е, че цялата подготовка на църковната и цивилната делегация се ръководи от Белград. С тези прояви се цели да се започне едновременно кампания срещу България и Гърция пред ООН, защото уж всичко се ръководи от „Обединените македонци“[41].

Действията на емигрантските организации под необявеното ръководство на Югославия особено добре се координират с властите в Скопие. Създаденият специално Републикански комитет за информация (РКИ) отпечатва над 430 заглавия на книги, брошури и диплянки в общ тираж между 1 и 5 милиона екземпляра. Целта е по този начин комитетът да се грижи за информацията на „македонската“ емиграция в чужбина на „роден език“ и да запознава световната общественост с положението на „малцинствата“ в съседните страни.

Във вътрешнополитически план Републиканският комитет за информация ръководи информационната система в СР Македония. Негова основна задача е да контролира и да обезпечава в кадрово отношение средствата за масова информация. Нито един материал не

[40] АМВнР, оп. 43, а.е. 2к, л. 21-23.

[41] Пак там.

може да бъде публикуван или излъчен без разрешението на комитета и нито един главен редактор и член на издателски съвет не може да бъде назначен без неговото съгласие. На територията на СР Македония работят редакциите на 143 вестника, 52 списания, радиото и телевизията; от тях 20 се намират в Скопие, 14 в главните общински центрове, а останалите са установени в по-малките градове. Всяко предприятие издава своя многотиражка. Освен скопската работят още 27 радиостанции; информационните материали се изготвят от 1400 главни редактори и професионални журналисти. Целият този пропаганден апарат десетилетия наред денационализира македонските българи във Вардарска Македония, а по даден сигнал се включва и в шумните антибългарски кампании.

Имайки предвид ролята и значението на средствата за масова информация при утвърждаването на „македонската нация“ на антибългарска основа, ръководството на СР Македония още през 1981 г., т.е. преди да започнат икономическите трудности и кризата на социалистическия режим, решава дългосрочно въпроса за тяхното материално положение и финансиране. Радиото и телевизията са под директното управление на правителството, а за другите е подписан т.нар. Обществен договор, съгласно който загубите и цялостната издръжка на вестниците и списанията се поема от политически, обществени, икономически, културни, спортни и всякакви други организации.

През 1985 г. обаче става ясно, че не могат да се изпълняват задълженията по обществения договор от 1981 година. При създалата се ситуация особено „важните“ вестници и списания „Нова Македония“, „Вечер“, „Комунист“, „Разгледи“ и др. са предоставени заедно с радиото и телевизията на издръжка от републиканския бюджет[42].

До промените през 1989 г. заслужават внимание от гледна точка на поставената тема посещението на Михаил Горбачов в България, Конгресът на Съюза на комунистите в Македония и последните опити на българското правителство за установяване на нормални отношения със СР Македония.

През октомври 1985 г. М. Горбачов посещава България. Това е първото му посещение в социалистическа страна след избора му за генерален секретар на КПСС. На срещата с българската делегация са разгледани редица въпроси от бъдещото развитие на страните от

[42] АМВнР, оп. 43-3, а.е. 229, л. 28.

Варшавския договор, мястото и ролята и на България в започналите промени. В изложението по националния въпрос Т. Живков изтъква, че в България „няма никакви условия тя да бъде многонационална държава... ще бъде крайно погрешно да развиваме България като многонационална държава. България не е Югославия.“[43]

Пред новия съветски ръководител Т. Живков се спира и на македонския въпрос, изтъквайки още в началото, че историко-географската област се състои от три части – Вардарска Македония, сега Република Македония в състава на Югославия, Егейска Македония в Гърция и Пиринска Македония в България. В съвсем телеграфен стил той разкрива същността на българската гледна точка по македонския въпрос пред съветския гост. Като отчита дългогодишните спорове и понякога безсмислени дискусии с югославското ръководство, Живков посочва: „Югославяните претендират, че това са части от Югославия. Ние дълго време им обяснявахме, че това са българи. Ние във Вардарска Македония не се месим. И там са българи. Казваме им: ние не претендираме, че са българи, признаваме всичко... но що се касае до територията на НР България, това население е част от българската нация.“[44] Имайки предвид политиката на българското партийно и държавно ръководство от средата на 60-те години, Живков казва, че в Пиринска Македония, т.е. Благоевградски окръг, проблемите са решени отдавна и ако сега някой отиде там и каже, че са македонци, няма да го разберат. „Те си говорят на български. И във Вардарска Македония, и в Егейска Македония са българи.“[45] Преминавайки към отношенията с Гърция по македонския въпрос, Живков съобщава нещо интересно – че Папандреу (баща) бил съгласен и искал учебници за това население: „Те са българи; но ние се отказахме.“ Той приключва изложението в духа на утвърдената българска позиция: „Ние не претендираме нито за Егейска, нито за Вардарска Македония, казвали сме много пъти; но няма да им дадем Пиринския край. Той е съставна част от България. Този въпрос е изчерпан“[46].

[43] **Канациева**, Р. Един документ – две мнения. Т. Живков и М. Горбачов за обновлението на социализма. – Ново време, кн. 6, 1995, с. 89.

[44] Пак там, с. 88.

[45] Пак там.

[46] Пак там.

През 80-те години югославското ръководство продължава титовия курс на необвързаност. То се стреми да балансира между Съветския съюз и САЩ. През последните години на десетилетието СФРЮ се опитва да активизира балканската си политика. Югославската политика към България винаги е била двойствена. Едната тенденция, както вече се посочи, е за постигане на последователно преследвани цели чрез натиск, заплахи и открити претенции. Другата тенденция е на дозирани и добре пресметнати контакти и сътрудничество, като се отчитат и стратегическите цели по така наречените открити въпроси[47]. Това най-добре се разкрива от материалите на IX конгрес на Македонската компартия, състоял се през 1986 година. В постановките на конгреса на македонските комунисти македонско малцинство се търси в три страни – България, Гърция и Албания. В доклада на председателя на ЦК на СКМ Милан Панчевски се казва: „Съюзът на комунистите осъжда политиката на асимилация и отричане правата на националните малцинства в България, Гърция и Албания. В тези страни се възкресяват старите призраци за прекрояване картата на Балканите, създава се атмосфера на териториални претенции... отрича се историческото минало на македонския народ.“[48] В същия дух се изказва и Васил Топурковски, председател на комисията за международни отношения. Той заявява: „Не можем да приемем политика на асимилация и на обезродяване на македонския народ, който като национално малцинство живее на територията на НР България, Република Гърция и НСР Албания.“[49] Според неговото мнение причината за недостатъчните резултати е липсата на научнообосновано знание за историята на македонския народ в Пиринска и Егейска Македония, както и Албания. Друг функционер на СКМ твърди, че в България, Гърция и Албания „постоянно се актуализират анахронични абсурди, исторически надживени националистически апетити, които най-грубо обиждат и отричат националните чувства на македонския народ.“[50]

Някои от делегатите на конгреса изразяват учудването си защо югославската система за информиране „ не пише еднакво интензивно за националистическите и денационализаторски изстъпления

[47] АМВнР, оп. 43-3, а.е. 211, л. 3.

[48] Пак там, л. 72; Нова Македония, 9 май 1986.

[49] АМВнР, оп. 43-3, а.е. 231, л. 53.

[50] Нова Македония, 1 юни 1986 г.

в България, Гърция и Албания против македонците“.[51] Това може да се постигне чрез „ретроспективно представяне на историческото минало на македонския народ във всички части, където живее той“, твърди делегатът Глигор Тодоровски.

Цитираните изказвания на делегати и официални функционери на СКМ показват, че управляващите среди в Скопие са набрали достатъчно сили, осигурили са си подкрепа от централните власти в Белград и вече се впускат в дискусии и спорове на три фронта. Въпреки че между България и Гърция има серизни различия в трактовката и разбирането на македонския въпрос, скопските македонисти ги поставят на една дъска, приписвайки на двете страни едно общо мнение – отричане на македонско национално малцинство в техните страни.

В споровете отново се включва и М. Апостолски. Той самоуверено твърди: „Що се отнася до македонците в Егейската и Пиринската част на Македония, в официалните статистики на България и Гърция те не съществуват. Тяхната публицистика се опитва да докаже, че не съществува нито македонски народ, нито македонски език и култура и т.н.“[52] Критикувайки българските позиции, той всъщност пропагандира мненията на българските учени и държавници, че македонската нация е изкуствено творение и че в Македония се извършва денационализация на македонските българи. Според него трябва да се напише „история на Югославия, на нейните народности, в които да се вплете и историята на македонците“. За това „македонските историци са длъжни да проучат историческата съдба и на македонците, които останаха в състава на съседните държави.“[53] Като ирония звучат думите на студентката Мира Айтарска: „За нас младите е съвсем ясно, че само онези народи, които нямат своя история, присвояват историята на друг народ.“ Защото именно „македонците“ в смисъла, който влагат в Скопие, нямат своя история, свое минало.

В отделни моменти рупорът на македонизма „Нова Македония“ се стреми да застане на по-обективни позиции. Така вестникът оценява, че сътрудничеството с България се развива в много области на стопанския, културния и политическия живот, с участието на многобройни фактори, при което са постигнати значителни резул-

[51] АМВнР, оп. 43-3, а.е. 231, л. 55.

[52] Пак там, л. 36.

[53] Пак там.

тати. Веднага обаче следва оценката, че отношенията с България са обременени от отрицателния подход на българската страна към македонското малцинство и към македонската нация изобщо[54].

Снимки от посещението на Дипломатическия корпус в Благоевградски окръг, 1987 г.

Официално посрещане на Тодор Живков

Въпреки непрекъснато обтегнатите отношения в края на 80-те години от българска страна се забелязват някои конкретни мерки за сближаване със СР Македония. През март 1987 г. българска делегация с посланик Ст. Стайков посещава СР Македония и води разговори с председателя на Председателството на ЦК на СКМ Драголюб Ставрев и други ръководители на правителството в Скопие. Първоначалната цел, както обяснява Стайков, е изясняване на конкретни възможности за търговско-икономическо сътрудничество. И тази среща, както и много други, преминава в познатия стил на поведение и изтъкване на позиции и аргументи. От страна на скопското ръководство започват предълги разяснения на принципите на външната политика на СФРЮ и на СР Македония. След това отново, както и в предишни години, се поставя въпроса за грижата за югославските малцинства в съседните страни. Проблемът за „правата на

[54] Нова Македония, 9 май 1986.

Пред сградата на общината в Благоевград

македонското малцинство“ в България бил от първостепенно значение, тъй като влияел и щял да влияе на цялостните двустранни българо-югославски отношения.“[55] За тях основен политически, но не спорен въпрос, бил въпросът за „македонското малцинство“ в България. Спорни въпроси могли да бъдат някои публикации на историческа тематика, както напр. „преувеличаване ролята на Българската армия в заключителната фаза на Втората световна война“ и др., но въпросът за „македонското малцинство“ в България не може да бъде спорен и по него не може да се водят дискусии.

Според скопските ръководители през 1987 г. в България били допуснати прояви от политически, исторически, културен, военен и друг характер, в които се виждали шовинистично и националистическо тълкуване на правата на македонското малцинство в България. Имат се предвид някои филми, честването на годишнината при Сливница, Илинденско-Преображенското въстание и др.[56] Както се вижда, ръководството на СР Македония не е променило ни най-малко своите разбирания и действия от предишния период.

[55] АМВнР, оп. 43-3, а.е. 233, л. 42.

[56] Пак там.

Посещение на ръководителите на дипломатически мисии и техните съпруги в гр. Сандански

Становището на българската делегация, представлявана от посланик Ст. Стайков, излага позиции, които по същество не се различават от изразените дотогава на официални срещи и в партийни и държавни документи. Той ясно подчертава: „В България не е имало и няма „македонско малцинство и следователно нямат никакво основание претенциите за „възстановяване“ на негови права. Известно е, че фактите, на които се позовава югославската страна, са резултат на определена специфична историческа обстановка.“[57]

Според българската страна, изтъква Стайков, при разглеждането на спорните въпроси трябва да се разглеждат и да се вземат предвид такива обстоятелства като: историческите реалности, законните интереси на всяка от страните, търсенето на съвместен интерес и на взаимно приемливи решения. Не може една страна да твърди, че нейната позиция е единствено правилната и да изисква другата страна да приема решения, които противоречат на нейния национален интерес.

[57] АМВнР, оп. 43-3, а.е. 233, л. 44.

Освен изложените позиции в България не е имало и няма антиюгославска пропаганда за националистически и шовинистични цели. Но в редица публикации в научни издания, в средствата за масова информация, на различни културни прояви, свързани с български събития, се провеждат дискусии, изразяват се лични мнения на авторите. Означава ли това, че някои мнения и становища като не се харесват на югославската страна, да им се забрани да пишат и говорят?[58]

Момент от изпълнението на фолклорната програма в чест на гостите на стадион „Хр. Ботев“ в Благоевград

България и българските управляващи се стремят да поддържат нормални отношения с Югославия, независимо, че има спорни въпроси, които са били изтъкнати и на срещата през 1987 г. между П. Младенов и Р. Диздаревич. Насоката на българската политика е да се провежда реалистичен курс с Югославия, който да се изразява в следното: да се развиват всестранно двустранните отношения във всички области и по всички линии и в такава обстановка да се води диалог по въпросите, по които има различия. Такава е била българската позиция при срещите с Р. Диздаревич, Л. Мойсов, Б. Микулич и др. П. Младенов предлага и смята за правилно в бъдеще да се из-

[58] АМВнР, оп. 43-3, а.е. 233, л. 45.

работи един общ документ, който да отразява степента на сегашните отношения и тяхното бъдещо развитие. Още не е ясно какво ще съдържа този документ, но от предварителните разговори става ясно, че югославската страна ще настоява под някаква форма да се отрази „македонско малцинство“ в България. В този случай българската позиция е пределно ясна: македонският въпрос в България като вътрешен проблем не съществува[59]. Въпреки това югославската страна не отива на ескалация. Даже Диздаревич предлага на П. Младенов по спорните въпроси да се разговаря в „тесен кръг“[60].

Може определено да се изрази съмнение по дадената заявка от югославска страна. Подобни опити за търсене на някакво решение не са нови, а една изпитана тактика: да се хвърли някаква надежда за намиране възможно решение по македонския въпрос и след това да се тръгне отново по стария неотстъпчив курс на конфронтация, в който България се разглежда като по-слабата страна.

3. Гранично сътрудничество със СР Македония

Провеждането на крайграничните събори води началото си от 30-те години на миналия век, продължава след Втората световна война, главно с Югославия, с всички специфични черти от взаимоотношенията между двете страни. До 1969 г. съборите се провеждат след съгласуване между Министерствата на външните работи със съответни ноти на точно определени места на границата. Традиционните крайгранични събори се възстановяват в средата на 50-те години след подобряване на отношенията на Югославия със СССР, а след това и с България. През 1957 г. са проведени 5 събора, през 1958 г. на различни места от Видин до Петрич са организирани 9 събора. През следващите 1959 и 1960 г. се провеждат по 10 събора. Постепенно техният брой се установява на 10 и този брой се запазва почти непроменен до 1989 г.[61]

Поради актуалността на македонския въпрос през този период специално ще се спрем на съборите, които се организират от

[59] АМВнР, оп. 43-3, а.е. 222, л. 9, 11, 12, 19.

[60] Пак там.

[61] Пак там, оп. 25, а.е. 2852, л. 7; оп. 38, а.е. 3258, л. 19.

органите на местната власт в Благоевградски окръг (Благоевград, Симитли, Сандански и Петрич) след съгласуване с централните органи в София и най-вече с Министерство на външните работи. От другата страна са местните органи на властта в Щип, Берово, Делчево и Струмица, ръководени и направлявани във всички действия и постъпки от Скопие и Белград.

Характерно за съборите през 60-те години е силната политизация и идеологизация. Съществува остро противопоставяне на гледните точки за принадлежност на България към „прогресивните сили“ и на Югославия към ревизионистичните, антисоциалистически сили. От българска страна в крайграничните райони на Благоевградски окръг се провежда разяснителна работа чрез беседи и доклади на събрания, срещи с партийния и обществения актив. На първо място се разяснява същността на „извънблоковата“, „необвързаната позиция на Югославия“, „югославският път на социалистическо развитие“, отношението към СССР и т.н. На този фон България трябва да се представя в позитивна светлина – тя е свободна страна, има близки отношения със СССР, нашият път на развитие е успешен и правилен.

Когато се разяснява македонският въпрос, като специфичен за Пиринския край, особено внимание се обръща на неговата същност, поява и развитие, фалшифицирането на историята, създаването на „македонската нация“ на антибългарска основа, правото на самоопределение, което в България е гарантирано и т.н. Българската политика по македонския въпрос още не е формулирана в една ясна концепция, както това се прави през втората половина на 60-те години[62]. Българските управляващи среди още не са се освободили от някои македонистки тези от 40-те години и особено мъглявата и неясна постановка за създаване на „македонска социалистическа нация“, според която Пиринска Македония трябва да се превърне в „Пиемонт“ за освобождение и обединение на Македония под знамето на социализма.

Държавните и партийни органи в Югославия извършват сериозна подготовка за граничните събори. Широко се използва радио Скопие и печатът в СР Македония в две насоки. От една страна се пропагандира югославският „самостоятелен“ път на развитие, в това число и Р Македония като единствено свободна територия от Маке-

[62] ЦДА, ф. 1б, оп. 5, а.е. 568, л. 260-270.

дония. От друга страна, населението на СР Македония се обработва масово и особено тези, които посещават съборите, като им се внушава непрекъснато, а те от своя страна при установяване на контакти или посещение при свои близки и роднини в България да изтъкват, че Пиринският край не е свободен, а е под „българска окупация“, както е била окупирана и Вардарска Македония. Освен това югославските ръководители от Белград и Скопие наблягат особено на естрадата – ефектни речи нерядко с антибългарска насоченост, популярни песни и изпълнители, познати и от двете страни на границата, танцови състави и т.н. От югославска страна се води организирана кампания, като се използват чествания на годишнини от събития и др.[63]

В средата на 60-те години значително намалява напрежението на крайграничните събори. Подписани са споразумения за намаляване на взаимните нападки, създават се смесени работни комисии. Значително се увеличава броя на българските граждани, посещаващи съборите. Това показва нарасналият интерес на бежанците и доброволно или насилствено прогонените от сръбските власти българи от родните краища. Разширяват се също възможностите за поддържане на роднински и народностни връзки на българското население от двете страни на граничната бразда.

През 60-те години българската страна няколко пъти обсъжда на централно и на окръжно равнище подготовката и провеждането на съборите. Според материалите от тези обсъждания съборите са изиграли своята роля, но тяхното преустановяване на този етап е неправилно. Благоевградският представител Георги Данелов, зам.-председател на Окръжния народен съвет, смята, че съборите са изиграли ролята си и за в бъдеще предлага подобни събори да се провеждат с Гърция[64].

В полза на исканията за преустановяване на съборите на границата е и обстоятелството, че от места за свиждания на близки и роднини, те са се превърнали в пунктове за търговия и спекула. Това споделят и някои югославски представители като югославския посланик Миленко Степанович. Според него местата за събори са станали места за черноборсаджийство и затова „трябва да се осъвременят“[65].

[63] АМВнР, оп. 21, а.е. 2741, л. 5.

[64] Пак там, л. 17, 25, 31; а.е. 2702, л. 22-25.

[65] АМВнР, оп. 20, а.е. 3147, л. 50.

В края на 60-те години от българска страна се прави анализ на отрицателните и положителните страни на съборите и задълбочено се обсъжда евентуалното им преместване от границата в населените места. Според българските власти такава практика би нарушила дотогавашния традиционен характер. Местата, където ще се провеждат, има опасност да се превърнат в центрове на търговия и частни сделки, ще се наруши граничният режим, тъй като не може да се контролира едновременното преминаване в такъв кратък срок на хиляди граждани от едната към другата страна. Ще загубят значение и културните мероприятия. При тези обстоятелства ще се нарушат споразуменията за търговия и валутните отношения. Икономическият ефект ще бъде от полза за Югославия. Отчитайки тези „предимства“, югославските власти настояват за видоизменяне на съборите и устройването им в населените места.

От тогавашна българска гледна точка при провеждането на съборите на югославска територия властите ще имат възможност да контролират гражданите, които отиват в Югославия, тъй като преминаването на границата ще бъде подчинено на общия ред за излизане от страната. Проблемът обаче с югославските граждани е по-специфичен. Българските власти не могат да ограничат потока им, защото съществува безвизов режим. Митническите власти не биха могли да контролират както вноса, така и износа на стоки и предмети от югославски граждани на отиване и на връщане от съборите в България[66].

Независимо от идеологическите и политическите различия, насоката е да се разширява сътрудничеството с Югославия като цяло и по-специално с Р Македония. Въпреки че между двете страни съществува безвизов режим, не всички граждани могат да пътуват, тъй като това е свързано с финансови средства, превоз и т.н., докато на събор в съседство всеки може да отиде. Освен това за България има значение и фактът, че по цялата западна граница на Благоевградски окръг, от Кюстендил до с. Габрене, Петричко, населението е изкуствено разделено. Повечето имат близки и роднини, дошли в България, по време на преселванията и гоненията от сръбските власти.

В духа на гореизложените констатации през 1969 г. се провежда обсъждане за бъдещото провеждане на съборите със заинтересованите институции – Министерство на външните работи, Министерство на отбраната, Министерство

[66] АМВнР, оп. 25, а.е. 2852, л. 2.

на транспорта, БНБ, Министерство на вътрешните работи. На срещата участва Георги Ангов, тогава секретар на Окръжния комитет на БКП Благоевград. Спираме се на неговото изказване, тъй като в Благоевградски окръг рефлектират много по-остро на българо-югославските отношения по македонския въпрос. Г. Ангов изказва доста съмнения относно бъдещето на съборите. Наистина според него те укрепват отношенията, когато не е имало други форми на общуване и тогава те са били много полезни. Но „в днешно време съборите изиграха своята роля... Те се превръщат в арена на безобразия.“[67] Обобщавайки информацията от различните срещи, Г. Ангов изтъква, че представителите от СР Македония и по-конкретно властите от Струмица, Делчево, Крива паланка и Берово, макар и да подписват предварителните протоколи в повечето случаи, под давление и натиск от Скопие и Белград, в деня на събора не ги спазват. Такава е например договорността за търговията с книги, която не се спазва от тяхна страна.

Едновременно с това благоевградският представител на съвещанието съобщава, че окръжните ръководства са представили в София специална програма за развитието на отношенията със Скопие. Там се казва, че ще бъде безполезно, ако съборите се провеждат в сегашната им форма. Предлага се също за Благоевградски окръг да се провежда само един събор. Главен аргумент за това е отражението, което тяхната кампания дава у нас. „... Тогава е сезонът на усилената полска работа и не е правилно да се откъсват толкова много хора от производството.“[68] На срещата се обсъждат и ред други проблеми от финансов характер и по-специално валутните загуби на България от съборите, за намаляване на таксите за еднократни посещения и т.н. Общата ориентация на всички заинтересовани органи от българска страна е съборите в бъдеще да се провеждат в населените места.

* * *

От началото на 1969 г. се слага относително ново начало в двустранните събори между България и Югославия. Съгласно съответни ноти на двете министерства на външните работи, съборите между Благоевградски окръг и СР Македония за пограничните селища се провеждат в населените места. На местните комисии е предоставено правото да определят къде точно да се повеждат съборите. От 1970 до 1976 г. ежегодно и последователно през година се провеждат събори между Благоевград, Сандански, Петрич и Симитли, от българска страна, и съответно с градовете Берово, Струмица, Делчево и Крива паланка[69].

Още през 1972 г. окръжното партийно ръководство прави предложения до София за разширяване на културните, икономическите и политическите връзки на окръга със СР Македония. Основен дял от програмата заемат културните връзки и размяната на художественотворчески колективи и състави: размяна на гостувания на Драматичния театър в Благоевград с театри в Щип и Струмица; самодейните ансамбли в градовете Сандански, Гоце Делчев и хор „Ален мак“ в Благоевград със съответни ансамбли в Щип, Струмица и Прилеп; размяна на изложби на изобразителното изкуство и представяне творби на художници; гостуване на литературни творци и млади музиканти при организиране на концерти и литературни четения. Освен това в програмата се набляга също и на връзки и отношения между промишлени предприятия и кооперативни стопанства от Благоевградски окръг със сходни предприятия от СР Македония. Препоръчва се също да се подновят контактите за организиране на двустранни спортни срещи по футбол, баскетбол, волейбол и лека атлетика[70].

На 11 март 1977 г. Окръжният комитет на БКП в Благоевград приема специални предложения до Централния комитет за съборите в пограничните градове Благоевград, Сандански и Петрич. На този етап се преценява, че съборите могат да бъдат полезна форма на дружба и сътрудничество, ако се променят характера и условията, в които се провеждат. Най-напред трябва да се прецени тяхната необходимост, място и време, като предварително се съгласуват с местните ръководства и се утвърждават от правителствата на двете страни. На територията на окръга се предлага един събор.

От тези съображения се преценява, че такива форми като общуването на населението в двадесеткилометровата ивица, договорите за сътрудничество между отделните градове и села, предприятия, възможностите за срещи на роднини и др. са изиграли своята роля.

[67] АМВнР, оп. 25, а.е. 2852, л. 23.

[68] Пак там.

[69] АМВнР, оп. 33, а.е. 3374, л. 20-21.

[70] ДА-Благоевград, ф. 2б, оп. 14, а.е. 16, л. 49.

В това отношение са отчетени и положителните, и отрицателните форми на общуване по границата и населените места.

Ръководството на Благоевградски окръг вижда бъдещото провеждане на съборите като съвместно отпразнуване на важни исторически събития и дати на международното работническо и демократическо движение като 1 май, 9 май – ден на победата и мира, Октомврийската революция, честване на националните празници и събития от общата борба за национално и социално освобождение. Тези предложения са твърде амбициозни и едва ли биха се постигнали, като се има предвид национализма на скопското ръководство, както и цялостната политика на Белград.

В предварителната подготовка на съборите се обръща внимание да не се допускат форми на пропаганда, уронващи престижа и достойнството на двете страни. За правилна координация в бъдеще се предвижда да се създаде единен център, който да наблюдава и координира подготовката на съборите, да обсъжда вариантите за търговска дейност, обмяна на валута и др. Окръжното ръководство преценява също така, че е правилно да се отмени събора Благоевград – Делчево, който е неравностоен по брой на население. В бъдеще се предлага събора в Благоевград да се редува със събор в гр. Щип[71].

След като тези предложения чрез българското Министерство на външните работи стават достояние на Белград и Скопие, веднага последва бърза реакция. На 25 юни 1977 г. в българското министерство на външните работи е приет по негово искане Радован Урошевич, посланик на СФРЮ в София. На 8 юли с.г. по случай 14-та сесия на българо-югославското сътрудничество същият посланик провежда разговор с Иван Ганев от МВнР. В двете срещи Урошевич заявява, че за югославската страна е неприемлив и неаргументиран отказът от традиционните срещи на граничното население от двете страни – на Петрич със Струмица и на Делчево с Благоевград. Тези събори били в нарушение на чл. 8 от споразумението за сътрудничество в крайграничните райони, подписано на 28 февруари 1972 г. Изразявайки волята на своето правителство, Урошевич очаква, че българската страна незабавно ще преразгледа своето становище, защото в противен случай това щяло се отрази отрицателно на българо-югославските отношения. Най-сетне това било и политически акт, с който той ще запознае и скопското ръководство[72].

[71] АМВнР, оп. 33, а.е. 3347, л. 10.

Българското правителство в лицето на Министерството на външните работи не се впечатлява от категоричните и настоятелни искания на югославската страна. Представителят на Министерството Иван Ганев, началник отдел, изтъква, че е пресилено и неуместно да се търсят политически мотиви в решението на българската страна за провеждане на съборите на нейна територия. Винаги до този момент въпросът е бил решаван от местните органи след одобрението на Министерството на външните работи. Ако става въпрос за някакви политически мотиви, изтъква Ганев, по-скоро може да се говори за такива от страна на Югославия с настояването за задължителното и непременното провеждане на събора в Петрич.

Българският представител отхвърля и другото твърдение на Урошевич – че върху окръжното ръководство в Благоевград е бил оказан натиск от София. Ив. Ганев посочва, че това становище е произволно и ако се говори за някакъв натиск, то той е следствие на това, че „местното население изпитва нездравословното влияние отвън – от предаванията на радио Скопие и от материалите на журналиста Симоновски в „Нова Македония“, които, меко казано, не са от характер да съдействат за създаване на дружеска атмосфера и готовност на това население за срещи.“[73] Разбира се, окръжното ръководство не се влияе само от тези внушения на радиото и печата. Ансамбъл „Пирин“ при гостуването си в СР Македония е имал сериозни трудности – провокация от екскурзовода в църквата „Св. Спас“, неразлепване на афиши, недопускане на желаещи граждани да присъстват на концертите въпреки свободните места. Естествено това не съдейства за активизиране и разширяване на контактите между двете страни. А що се отнася до възраженията срещу енциклопедията на Българската академия на науките, това не може да бъде политически акт. Отношението към тази научна публикация трябва да се изрази с научни средства.

Югославският посланик обаче продължава да иска срещи и обяснения за решенията на българското правителство относно крайграничните събори. На среща със зам.-министъра на външните работи на България Н. Минчев с Урошевич на 27 юни 1977 г. българ-

[72] ДА-Благоевград, ф. 2б, оп. 14, а.е. 20, л. 2, 5.

[73] Пак там, а.е. 22, л. 6.

ската страна окончателно определя като неоснователни обвиненията на Югославия, че България съзнателно ограничавала контактите в крайграничните райони и отстъпвала от декларацията за сътрудничество и добросъседски отношения. Понеже югославската страна продължава да настоява в Благоевградски окръг съборите да се провеждат както е било дотогава, на 18 юли 1977 г. временно управляващият посолството на СФРЮ М. Стефанович е извикан в Министерството на външните работи. Заявено му е, че досега нито българската, нито югославската страна са предявявали претенции да определят в кой град в дадена година да бъде проведен събор на територията на другата страна. Съображенията на ръководството на Благоевградски окръг за местата на съборите правителството намира за напълно аргументирани и не може да не ги уважи. Ако все пак югославската страна е недоволна и продължава да настоява на своите искания, ще бъде правилно да се организира съвместно обсъждане на въпроса за характера на провежданите събори и възстановяване на първоначалния замисъл[74]. С тази среща фактически са отрязани опитите на югославското ръководство да се намесва във вътрешните работи на България.

Подготовката и провеждането на съборите преминава през много перипетии. Най-напред трябва да се преодолеят редица противоречия в самите съборянски комисии. Предварителните разговори за уговаряне и подписване на протоколите показват, че върху местните комисии от югославска страна се оказва непосредствен и силен натиск от Скопие. Правят се опити да се диктуват условията за провеждане на събора, а самите слова при откриване да бъдат по югославски образец. Така например при обсъждането на словата на събора в Петрич те настоявали българските представители да извадят текста за Кресненско-Разложкото и Илинденско-Преображенското въстание като продължители на българската национална революция. Само твърдият, последователен и принципен отпор на българските представители в комисията българското слово в Петрич остава в първоначалния вид. В Берово обаче поради опасност въобще съборът да не се състои, е решено да не се произнасят предварително одобрените и съгласувани слова[75].

[74] ДА-Благоевград, ф. 2б, оп. 14, а.е. 22, л. 9.

[75] АМВнР, оп. 334, а.е. 3253, л. 54.

През следващата година в Сандански югославските представители нарушават подписания протокол и прочитат не утвърденото, а друго поздравително слово. На събора в Струмица поради постоянните обструкции на македонските представители не се създава обстановка да се прочетат слова. Освен това от тяхна страна нерядко се правят официални и неофициални изявления, които нарушават нормалните взаимоотношения. Така в Берово срещу комисията от Сандански са отправяни обиди, а срещу члена на комисията и председател на Общинския съвет в Сандански Кузман Димитров са отправяни заплахи, предизвикване на провокативни разговори и т.н. Пак за същия събор журналистите от Благоевград безпричинно са държани на границата с часове, глобявани са и в крайна сметка някои са връщани обратно в България[76]. При футболната среща между отбори на Сандански и Берово от югославска страна отново са изказани обиди и клевети срещу България и нейните представители на събора. Всичко това става пред очите на полицията и местната комисия.

Представителите на СР Македония от селищата, граничещи с Благоевградски окръг, използват всяка възможност да поставят според тях „спорния въпрос“, т.е. въпроса за Пиринския край, националната принадлежност на неговото население и т.н. На събора в Благоевград на 13 септември 1974 г. Драган Арсовски заявява, че те са съгласни на по-голямо сътрудничество, ако се реши главният спорен въпрос, без да посочва кой е той. Реакцията от българска страна е незабавна. Борис Аврамов, тогава секретар на ОК на БКП, го прекъсва с репликата „За нас спорен въпрос няма. Ако Вие си имате, решавайте си ги при вас. Не е много учтиво, след като сме ви поканили на гости, да проявявате такова нахалство. Редно е гостите да проявяват по-голяма скромност“[77].

В завързалия се разговор според скопските представители става въпрос за Пиринска Македония и че по този въпрос те имат специална позиция и директива. При друг случай на събор в Делчево през 1974 г. Славе Атанасовски подчертава: „Македония е имала и има един спорен въпрос с България – отстъпване на Благоевградска област на Македония“[78]. За решаване на този спорен въпрос според него трябва съдействие от България и Македония, но това което

[76] АМВнР, оп. 34, а.е. 3257, л. 55, 58.

[77] Пак там, оп. 31, а.е. 3576, л. 43, 49.

[78] Пак там, л. 32.

правели българските власти – със специално постановление на Министерския съвет да ускоряват промишленото развитие на окръга, не съдействало и нямало да реши „спорния въпрос“. Залагайки на тази националистическа вълна, скопските представители се опитват да противопоставят например Кюстендилски на Благоевградски окръг, насочвайки вниманието към македонския въпрос. При друг случай на събор югославски представител на дипломатическа служба посочва : „Всички войни, които сме водили от освобождението насам, са свързани с неправилната ви политика по отношение на Македония и Югославия“[79].

Друг въпрос, който предизвиква сериозни дискусии и поражда противоречиви чувства сред населението и от двете страни на границата, са литературно-музикалните програми. Дълго време всяка от страните представя на своя естрада изпълнителите на песните, докато по време на съборите в населените места се формира обща естрада. Както отчитат българските държавни органи, на съборите българската публика проявява зрялост, отнася се с разбиране към изпълнителите, посреща много добре и аплодира песни и декламации, изпълнени с красота, емоции и т.н. В същото време тя посреща отрицателно изпълнени с национализъм или силно политизирани песни и декламации. Важно е да се отбележи, че от българската страна се полагат усилия да се представят известни състави и изпълнители от Благоевградски окръг и страната.

За добрата подготовка и изпълнение на програмите и концертите от българска страна говорят и оценките на зрители и слушатели от Скопие. Така на IX конгрес на македонската компартия делегатката от Делчево Лимонка Арсовска заявява: „На съборите българската страна винаги провокира македонците“. В какво се състои провокацията става ясно от следващото изречение: „В тяхната културна програма българите обявяват македонските песни като български и ги изпълняват с мелодиите и думите, с които ги пеем и ние. При тези обстоятелства нашите граждани са объркани: не знаят дали да пляскат на изпълнителите за доброто изпълнение или да негодуват, задето се чувстват национално обидени. Аз не съм съгласна да понасям тези обиди мълчаливо, както не съм за това да отговаряме по същия

[79] АМВнР, оп. 35, а.е. 3563, л. 43.

начин и в същата степен, защото по този начин може да се стигне до прекъсване на това сътрудничество“[80].

Думите на Арсовска са ярко доказателство, че фолклорът изобщо и специално песните са едни и същи оттатък и отсам границата. Това означава също, че от двете страни на границата живее население с еднаква култура и език, въпреки старанията на властите повече от 40 години да го застави в Малешевията то да се чувства „национално обидено“, защото му били откраднали песните. Програмите на изпълнителите от СР Македония обикновено започват: „Тази люлка Македония, земята между Пирин, Беласица и Шар планина... земята на Гоце, Яне и Даме...“ Песните на В. Илиева, Н. Бадев и Ал. Сариев се изпълняват на македонско наречие и се обявяват като македонски. Те се преплитат и със специфичния македонски национализъм, възхвала на Тито, което среща неодобрението на българската публика. В репертоара на много състави преобладават български народни песни, аранжирани и прекроявани с оглед на отдалечаването им от българското съдържание, дух и стил[81].

Често пъти спорове възникват по устройството и композицията на изложби. От югославска страна се набляга на материали, свързани с Втората световна война и участието на българските власти във второто българско управление на Македония 1941-1944. Ако от българска страна се възразява срещу материалите в подобна изложба, от югославска страна веднага следват искания да не се организират изложби за събития от българската история като Освобождението на България, Кресненско-Разложкото въстание, Илинденско-Преображенското въстание, както и срещу портретите на много български възрожденци от Македония. Недоразумения възникват също и при продажба на литература. Например от югославска страна особено се възразява срещу книгите на Венко Марковски, Цола Драгойчева, сборника „Македония“, избрани произведения на Григор Пърличев, защото пише за българската си принадлежност[82].

От икономическа гледна точка съборите не са от особена полза за България. Например на събора в Петрич от югославска страна са присъствали около 25 хил. души. Изкупени са огромни количества промишлени и хранителни стоки за 480 хил. лева, в БНБ

[80] АМВнР, оп. 43-3, а.е. 231, л. 56.

[81] Пак там, оп. 31, а.е. 3576, л. 30.

[82] Пак там, л. 31.

са обменени само 500 динара. Голяма част от съборите на практика се превръщат в места за незаконна търговия и трансфер на валута. Отчитайки интереса на наши граждани към някои дефицитни стоки, югославските власти съзнателно се стремят да придадат търговски характер на съборите. В българските банки почти не постъпва валута. Практиката на БНБ е да снижава курса на лева за всеки събор и ограниченият лимит на сумата в български левове, която българските граждани имат право да обменят за динари. Това довежда, както отчитат финансовите органи, до изтичане на български парични средства в Югославия. Отрицателно влияние оказва също възможността български граждани да купуват с югославски динари от магазините на „Кореком“. В стремежа си да се снабдят с повече динари, немалко български граждани осъществяват незаконен трансфер на български левове при крайно неизгоден курс – един лев за четири, шест, или дори за осем динара. Снабдени по този начин с българска валута югославски граждани изкупуват стоки в значително големи количества и по този начин се създава фалшива представа за висока покупателна способност на югославските граждани.

Какви са целите на българската и югославската страна?

Българските власти отчитат и преценяват, че голяма част от смисъла и съдържанието на съборите, така както са първоначално замислени като място за срещи на близки и роднини, е изчерпан. Съборите обаче не са загубили своето значение като мероприятия за демонстриране на предимствата на реалния социализъм – трудови и политически успехи, социалистическия начин на живот, нашето гостоприемство и коректност към нашите съседи от СР Македония.

Провеждането на съборите се съпровожда с организационни, политически и културни дейности от страна на окръжните ръководства и някои централни ведомства. Обикновено тези дейности се извършват сред широка аудитория. Това създава сравнително добри условия за агитационна и пропагандна работа, за идеологическо влияние върху югославските граждани на съборите, така и на населението на Благоевградски окръг. Усилията от българска страна, както посочват многобройните анализи и информации, са насочени към запознаване, разясняване и популяризиране сред гражданите на СР Македония на политиката на българската държава по българо-югославките отношения, които са представяни в невярна светлина или са премълчавани в техните официални печатни органи.

Едновременно с това с възможните средства се изяснява македонският въпрос. За постигане на резултати в това отношение се разчита на индивидуалния подход за въздействие – разширяване на личните връзки, контакти и гостуване между близки и роднини. Наред с това се смята за желателно осъществяването на контакти между различни групи работници, специалисти, младежи и т.н. Според мнението на централните и окръжни ръководства тези форми на работа биха дали възможност да се разкрива историческата и политическата същност на македонския въпрос, да се ограничава македонизма и да се създават условия за съхраняване и развиване на българското национално съзнание на населението в СР Македония[83].

Както показва практиката на съборите по границата на Благоевградски окръг с градове от СР Македония, при провеждане на разнообразна по форма и съдържание разяснителна и художествена дейност може да се обезсилят действията на югославската пропаганда. Освен това българските представители в комисиите и окръжното ръководство в Благоевград считат, че все пак биха могли да окажат някакво въздействие върху югославските граждани и в частност гражданите на СР Македония, надявайки се съборите да се превърнат в място за благотворно влияние върху развитието на сътрудничеството и добросъседството.

Така през 1979 г. се оформя становището на българската страна, според което провеждането на българо-югославските събори трябва да се съчетава конкретно с определена дата, годишнина или събитие, с ефектни местни празненства, утвърдили се в съзнанието на местното население. От тази гледна точка окръжното ръководство в Благоевград предлага в бъдеще да се организират събори, посветени на празниците по градове както следва: в Благоевград – фестивал на политическата песен „Ален мак“; в Сандански – „Спартакови тържества“ и в Петрич – „Празници под Беласица“. На територията на Благоевградски окръг да се провежда последователно един от тези събори[84].

До централните органи в София се правят предложения да се разрешава на повече български граждани да посещават организирано съборите на югославска територия по предприятия и учреждения. Българската част от смесената българо-югославска комисия да обме-

[83] АМВнР, оп. 35, а.е. 3653, л. 70.

[84] Пак там, л. 7, 8.

ня опит с комисията по съборите в Благоевградски окръг, да се запознаят с указанията и инструктажите. Предвиждат се също така мерки за снабдяване на селищата с достатъчно количество стоки, както и по редица митнически и валутни въпроси. На комисиите се препоръчва в поздравителните слова да акцентират на взаимното желание за общуване, опознаване и взаимно сближаване на населението от двете страни на границата, а да се изключат елементите на полемика и тенденциозност.

Целите на югославските представители в съборянските комисии, респективно на ръководството в Скопие, са различни и носят спецификата на взаимоотношенията специално с Благоевградски окръг. От началото на 70-те години те упорито настояват при провеждане на съборите да не се произнасят приветствени слова. Според тях словата само „увеличават различията“ между населението и пречат на добросъседството. В разговорите между комисиите от югославска страна прозира идеята, че тези събори трябва да „превъзмогнат“ различията между двете партии и държави и да внушат, че това не е позиция на населението от Благоевградски окръг. Тяхната цел е да се даде някакъв „регионален“ смисъл и да се подчертае, че принципните различия между двете партии и страни не се отнасят до населението на Благоевградски окръг и СР Македония. Особена чувствителност югославската страна проявява, когато в словата на българските представители се споменават дати и имена на бележити възрожденци и дейци на националноосвободителните борби в Македония. Югославската страна несъмнено проявява страх и раздразнение от български научни публикации на обективни исторически факти, документи и научни изследвания[85]. Това е причината да реагират срещу излагането на щандовете и продажба на книги с подобно съдържание.

Югославската страна се стреми да използва условията, които създават съборите в Благоевградски окръг за националистическа пропаганда, за идеологическо и политическо въздействие, за ерозиране на националното съзнание на българските граждани и конкретно на населението в Пиринско. През 70-те години се наблюдава известна промяна на тактиката. Все повече започва да се използва индивидуалният подход към семейства и отделни личности, податливи на тяхната пропаганда, политически неориентирани хора или

[85] АМВнР, оп. 35, а.е. 3653, л. 69; а.е. 3655, л. 4.

такива с незадоволени амбиции. И на съборите, и при други посещения се разпространява литература и грамофонни плочи с македонистко и антибългарско съдържание. Без съмнение югославското ръководство и управляващите особено в Скопие се надяват посредством масовите контакти да оказват ерозиращо въздействие върху българското население преди всичко в Пиринския край, опитвайки се да внушават, че националното съзнание на населението тук не е българско, а някакво „македонско национално съзнание“и на тази основа въпросът за националността и самосъзнанието да се поставят от самото население или от отделни дисидентски групи сред него[86]. От югославска страна се проявява стремеж и желание към разширяване на връзките, към създаване на почва на „доброжелателност“. Показателен е също така фактът, че се увеличават посещенията и контактите в Благоевградски окръг по всички линии от СР Македония с цел да оказват въздействие върху населението на окръга. Не по-малко внимание се отделя и на самите събори, където значително се увеличава броя на югославските граждани и най-вече гражданите от СР Македония. Налага се и една трайна тенденция – за всички неуспехи на срещите по границата да се обвиняват българските власти. В този дух в кореспонденции и авторски статии в някои югославски списания се твърди, че главният виновник за отлагане на срещите за съборите е българската страна, която уж се стремяла да внесе в тях „антиюгославски и антимакедонски характер, познат от страниците на ежедневните издания в България“[87].

Крайграничните събори между България и Югославия продължават и през 1986 г. с редица нови моменти. Информации и материали от общините в Благоевградски окръг, както и анализи на национално равнище показват, че българската страна демонстрира и то доста успешно постиженията в икономиката, социалните придобивки и сигурността на живота в България. Чрез художествените програми е показан ръстът на културните постижения на страната през последните 40 години.

Нов момент в тактиката на югославските представители е пълната сговорчивост по всички предложения, които правят българските представители в комисиите по време на предварителните договаряния и на самите събори. Изчезват безкрайните спорове за

[86] АМВнР, оп. 35, а.е. 3655, л. 4.

[87] Пак там, оп. 40, а.е. 4451, л. 4.

отделни думи и изрази. Особено внимателно се държат представителите на ръководствата на общини в СР Македония, известни със своите антибългарски изказвания през изминалите години. Промяната на тяхната тактиката е да не се конфронтират с окръжните ръководства и представители на общини от Благоевградски окръг. Вместо непрекъснати открити сблъсъци, се търсят други канали и средства за влияние върху населението от окръга и особено върху младежта. Разчита се твърде много на радио Скопие, в това число и на емисията му на български език. Микрофоните се предоставят на пратениците на Титова Югославия в Пиринския край през 1946-1947 г. Сред тях са учители, книжари и други активисти, които представят една идилична картина, в която населението ги посрещнало много добре, но след това БКП се отказала от димитровския курс[88]. Как са се развили събитията и какво е било отношението на местното население – вече стана дума за това във II глава (с. 86-99).

От друга страна скопското ръководство насочва вниманието си към програмите на самите събори. Все по-често и все повече се изпълняват песни и танци от трите дяла на Македония, за да се внушава на зрителите и слушателите единството на историко-географската област и че това единство трябва да е в рамките на Югославия. Не е без значение, че след внимателен преглед от Републиканската изпълнителна комисия за Благоевградски окръг се натрапват състави, които уж да показват ръст в сътворяването на „културни ценности“ в СР Македония. Особена настъпателност за концерти се проявява към сцената на драматичния театър в Благоевград, вероятно във връзка с така наречената 40-годишнина, откакто тук за първи път е играна пиеса на „македонски език“ (1947 г.)[89].

1987 г. става отново година на противопоставяния и опити за натиск и влияние на македонизма в Пиринския край. Още в хода на провеждането на събора в Щип на 1 юни 1987 г. (за четвърти пореден път) властите в Скопие провъзгласяват предизвикателно лозунга за „културно-национална автономия на Пиринския край“. Под този лозунг се извършва цялата подготвителна работа, която непрекъснато се подгрява в средствата за масова информация. Българските представители поставят ултиматум, че ако изложбата бъде организирана по този начин, то няма да има събор.

[88] ДА-Благоевград, оп. 25, а.е. 14, л. 50.

[89] Пак там, л. 56.

Както се и очаква, от окръжните ръководства в Благоевград също не остават безучастни в подготовката. Продължава традиционната разяснителна работа сред трудовите колективи в Благоевградска община за обстановката в СР Югославия и българо-югославските отношения и по-специално за тенденциите в развитието на всички области на живота в СР Македония.

Като се отчита сравнително големият интерес на гражданите на СР Македония към живота в България, насоката на разяснителната работа преди и по време на събора е населението на Щип, колкото е възможно, да получи по-широка информация за социално-икономическото и научно-техническото развитие на България и специално за Деветнадесетото постановление на Министерския съвет за ускорено технологично развитие на Благоевградски окръг[90].

При подписване на протокола за провеждане на събора представителите на Щип привидно демонстрират склонност към сътрудничество и провеждане на събора. На срещите те не поставят въпроси за развитието на сътрудничеството в икономиката и културата. На предварителните срещи също така не възникват спорове за словото при откриване на тържествата. Югославската страна, както може да се очаква, поставя условие след Щип да се прибави СР Македония. Българската страна приема тази промяна само ако в тяхното слово се коригира текст, според който Благоевград се отделя от НР България. Заключителната среща показва, че тези искания не са изпълнени.

На събора обаче предварителните разговори и нагласи претърпяват значителна промяна от югославска страна. Най-напред тяхната програма, готвена усърдно, за да окаже максимално въздействие върху българските граждани, е наситена отначало до края с дикторски текст с подчертан националистически характер. За българското приветствено слово и за цялата програма е създадена музикална и техническа бариера. На места извън центъра е инсталирана мощна техника, която излъчва сръбска и друга тяхна музика. Явно, че под диктата на Скопие местните власти в Щип се опитват по всякакъв начин да неутрализират българското слово и музика.

Освен това в културната програма на домакините от Щип са включени песни от репертоара на държавния ансамбъл „Пирин“, чисто български шедьоври на фолклорното изкуство. Основният акцент в тяхната културна програма е темата за „единството и борбата“

[90] ДА-Благоевград, ф. 2б, оп. 14, а.е. 25, л. 41.

на Македония срещу нейните врагове или душмани, които те виждат в лицето на България. Така че и културната програма къде завоалирано, къде открито и брутално продължава антибългарската насоченост, която вече е в дисонанс със заявленията за сътрудничество, приятелство и т.н. Що се отнася до търговската страна на съборите, валидна е констатацията, че българските граждани показват намален интерес и покупки поради голямото увеличаване на цените и тяхната промяна в деня на събора[91]. Както и преди, на техния пазар са осигурени преди всичко автомобилни гуми, касети със западна музика, шоколад, фототапети, обувки и др. От своя страна югославските граждани търсят бормашини, електрически уреди, телефони, хранителни продукти и др.

Според анализите на окръжното ръководство в Благоевград за проведените събори Щип – Благоевград, Симитли – Делчево и Петрич – Струмица, въпреки протоколната любезност и сдържаност, югославската комисия не е отишла по-далеч от традиционния си антибългаризъм. Няма промени и в позицията на македонското ръководство в Щип, както и като цяло в ръководството на СР Македония. Доказателство за това е старият стремеж за „целокупна Македония“, което намира израз и в идеите за общи културно-музикални програми. Скопското ръководство чрез комисиите и чрез други форми продължава да събира информация за различни процеси в Благоевградски окръг и в страната, за да може по-точно да определи тактиката си по отношение на България и специално за Пиринския край[92]. Сътрудничеството с градовете край границата със СР Македония става все по-трудно. То непрекъснато се усложнява от страна на югославските власти, като главна пречка се изтъква „нерешените стари въпроси на НР България и СР Югославия и на първо място непризнаването на македонското население в окръга и македонското малцинство в страната“[93]. Всички прояви на ръководството в Скопие към България несъмнено изтъкват на преден план „спорните, нерешени въпроси“ и такава е политиката до края на 80-те години. Тези открити въпроси остават за скрити и явни ходове за следващите години.

[91] ДА-Благоевград, ф. 2б, оп. 14, а.е. 25, л. 48.

[92] Пак там, оп. 15, а.е. 88, л. 61.

[93] Пак там, л. 62

4. Македонският въпрос в българо-гръцките отношения

Продължително време македонският въпрос не присъства в официалните отношения между България и Гърция. Доколкото възниква спорадично, то е поради претенциите на югославската страна за „македонско малцинство“ и в Северна Гърция. По този повод от гръцка страна започва силна антиюгославска и съответно в Югославия антигръцка пропагандна кампания. В разгорещената атмосфера започва търсене корените на проблема и естествено изследователи и политици се докосват до неговата историческа същност.

Историята на въпроса е известна. Той възниква преди повече от век и е рожба на плановете на великите сили, на гръцката „мегали идея“, така и на великосръбския шовинизъм. Години наред македонският въпрос е оръжие в ръцете на управляващите среди в двете страни, в тяхната вътрешна и външна политика. Пламъците на този „балкански пожар“ ту затихват, ту пламват с нова сила, но в различните си варианти винаги засягат България, тъй като всички упражнения за „македонска нация“, за „македонско малцинство“ са за сметка на българския елемент в Егейска и Вардарска Македония.

Следвоенното политическо и административно устройство на Югославия и създаването на СР Македония не реши македонския въпрос, а го усложни още повече с редица нови моменти и нюанси. Там се започна процес на денационализация на българското население със всевъзможни методи и средства, за да се създава нова „македонска нация“. В годините на Студената война и блоковото противопоставяне не е трудно на Югославия, като водач на необвързаните страни да налага Титовия, държавния македонизъм сред емиграцията в Канада, Австралия, САЩ, Нова Зеландия и др., създавайки им „македонски“ църкви, училища и други институции. Разбира се, определена вина за тези процеси носят и българските управляващи поради своята нихилистична, колеблива и неясна политика по македонския въпрос. В същото време остатъците от българското население в Гърция са прогонени по време на Гражданската война, а останалите „островчета“ в Леринско, Костурско са подложени на преследване и асимилация[94].

[94] По-подробно: **Даскалов**, Г. Между реваншизма на Атина..., с. 13-25.

Според българското партийно и държавно ръководство отношенията на България с Гърция са поставени на стабилна основа. Още с подписаните договори през 1964 г. се ликвидира въпросът с репарациите. Дотогава съществува общо взето ненормална обстановка между двете страни. Продължително време правителствата на нова България отказват да плащат репарации и заеми, което естествено гръцката пропаганда умело използва срещу „врага от север“. Тази обстановка води и до изолация на България в Европа. Политическата обстановка при правителството на Г. Папандреу открива възможности за нормализиране на отношенията между двете държави. При неговото управление освен договора за репарациите през 1964 г. се подписват още 12 междудържавни договори. Отношенията напълно се нормализират. Дори при военната хунта не се нарушават договорите и принципите, върху които са подписани[95].

След смъртта на Тито държавни, партийни и научни среди в СР Македония правят опити да актуализират македонския въпрос в отношенията с Гърция, като поставят редица искания. Още през 1984 г. на срещата между премиерите на двете страни Папандреу и Милка Планинц югославската страна поставя на обсъждане македонския проблем, а по късно и на редица международни форуми. Гърция е обвинена, че не спазва правата на „македонското малцинство“. Тези обстоятелства заставят гръцкото правителство и наука да започнат да изследват, трайно, целенасочено и системно историята и съвременните аспекти на македонския въпрос. С тази задача се заемат Министерството на външните работи, на просветата и на културата. Научноизследователската дейност се съсредоточава в Атинската академия на науките, университетите в Атина, Солун, Янина, Комотини (Гюмюрджина), Института за изследвания на Балканите (ИМХА) в Солун, Дружеството за македонски изследвания, Музея

[95] В спомените си Т. Живков отбелязва, че българското ръководство тогава провежда своята политика през главата на Съветския съюз. „Два пъти ходих при Хрушчов, за да изложа убеждението си: искаме ли да не сме изолирани, да бъдем приети в специализираните органи при Организацията на Обединените нации, трябваше да плащаме. Първо репарациите на Гърция... Но Хрушчов отказваше. На втората среща нервно ме прекъсна: „Като имате долари, плащайте“. Въпреки че му бях разяснил, че при проведени разговори с гръцката страна е постигнато съгласие да плащаме с наши стоки“. Живков, Т. Мемоари. С., 1997, с. 457.

на македонската борба и създадения към него център за изследвания, разполагащ със съвременно електронно оборудване и богат архив от микрофилми от гръцки, британски, френски, австро-унгарски, американски и други архиви. В резултат на това още през 80-те години излезе луксозното академично издание „Македония: 4 000 години история и политика“ на основните европейски езици, а през 90-те години на XX век са публикувани вече над 100 научни и научно-популярни книги[96].

Основната задача на гръцките изследвания е да се оборят „научните“ аргументи на югославските историци и да се доказва, че Македония като територия и като население е била винаги гръцка. Изясняването на македонския въпрос според гръцката научна и политическа доктрина е твърде сложно. В стремежа си да оправдаят фалшивите и преднамерени тези на Белград и Скопие те се пазят да кажат открито и ясно, че така наречените македонци и в СР Македония (Вардарска Македония), и в Северна Гърция (Егейска Македония) са от български етнически произход.

В защита на своите тези гръцката наука и политика още в миналото, а и в по-ново време продължава да поддържа теорията за „славофоните“ в Егейска Македония. Тази теория се поддържа от всички режими и правителства в Гърция без ни най-малко да се съобразяват и притесняват от историческата истина, която в някои отношения се подкрепя не само от чуждестранни автори, но и от редица гръцки изследователи. Смисълът на гръцката теория се свежда до изкуствената постройка, че „славофоните“ са чисти гърци, които в определен период от време са „приели“ славянски език и култура. Гръцките автори и поддръжници на теорията за „славофоните“ не са отговорили и едва ли някога ще дадат отговор на въпроса, кога и по какви причини част от гръцката народност е приела славянски език и култура (като явно става дума за българския език) след като се знае или поне така се твърди, че гърците са носители на една голяма култура, имат писменост от векове. Освен това след завладяването на Балканите от турците в религиозно отношение християнското

[96] По-подробно за проблема вж: **Христакудис**, Ап. Македонската проблематика в гръцката историография през 90-те години. – Македонски преглед, кн. 1, 1997, с. 79-101. Авторът на обзорната статия обаче избягва да даде отговор дали в новоизлязлата литература се засяга въпросът за „славянофоните“.

население принадлежи към Патриаршията, която е един от важните инструменти на „мегали идеята“[97].

В недалечното минало гръцките управляващи среди използват насилствената асимилация на българското население, полицейска и религиозна принуда (особено към онези, които са принадлежали към Екзархията), преследване на българския език, промяна на фамилните имена и т.н. Немалка роля изиграва и другия вид асимилация – приемане на гръцко гражданство, учение в гръцки училища, военна служба в континентална Гърция и др. В миналото са правени неуспешни опити за създаване на някакъв изкуствен език на българското население, останало в Гърция след всички разместявания, преследвания и т.н.

Научните проучвания на българския учен проф. Г. Даскалов доказват, че в 1920 г. броят на българското население в Източна, Централна и Западна Македония е 323 143, а към 1 март 1942 г. е 262 954[98].

Според гръцки официални източници обаче „славофоните“ представляват само четири процента от гръцката нация, макар че тези данни са силно занижени, след като и по статистиките на Обществото на народите броят на българите в Гърция е значително повече.

Следва да се има предвид също така, че в годините след Втората световна война и особено по време на Гражданската война голяма част от „славофоните“, т.е. българското население от Егейска Македония, е принудено да емигрира в САЩ, Канада, Австралия, Нова Зеландия и други страни.

Парадоксалното в случая е, че официалната „научна“ и политическа мисъл в Югославия обявява т.нар. славофонско население в Северна Гърция (Егейска Македония) за чисти македонци, както и тези във Вардарска Македония, които били и днес наследници на Александър Македонски. Затова Гърция трябвало да им даде права на малцинство. Веднага следват познатите политически клишета, че това малцинство трябва да бъде мост на дружбата между Гърция и Югославия и т.н.

Без да се включва в дискусии по всяко югославско искане, гръцките официални и научни организации считат, че за Гърция

[97] АМВнР, оп. 43-3, а.е. 56, л. 41.

[98] **Даскалов**, Г. Българите в Егейска Македония. Мит или реалност. С., 1996, с. 476.

„македонски въпрос“ не съществува и вътрешното административно устройство в Югославия не интересува Гърция. Дори в отделни моменти гръцкото правителство приглушава македонския въпрос, за да не попречи на двустранните отношения. Гръцките правителства, особено това на ПАСОК, не е повдигало без сериозен повод македонския въпрос и в повечето случаи е в отбранителна позиция. Но след падането на военната хунта правителството на „Нова демокрация“ начело с Караманлис подема редица инициативи, които имат характер на национална кампания за защита на историческото наследство и „възраждане истината около Македония, Тракия и Епир“[99]. За тази кампания са изразходвани доста средства, но резултатите, както се посочва и в редица гръцки издания, са незадоволителни. При идването си на власт Папандреу и неговото правителство не искат да останат по-назад от Караманлис. Така се вижда едно от главните противоречия в гръцката външна политика по македонския въпрос. От една страна правителството на ПАСОК не иска да му дава широка гласност, а от друга – не може и не иска да го забрави, защото той е важен компонент във вътрешно-политическите борби и изборните кампании.

Правителството на ПАСОК полага усилия македонският въпрос да не бъде пречка за развитие на отношенията с България. В някои случаи позициите на България и Гърция съвпадат.

Г. Папандреу посещава за първи път България през 1982 г. Оттогава насетне се осъществяват редовни контакти. Т. Живков посещава Гърция от 20 до 24 юли 1985 г. Това е първо посещение на ръководител на балканска страна след новата победа на изборите на А. Папандреу. Разговорите се водят в конструктивна обстановка и дават тласък за развиване на двустранните отношения[100].

В антиюгославската кампания се включва и гръцкият президент Сардзетакис, който произнася две речи. В речта си на митинг в Солун по случай националния празник „28 октомври“ той доказва гръцкия произход на Македония. Македонците и траките са гръцки племена, които независимо от тежката си съдба са запазили гръцкия си характер. Президентът заявява, че „многобройните варварски нашествия от север не са били в състояние да сломят елинския

[99] АМВнР, оп. 43-3, а.е. 56, л. 43.

[100] Пак там, а.е. 47, л. 7.

дух“[101]. По-нататък Сардзетакис посочва, че гръцката нация е давала не един път „достоен отпор на домогванията от север“ и като пример посочва „легендарния епос на македонската борба през периода 1904-1908 г.“ И в двата пункта, без да го казва директно, гръцкият президент има предвид българите. Особено вторият цитат, за периода 1904-1908 г., явно се има предвид дейността на известните гръцки андартски чети, които подлагат на огън и меч българите в селищата, определящи се към Екзархията и подкрепящи ВМОРО.

Освен тези абсурдни становища министърът на образованието Стелиос Папатемелис, по случай деня на македонската борба, предлага да се поведе открита антиюгославска кампания и това да се покаже колкото се може по-демонстративно. Препоръчва на гръцката научна мисъл да се заеме сериозно с проучване миналото на Македония, а самият термин „Македония“ да се използва масирано във всички исторически, географски, икономически и други наименования. Според него Министерството на Северна Гърция трябва да се преименува в Министерство на Македония и Тракия. Цялата наука в Гърция и в чужбина да бъде мобилизирана за откриване на нови доказателства в подкрепа на тезата за гръцкия характер на македонците и Македония. В този дух да бъдат уведомени, че приемането на позициите на Скопие ще бъде неприятелски акт спрямо Гърция[102]. Както се вижда, тези указания на президента и на министъра фактически са програма за действие и противодействие на всякакви аспирации преди всичко срещу претенциите на Скопие, а в по-далечен план и срещу търсене или поставяне въпрос за българско малцинство или за българи в Егейска Македония.

Без съмнение речите на гръцкия президент хвърлят сянка в отношенията с България. Според оценките на българското външно министерство тонът е недопустим за един държавен глава, който с некомпетентност навлиза в дебрите на историята и съвременната политика и прави цяла редица неверни, некомпетентни и вредни главно за отношенията с България твърдения, свързани с македонския въпрос. Министър-председателят бърза да поднесе своите извинения на българската страна с мотива, че несправедливите обвинения срещу България се дължат на липсата на политически опит и несръч-

[101] АМВнР, оп. 44-3, а.е. 74, л. 21 (информация от Илко Шивачев, III-ти секретар в българското посолство).

[102] Пак там, л. 22а.

ност от страна на президента. Българското правителство приема за удовлетворителни извиненията[103]. Както вече се спомена, Т. Живков посещава Гърция през юли 1985 година. Предната година външният министър П. Младенов прави посещения в Гърция, последван от председателя на Народното събрание Станко Тодоров, а през 1985 г. Огнян Дойнов открива изложба в гръцката столица[104].

През септември 1986 г. А. Папандреу прави официално посещение в България. Времето съвпада със силна антигръцка кампания в Югославия. Без да визира никого конкретно, при посрещането на Папандреу Т. Живков казва: „В балканските държави има дейци, които отдават дан на неизживените си илюзии от миналото, наивно вярвайки, че са възможни териториални придобивки за сметка на съседни страни, че намесата във вътрешните работи има място в международните отношения.“[105] Сякаш за да подчертае, че има известно съвпадение на българската позиция с гръцката, Т. Живков заявява, че е неприемливо югославската намеса във вътрешните работи на България чрез търсене на македонско малцинство, за което няма нито исторически, нито правни, нито каквито и да било други основания[106]. Още през април, далеч преди пристигането си в България, Папандреу подчертава, че „ако Белград продължава да поставя въпроса, тогава със сигурност ще се измени по-нататъшното развитие на отношенията ни“. В този смисъл гръцкото правителство предприема някои стъпки за укрепване на връзките с България. Несъмнено Гърция с голям интерес следи каква ще бъде българската позиция и ще осъди ли тя югославските теории. Гръцки дипломати настойчиво питат наши български дипломатически сътрудници „защо не се обадим с тях по подновения спор и пропагандната кампания между двете страни“[107]. Българската страна обаче не бърза да се нареди на страната на Гърция по вече изложените съображения за т. нар. славофонско население в Северна Гърция, което не е приемливо нито за науката, нито за политиката на България. Българската позиция е достатъчно принципно изразена. Освен това Гърция и специално Папандреу трябва да са доволни от това, че България не поставя въ-

[103] АМВнР, оп. 44-3, а.е. 56, л. 43.

[104] Пак там, а.е. 73, л. 4.

[105] Пак там, а.е. 53, л. 20.

[106] Пак там, л. 42.

[107] Пак там, л. 47.

проси за българи и за техните права, въпреки твърденията на Живков в мемоарите му, че Папандреу-баща искал учебници за това население, но той не се съгласил. На този етап, както личи от документите по подготовката на срещата и приетите заключителни документи, всичко приключва „с двустранни споразумения, кодекс за добросъседски отношения, отказ от териториални претенции, недопускане използването на територията на едната страна за враждебни цели и действия срещу другата“[108].

И в Гърция се срещат автори от научноизследователската и политическата сфера, които стоят на доста реалистична позиция по македонския въпрос. Особено интересна – обективна, но и противоречива – е позицията на бившия министър Никос Мартис, автор на книгата „Фалшификацията на македонската история“. Той отправя много сериозни обвинения срещу югославското правителство и срещу Скопие, които провеждат широка антигръцка кампания в Западна Европа, САЩ и Австралия. Особено силно е негодуванието му от югославския посланик в Брюксел, който е представил книгата на Волф „Разкъсана Македония“. Проявата била съпроводена и с документален филм, където се пропагандира югославската позиция по македонския въпрос и се отправят клевети и нападки както срещу гръцката, така и срещу българската страна[109].

Никос Мартис е автор и на две публични писма. Първото писмо е от 10 юни 1986 г. до папата в Рим. Поводът за писмото е радостта от провъзгласяването на „двамата гръцки братя-монаси, родени в Солун, Кирил и Методий, за „небесни защитници на Европа“. Възмущението му е обаче от изложбата „Македонски икони“ във Ватикана, а също и от възгласа на папата: „Христос възкръсна“ на „македонски език“. Ако оставим настрана въпроса за националната принадлежност (гръцка, българска или просто славяни), в писмото на Мартис се съдържат доста истини, но и някои неверни от научна гледна точка тези. Най-напред звучи неубедително твърдението му, че „Скопие векове наред беше сръбски град“, а цялата област до Втората световна война е известна като Южна Сърбия[110]. За този обигран гръцки политик не е трудно да докаже на светия отец, че „македонска нация никога не е съществувала и не съществува и днес. До

[108] АМВнР, оп. 43-3, а.е. 53, л. 47.
[109] Пак там, а.е. 55, л. 29.
[110] Пак там, а.е. 74, л. 11.

1945 г. никой не беше декларирал, че принадлежи към македонската националност“[111]. По-нататък Мартис привежда ред статистически данни на различни изследователи, според които Европейска Турция (т.е. и в областта Македония) живеят мюсюлмани (турци и албанци), гърци, българи, сърби и евреи. А емигрантите от Югославия в САЩ били научени още в края на Втората световна война да вярват, че македонците са отделна нация. Те обаче са същият контингент, който се опитва да развива „македонски“ чувства в съзнанието на българските емигранти.

Според гръцкия политик историческа база на „македонската нация“ не може да се създаде чрез фалшификации като твърдението, че Самуил бил македонски цар. „Но Самуил е бил българин. Император Василий, който го е победил, е известен в историята като „Българоубиец“[112].

Второто писмо е до австралийския министър-председател. В него за пореден път се разкрива ясно гръцката политика и разбиране на македонския въпрос. Много истини се преплитат с полуистини, което отново показва липсата на ясно изразена гръцка позиция за българско население във Вардарска и Егейска Македония. Той отново повтаря изказаното и до папата твърдение, че през 1944 г. югославското ръководство начело с Тито за първи път преименуват „онова, което бе известно като Южна Сърбия, в социалистическа република Македония, а нейните жители – в македонци“[113]. Пак тогава местното говоримо славянско наречие, смесица от български, славянски, гръцки, турски и албански думи, е именувано в македонски език. Тук, разбира се, както и на редица други места, Мартис няма куража да каже, че по всички изисквания на лингвистичната наука това е български език. Достатъчно е да се проследят писмата на възрожденците, песните, фолклора и т.н., за да се отхвърли тезата, че това било „говор само сбор от устни думи, без правопис, без синтаксис, без граматически части“.

В това писмо Мартис посочва, когато отново се докосва до Самуил, че „сред надписите е намерено и изказването на племенника на Самуил, който е писал за своята българска националност“. Не-

[111] АМВнР, оп. 44-3, а.е. 74, л. 11.
[112] Пак там, л. 13.
[113] Пак там, л. 16.

съмнено става дума за надписа на Иван Владислав от 1015 г., намерен в Битоля и публикуван от гръцки и български учени.

Гръцкият министър на Македония и Тракия Стелиос Папатемелис също изпраща писмо до римския папа Йоан Павел II, в което ревностно защитава гръцкия характер на Македония. Според него историята не познава „никаква македонска народност, следователно лъжливата скопска народност не може да има някаква връзка с историческата Македония“[114]. Термините „македонски език“ и „македонска народност“ са политическо новосъздание и тяхното използване противоречи на историята и науката. Гръцката политическа и научна мисъл обаче продължи да определя славянското, а по-точно българското население в Егейска Македония и неговите последни останки в Леринско и Костурско като „славофони“ или „славомакедонци“, придържайки се към стари предубеждения към България и българския народ.

[114] АМВнР, оп. 46-3, а.е. 113, л. 2.

ЕПИЛОГ

През последните 20 години настъпиха дълбоки и важни промени в света и на Балканите. Новата обстановка изисква да се определи съдържанието на понятието македонски въпрос и възможностите, които се очертават за неговото решаване.

Преди всичко е необходимо отчитането на еволюцията в разбирането на македонския въпрос в демографията, политиката, икономиката, културата. Отдавна подходът към трите дяла на историко-географската област Македония не може да се разглежда като нещо хомогенно, като едно цяло. Отмина времето на много лозунги, справедливи и целесъобразни някога, но неприложими днес. В днешно време възраждането и издигането на подобни лозунги и идеи може да доведе до повторение на трагични събития от близкото и по-далечно минало.

Сериозно внимание заслужават първите реакции след демократичните промени в Югославия и България като две държави, водили дискусии десетилетия наред по македонския въпрос. Една от първите прояви в неразпадналата се федерация на новото югославското политическо и държавно ръководство е да постави в Скупщината (парламента) въпроса за правата на македонското малцинство в България, което е показател, че нищо старо не са забравили и едва ли ще се откажат от предишната си политика, тактика и идеология. В София Министерството на външните работи категорично отхвърля подобни претенции, изложени в югославското Обръщение и ги определя като намеса във вътрешните работи на България. От своя страна още нереформираната БКП в специална декларация от 25 февруари 1990 г. се обявява срещу изопачаването и превратното тълкуване на българската история, за да се създава македонска нация. А населението в Пиринска Македония отдавна е изявило нееднократно своето българско национално съзнание и принадлежност към българската нация.

Югославските антибългарски инсинуации са познати от тоталитарното титово минало през 50-те -80-те години на миналия век. Въпросът е дали и доколко тези възгледи ще се приемат от Република Македония или ще се тръгне по нови пътища.

На 15 януари 1992 г. България първа призна Р Македония. Не само правителствените среди, но и по-широки слоеве на българското общество, травмирани от десетилетното противопоставяне, се надяват да се изчистят наслаганите проблеми и предубеждения от Втората световна война насетне, от коминтерновските схеми и от остатъците от титовото комунистическо управление. Признаването на Р Македония се извърши в един период, когато в резултата на промените България формира нова външна политика в духа на европейските норми и стандарти, освободени от тоталитарното мислене и действие. Водена от чувство за историческа отговорност, България призна независимостта на новата държава с оглед по-бързо да се стабилизира в момент, когато югославската федерация се разпада. Българското признание е безкористно. Страната ни даде тласък и други държави да я признаят, поемайки рискове от този външнополитически ход в балканската несигурност. Тя не се съгласи на никакви предложения и внушения за териториални дележи, каквито се носят в общественото пространство в Сърбия, Албания и Гърция.

Българското правителство и общественото мнение в страната вярват, че там ще настъпят демократични промени и всеки ще може свободно да определи своята национална принадлежност. Още повече,че в България по различно време са намерили подслон над 600 хиляди бежанци, които са оставили поколения и днес близо една трета от населението на съвременна България по произход е от Егейска и Вардарска Македония. Отгласът от събитията от далечното и близкото минало живеят в съзнанието на днешните поколения български граждани. Те пазят в родовата си памет преследванията, убийствата и насилственото прогонване от родните краища и никога не са прекъсвали връзките със своите роднини и близки, останали извън пределите на България. Това е един и същи народ, свързан с безброй нишки от миналото и настоящето и който и от двете страни на границата желае добросъседски отношения. Така че, българското признание дойде не за да угоди на тогавашното ново старо ръководство на СР Македония, а заради самото население, което както и да се нарича има общи исторически корени с българите от другите региони на страната.

Друг е въпросът за прибързаното и безусловно признаване на Р Македония, независимо от горепосочените хуманитарни и политически мотиви. Българското правителство се хвана на въдицата

на умело подхвърлената формула „стабилизиращ фактор на Балканите“. С тази прибързана стъпка управляващите в София, на които им липсват познания по проблема и опит, през глава се хвърлят „с голи гърди да спасяват своите братя в Македония“, а Европа и света приемат позиция на изчакване, докато бъдат обсъдени принципните интереси на България, Албания, Гърция и Сърбия. Чуждестранни наблюдатели, добре познаващи проблемите на Балканите, смятат, че България трябва да бъде последна в признаването на Р Македония.

Мнозина от специалистите по македонския въпрос в чужбина и най-вече у нас, са на мнение, че признаването можеше да стане и по друг начин с някаква договореност или двустранен документ по ред спорни и безспорни въпроси най-вече от историята и културата, след като много добре е известно, че десетилетия наред се водят безкрайни преговори и събитията във Вардарска Македония съзнателно са насочвани в антибългарско направление. Възможно е сетнешните проблеми между България и Р Македония да имат друг характер, да бъдат насочени в позитивен, градивен дух, вместо връщането към безсмислените спорове от миналото.

В годините след признаване независимостта на Р Македония, макар и с доста резерви от редица страни и международни организации, които използват името БИВША ЮГОСЛАВСКА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЯ (БЮРМ), пред новата република се очертават два възможни пътя на развитие. Първият е пътят на добросъседските коректни отношения със съседите и преди всичко с България, установяване на нормални взаимоотношения във всички области на икономиката, културата, науката, спорта и т.н. И действително, някои първи прояви в новата република вдъхват надежди за ново начало. Там започват да се дочуват гласове за търсене отговорност от Тито и неговото обкръжение за разстреляните войници и офицери през 1945 г., за десетки хиляди преминали през затвори и лагери, както и убийството на Методи Андонов-Ченто, Павел Шатев, Панко Брашнаров и др. Някои от новите партии, като ВМРО-ДПМНЕ, се изказват положително за българската декларация за признаването, за разлика от „надпартийния“ печат, радиото и телевизията, които продължават в стария стил на противопоставяне. При правителството на Никола Клюсев се премахват някои ограничения за български граждани, отварят се границите за хора и стоки. И България също „отваря вратите“ за контакти между двете държави. Установяват се връзки между

радио Благоевград и радио Скопие, обменя се информация между вестник „Пиринско дело“ и вестник „Република“. Делегация, начело с председателя на събранието в Скопие Миле Талевски, посещава Благоевград за сътрудничество в областта на спорта, културата и бизнеса. Подготвят се също проекти за договори, въпреки възраждането на стари стереотипи на мислене от един типичен представител на титовата школа, като президента Киро Глигоров.

За съжаление управляващите среди в Скопие, независимо от някои нюанси от премиерството на Н. Клюсев и Любчо Георгиевски, избират пътя на конфронтацията с България. Почти целият двадесетгодишен период се характеризира с предизвикване непрекъснати кризи в отношенията между България и Р Македония, а в определени моменти са налице прояви, неотговарящи на духа и времето, напомнящи годините на Студената война. Така българските постъпки тогава, а и по-късно, не са разбрани и правилно оценени.

Политическият и управленски елит в Скопие се ориентира към изпитаната схема на агресивния антибългаризъм от 60-80-те години на XX в. Антибългарската кампания премина през различни етапи, често придобива параноичен характер, особено в медиите – радио, телевизия, печат. Прочувствено им пригласят политици, държавници и управленци в общия хор, за да представят България и българите за най-голям противник на „македонците“ навсякъде по света. Нападките са в широкия диапазон от обвинения за великобългарския шовинизъм до ежедневното внушение, че България е единственият неприятел, срещу който може по всяко време да се води безнаказано агресивна кампания.

Управленският и политически елит на България извърви своя път, стремейки се безкористно да подобрява всестранните отношения във всички области на обществено-политическия и икономическия живот. В най-сериозната криза, когато младата държава е блокирана от юг и север с ембарго, българското правителство отвори специален коридор за поддържане икономическия живот с горива, храни, промишлени стоки и т.н., а по-късно оказа и военна помощ.

На 22 февруари 1999 г. е направена сериозна крачка за деблокиране отношенията между двете страни, останали в застой от т.нар. езиков спор. Документът е подписан на официалните езици на двете държави – български, съгласно Конституцията на Р България, и македонски, съгласно Конституцията на Р Македония, въпреки че спо-

ред българските лингвисти и европейски учени македонският език е писмено-регионална форма на българския език. С този документ за тогавашния момент са урегулирани някои въпроси с признаването на новата балканска държава и нейните символи. Подписани са важни междудържавни документи, договори за свободна търговия и др. Започват да пристигат в Р Македония български книги и преса, макар че това е спорадично и нерегламентирано, нараства броя на младежите, които следват в български висши училища. За известен период от време тенденциите на сближаване взе връх над негативните процеси от предното управление.

Не след дълго време събитията около двустранните отношения взимат друга насока. Компромисната формула – „на официалните езици на двете страни“ не промени становището на Скопие по спорните въпроси – старателно изгражданата митология за миналото, фалшификациите на българската история, претенциите за малцинство в България. Затова и Декларацията е приета в България като политически, национален и държавен компромис. Поредната отстъпка на Скопие не донесе трайно подобряване на взаимоотношенията и сваляне на напрежението. Според българската културна и научна общественост остана горчивия привкус, че това е временно сближаване, защото няма гаранции дали следващите управници в Скопие ще се придържат към постигнатите договорености. И действително, управляващите среди в Р Македония, придържайки се към догмите на македонизма, продължават и възраждат антибългарската риторика и вътре и извън границите на държавата, прехвърляйки доза антибългаризъм и в международните отношения.

В какво се изразява във вътрешен и външен план тази антибългарска постоянна политика? Първите прояви на демократичните промени в Европа и на Балканите породиха страхът, така старателно насаждан десетилетия наред. Мнозина изявяват своите български национални чувства, започват да създават свои организации. И в днешно време македонски граждани, изявили българско етническо съзнание, са подлагани на преследване и физическо малтретиране, уволнения от работа, привикване и разпити в полицейските служби на студенти, учещи в България, както и български граждани, посетили Р Македония и т.н.[115] Всеки опит да се създаде някакво сдруже-

[115] Съществуват многобройни примери: Недка Донева Иванова, осъдена по бързата процедура, заради разговор, в който казала, че в Македония

ние или организация, честване на събитие или личност, се посрещат със съдебна и полицейска разправа. Случаят с културно-просветното сдружение „Радко“ на Владо Паунковски разкрива отношението на македонските власти към едно законно регистрирано дружество. Дори беглият поглед върху заглавията на вестниците, декларациите и изявленията на разни политически партии и отделни личности, непредубеденият наблюдател и читател остава с впечатлението, че се намира някъде в средата на 50-те и 60-те години на миналия век. Терминологията и епитетите са същите – „фашистко сдружение“, „върховизъм“, „терористична организация“ и т.н. Разнасят се съвети до съдебните органи да се закрие сдружението. Еничарството ни е отдавна познато. Истинска истерия предизвиква обаче фактът, че независимо от преследванията и гоненията на българите, там най-сетне се намира група, която си поставя за цел провеждането на активна културно-просветна дейност, като запазва българската си национална свяст. Разрушаването паметника на Мара Бунева не става без съдействието на официалните власти. Понякога се избира действие, което да повдигне градуса на напрежението между двете страни. Та-

живеят българи; Ани Паскова от с. Ключ, Благоевградско, малтретирана и осъдена на затвор, защото казала в автобуса, че македонците са българи; Андон Спасов не е допуснат в собствената си къща; български младежи – екскурзианти от Благоевградско, са малтретирани, защото казали, че са българи; полицията следи български туристически групи, проверява багажа в хотелите и др.

Едновременно с тези прояви вътре в самата държава по стар изпитан маниер се организират политически процеси срещу младежи във Велес, срещу симпатизанти на ВМРО-ДПМНЕ, отнема се лиценз на Л. Куртелов от Охрид за разпространение на български вестници и т.н. Журналистът Стефан Царевски от сп. „Фокус“ е пребит и след това уволнен, заради статия за убийствата във Велес, на Димитър Делевски е нанесен побой от агенти на службите; през 1993 г. Димитър Галев от Струмица е уволнен от Министерство на образованието заради книгата си за Тодор Александров. По различни поводи уж за „българска пропаганда“ са арестувани и разпитвани от полицейските органи Георги Калаузаров, Траян Додев, многократно са привиквани на „информативни разговори“ граждани, посетили прояви в българското посолство и т.н. Особено показателен е случаят със Здравко Здравески, който за българското си самосъзнание е уволнен от работа, по скалъпен процес е осъден на две години затвор, където е пребиван, малтретиран, измъчван и унижаван.

къв е случаят със Спаска Митрова, срещу която започна нов процес в деня, в който българският външен министър дава „безусловна“ подкрепа на Скопие за членство в НАТО и Европейския съюз.

На морален тормоз и унизителни полицейски и съдебни процедури са подлагани десетки български граждани, посетили Р Македония при свои близки и роднини. Несъмнено това са методи от югославското време, когато титовите тайни служби безконтролно се разпореждат, прилагат всякакъв род наблюдения, провокации и предизвикателство дори и срещу български официални представители. Въобще след разпадането на Югославия и провъзгласяване независимостта на Р Македония, отново се прави всичко възможно да се изтрие думата „българи““, „българско“, българско да не се спомена-ва. Примитивните антибългарски лозунги, зад които стои пещерно мислене и понякога расистките изстъпления дори пред българското посолство в Скопие, са част от общия план за изостряне отношенията между двете страни.

Неконтролираните атаки срещу всичко българско не дават възможност за пълноценни контакти между България и Р Македония през последните 20 години. Старателно насажданите фалшиви митове са навлезли във всички области на живота. Цяло поколение е възприело неправилни възприятия за историята и културата на „македонците“. И през последните години, в условията на промените, се втълпява и внедрява етнокултурен модел, различен от българския от Средновековието до днес. Етногенетичният мит е най-съществено в македонистката схема. Вариантът, в който се пропагандира в Скопие, обаче непременно изисква навлизане в чужда област, в случая в близката и по-далечна история и култура на българския народ. Подобен подход непременно търси някакъв неприятел, персонифициран най-чисто в лицето на България.

Официалните власти и средствата за масова информация използват насаждания страх сред населението след Втората световна война. Няма съмнение, че безкрайните страдания и жертви са моделирали един страх в периода между двете световни войни и особено след Втората световна война. А страхът убива човешкия дух, подкопава основите на нравствеността. В същото време това е един рефлекс за оцеляване, за самосъхранение, една защитна реакция. Много факти показват, че и в годините на промените след 1990 г. репресивните служби в Р Македония не са реформирани, остава същия под-

ход на сплашване, на преследване, на привикване на „разговори“ и т.н.

Освен това не е без значение още един факт. За близо 100 години славянското население във Вардарска Македония е принуждавано три пъти да сменя своята национална идентичност – от българи, каквито са известни векове и, както те самите се определят, след това „прави сърби“, накрая македонци, а през последните години може би за четвърти път вече са антични македонци. Така че проблемът за идентичността предстои да се решава в бъдеще.

При всеки удобен случай властите в Скопие разпространяват компрометиращи за България неверни факти и слухове и пред някои международни организации, особено при кандидатстването на страната ни за НАТО и Европейския съюз. Типичен пример за заблуда на международни представители е докладът на международната кризисна група от декември 2001 г., подготвен от някакви анонимни експерти от Скопие. В доклада на комисията намират място постановките от многобройните антибългарски статии в скопския печат. От България се иска отново да потвърди отказа си от териториални претенции, които всъщност нито при тоталитарния режим, нито в условията на демократичните промени са предявявани, за език, нация и държава. Това е условието, според скопските лидери, България да стане член на международните организации. Според разбирането на Скопие българската държава трябва да излезе с декларация за признаване на нация, език и т.н., категории, които не изискват правно признаване. Някои политици и „учени“ от доморазлата школа историци, като Блаже Ристовски, отправят съвети за директна намеса в законодателната дейност на България, за връщане към титовите комунистически времена, когато под натиска на Белград и Скопие се закриват бежански организации, Македонския научен институт и редица други институции и организации. Този теоретик на македонизма в 10 точки определя кои организации да се закрият или реформират в духа на желанията на македонистите от Скопие. Явно целта на тези упражнения е вниманието да се отклони към безсмислени дискусии, да се предизвика конфронтация и да се блокират и без това твърде крехките взаимоотношения между София и Скопие.

Във всички документи, декларации, шум в медиите и т.н. непрекъснато се поставя въпроса за някакво „македонско“ малцинство в България или по-точно в днешния Благоевградски окръг (Пиринска Македония). Основания за съществуването на „македонско“ малцинство в България не е имало и няма и до днес. Скопските теоретици и практици се позовават на преброяването от 1946 г., когато в специфична историческа обстановка по настояване на югославското ръководство начело с Тито, под натиска на Сталин и нихилистичната позиция на българските управляващи, се упражнява административен натиск за промяна националността на българското население в Пиринския край. Както е известно, този нихилистичен период в българската история отдавна е изживян. Възстановена е истината за населението в този край. Това обаче не устройва съвременните последователи на Коминтерна и на титова Югославия. От Скопие години наред настояват да се регистрира сепаратистката антибългарска организация ОМО „Илинден“ независимо, че малобройната група е създадена от югославското посолство в София в първите години на промените, а по-късно вече поета на издръжка от Скопие. Така и в днешно време продължават да се издигат същите стари и абсурдни великосръбски претенции на фантомното македонско малцинство. Въпреки многобройните промени в устави, програми, шумни декларации и т.н. действията на „омовци“ са насочени срещу териториалната и духовна цялост на България, стремеж да се откъсне Пиринският край от българската държава във военно, политическо, религиозно и културно отношение.

В съвременната република Македония продължава да бъде сериозен проблем взаимодействието между конюнктурната политика и науката, доколкото тя съществува и доколкото може да се нарече в истинския смисъл на думата. Специално хуманитарните науки и особено историята са изцяло функции на политиката. В наукообразна форма се правят манипулации и фалшификации за доказване произхода на „македонците“. После с псевдонаучни средства се защитава политическата идея. На свой ред конюнктурната политика дава тласък на лъженауката и т.н. В последно време политиката и науката са в надпревара да доказват, че македонците идват от времето на Филип и Александър Македонски. С тези ирационални усилия се правят опити да се преодолеят етнополитическите граници и да се предявят исторически и културни претенции – Македония и македонците са център на християнството, апостол Павел пръв стъпил на македонска земя, Македония и македонците са център на славянската писменост, светите братя Кирил и Методий били македонци и

т.н. Накратко казано сегашното държавно ръководство се вживява в някаква нова роля, че Скопие е едва ли не център на планетата. Идеализираните крайни етноцентристки версии за далечни времена са призвани да доказват минало с „македонски принос“ в общоевропейската цивилизация и култура и че днешните „македонци“ са носители на това антично минало.

През целия следвоенен период в Р Македония съзнателно се насаждат в началното и средното училище, в университетите, в медиите и в целия обществен и културен живот внушения и разбирания, че македонците като отделен народ съществуват още от Средновековието и Възраждането. Тогава корените на македонците все още се търсят в славянското население. С новите антични тези възниква основателно въпросът дали политиците и особено научните среди в Скопие се отказват от „доказателствата“ срещу българската наука, че славянското население в областта Македония по своята история, език, бит, култура, борби за национално освобождение, е българско, част от българската нация?! Този подход още един път показва, че управляващият елит в Р Македония е обхванат от подчертан национален нарцисизъм и живее в една виртуална среда, среда на високи самооценки и безкрайни претенции, които излизат извън границите и възможностите на младата балканска държава. Формираният македоноцентризъм трябва да се аргументира, да се доказва навсякъде и в самата Р Македония и извън нейните предели. Нищо чудно, както посочва бившият премиер Л. Георгиевски, светът много бързо да почне да се присмива на мегаломанските амбиции на днешните македонци да се представят като най-стария народ на света.

Адекватна ли е българската позиция?

Ако се резюмира развитието на отношенията между България и Р Македония през последните 20 години, следва да се отбележат няколко значителни компромиси, с които България даде шанс вардарци да имат своя държава. Сред тях са безусловното признаване, отваряне на границата по време на ембаргото, оказване военна помощ и т.н. Срещу тези добронамерени стъпки България не получи дори един знак за добри намерение, вместо това обществени, политици и най-вече медиите изказват крайни обидни за страната ни антибългарски изявление. Българската страна не успя да обвърже тази безусловна подкрепа с нормализиране на двустранните отношения, с търсене пътища и средства за решаване на част от въпросите, които и в днешно време са на дневен ред. Следва да се добави, че некомпетентни изявления на български обществени и политолози от различни новосъздадени центрове натрапват видоизменени коминтерновски схеми, като подменят старата фразеология с нова. На пресконференции, в печата, в радиото, в телевизията непрофесионално се смесват исторически, езикови и етноложки категории с термини от международното право и по този начин се стига до абсурдните изисквания за „признаване“ на нация, език и т.н. Повдигането на едни и същи въпроси, поставяни по конюнктурни политически съображения и оставането им без твърда реакция от българската страна, ще продължат да тровят атмосферата на взаимните отношения между двете страни.

Поради недостатъчно познаване същността на проблемите, български политици и държавници със свои изявления не рядко пряко или косвено подхранват онези среди в Скопие, които се противопоставят на нормалните отношения с България. Не са редки случаите, когато от българска страна се гледа със снизхождение и безразличие на някои твърде предизвикателни прояви в Скопие. Мълчанието и пренебрежителното отношение към подобни прояви не говорят добре за политиката на българската държава. Българските управляващи от почти всички правителства след промените нямат добре изградена, аргументирана и обоснована политика към Р Македония. Вместо това и в днешно време продължават колебанията и импровизациите. Официално България остана безучастна към съдбата на сдружението „Радко“ и на много интелектуалци, които са преследвани заради решителността да се противопоставят на македонизма, като покажат някои реални факти от създаването на „македонската“ нация и литературния „македонски“ език. Необяснимо е, че за две десетилетия все още в Р Македония не достига нито един български вестник или телевизионна програма. Реално съществуват и още ред други въпроси за македонските граждани, самоопределили се като българи, за студентите, завършили в България, както и към придобилите българско гражданство.

Днес Р Македония все още е пред прага на започване преговори за членство в Европейския съюз. Вярно е, че още в 2006 г. българският президент и министъра на външните работи предупреждават недвусмислено Скопие: „Отпуснатият кредит на доверие от безусловна българска подкрепа за членство на Р Македония в Ев-

ропейския съюз и НАТО е изчерпан“. Дали обаче в следващите години ще се формира една нормална политика на добро съседство и изграждане отношенията между двете страни на здрава, коректна добросъседска основа. От българска страна и в последно време последват официални изявления, че България отново без всякакви условия ще подкрепи започването на преговорите. Разменят се мнения за спазване и поддържане на културните паметници, за премахване „езика на омразата“, въпреки че някои ходове и сигнали на управляващите в Скопие не вдъхват доверие и надежда за разбирателство. Като се има предвид досегашната практика в Европейския съюз и проблемите, които възникват между отделни страни, съществува реална опасност европейската общественост да бъде натоварена с нови проблеми от взаимоотношенията между България и новата балканска държава Р Македония. Ето защо българските управляващи среди, независимо коя партия е на власт и управлява страната, да поставят приятелски и добронамерено в дневния ред на преговорите въпроси, за чието преодоляване и изясняване, ако не се намерят политически решение, ще продължават и в бъдеще да предизвикват конфликти. Изискването за добросъседство е върховен критерий за членство. Но добросъседството не зависи само от едната страна.

Основен въпрос, който следва да се дискутира е за миналото и общия корен. В България културната и научната общественост не може да гледа с безразличие как се променя културно-историческото наследство на българския народ през вековете, как се приписват мисли, идеи и чувства на мъртвите, които те не са изразявали приживе, в името на измислена „македонска“ нация. Този въпрос стои в дъното на всички спорове досега и той трябва да намери някакво решение в политически план. Науката отдавна си е казала думата. Европейската и българската наука са доказали и доказват и в днешно време, че до 1945 г. не може да се говори за македонска държава, нация и език. Ако не се преодолее българският комплекс още дълго време чужденците ще се удивляват защо пристигат на поклонение в Рим две делегации и за какво се водят спорове на международни форуми. Ако тези спорове продължат усилията на учени и културни дейци отново могат да бъдат насочени в безсмислени дискусии, от които ръководството в Скопие прави опити да извлече едностранна изгода, поставяйки различни условия на България. Каквито и опити да се правят с научни и политически еквилибристики общият корен

не може да се заличи. Защото и Софийският университет е с името Свети Климент Охридски и Националната библиотека в София носи името на първоучителите Св.св. Кирил и Методий.

Друг е въпросът какво е станало с населението във Вардарска Македония след 1945 г., с какви средства е създадена новата „македонска“ нация, какви са станали и как се чувстват гражданите на Р Македония от българско потекло. Това е вътрешен проблем на управляващите в Скопие и на самото население. Без съмнение обаче не са останали без последствия междурепубликанските връзки по времето на Югославия, общоказармените служби по всички краища, съвместните предприятия, смесените бракове, университетското образование в другоезични републики, литературата на сръбски език, радио, телевизия, вътрешен туризъм и т.н. В днешно време не може да се налага насилствено самоопределение. Тези действия остават далеч назад във времето на разделението на Европа и на Студената война. България не оспорва правото на хората във Вардарска Македония да се самоопределят, както желаят. Важното е да има достатъчно демократични условия за свободно самоопределение и да не се преследват онези, които се изявяват като българи.

Съществуват и редица въпроси от образователната система, особено що се отнася до учебниците по история, изпълнени с изопачавания, премълчавания и игнориране на всепризнати факти от българската история, вече достатъчно ограбена. Не рядко се срещат и обидни квалификации срещу България и българите. Десетилетия наред на младото поколение в Р Македония се насажда омраза към българите, която в определени случаи стига до расизъм. Отдавна е назряла необходимостта да се наложи обективността в изследванията и учебниците. Необходимо е също така да се гарантира съхранението на българското историческо наследство, сътворено във Вардарска Македония от предишните поколения, както и оригиналните надписи на културни паметници, на църкви, училища и т.н.

Не на последно място е поставянето на въпроса за търсене на „македонско“ малцинство в днешния Благоевградски окръг. Както е добре известно в свободните предели на България пристигат по различно време хиляди бежанци след Руско-турската война, след Кресненско-Разложкото и Илинденско-Преображенското въстание, след Балканските и Първата световна война и последната вълна след 1944-1945 г. Всички те са дошли в България, защото както и в мина-

лото, така и сега се чувстват българи. Управляващите среди в Скопие днес искат да се върнем към драматичните събития след Втората световна война, когато е извършено насилие над народностното съзнание на населението от този край. Този период от българската история е отдавна изживян. По кой критерий да се обяви това население за „македонско“? Нима са нужни и през XXI век нови експерименти?

Крайно време е отношенията между България и Р Македония да се поставят на принципна и добросъседска основа, за да се излезе от омагьосания кръг на дългогодишното противопоставяне, за да се върви напред към общото европейско бъдеще.

СЪКРАЩЕНИЯ

АВНОЮ	–	Антифашистко вече за народно освобождение на Югославия
АМВнР	–	Архив на Министерство на външните работи
АСНОМ	–	Антифашистки съвет за народно освобождение на Македония
БАН	–	Българска академия на науките
БЗНС	–	Български земеделски народен съюз
БКП	–	Българска комунистическа партия
БКФ	–	Балканска комунистическа федерация
БРП(к)	–	Българска работническа партия (комунисти)
БРСДП	–	Българска работническа социалдемократическа партия
БЮРМ	–	Бивша югославска република Македония
ВМОРО	–	Вътрешна македоно-одринска революционна организация
ВМРО	–	Вътрешна македонска революционна организация
ВМРО(о)	–	Вътрешна македонска революционна организация (обединена)
ГКП	–	Гръцка комунистическа партия
ДА-Благоевград	–	Държавен архив Благоевград
ИМХА	–	Институт за изследвания на Балканите в Солун
Коминтерн	–	Комунистически интернационал
Коминформбюро	–	Комунистическо информационно бюро
МКП	–	Македонска комунистическа партия
НРБ	–	Народна република България
НРМ	–	Народна република Македония
НС „Звено“	–	Народен съюз „Звено“
ОМО „Илинден“	–	Обединена македонска организация „Илинден“
ООН	–	Организация на обединените нации
ОФ	–	Отечествен фронт
РМС	–	Работнически младежки съюз
САЩ	–	Съединени американски щати
СССР	–	Съюз на съветските социалистически републики

СКМ	–	Съюз на комунистите в Македония
СЮК	–	Съюз на югославските комунисти
ТАНЮГ	–	Телеграфна агенция на Югославия
ФНРЮ	–	Федеративна народна република Югославия
ЦДА	–	Централен държавен архив
ЮКП	–	Югославска комунистическа партия

THE MACEDONIAN QUESTION (ORIGIN, EVOLUTION AND ACTUALITY)

(SUMMARY)

More than a century the Macedonian question concerns scientists, politicians and statesmen, going across the borders of the Balkans and entering into politics and diplomacy in many countries. It is the subject of scientific and political disputes, diplomatic combinations of utopian projects, of political scheming and territorial claims. It interweave ethnic, political and religious activities of several generations of Macedonian Bulgarians.

Macedonian question arose as part of the Bulgarian national issues unresolved. Yet before the liberation in 1878 the European scientific and political thought has recognized the limits of the ethnic Bulgarians at the Constantinople Conference in 1876. The decisions of the Berlin Congress, the intervention of the Great Powers and territorial claims of neighbouring Balkan countries are the main causes of the Macedonian question. The first attempts to solve it – direct annexation to Bulgaria or Autonomy – proved to be unsuccessful due to the resistance and the aspirations of Serbia and Greece.

After the Balkan Wars and the First World War, the Macedonian question entered on a new development. The historical and geographical region of Macedonia was divided between Serbia and Greece and only one tenth was associated within the free borders of Bulgaria. Serbia is seeing Vardar Macedonia as primordial Serbian land. Huge police and military forces were placed there, a process of denationalization started, educational and cultural institutions of the Bulgarians were destroyed - schools, churches, the name suffixes changed from „ev“ and „ov“ to „ich“, show trials were organized, and so on. In Aegean Macedonia, the Greek authorities forced the Bulgarians by violence to inscribe their surnames to „as“ and „is“, closed their schools, forbade them to speak Bulgarian. The spiritual pressure is accompanied by violence, confiscation of property.

The Macedonian question entered a new phase of development when becomes part of the strategy and tactics of the communist movement. According to the doctrine of the Communist movement, the national question is a secondary issue, subordinate to the class issue, the

victory of the revolution. Fluctuations of the Bulgarian Communist Party between historical truth and international obligations, the pressure of the Yugoslav Communists to solve the Macedonian question, led to the decisions of the COMINTERN of 1934 for „Macedonian nation".

After 1944 the solution of the Macedonian issue was look for at South Slav federation by a treaty between Bulgaria and Yugoslavia, where Macedonia is one of the constituent republics of the federation. The alternative was the Pirin region (area Gorna Djoumaya, today Blagoevgrad District) to join the newly established People's Republic of Macedonia within Yugoslavia. This option was raised and maintained with a rare tenacity by the then leadership headed by J. B. Tito, whether there will be a federation, or not. According to the initial Bulgarian position the issue of unification with Vardar Macedonia will be decided after the formation of the Federation with a bilateral treaty on an equal footing between Bulgaria and Yugoslavia.

In the course of negotiations, using unregulated international situation of Bulgaria, Belgrade through Moscow exerted strong pressure on the Bulgarian political and state leadership. On 6 June 1946 on a trilateral meeting in Moscow, Stalin issued a directive for the annexation of Pirin Macedonia to Yugoslavia, but at first propagated and planted a Macedonian national consciousness, giving the example of the processes in Belarus. Bulgarian country adopts the guidelines of Stalin and made many compromises and concessions to the detriment of the Bulgarian national interests. By violent administrative measures the nationality of the Bulgarian population in the area was changed in 1946: from Bulgarian, as they are determined by all the research and statistics, and as they define themselves during the struggles for national and spiritual liberation, to a new nationality - Macedonians. With these actions the Bulgarian authorities skipped important historical processes, because the sense of national identity is created as a result of centuries of living together and not with political and administrative decisions. Change of nationality in the Pirin region then happened not based on a referendum or some form of free self-determination, but on a violence on people's conscience.

Fulfilling the Soviet directive and the desires of the Yugoslav leadership, the formation of a Macedonian national consciousness was initiated in the Pirin region. party propagandists, teachers and other emissaries arrived from Skopje to impose by administrative measures the study of „Macedonian language". They starter intense propaganda for

fast unification with Vardar Macedonia, even one day before the creation of the federation.

Notwithstanding the contracts of Bled and Euxinograd (1947) that Pirin Macedonia (Gorna Djoumaya area) will stay under the jurisdiction of the Bulgarian state, while resolving the issue of the federation, in Belgrade and especially Skopje hurried with the detachment of this region of Bulgaria and its accession to Yugoslavia. A somewhat dualpower was created – a state in the state. This violated the sovereignty of Bulgaria, brought confusion and fear among the population of putting new limits. Anxiety also came from the suggestion that a Macedonian is quite different from a Bulgarian, though the mass public consciousness then did not distinguish between Macedonian and Bulgarian. Macedonians in the Yugoslav variant were declared a separate nation with its own distinct history, language, culture, etc.

At the beginning of 1948 the inability to build a federation between Bulgaria and Yugoslavia was more clearly outlined. Yugoslav leadership abandoned and never intended to do Federation. A conflict became imminent between the Communist Party of the Soviet Union and the Communist Party of Yugoslavia, between Yugoslavia and the USSR. At a meeting of the Kominformbureau in Bucharest, it became clear that there is a dividing line on a number of international issues and the building of socialism between Yugoslavia and the Soviet bloc.

The political and state leadership of Bulgaria first attempted to protect the sovereignty of the Pirin region, limiting administrative and coercive methods of introducing „national cultural autonomy" through „Macedonian language", theatre, newspapers, books, literacy, etc. But the ruling circles in Sofia did not use the rare chance to get out of the vicious circle in which they were inserted under the pressure from Stalin and Tito, and from their own errors on the Macedonian issue. Bulgarian Communist Party as the ruling party failed to rethink, to revise the Soviet directive of 1946 declaring the population of Pirin region for Macedonian, forcibly propagation of Macedonian national consciousness. At the same time in the Republic of Macedonia a number of processes were carried out for the elimination of all Bulgarian - intellectuals, literature, show trials and sending to camps for pro-Bulgarian sentiments, and also forbidding Bulgarian newspapers and other literature in the young Macedonian state.

In the years of the slowly started and painful rethinking of erroneous Bulgarian policy, it went to other less naive and illusory idea - Pirin Macedonia to become a center for the unification of the two other parts - Vardar and Aegean Macedonia. In this direction, the idea of a „Macedonian" socialist nation was formed among part of Bulgarian leaders, which will be created after the victory of socialism in the three parts of the historical geographical region of Macedonia. This formulation shows that the Bulgarian leadership was not freed from the old ideologemes about the „Macedonian nation", Macedonian national consciousness, but which in the consciousness of the Bulgarian society are deprived of historical and ethnic content. Maintenance of previous views and related activities in Bulgaria and in particular in the Blagoevgrad district are carried out without violence, voluntarily. Therefore, these years can be defined as voluntary Macedonianism. Despite the still persisting illusions of previous managerial circles about „federation" and „unification", the educational and cultural processes in the Blagoevgrad district did not go beyond the common processes applicable to the whole country. Unlike before July 1948, however, they did not have anti-Bulgarian orientation.

Since the mid-50s of the XX century, a course began of restoration and improvement of relations between Bulgaria and Yugoslavia - restrictive regimes for diplomats were removed, a joint Bulgarian-Yugoslav border committee was created, the broadcasts to Yugoslavia from Bulgarian was stopped. The Macedonian question was not called for discussion or was delicately surrounded. The Bulgarian party gradually abandoned the scenario to make Pirin Macedonia a center of unification of the two other parts.

In this situation, different types of discussions were conducted in Blagoevgrad district on the topic „who we are" as still there is a large discrepancy between the documents, where the majority of the population was recorded as „Macedonians" and reality of belonging to the Bulgarian nation through language, life, culture, historical links, etc. Naturally, this situation could not last long. Conditions were ripe for a serious rethinking, searching for a coherent policy to break the embarrassment and confusion among the population of Blagoevgrad district.

At the end of 1962 the central authorities of the Communist Party formed the view to seek an analytical approach in examining the Macedonian question since its origin, the evolution, which undergoes in different periods and especially after World War II. This course was increasingly

imposed and its organizer was Todor Zhivkov, who from 1962 assumed the leadership of the state as well.

After meeting with J. B. Tito in January 1963, two months later, Zhivkov organized Plenum of the Bulgarian Communist Party known as the March plenary session, which marked the beginning of a new Bulgarian policy on the Macedonian issue. The essence of this policy was as follows: Blagoevgrad District is part of Bulgaria's territory and its population is part of the Bulgarian nation. According to all foreign sources and documents one never speaks of Macedonians, Macedonian nation - neither in the Middle Ages or later. There was neither Slavic Macedonian language ... this is a dialect of western Bulgarian dialects. Everything that occurred after 1944 - the imposition of language, imposition of another nationality, administrative determination as Macedonians, would be violence on the population. So nearly 20 years since the BCP became the ruling party the various ramblings and fluctuations ended, a concept was formed based on historical past and repeated self-determination of the Bulgarian population in Macedonia.

The new Bulgarian position on the Macedonian issue provoked opposition from Belgrade and Skopje. Further the relations developped on high and low tides. Since the mid-60s by the end of 1970 bilateral meetings were held, negotiations were lead, letters were exchanged between Zhivkov and Tito to discuss a wide range of issues of economic and cultural cooperation, etc. In the course of this various work emerged the positions of both sides on the Macedonian issue.

The Bulgarian position proceeded from two principles: first, to defend the Bulgarian national interests, as far as possible, and secondly, not to break off relations with Yugoslavia, especially with the Socialist Republic of Macedonia. For the Bulgarian government the Macedonian question is an historical heritage. Within the country there is no other Slavic ethnic group than the Bulgarian. Second the looking for Macedonian minority is interference in the internal affairs of the country. And as it concerns Vardar Macedonia (SR of Macedonia), Yugoslavian authorities should enable those citizens who have undoubtedly Bulgarian national consciousness to express it freely. Not only in the negotiations, but also by wide circles of the Bulgarian public the question was rightly posed - Where did the Bulgarians disappear, who until World War II on all statistics were the majority population in Vardar Macedonia. Furthermore, the Bulgarian government believes that the Macedonian question

have to emerge from the sphere of political discussion and to enable the science on both sides to say what they have to say.

Internally, the Bulgarian government focused its attention, on a national scale, to overcome the mistakes and setbacks and overcome nihilistic trends in the overall socio-political life. Considerable attention was given to events in the new Bulgarian history as Kresna - Razlog uprising, the liberation of Bulgaria 1977/78, the Ilinden-Preobrazhenie uprising. From another perspective - national responsible - a number of organizations have been evaluated in the national liberation movement of the Macedonian Bulgarians - Bulgarian Exarchate, the Supreme Macedonian-Adrianople Committee, and the activities of many persons. The census in 1965 had favourably effect on Blagoevgrad District. Despite the already established totalitarian regime it gave the right of free expression of will of the population. Under deep inner conviction the population entirely voluntary and in large numbers determine its Bulgarian nationality. In this act 292,666 people defined themselves as Bulgarians, and 1,437 as Macedonians. By decrees of the Council of Ministers, a long-term program was adopted for Blagoevgrad District for construction: plants, factories, infrastructure and others. In implementing the program more than 90 companies operate in the district. Agriculture and forestry are organized in 28 cooperative farms, 6 state farms, 3 state-farm forestry and 6 machine-tractor stations. Educational work is focused in 392 schools with 63,252 students and 3,800 teachers. Significant changes occurred in the cultural development and living standards. These achievements are the complete refutation of the allegations of Belgrade and Skopje that Blagoevgrad district was like a colony of Bulgaria, which is not consuming any investment.

Yugoslav position is within the range of starting consent for beginning some kind of negotiations up to placing ultimate conditions to Bulgarian representatives. Besides ideological differences, which are not always discussed in the agenda, a main question, which in meetings and conversations was placed in different variants, is the Macedonian question. Yugoslav leadership usurped the right to examine the Macedonian issue as an internal, purely Yugoslav question. From this point of view, historically contentious issue for Macedonia was resolved in Yugoslavia with the creation of the new Macedonian Republic. Vardar Macedonia was the only free part of Macedonia and its right was to take care for the population in Pirin and Aegean Macedonia which was Macedonian

nationality. To seek and prove a historical past of the Macedonian nation, the Bulgarian history was falsified. For Belgrade and Skopje the fundamental issue is the recognition of Macedonian minority in the Blagoevgrad district. If Bulgaria refuses its recognition it would mean manifestations of nationalism and pan-territorial claims.

In the 70s of the 20th century, the ruling circles in Yugoslavia put together all aspects of the Macedonian issue in a relatively new concept called **open questions** with Bulgaria. Basically it is a strong anti-Bulgarian propaganda campaign in the media, knowingly and intentionally conducted in all the constituent republics. Manifestations against Bulgaria take such proportions that, in a survey, every second person of the Yugoslav Federation estimated as the worst the relations with Bulgaria. To the public opinion, it was suggested that Yugoslavia was the only defender of the „Macedonian people“. If a strong pressure be exerted on the Bulgarian leaders they can make concessions on the Macedonian issue and to recognize the existence of „Macedonian“ minority in the Blagoevgrad district.

In the **open questions** the accession of the Pirin region of Yugoslavia was raised again. For this purpose, the intelligence services and other ways and means of influence in Bulgaria were activated and especially in the Blagoevgrad district, also the liberalized border regime was taken in advantage, seeking contact with companies and organizations, bypassing the regional and central Bulgarian leading structures.

In its foreign political activity the Yugoslav government was oriented towards internationalization of open issues and putting them in the UNO, UNESCO and other international forums. To the international community the Yugoslav policy was presented as a defender of Yugoslav minorities in neighbouring countries, primarily in Bulgaria. While in Bulgaria, the ruling Communist Party and the government, dominated by it, long exercise to expose the Bulgarian government policy until 1944 as a manifestation of Great-Bulgaria chauvinism, Yugoslavian rulers seek to preserve and consolidate the gains of the kingdom of Yugoslavia after the First World War and territorial gains after the Second World War. After the „recognition“ of Yugoslavian minority in the respective country the next step is territorial expansion under appropriate ad hoc historical conditions. In pursuing this objective, the Yugoslav leadership and scientific institutions did not restrain falsifying the Bulgarian history to prove the existence of supposed Macedonian minority.

Bulgarian position on the Macedonian issue in the 70s of the 20th century was built on three cumulative elements difficult to combine: variability, inconsistency and integrity. In the autumn of 1971 events emerged, which led to a change in the policy on the Macedonian issue of the Bulgarian side. Historical circumstances converged so that Yugoslavia won a solid position among the nonaligned countries, its leaders, headed by Tito got enough confidence to carry out a relatively independent policy. For the USSR and other Warsaw Pact countries, Yugoslavia became a „naughty capricious child", which is to be courtship, to which concessions and compromises are to be made. In the years of the Cold War the Soviet Union made serious efforts to strengthen its influence in the Balkans, relying mostly on his faithful ally, Bulgaria. Bulgarian leadership appeared to be in a rather complicated situation. On the one hand as far as possible to protect their own interests on the Macedonian issue and on the other hand to comply with geostrategic interests of the Soviet Union and Warsaw Pact, offering, sometimes from quite disadvantageous positions, different initiatives for cooperation with Yugoslavia and calming the situation on the Balkan Peninsula. Thus, Bulgarian policy on the Macedonian issue was dependent on „Brezhnev doctrine" of limited sovereignty. In short, the Bulgaria policy to Yugoslavia is subject to the strategic goal of returning it to the other socialist countries, so the Bulgarian state political and social organizations should build its relations with it as a socialist country.

In this spirit Bulgaria should first reduce „nationalist" patriotic publications; instead, it should issue literature propagating the advantages of socialism in Bulgaria and the Soviet Union and to expand its influence in the Balkan Peninsula. Of course this turn should be done very carefully, without denying the tremendous work that was done after taking the new course of 1963. Other compromises followed. Articles appeared in the press, which argued that the cause for which activists as Gotse Delchev, Damian Gruev and many others fought took place in Bulgaria and Macedonia. Numerous meetings and discussions were held at official level, through workshops and other forms of searching solutions and convergence of views on the Macedonian issue.

The Bulgarian position during this period reiterates its opinion that recognizes the Republic of Macedonia within the federation, and issues of ethnic character of the population, national identity, language, culture, etc. are the internal affair of the Republic of Macedonia. The Bulgarian side is ready to comply with the realities of the Macedonian Republic; the truth is however that the Macedonian nation is formed on an anti-Bulgarian basis. The Yugoslavian side must recognize and accept the historical reality in the Blagoevgrad District and to waive the demand for Macedonian minority. There is no such minority either in the past or today. Bulgaria cannot deny the historical truth that people from this region and refugees from Vardar and Aegean Macedonia in Bulgaria have for many centuries Bulgarian national consciousness, although in the period 1946-1947, they were forced by violent acts to change their Bulgarian nationality. There is no chance to find a State-Heads in Bulgaria to recognize the Macedonian minority in Pirin region. The question of the ethnic character of the population is an internal matter of the Bulgarian state.

Bilateral meetings and talks in the 70s and especially at the end of the decade show that the Yugoslav leadership has no intention to conduct an equal dialogue and even less to seek a fair solution to the controversial Macedonian question, despite some compromises on the Bulgarian side – recognition of the realities in SR Macedonia (Vardar Macedonia), willingness to make simultaneously plebestsit in Vardar and Pirin Macedonia, official public statement that Bulgaria has no territorial claims against Yugoslavia or to any of its federal republics and others. Among the official and wide circles of the Bulgarian public, the opinion increasingly began to form that silence and restrained behaviour on open issues in Belgrade and Skopje is perceived as a lack of political and scientific arguments. The need became necessary to bring to an end the senseless negotiations with Yugoslavia on the Macedonian issue, to express a definitive position on the so-called open questions. This was made by the declaration of the Bulgarian Ministry of Foreign Affairs and the Declaration of 53 writers on occasion of the appropriation of the work of the prominent Bulgarian poet Vaptsarov, and many of the sacred things of the Bulgarian history and culture, announced posthumously for Macedonians in Skopje on the name of the fictional Macedonian nation.

In spite of the endless meetings and negotiations the views do not converge at all, but rather the opposite. Dividing lines deepen and widen. In some periods the public controversy exceeds all boundaries, goes so far as it is difficult to return to the normal track. Therefore, the meeting of June 4, 1979 in Belgrade between the official delegation led by Pencho Kubadinki from the Bulgarian side and Milos Minic from the Yugoslavian is the latest of the useless negotiations in nearly 20-year period.

Relations between Bulgaria and Yugoslavia, and discussions on the Macedonian issue continue in zigzag to the decisive years of change in the late 80s and early 90s. After the death of Tito, the Bulgarian ruling circles had some hope that there could be can be a turn in the relations between the two countries and particularly in relations with SR Macedonia. In Yugoslavia, however, the motto: „Without Tito, but Tito-wise" became popular, which meant continuing the same policy on the Macedonian issue with some nuances due to general changes occurred in the world and the Balkans. The ruling elite in Skopje put to Bulgaria the unconditional requirement to give up a significant part of their history, language and culture in the name of the new Macedonian nation. At the same time with all sorts of ways and means it kept seeking non-existent Macedonian minority in the Blagoevgrad district. This is most clearly demonstrated in cross border cooperation with Macedonia, where the authorities in Skopje skilfully throw some hope of finding solution to the Macedonian question. But then again, they headed on the old unyielding course of confrontation, in which Bulgaria is seen as the weaker party.

In the 80s the Yugoslav leadership extended the disputes about the Macedonian minorities not only in Bulgaria, but also in Greece and Albania. Leading circles especially in Skopje believe they have gathered enough forces; they have secured the support of central authorities in Belgrade and now engage in discussions on three fronts. Although Bulgaria and Greece have serious differences in interpretation of the Macedonian issue, Skopje Macedonists put them on the same board attributing to both sides a common view - denial of the Macedonian minority in their countries.

In defence of their interests the Greek politicians, statesmen and Greek science, in the past and more recently, supported the theory for the so called „slavophones" in Aegean Macedonia. In an effort to refute the false and deliberate theses of Belgrade and Skopje, they are very cautious to say that so-called Macedonians in SR Macedonia (Vardar Macedonia), and in northern Greece (Aegean Macedonia) are of Bulgarian ethnic origin. The Greek theory meaning boils down to an artificial structure that „slavofophones" are Greeks, who in a period of time have adopted Slavic language and culture. There is no answer and will hardly ever be, when and why part of the Greek nation has adopted Slavic language and culture (as obviously it is a matter of the Bulgarian language when it is known or at least it is said that the Greeks are bearers of large culture and literature for centuries.

In the midst of the strong anti-Greek campaign in Yugoslavia in the mid 80s there is a coincidence of the positions of Bulgaria and Greece. In Greece, Bulgarian position is followed with great interest. The Bulgarian side is not in a hurry to arrange by the Greece for the above reasons of „slavofophones" in Northern Greece, which is not acceptable to the Bulgarian policy, or science. However, the two countries conclude bilateral agreements, code of good neighbourly relations, denial of territorial claims, and non-use of one country's territory for hostile purposes and actions against the other. The Greek political and scientific thought, however, continue to determine the Slav, namely the Bulgarian population in Aegean Macedonia, its last remnants in Lerin and Kastoria as „slavophones" or „slavomakedonians" clinging to old prejudices to Bulgaria and Bulgarian people.

On January 15, 1992 Bulgaria was the first country to recognize Macedonia. Not only government circles, but broader strata of Bulgarian society traumatized by decades of opposition, hoped to clear the overlaid problems and prejudices of the Second War onwards, the Comintern schemes and the remnants of Tito communist rule. Recognition of Macedonia is carried out in a period, when in result of changes Bulgaria formed a new foreign policy in line with European norms and standards, free of totalitarian thought and action. Driven by a sense of historical responsibility Bulgaria recognized the independence of the new state in order to quickly stabilize at a time when the Yugoslav federation disintegrated. Bulgarian recognition is selfless. Our country gave an impulse also to other countries to recognize it, taking the risks of this foreign policy move. It did not agree to any proposals and suggestions for territorial partition, as drifted in the public space in Serbia, Albania and Greece.

The Bulgarian government and the public opinion in the country believed that there would be democratic changes and everyone would be free to determine their nationality. Moreover, in Bulgaria at different times over 600,000 refugees have found shelter who have left generations and today nearly one third of the population of modern Bulgaria originates from Aegean and Vardar Macedonia. The repercussions of the events of the distant and recent past live in the minds of today's generations of Bulgarian citizens. They keep in their tribal memory the persecutions, murders and forced expulsion from their areas and never cut their ties with their relatives who remained outside Bulgaria. This is the same people associated with the myriad threads of past and present and that

both sides want good neighbourly relations. So Bulgarian recognition came not to please the then new old leadership of the SR Macedonia, but for the sake of the population, which no matter how is called has common historical roots with the Bulgarians in other regions of the country.

Another issue is the hasty and unconditional recognition of Republic of Macedonia, regardless of the above humanitarian and political motives. The Bulgarian government took the bait of the skilfully thrown formula „a stabilizing factor in the Balkans." With this hasty step the government in Sofia, who lack knowledge and experience, throw themselves headlong „with bare breasts to save their brothers in Macedonia", while Europe and the world adopt a position of waiting until they have discussed the principal interests of Bulgaria, Albania, Greece and Serbia. Foreign observers, well-knowing the problems of the Balkans considered that Bulgaria should be last in the recognition of Republic of Macedonia.

Many experts on the Macedonian issue abroad and especially in our country are of the opinion that recognition could have been done otherwise with any bilateral agreement or document on a number of controversial and indisputable issues especially of the history and culture since it is well known endless negotiations were lead for decades and the events in Vardar Macedonia have been deliberately targeted in anti-Bulgarian direction. It is possible that the later coming problems between Bulgaria and Macedonia will have another character to be directed in a positive, constructive spirit, instead of returning to the meaningless disputes of the past.

In the years after recognizing the independence of Macedonia, although with quite a number of reservations from countries and international organizations that use the name Former Yugoslav Republic of Macedonia (FYROM), two possible routes of development lies before the new republic. The first is the way of good neighbourly and correct relations with its neighbours, and above all with Bulgaria, establishment of normal relations in all fields of economy, culture, science, sports, etc. And indeed, some initial events in the new republic inspire hopes for a fresh start.

Unfortunately, the ruling circles in Skopje, despite some nuances in the government of Nicolas Klyusev and Ljubcho Georgievski, choose the path of confrontation with Bulgaria. Nearly all twenty-year period is filled with continuous crisis in the relations between Bulgaria and Macedonia, at times there are events not meeting the spirit and the time, remi-

niscent of the Cold War years. Thus the Bulgarian actions then and later were not understood and properly evaluated. Government in Skopje is oriented to the tested scheme of aggressive anti-Bulgarism from the 60s and 80s of the XX century. The anti-Bulgarian campaign went through different stages, often become paranoiac, especially in radio, television and press.

On February 22, 1999 an important step was made to unlocking the relationship between the two countries, remained stagnant in the so called language dispute. The document was signed in the official languages of both countries - Bulgarian, under the Constitution of the Republic of Bulgaria and Macedonian, under the Constitution of the Republic of Macedonia, although, according to the Bulgarian linguists and European scientists, the Macedonian language is written-regional form of the Bulgarian language.

Not long after the events around the bilateral relations took another direction. The compromise formula - „the official languages of both countries" does not change the opinion of Skopje on controversial issues - carefully built mythology about the past, falsification of Bulgarian history, claims about minority in Bulgaria. Therefore, the 1999 Declaration was adopted in Bulgaria as a political, national and state compromise. Another concession to Skopje did not bring lasting improvement in the relations and the removing of tension. Among the Bulgarian cultural and scientific community remained a bitter taste that this is a temporarily approximation because there is no guarantee that the next leaders in Skopje will adhere to the agreements reached. And indeed, the ruling circles in Macedonia, adhering to the tenets of Macedonianism continue and revive anti-Bulgarian rhetoric, both inside and outside the country, transferring a dose of anti-Bulgarism in international relations as well.

In any convenient case, the authorities in Skopje spread compromising for Bulgaria false rumours and facts also to some international organizations, especially in our country's application for NATO and European Union. Some politicians and historians give advices for direct intervention in the legislative activity in Bulgaria, for closure of institutions and organizations. In recent decades, in Skopje, politicians, statesmen and „scientists" are in a race to prove that the Macedonians come from the time of Philip and Alexander of Macedon.

With these irrational efforts, attempt are made to overcome the ethno-political boundaries and to bring historical and cultural claims -

Macedonia and the Macedonians are the centre of Christianity, Apostle Paul first set foot on Macedonian soil, Macedonia and Macedonians are the centre of the Slavic literacy, the holy brothers Cyril and Methodius were Macedonians, etc. In short, the current State leadership enters into a new role that Skopje is hardly the centre of the planet. The idealized extreme ethnocentric versions of ancient times were called to prove the past with „Macedonian contribution" in the common European civilization and culture and that modern „Macedonians" are the bearers of this ancient past.

These trends in domestic and foreign policy show that the ruling elite in Macedonia is covered by a distinct national narcissism, lives in a virtual environment, an environment of high self-esteem and endless claims that go beyond the limits and possibilities of the young Balkan country. The resulting Macedonian centrism has to be argued, to prove itself everywhere both within Macedonia and abroad. No wonder that the world very quickly begin to laugh at today's megalomaniac ambitions of the Macedonians to present themselves as the oldest nation in the world.

Today Macedonia is on the verge of negotiations for EU membership. It is true that even in 2006 the Bulgarian President and the Minister of Foreign Affairs warned unequivocally Skopje: „the granted credit of trust for unconditional Bulgarian support for Macedonia's membership in the European Union and NATO has been exhausted." However, It is a question if in the following years a policy of good neighbourhood and building relations will form between the two countries, on a strong fair good neighbourly basis. On the Bulgarian side lately come the recent official statements that Bulgaria again without any conditions will support the opening of negotiations. Views on the protection and maintenance of cultural monuments are exchanged, to remove „the language of hatred", although some moves and signals of the governing Skopje do not inspire confidence and hope for understanding.

The main issue should to be discussed is the past and the common root. In Bulgaria, the cultural and scientific community cannot see with indifference how the cultural heritage of the Bulgarian people for centuries has been altered, how thoughts, ideas and feelings have been attributed to the dead people, that they did not express in the lifetime in the name of a made-up „Macedonian" nation. This matter lies at the bottom of all disputes by now and it must find a political solution. In a scientific plan, it had found a solution long ago.

The European and Bulgarian science have proven and demonstrate still today that by 1945 one cannot speak of Macedonian state, nation and language. If the Bulgarian complex is not overcame, foreigners will marvel long time why two delegations come on a pilgrimage to Rome and what the disputes in international forums are for. If these disputes continue the efforts of scientists and the cultural workers can again be focused on meaningless discussions, from which the leadership in Skopje attempts to derive unilateral benefit, putting different conditions to Bulgaria. Whatever attempts are to be made with scientific and political equilibristic the common root can not be erased. Because the Sofia University bears name of St. Kliment Ohridski and the National Library in Sofia was named after the apostles, St.st. Cyril and Methodius.

There are a number of issues from education especially as it concerns the history books, filled with twists, default and ignoring the acknowledged facts of the Bulgarian history, already robbed enough. It is not occasionally that there are offensive qualifications against Bulgaria and Bulgarians. For decades the younger generation in the Republic Macedonia has instilled a past that did not take place; it grows with taboo consciousness. Hatred towards Bulgaria is inculcated in society, which in some cases reaches to racism. A pressing need has long ripen to have objectivity in research and textbooks.

It is also necessary to ensure the preservation of Bulgarian heritage, created in Vardar Macedonia from previous generations, as well as the original inscriptions on monuments, churches, schools, etc.

Last but not least is to bring the question of looking for a „Macedonian" minority in today's Blagoevgrad district.

It is high time the relations ships between Bulgaria and R of Macedonia to be put on a good neighbour basis. Keep silence on certain claims of Skopje and consciously inculcation distrust and hatred against Bulgaria and Bulgarians will be understood as a legitimating of policy and practice that no one self-respecting country would allow, still more a country member of the European Union.

ИМЕНЕН ПОКАЗАЛЕЦ

А

Аврамов, Борис 98, 167, 188, 192, 277
Аврамов, Лъчезар 161
Айтарска, Мира 263
Александров, Иван 77, 79
Александров, Тодор 302
Алиманос, Костас 16
Анастасов, Мире 48
Ангелов, Асен 232
Ангелов, Веселин 8, 109, 127, 140, 171, 181
Ангелов, Горан 68, 70, 73, 76, 82, 95, 106, 124, 127
Ангелов, Л. 137
Ангелов, Славейко 39
Ангов, Георги 272
Ангов, Кирил В. 142
Андонов, Кузман Петров 252
Андонов, Аспарух Ст. 141
Андонов, Методи (Ченто) 299
Андоновска, Бойка 88
Андоновски, В. 256
Андреев, Бане 43, 44, 45
Андрейчин 98
Аникеев, А. 12, 39, 46
Антонова, Веса 91
Апостолски, Ванчо 239
Апостолски, Михайло 43, 44, 45, 47, 51, 174, 178, 183, 212, 215, 239, 240, 241, 244, 250, 255, 263
Арбаке, Вемунд 16
Арнаудов, Михаил 190
Арсов, Любчо 45, 50, 212, 213, 239
Арсовска, Лимонка 278
Арсовски, Драган 277
Атанасов, Гр. 159
Атанасов, Тома 119
Атанасовски, Славе 277
Ацева, Вера 45

Б

Бабалеев, Атанас 242
Бадев, Никола 279
Баев, Йордан 9, 126, 139, 142, 143, 164
Бакалова, М. 37
Бакаловски, Методи 259
Бакочевич, Александър 239
Балевски, Ангел 22
Башев, Иван 158, 159, 161, 162, 177, 179, 180, 181, 183, 210
Белич, Александър 34, 240
Берия, Лаврентий 57
Благоев, Димитър 131, 176, 206
Божинов, Воин 178
Божинова, Благородна 119
Бок, П. 15
Бонков, Петър 114
Борис III 239
Брайковски, Филип 212, 213
Брайлсфорд, Хенри 25
Братанова, Анка 88, 89
Браун, Кийт 15
Брашнаров, Панко 299
Брежнев, Леонид И. 162, 194, 197, 205, 234
Буе, Ами 25
Бургиба, В. А. 13
Бучков, Лазар 90

В

Вайганд, Густав 25
Ванчев, Йордан 189
Вапцаров, Борис 55, 79, 94, 106, 132
Вапцаров, Никола 206, 236, 237, 254

Василев, Васил 28, 30
Василчев, Крум 175
Велковска, Перса 92
Велчев, Борис 162, 210, 226
Велјановски, Н. 11
Вереш, Милан 242
Видич, Добривое 220, 224
Влахов, Густав 174
Влахов, Димитър 63, 113, 237
Влахов, Туше 5, 131
Влахович, Велко 186, 210
Волев, Славе 127
Волков, К. В. 11
Волф 294
Върховец, Йосиф 250, 251

Г

Гагарин, Юрий 150
Галев, Димитър 302
Ганев, Димитър 48, 49, 51, 102, 141, 147, 148
Ганев, Иван 232, 242, 274, 275
Ганчовски, Неделчо 104, 205, 206, 207
Гарашанин, Илия 16
Генчев, Николай 22, 189
Георгиев, Евтим 58, 68, 73, 94
Георгиев, Кирил Анд. 142
Георгиевски, Любчо 300, 306
Германов, Стоян 8, 18, 50, 54, 59, 79, 83, 128, 157, 175, 189, 224
Гибианский, Лев 12, 38, 39
Гигов, Страхил 213
Гиза, Антони 13, 14
Голис, Димитриос 17
Горбачов, Михаил 260, 261
Гоцев, Димитър 134, 257
Гоцков, Георги Ил. 142
Гоцков, Кирил 98
Григоров, Митко 159
Григорович, Виктор 25
Гришина, Рита П. 13, 31
Громико, Андрей 179
Груев, Даме 198, 210
Гръбчев, ген. 157
Гулев, Иван 43
Гърличков, Александър 213, 250, 257

Д

Дамянов, Райко 156
Дамянов, Симеон 189, 190
Данелов, Георги 66, 81, 97, 270
Даскалов, Георги 7, 9, 29, 30, 34, 45, 52, 53, 134, 143, 287, 290
Делев, Иван 43, 55, 66, 70, 75, 80, 84, 106, 124, 127
Делевски, Димитър 302
Делчев, Гоце 56, 65, 73, 130, 132, 155, 168, 171, 178, 187, 189, 210, 245, 250, 255, 256, 273
Денков, Боро 251
Державин, Николай 25
Дертлиев, Петър 72
Десбон, Ж. 25
Джибрилов, Георги 97
Джуров, Добри 161
Диздаревич, Р. 267, 268
Димитров Георги Михайлов 46, 49, 51, 56, 57, 60, 62, 89, 102, 104, 105, 107, 109, 111, 122, 123, 124, 125, 136, 155, 157, 174, 195, 206, 207, 208
Димитров, Георги В. 6, 7, 57, 112, 178, 189
Димитров, Илчо 37
Димитров, Кузман 277
Димитров, Страшимир 189, 190
Димитров, Тодор 8, 165, 166
Динев, Ангел 62, 116
Динева, Златина 242
Добринов, Дечо 29, 36

Додев, Траян 302
Дойнов, Огнян 293
Доланц, Стане 195, 200, 201, 251
Драгойчева, Цола 38, 44, 236, 238, 239, 241, 246, 249, 279
Драева, Свобода 242
Дръндич, Анте 179
Дуйчев, Иван 190
Дуцкин, Борис Кръстанов 89, 92
Дюлгеров, Петър 195, 211, 226

Е

Ефтимов 66, 87

Ж

Жданов, Андрей А. 57
Жерев, Стоян 178
Живков, Живко 158, 159, 161
Живков, Тодор 21, 104, 134, 140, 153, 154, 155, 173, 195, 200, 264
Живкова, Людмила 250

З

Заимов, Йордан 178
Занешев, Димитър 134
Зафировски, Димитър (Митко) 52, 63, 73, 95, 97
Захариева, Деница 93
Здравески, Здравко 302
Златарски, Васил 190
Златков, Живко 157
Знамеровска-Рак, Елжбета 13, 14
Зографски, Данчо 178

И

Иванов, Атанас 91
Иванов, Йордан 190
Иванова, Недка Донева 301
Ивановски, Атанас 175
Ивановски, Васил 51, 95, 103, 116, 117, 136
Ивановски, Орде 162
Илиев, Димитър (Митко) 85, 87, 91
Илиева, Васка 279
Исусов, Мито 21, 22

Й

Йоан Павел II 296
Йованович, Владимир 200
Йовков, Илия 189
Йонов, Михаил 190
Йордановски, С. 92
Йотов, Йордан 242

К

Калайджиев, Христо 46, 132
Калаузаров, Георги 302
Калезич, Мирко 239
Калинова, Евгения 136
Канациева, Рима 261
Караманлис, Константинос Георгиу 291
Карамфилски, Борис 119
Каранджулов, Георги 184
Караянев, Иван 97
Кардел, Едвард 161
Кари, Георг 232
Катарджиев, Иван 11, 87, 119, 162, 178
Кафка, Ирена 14
Кахърков, П. 55
Кашуба, Волфганг 15
Кеповски 85, 89
Кехайов, Димитър 200
Клинчарова, Венера 55, 76, 80, 94
Клюсев, Никола 299, 300
Коларов, Васил 51, 56, 57, 104
Колишевски, Лазар 44, 45, 89, 93, 108, 109, 110, 113, 117, 123, 150, 212, 213, 249, 250
Колчаков, Цветан 70
Кондаков, Н. 25

Конески, Блаже 77
Копривица, Обрад 253
Копчев, ген. 49
Коробар, Перо 63, 67, 95, 97, 98, 103, 109
Косев, Димитър 151, 152, 178, 189, 235
Косигин, Алексей 186
Костов, Трайчо 44, 46, 48, 56, 57, 79, 103, 110, 125, 126, 132, 155
Коцев, Венелин 173
Кочев, Иван 77, 79
Кронщайнер, Ото 77, 79
Кръстев, Симеон Д. 170
Кубадински, Пенчо 157, 242, 243, 247, 248
Куртелов, Любчо 302
Куртович, Тодо 239
Куюмджиев, Тего 62, 70, 81, 90, 91, 95, 106, 144
Кънчов, Васил 190
Кърчовски, Йоаким 248
Къцева, Катина 116
Кьосев, Дино 5, 137, 178
Кьосето, Андон 134

Л

Лабаури, Д. 13
Ламуш, Леон 25
Лазаров, Митко 157
Лалков, Милчо 9, 42
Ламбрев, Енчо 157
Ламбрев, Коста 131
Левков, Владо 63, 80, 109, 115, 128
Лилов, Александър 224, 245
Липошлиев, Миро 82
Лисийски, Дончо 43, 55, 63, 66, 70, 73, 74, 80, 97, 98, 106, 124, 127
Лори, Бернард 15
Лукич, Душанка 256

М

Мадолев, Георги Йосифов 46, 58, 59, 68, 75, 80, 84, 94, 101, 116, 124, 128
Максуел, Александър 16
Малевски, Владо 222
Малевски, Д. 174, 178
Малинов, Сандо 142
Малиновски, Анджей 13, 14
Манасиев, Тодор 184
Манасиева, Плиска 184
Манговски, Перо 48
Марков, Марко 242
Маркович, Драгослав 159, 162
Марковска, Надежда 89
Марковски, Венко 136, 279
Маровић, М. 239
Мартиновски, Деян 141, 149
Мартис, Никос 294, 295
Мартулков, Ал. 136
Масларов, Иван 70, 94, 106, 132, 226
Мацети 232
Методиев, Димитър 205, 226
Мечков, Тодор 52
Мийович, Миодраг 242
Микулич, Б. 267
Миладинов, Константин 178
Миладинови 191, 237, 248
Милер, Стефан 232
Милкович, М. 137
Милошевич, Борислав 242
Милчин, Илия 96
Мильовски, Кирил 45, 48, 50, 177, 179
Милюков, Павел 25
Минич, Милош 223, 240, 242, 244, 251
Минчев, Димитър 37
Минчев, Никола 174, 275
Мисирков, Кръсте 26, 108
Митрев, Димитър 11, 63, 178, 183

Митрова, Спаска 303
Михайлов, Иван 138
Михайлов, Коце 85
Михайлов, Крум 232
Михайлов, Христо 116
Михов, Милен 9, 52, 165
Мичев, Добрин 8, 45, 57, 68, 87, 152, 250
Миятович, Драгица 89
Младенов, Петър 223, 267
Мойсов, Лазар 250, 267
Молотов, Вячеслав 57

Н

Наумовски, Славе 214
Нацевски, Божко 257
Немчев, Иван В. 142
Ненов, Боян 189
Нешкович 57
Нешовиќ, С. 11
Нидерле, Любор 25
Никезич, М. 162
Никифорова, С. 37
Ников, Петър 190
Николич, Драган 256
Николов, Благой К. 142
Николов, Райко 242
Николов, Цветан 242
Николчева, д-р 84
Новакович, Стоян 172

О

Огнянов, Л. 10, 134
Ололов, Перо 98

П

Павичевич, М. 159
Павлов, Тодор 38, 144, 145, 205
Палешутски, Костадин 7, 33, 36, 242
Панайотов, Любомир 152, 189
Пандев, Костадин 26, 198
Панделиев, Димитър 119
Панчевски, Милан 262
Папандреу, Андреас 291, 293
Папандреу, Георгиос 261, 288, 291, 293, 294
Папатемелис, Стелиос 292, 296
Парапунов, Никола 192, 254
Паскова, Ани 302
Пастухов, Кръстьо 55
Пашанович, Халид 242
Пашов, Иван 62
Пейов, Наум 178
Пейчинович, Кирил 248
Петков, Д. 10, 119, 120
Петрич, Якша 251
Петров, Методи 190
Петров, Стефан 232
Пешич, М. 159
Пириватрич, Сърджан 16
Подгорни, Н. 186
Полтън, Хю 19
Попадийн, Атанас 70
Попов, Антон 46, 157, 254, 258
Попов, Благой 212, 213, 251
Попов, Георги 185
Попов, Герасим 88
Попов, Димитър 159, 161
Попов, Минко 128
Попов, Никола К. 142
Попович, Душко 239
Попович, Коча 158, 161
Поповски, Анте 192
Поповски, Владо 11
Поповски, Тошо 238
Поптомов, Владимир 45, 48, 49, 50, 54, 55, 57, 59, 63, 71, 74, 76, 79, 93, 102, 103, 104, 106, 113, 114, 115, 116, 120, 121, 127, 128
Попхристов, Георги 134
Причкапов, Лазар 242

Пърличев, Григор 237, 248, 279

Р

Радонов, Крум 43, 44, 46, 48
Райкова, Ана 178
Ранкович, Александър 57, 89
Рачев, Никола 47, 70, 127
Рибичич, Митя 183, 257
Ристовски, Б. 11
Рихлик, Ян 14, 15
Рубаха, Ярослав 13, 14
Русински, Никола Петров 10, 11

С

Саздов, Драги 176
Салков, А. 13
Самуил 172, 184, 202, 237, 295
Сандански, Яне 46, 48, 49, 52, 54, 132, 198, 250
Сандев, Вл. 211, 212, 242
Сардзетакис 291, 292
Сариев, Ал. 279
Светозар Вукманович-Темпо 43, 44, 45, 50, 51, 89, 113, 161, 250
Силянов, Христо 190
Симеоновски, Милотин 87
Симиновски, Ф. 238
Славчев, Неделчо 119
Слободана 87
Сматракалев, Михаил 66, 115
Смилевски, Видое 159, 212, 213
Смирненски, Христо 206, 258
Солаковски, П. 27, 28
Спасов, Андон 302
Ставрев, Драголюб 264
Стайков, Енчо 141, 147
Стайков, Стефан 264, 266
Сталин, Йосиф В. 5, 13, 14, 42, 56, 57, 58, 102, 112, 125, 131, 135, 136, 207, 233, 305
Стамболич 231
Стамова, М. 10, 139
Станишев, Димитър 221
Станковски, Бошко 212
Степанович, Миленко 270
Стефанов, Нинко 106
Стефанович, М. 276
Стоилов, Гр. К. 142
Стойковски 88, 89, 93
Стойчев, Кръстьо 22, 43, 44, 45, 50, 53, 55, 58, 59, 62, 64, 68, 75, 80, 94, 103, 105, 110, 117, 124, 131
Стоянов, Борис 142
Стоянов, Д. 83
Стоянов, Димитър (Митата) 83
Стоянович, Станислав 242
Сфетас, Спиридон 17

Т

Тагасовски 89
Талевски, Миле 300
Талески, Благой 213
Тантилов, Спас 76
Тасев, Таско 66, 71, 76, 80, 128
Тасева, Тинка 185
Ташковски, Драган 162, 173, 184
Тепавац, Мирко 179, 210
Терзиов, Р. 11
Терпешев, Добри 44, 50, 59, 128
Тивчев, Петър 178
Тито 13, 36, 41, 45, 46, 50, 51, 54, 56, 57, 60, 88, 89, 92, 98, 108, 119, 125, 130, 131, 133, 135, 136, 139, 149, 150, 153, 154, 155, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 168, 170, 172, 176, 179, 180, 181, 185, 186, 193, 194, 206, 207, 221, 223, 224, 230, 233, 245, 249, 250, 254, 279, 288, 295, 299, 305, 339
Тодоров, Николай 178, 210

Тодоров, Станко 182, 212, 293
Тодорович, М. 161
Тодоровски, Глигор 263
Толев, Петър 200
Томов, Лазар 134
Топурковски, Васил 262
Тошев 85
Трайков, Георги 62, 159, 206
Трайков, Пецо 47
Трайковски, Трайко 242
Тревисан, Деса 232
Трьобст, Щефан 15
Тунте, Ахил 242, 253
Тюлеков, Димитър 9, 53, 59

У

Урошев, Радован 242
Урошевич, Радован [и двата варианта – Урошев и Урошевич, се срещат в изворите – б.м. Ст. Г.] 274

Ф

Фол, Александър 22

Х

Хаджиделев, Петър 116
Хаджидимова, Александра 134
Хаджииванов, Георги 43, 55, 58, 70, 72, 81, 83, 88, 90, 96, 115
Хилендарски, Паисий 205, 248
Христакудис, Апостол 289
Христов, Христо 172, 178, 190, 235
Христовски, Велко 91, 92
Хрушчов, Никита С. 136, 233, 288

Ц

Царевски, Стефан 302
Цветанова, Радка Иванова 252
Цветковски 95, 97, 123
Цвийч, Йован 33, 34, 172, 240
Цървенковски, Кръсте 161, 163, 164, 165, 166, 167, 171, 172, 175, 176, 179, 183, 199

Ч

Чанджиев, Б. 72
Чанков, Георги 44, 45, 103, 105, 121, 131, 141
Чаракчиев, Асен 131
Чашуле, В. 11
Чашуле, Никола (Коле) 173, 183, 254
Чекаларова, Олга 134
Чемерски, Ангел 183
Червенков, Вълко 58, 105, 125, 132, 137, 156
Черноколев, Титко 129, 130, 133
Чушкар, Боро 162

Ш

Шалев, Митко 176
Шарланджиев, Леонид 142, 157, 211
Шатев, Павел 136, 299
Шаторов, Методи 38, 199, 213
Шахин, Ю. 46
Шивачев, Илко 292
Шивачев, Кирил 142
Шкундин, Г. Д. 13
Шпиляк, М. 159
Шумаров, Никола 88

Ю

Югов, Антон 44
Юрдановски, Юрдан 95
Юруков, Георги 253, 254
Юруков, Мирчо 67, 128

ИМЕНЕН ПОКАЗАЛЕЦ – ЛАТИНИЦА

D

Desbon, J. 29

K

Korobar, Pero 86
Kouba, Miroslav 15

P

Poulton, H. 19

R

Richlik, Jan 15

S

Stawowy-Kawka, Ireny 14

V

Veritas. 28, 29

T

Tròebst, Stefan 15

Z

Znamerovska-Rakk, Elzbieta 14

ГЕОГРАФСКИ ПОКАЗАЛЕЦ

А

Австралия 16, 218, 287, 290, 294
Албания 41, 143, 249, 254, 256, 257, 262, 263, 298, 299
Америка 30
Англия 27, 28, 43, 51

Б

Балканите 29
Банско 82, 89, 90, 92, 157, 187, 200, 205
Баня, с. 82, 187
Бараково, с. 69
Бачево, с. 82
Беласица, с. 279, 281
Белица 64, 65, 82, 98
Берово 269, 272, 273, 276, 277
Битоля 25
Блед 60, 63, 75, 76, 86, 102, 104, 105, 106, 108, 123, 155
Брезница, с., Светиврачко 92
Букурещ 126
Бяла Църква 231
Бяло море 44

В

Вашингтон 50
Велес 52, 302
Велинград 70
Велчани, с. 89
Видин 60, 268
Воденско 30
Враца 97

Г

Габрене, с., Петричко 271
Гара Пирин, с. (дн. – гр. Кресна) 235
Гевгели 97, 185
Гега, с. 157
Голи Оток 134

Гоце Делчев, град 66, 73
Гюешево 60, 168

Д

Делчево 269, 272, 273, 274, 277, 278, 286
Демир Хисар 48
Добруджа 31, 105
Долно Драглище, с. 82

Е

Евксиноград 60, 63, 75, 86, 104
Егейска Македония 9, 29, 30, 32, 36, 43, 44, 52, 64, 67, 70, 77, 84, 130, 134, 138, 139, 143, 225, 261, 262, 289, 290, 292, 295, 296
Елешница, с. 82

З

Загреб 199, 236
Зайчар 60
Западна Тракия 53

К

Кайро 39
Канада 4, 18, 170, 259, 287, 290
Караджорджево 222
Ключ, с., Благоевградско 142, 302
Коларево, с. 97, 142
Комотини (Гюмюрджина) 288
Копривлен, с., Неврокопско 92
Костурско 17, 30, 287, 296
Кралство Гърция 199
Кресна 235
Кресненското дефиле 143
Крива паланка 44, 168, 192, 272, 273
Кулата, с. 87, 119, 157
Куманово 60
Кърналово, с. 92

Л

Левуново, с. 88, 89
Леринско 17, 30, 287, 296
Логодаш, с. 75

М

Маврово 119
Мала Азия 30, 34
Мелник 143
Микрево, с. 150, 167
Москва 12, 35, 45, 49, 50, 57, 125, 135, 136, 148, 179, 189, 190

Н

Неврокоп 56, 62, 66, 70, 81, 84, 85, 89, 90, 95, 97, 104, 106, 109, 115, 117, 130
Неврокопско 72, 92, 97
Нова Зеландия 16, 287, 290
Нови Сад 236
Ньой 28

О

Огражден, планина 143, 144, 151
Охрид 4, 185, 302

П

Париж 58, 259
Петрич 52, 60, 64, 66, 68, 69, 70, 73, 76, 84, 85, 87, 88, 89, 93, 95, 97, 106, 109, 119, 124, 142, 157, 185, 187, 191, 199, 200, 211, 251, 268, 269, 273, 274, 275, 276, 279, 281, 286
Петричка околия 74, 83, 87, 140
Петрички окръг 32
Петрово, с. 87
Плоски, с., Светиврачко 119
Подреж, с., Радовишко 176
Полша 18, 143
Прага 104

Прилеп 199, 273
„Прохор Пчински“, манастир 77
Първомай, с. 140, 157

Р

Разлог 43, 64, 69, 70, 71, 75, 81, 82, 84, 85, 88, 90, 106, 109, 111, 114, 128, 147, 148, 157, 167, 187, 200
Румъния 26, 31, 143, 249

С

Самуилово, с. 142
Сандански, град 54
САЩ 19, 39, 43, 236, 262, 287, 290, 294, 295, 311
Свети Врач 56, 66, 69, 70, 84, 88, 96, 106, 109, 130
Светиврачко 72, 80, 88, 89, 92, 119
Северна Гърция 29, 287, 289, 290, 292, 293
Селище, с. 87
Симитли 84, 85, 92, 103, 150, 269, 273, 286
Солун 13, 25, 48, 288, 291, 294, 311
СССР 13, 14, 38, 43, 51, 56, 58, 60, 106, 108, 113, 135, 136, 137, 139, 143, 150, 162, 179, 193, 194, 207, 225, 234, 268, 269, 311
Струга 175
Струма, река 144, 151
Струмешница, река 144, 151
Струмица 44, 74, 97, 269, 272, 273, 274, 277, 286, 302
Струмски чифлик 88
Съветска Русия 31
Сяр 48

Т

Тракия 12, 31, 53, 145, 229, 256, 291, 292, 296
Торонто (Канада) 259

У

Унгария 143, 236

Ф

Франция 27, 28, 170

Ц

Цариброд 60

Ч

Чехословакия 104, 143, 236

Ш

Шар планина 279
Шумадия 89

Щ

Щип 44, 52, 60, 184, 205, 269, 273, 274, 284, 285, 286
Щутгарт 256

Я

Яворница, с. 142
Якоруда 70, 101, 187
Янина 288

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор 5

Въведение 25

Глава I.
Политически идеи за решаване
на македонския въпрос (1944-1948) 41
1. Федерация или незабавно присъединяване
на Пиринския край 41
2. Задълбочаване на отродителния процес 56
3. Насилие над съвестта 67
4. Краткият живот на „македонския език“
в Пиринския край 77
5. Учители и книжари или агенти
на югославските служби 86

Глава II.
Македонският въпрос
по време на
политическата криза
между България и Югославия 101
1. Краят на насилствената македонизация 101
2. Пропуснатият шанс..... 111
3. Години на доброволен македонизъм 118
4. Първи опити за преодоляване
на наложеното мълчание..... 136

Глава III.
Новият курс в действие.....153
1. Срещи и разговори
след Мартенския пленум 1963 г. 153
2. Антибългарската кампания в Югославия 169
3. Българският отговор 176
4. Промени в Благоевградски окръг..... 187

Глава IV.
Двустранни преговори
по откритите въпроси 193
1. Поредният завой в българската политика
по македонския въпрос 193
2. Нови антибългарски прояви
в Югославия и СР Македония 209
3. Промени в югославската политика 217
4. Българската позиция
по откритите въпроси..... 223

Глава V.
Македонският въпрос
през 80-те години на XX век.....241
1. Финалът на безсмислените преговори
с Югославия 241
2. След Тито – по титовски 250
3. Погранично сътрудничество
със СР Македония..... 268
4. Македонският въпрос
в българо-гръцките отношения 287

ЕПИЛОГ 297

Съкращения.....311

The Macedonian question
(Origin, evolution and actuality)
(Summary) 313

Именен показалец 328

Географски показалец.....335

Македонският въпрос 1944-1989
(Възникване, еволюция, съвременност)
Първо издание
Рецензенти: ***Академик Георги Марков***
Проф. д.и.н. Трендафил Митев

Стоян Георгиев Германов, автор
Емил Станкулов, художник

Предпечатна подготовка д-р *Емил Илиев*
Формат 60/90/16
Печатни коли 21,25
Печатница „Симолини“, София, бул. „Владимир Вазов“ 15

ISBN 978-954-8187-84-8